

NASILJE I DECA

Urednik: Mina Zirojević

NASILJE I DECA

ISBN 978-86-80186-80-1

9 788680 186801

Beograd 2022

NASILJE I DECA

Institut za uporedno pravo

NASILJE I DECA

Urednik
Prof. dr Mina Zirojević

Beograd, 2022

NASILJE I DECA

Urednik

prof. dr Mina Zirojević

Naučni odbor

Prof.dr Mihaela Fodor (Full Professor, Law Faculty, "Dimitrie Cantemir" University, Romania),

Prof. dr Ioanna Vasiu (Vice Dean, Faculty of Law, Babeş-Bolyai University, Romania)

dr Ana Vuković (naučni saradnik Institut društvenih nauka),

dr Natalija Mićunović (naučni saradnik Institut društvenih nauka),

Prof. dr Dražen Cerović (redovni prof. Pravni f. Podgorica, Univerzitet CG),

dr Dragan Prlja (IUP),

dr Dragoljub Todić (naučni savetnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu)

Recenzenti

Prof. dr Dragan Simeunović

Fakultet političkih nauka, Beograd

Prof. dr Milan Počuča

Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad

dr Marija Đorić

Institut za političke studije

Izdavač

Institut za uporedno pravo, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Vladimir Čolović, direktor

Štampa

Sajnos, doo, Novi Sad

Tiraž

200

ISBN 978-86-80186-80-1

SADRŽAJ

Nataša Delić - KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA DECE U OBLASTI PORODIČNIH ODNOSA.....	7
Ana Vuković - KRIZA ULOGE PORODICE I OBRAZOVANJA I NASILNO PONAŠANJE DECE	37
Valentina I. Čizmar - PRIRODA EMOCIJA KOD DECE KAO POSLEDICA NASILJA U PORODICI	45
Milica Rakonjac - UČEŠĆE ORGANA STARATELJSTVA U SPROVOĐENJU ALTERNATIVNIH MERA I KRIVIČNIH SANKCIJA	63
Gordana Gasmi, Aleksandar Jerotić - RELEVANTNI ASPEKTI VRŠNJAČKOG NASILJA I ANALIZA SITUACIJE U SRBIJI	73
Dragana Ćorić - „ALEKSIN ZAKON“ 5 GODINA KASNIJE – ZAŠTO I DALJE ODRIČEMO POSTOJANJE VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA.....	93
Filip Mirić - UTICAJ DELINKVENTNIH GRUPA NA MALOLETNIČKU DELINKVENCIJU	107
Ana Čović, Bogdana Stjepanović - ISTOPOLNO RODITELJSTVO U ODLUKAMA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA.....	117
Arben Murtezić - DJEČIJA PORNOGRAFIJA NA INTERNETU KAO GLOBALNI PROBLEM: POSTOJI LI GLOBALNI ODGOVOR?	131
Zvonimir Ivanović, Božidar Banović - PEDOFILIJA IZMEĐU BOLESTI I KRIMINALA	139
Dragana Petrović - PUT KA DEČIJOJ PROSTITUCIJI I SAVRŠENOJ ŽRTVI – PARADIGMA.....	157
Tanja Milošević - „DEČACI KOJI PLEŠU“: SEKSUALNA EKSPLOATACIJA MALOLETNIKA MUŠKOG POLA DUŽ MIGRANTSKE RUTE KA EVROPI.....	173
Darko M. Marković, Darija D. Marković - RAZUMEVANJE FAKTORA KOJI PODSTIČU REGRUTOVANJE DECE VOJNIKA.....	187
Mina Zirojević, Dragan Paunović - DECA I MIGRACIJE	203
INDEX	213

KRIVIČNOPРАВNA ZAŠTITA DECE U OBLASTI PORODIČNIH ODNOSA

Apstrakt

Krivičnopravna zaštita porodice je supsidijarnog karaktera i mora biti svedena na neophodan minimum. Shodno tome, krivičnopravna zaštita porodice funkcioniše isključivo u odnosu na njene najosetljivije članove, među kojima su prvenstveno deca. U krivičnom pravu detetom se smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina (član 112, stav 8. KZ). U oblasti porodičnih odnosa neposredna krivičnopravna zaštita dece se ostvaruje jedino krivičnim delom promena porodičnog stanja (član 192. KZ) kod kojeg dečji uzrast, odnosno uzrast novorođenčeta predstavlja osnovno obeležje bića. Preostala krivična dela iz ove glave obezbeđuju zaštitu određenom krugu lica kome pripadaju i deca, to su: oduzimanje maloletnog lica (član 191. KZ) – prema zakonskom tekstu osnovni oblik se vrši prema maloletnom licu, što govori da pasivni subjekt može biti maloletnik, tj. lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina kao i dete, tj. lice koje nije navršilo četrnaest godina, a teži oblik postoji kada je krivično delo učinjeno prema novorođenčetu; zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193. KZ) – pasivni subjekt kod oba oblika krivičnog dela je maloletno lice, tj. maloletnik ili dete; nasilje u porodici (član 194. KZ) – kod ovog krivičnog dela uzrast pasivnog subjekta predstavlja kvalifikatornu okolnost i teži oblik postoji kada je učinjeno prema maloletnom licu, tj. maloletniku ili detetu kao i nedavanje izdržavanja (član 195. KZ) i kršenje porodičnih obaveza (član 196. KZ) kod kojih svojstvo pasivnog subjekta ima lice u odnosu na koje postoji obaveza izdržavanja, odnosno član porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara i u konkretnom slučaju to može biti dete. U cilju celovitog sagledavanja ove kompleksne problematike teorijsko razmatranje zakonskih opisa navedenih krivičnih dela potkrepljeno je ilustrativnim stavovima sudske prakse.

Ključne reči: deca, krivična dela protiv braka i porodice, oduzimanje maloletnog lica, promena porodičnog stanja, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nasilje u porodici, nedavanje izdržavanja, kršenje porodičnih obaveza.

UVODNE NAPOMENE

Društveni interes u sferi funkcionisanja porodičnih odnosa ogleda se u višestrukim mehanizmima kojima se obezbeđuje njena zaštita. Normativna regulativa porodičnih odnosa primarno podrazumeva primenu odgovarajućih ustavnopravnih, porodičnopravnih, građanskopravnih i administrativnih propisa. Supsidijarno, porodica se

* Prof. Dr. Nataša Delić, redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

štiti krivičnim pravom. Budući da funkcionisanje porodične zajednice pretpostavlja odgovarajuće intimne relacije između članova i da je u pitanju veoma osjetljiva interpersonalna sfera, krivičnopravna intervencija u ovoj oblasti mora biti ograničena i svedena na naophodni minimum. Shodno tome, krivičnopravna zaštita porodice funkcionira isključivo u odnosu na njene najosjetljivije članove, a to su pre svega deca. Prema zakonskom tekstu detetom se smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina (član 112, stav 8. KZ). U oblasti porodičnih odnosa neposredna krivičnopravna zaštita dece se ostvaruje jedino krivičnim delom promena porodičnog stanja (član 192. KZ) kod kojeg dečji uzrast, odnosno uzrast novorođenčeta predstavlja osnovno obeležje bića. Preostala krivična dela iz ove glave obezbeđuju zaštitu određenom krugu lica kome pripadaju i deca, to su sledeća krivična dela: oduzimanje maloletnog lica (član 191. KZ) – prema zakonskom tekstu osnovni oblik se vrši prema maloletnom licu, tj. лицу koje nije navršilo osamnaest godina (član 112, stav 10. K3), što govori da pasivni subjekt može biti maloletnik, tj. lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest година (član 112, stav 9. K3) kao i dete, tj. lice koje nije navršilo četrnaest godina, a teži oblik postoji kada je krivično delo učinjeno prema novorođenčetu; zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193. KZ) – pasivni subjekt kod oba oblika krivičnog dela je maloletno lice, tj. maloletnik ili dete; nasilje u porodici (član 194. KZ) – kod ovog krivičnog dela uzrast pasivnog subjekta predstavlja kvalifikatornu okolnost i teži oblik krivičnog dela postoji kada je učinjeno prema maloletnom licu, tj. maloletniku ili detetu kao i nedavanje izdržavanja (član 195. KZ) i kršenje porodičnih obaveza (član 196. KZ) kod kojih svojstvo pasivnog subjekta ima lice u odnosu na koje postoji obaveza izdržavanja, odnosno član porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara i u konkretnom slučaju to može biti dete.

Delimično blanketna priroda navedenih krivičnih dela pretpostavlja primenu odgovarajućih propisa sadržanih u Porodičnom zakonu Srbije (u daljem tekstu: PZ) iz 2005. godine („Službeni glasnik RS“, br. 18/05, 72/11 – dr. zakon i 6/15).

POZITIVNOPRAVNI ASPEKT RAZMATRANJA

Promena porodičnog stanja (član 192. KZ)

Krivično delo pod nazivom „podmetanje deteta“ poznavalo je još rimsko pravo, međutim u srednjem veku ovo krivično delo nije postojalo, da bi tek u 18. veku najpre bilo predviđeno u zakonodavstvima nemačkih zemalja. (List, 1905: 372) Krivičnim delom promena porodičnog stanja štite se porodični odnosi koje se zasnivaju na odgovarajućem porodičnom stanju, odnosno štiti se pravo deteta na pripadnost svojoj porodici. U novijoj nemačkoj sudskoj praksi se navodi da porodično stanje treba shvatiti kao stanje koje definiše porodičnopravne odnose jednog živog ili umrlog lica prema njegovim roditeljima i srodnicima - RG 25 189, 43 403, 56 134. (Schönke, Schröder, 2010: 1387) Biti član jedne porodice znači imati određena prava i dužnosti prema drugim članovima porodice. Status člana porodice takođe može imati značaja i u širim društvenim odnosima. (Panov, 2016: 37-38.) U krivičnopravnoj literaturi se ističe da pripadništvo određenoj porodici po osnovu rođenja predstavlja neotuđivo pravo

svakog čoveka. (Atanacković, 1981: 294) Nakon donošenja Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS“, broj 94/16) iz 2016. godine (u daljem tekstu: ZID KZ) krivično delo promena prodičnog stanja ima četiri oblika: osnovni, posebni, teži i lakši oblik.

Osnovni oblik krivičnog dela predviđen u stavu 1. čini ko podmetanjem, zamenom ili na drugi način promeni porodično stanje deteta. Prema zakonskom tekstu, značaj radnje izvršenja mogu imati sledeće delatnosti: a) promena porodičnog stanja deteta podmetanjem, b) promena porodičnog stanja deteta zamenom ili v) na drugi način promena porodičnog stanja deteta. Podmetanje podrazumeva stvaranje pogrešne predstave o tome da je jedna žena rodila dete koje nije rodila. Zamena podrazumeva stvaranje pogrešne predstave o tome da je jedna žena rodila dete koje nije rodila, a da je dete koje je ona rodila, rodila druga žena. Do podmetanja po pravilu dolazi u slučajevima kada neka žena ne može da rodi dete, pa se kao dete koje je ona rodila predstavi dete koje je rodila druga žena. Zamena pretpostavlja dve žene koje su rodile po dete i ta deca iz određenih razloga budu zamenjena (npr. zbog bolesti ili pola). U ovom slučaju promena porodičnog stanja postoji kod oba deteta. „Drugi način“ podrazumeva svaki drugi protivpravni način promene porodičnog stanja deteta. Krivičnog dela nema kada je do promene porodičnog stanja deteta došlo po nekom pravnom osnovu, npr. u slučaju potpunog usvojenja – tzv. monizam modela usvojenja koji je prihvaćen u našoj zemlji kao najadekvatniji način oblika zaštite deteta bez roditeljskog staranja, a kojim se stvara neraskidiva pravna realcija između usvojioca i njegovih srodnika, sa jedne strane, i usvojenika i njegovih potomaka, sa druge strane. (Panov, 2016: 247-249) Krivično delo je posledično i smatra se dovršenim promenom porodičnog stanja deteta. Prema stavovima sudske prakse, „promena porodičnog stanja podrazumeva promenu pripadnosti deteta određenoj porodici, tako da se smatra da pripada porodici iz koje ne potiče“ (VSV Kž. 1866/55) i od tada počinju da teku rokovi zastarelosti krivičnog gonjenja (OS u Beogradu Kž. 219/06). Ako je preduzeta delatnost koja ima značaja radnje izvršenja, ali nije došlo do promene porodičnog stanja, postoji pokušaj krivičnog dela koji je kažnjiv u skladu sa opštom normom (član 30. KZ). Pasivni subjekt jeste dete, preciznije rečeno, bračno ili vanbračno živo rođeno dete. Naime, prema porodičnopravnoj literaturi, inicijalni momenat za nastanak porodice jeste brak ili vanbračna zajednica i prozica ima dva konstitutivna elementa: brak ili vanbračnu zajednicu i srodstvo, što znači da je za porodicu potrebno da bračni ili vanbračni partneri imaju dete. (Panov, 2016: 36-37) U nemačkoj sudskoj praksi se ističe da „mrtvo rođeno dete nema porodično stanje“ - RG 43 404. (Schönke, Schröder, 2001: 1388) U krivičnopravnom smislu pod detetom se podrazumeva lice koje nije navršilo četrnaest godina (član 112. stav 8. KZ). Iz razloga što se ovo krivično delo uglavnom vrši neposredno nakon rođenja deteta, prihvaćen je stav da pojam deteta u odnosu na zakonski pojam treba uže tumačiti i da starosna granica zavisi od okolnosti konkretnog slučaja. Načelno se polazi od pretpostavke da je to dete uzrasta u kome ono nije svesno svog porodičnog stanja. (Petrović, Simić, 1985: 125) U doktrini se navodi da može biti sporno da li svojstvo pasivnog subjekta ima i lice koje se dovodi u zabludu u pogledu porodičnog stanja deteta, a koje se u smislu odredbe člana 221, tačka 6. Zakonika o krivičnom postupku ima smatrati oštećenim. (Stojanović, 2020: 637) Izvršilac osnovnog oblika krivičnog dela može biti svako

lice. Kada se krivično delo vrši podmetanjem to može biti i majka deteta (npr. ukoliko podmetanje izvrši u odnosu na oca). Subjektivno obeležje bića je umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o stvarnom porodičnom stanju pasivnog subjekta.

Poseban oblik krivičnog dela (predviđen u stavu 2. i zaprečen istom kaznom kao i osnovni oblik) čini lekar zdravstvene ustanove koji proglasi umrlim živo novorođenče radi promene porodičnog stanja. Radnja izvršenja ovog oblika krivičnog dela je proglašavanje umrlim živog novorođenčeta. Krivično delo je dovršeno kada je radnja izvršenja, tj. proglašavanje umrlim živog novorođenčeta realizovana na odgovarajući način, što znači da je preduzeta u skladu sa relevantnim blanketnim propisima, a to su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, broj 25/19), Pravilnik o načinu i postupku za utvrđivanje vremena i uzroka smrti („Službeni glasnik RS“, br. 9/99 i 10/99 – ispr.), Uputstvo za popunjavanje i dostavljanje podataka o smrti („Službeni glasnik RS“, broj 8/05) i Pravilnik o postupku izdavanja potvrde o smrti i obrascu potvrde o smrti („Službeni glasnik RS“, broj 25/11). Prema zakonskom tekstu, krivično delo pretpostavlja da je delatnost koja ima značaj radnje izvršenja - proglašavanje umrlim živog novorođenčeta preduzeta radi promene porodičnog stanja pasivnog subjekta. Treba uzeti da namera predstavlja subjektivno obeležje bića ovog oblika krivičnog dela. Naime, kada unosi nameru u zakonski opis zakonodavac u najvećem broju slučajeva koristi termin „u nameri“, ali kod nekih krivičnih dela je predviđeno da se radnja izvršenja preduzima u određenom cilju, npr. krivično delo trgovina ljudima (član 388, stav 1. KZ).¹ Takođe, kod krivičnog dela sitna krađa, utaja i prevara (član 210, stav 1. KZ) je propisano, da je osim objektivnog uslova koji se tiče vrednosti objekta radnje, odnosno visine učinjene štete, potrebno da bude ispunjen i subjektivni uslov koji se sastoji u tome da je učinilac „išao za tim“ (da pribavi malu imovinsku korist, odnosno prouzrokuje malu imovinsku štetu).² Isti objektivni i subjektivni uslovi predviđeni su kod privilegovanog oblika krivičnog dela razbojništva iz člana 206, stav 4. KZ. (Delić, 2021: 182) Nadalje, za nekoliko krivičnih dela je propisano da postoje ukoliko je neka od alternativno predviđenih delatnosti koja ima značaj radnje izvršenja preduzeta „da bi“ bilo ostvareno odgovarajuće činjenje ili nečinjenje, npr. trgovina uticajem (član 366. KZ), primanje mita (član 367. KZ) i davanje mita (član 368. KZ). (Delić, 2021: 420, 424. i 426) Najzad u pojedinim slučajevima, poput krivičnog dela promena porodičnog stanja kao i krivičnog dela neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246, stav 1. KZ) zakonodavac nameru propisuje u vidu formulacije da se radnja izvršenja preduzima „radi“ nečeg. (Delić, 2021: 269)³ Pasivni subjekt jeste živo novorođenče – živo rođeno

¹ Vid. više N. Delić, (9/2016), 158-162. Upor. Z. Stojanović, (2020), 1149.

² Pojedini autori samo konstatuju da je za postojanje ovog krivičnog dela, osim bitnih obeležja osnovnog oblika i predviđenog prvog objektivnog uslova, potrebno da bude ispunjen i drugi uslov „subjektivnog karaktera“ i pri tome ne preciziraju da li taj uslov podrazumeva odgovarajuću nameru (D. Atanacković, /1981/, 468; Z. Stojanović /2020/, 703; Đ. Đorđević, D. Kolarić, /2020/, 113. i D. Jovašević, /2017/, 136) drugi pak, eksplicitno navode da postavljeni subjektivni uslov predstavlja nameru (J. Tahović, /1957/, 507 i LJ. Lazarević, /1995/, 641). Sudska praksa uglavnom stoji na stanovištu da se kod krivičnog dela iz člana 210. KZ subjektivni uslov sastoji u nameri pribavljanja male imovinske koristi, odnosno prouzrokovanju male imovinske štete (OS u Beogradu Kž. 531/98, Kž. 3637/03, Kž. 3502/06 i VSS Kzz. 50/10). Ima i odluka u kojima se ne naglašava da je reč o nameri, već se samo konstatuje da je učinilac „išao za tim“ da pribavi malu imovinsku korist (VSS Kzz. 52/99). Mogu se međutim, naći i odluke u kojima se namera i umišljaj (pogrešno) poistovećuju (VSS Kzz. 16/02) ili se navodi da se „umišljaj učinioa sastoji u tome da je išao za tim“ (VSS Kž. 762/06). Vid. više, N. Delić, (2021), 191.

³ Ima mišljenja da kod ovog krivičnog dela namera nije izričito uneta u zakonski opis ali da je ipak neophodna kod pojedinih oblika. Z. Stojanović, (2020), 823.

dete. U smislu ovog krivičnog dela, novorođenčedom se smatra beba mlađa od mesec dana. To je tzv. neonatalni period koji traje od rođenja do 28. dana života. Izvršilac krivičnog dela može biti samo lekar – doktor medicine koji obavlja zdravstvenu delatnost u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, kao što je npr. bolnica (opšta i specijalna), klinika, institut, kliničko-bolnički centar i klinički centar. Ovde lično svojstvo izvršioca predstavlja obeležje bića krivičnog dela. Sledstveno prethodno rečenom, subjektivno biće ovog oblika krivičnog dela čine direktni umišljaj i namera promene porodičnog stanja pasivnog subjekta.⁴ Namera treba da postoji prilikom preduzimanja radnje izvršenja. Budući da je u krivičnopravnoj literaturi pojam namere povezan sa ostvarenjem nekog daljeg, budućeg cilja radnje, koji se nalazi izvan obeležja bića krivičnog dela i po pravilu je to neka dalja posledica, za dovršeno krivično delo nije potrebno da namera bude realizovana.⁵ Kako se ističe u sudskoj praksi, nameru uvek treba utvrđivati posredno, preko objektivnih okolnosti konkretnog slučaja (VSS Kž.I 811/08).

Teži oblik krivičnog dela predviđen u stavu 3. postoji u sledećim slučajevima: a) ako je delo iz st. 1. i 2. učinjeno iz koristoljublja, b) ako je delo iz st. 1. i 2. učinjeno zloupotrebom položaja, v) ako se učinilac dela iz st. 1. i 2. bavi vršenjem ovog krivičnog dela ili g) ako je delo iz st. 1. i 2. izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe. U prvom slučaju dopunsko beležje bića, tj. kvalifikatornu okolnost predstavlja odgovarajući motiv/pobuda. Motiv je psihički, psihološki faktor determinisan mnoštvom endogenih i egzogenih činilaca i određenih osobina ličnosti koji pokreće i usmerava činjenje ili nečinjenje ka postizanju određenog cilja. (Delić, 9/2008: 140) Motiv koristoljublja podrazumeva da predstava o cilju koji se sastoji u postizanju materijalne koristi inicira preduzimanje odgovarajuće radnje. Naime, delatnost koja ima značaj radnje izvršenja preduzima se radi ostvarenja bilo kakve, manje ili veće materijalne koristi. Materijalna korist može biti u vidu materijalne dobiti ili u vidu sprečavanja umanjenja imovine. Za postojanje krivičnog dela nije bitno da li je materijalna korist trebalo da bude ostvarena za izvršioca krivičnog dela ili za neko drugo lice, da li je protivpravna ili ne, da li se može postići direktno ili indirektno, da li je izvesna i da li je do njenog ostvarenja i došlo.⁶ U drugom slučaju teži oblik postoji kada je krivično delo učinjeno zlopupotrebom položaja. U pitanju je generalna kaluzula koju treba tumačiti u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja. U trećem slučaju teži oblik pretpostavlja da se učinilac bavi vršenjem ovog krivičnog dela. Prihvaćeno je da bavljanje podrazumeva višekartno preduzimanje radnje izvršenja, tj. da krivično delo postoji ukoliko je delatnost koja ima značaj radnje izvršenja preduzeta najmanje dva puta. Kada je reč o bavljenju kao načinu izvršenja krivičnog dela, u sudskoj praksi nailazimao na stav ova krivična dela spadaju u tzv. kolektivna krivična dela i da se u konkretnom slučaju krivično delo može učiniti preduzimanjem dve ili više radnje izvršenja, za razliku od tzv. krivičnih dela sa indiferentnim brojem činjenja kod kojih je radnja izvršenja određena

⁴ Upor. Z. Stojanović, (2020), 637. i D. Jovašević, (2017), 107.

⁵ Vid. više, N. Delić, (2016), 103-108.

⁶ Motiv koristoljublja treba razlikovati od namere pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Naime, motiv i namera predstavljaju dva samostalna subjektivna obeležja bića. Namera se odnosi na ono na šta se cilja, a motiv je ono što određuje taj cilj. Pri tome, namera pribavljanja protivpravne imovinske koristi po pravilu predstavlja osnovno obeležje bića, a motiv koristoljublja dopunsko obeležje bića, tj. kvalifikatornu okolnost. Motiv koristoljublja ima značaj isključivo dopunskog obeležja bića iz razloga što je u psihološkom i krivičnopravnom smislu sadržinski obuhvatniji od namere. Vid. više, N. Delić, (2016), 110.

trajnim glagolskim oblikom i smatraju se učinjenim ako je radnja izvršenja preduzeta jednom ili više puta (OS u Subotici Kž. 241/07). Navedeno stanovište svoje uporište ima u jednom delu naše doktrine koja bavljenja svrstava u krivična dela iz zanimanja kao podvrstu kolektivnih krivičnih dela. (Grupa autora, redaktor LJ. Lazarević, 1995: 239) Međutim, konstrukcija kolektivnog krivičnog dela koja je nastala u nemačkoj sudskoj praksi krajem devetnaestog veka već je odavno napuštena. Većina savremenih autora smatra prevaziđenim i samo razlikovanje prividnog idealnog i prividnog realnog sticaja iz razloga što otežava praktično rešavanje veoma složenog pitanja prividnog sticaja koji može postojati u slučajevima preduzimanja jedne ili više radnji izvršenja. (Jescheck, 1978: 349, Bačić, 1980: 358-359. i Stojanović, 2020a: 336) Kako se ističe u literaturi, bavljenje kao radnja izvršenja pretpostavlja povezivanje više radnji učinioca u jednu pravnu celinu, tj. tu se radi o tzv. pravnom jedinstvu dela, za razliku od prirodnog jedinstva dela kao fikcije koja ima u vidu raščlanjavanje radnje krivičnog dela na pojedinačne voljne akte koji po prirodi stvari predstavljaju isključivo jednu radnju izvršenja. (Bačić, 1980: 361-362. i Vuković, 2021: 336)⁷ Najzad, u četvrtom slučaju teži oblik zahteva da je krivično delo izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe. Organizovana kriminalna grupa je grupa od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi (član 112, stav 35. KZ).

Ukoliko se neko sa drugim dogovori da izvrši krivično delo predviđeno u st. 1. i 2. ovog člana, tj. o tome postigne sporazum vidu saglasnosti volja sa još jednim ili više lica, tada postoji krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela (član 345. KZ) koje je sistematizovano u glavi krivičnih dela protiv javnog reda i mira. Dogovor u tom slučaju treba da obuhvati bitna obeležja krivičnog dela promena porodičnog stanja i određene okolnosti koje predstavljaju njihovu konkretizaciju, npr. koje dete je pasivni subjekt krivičnog dela, na koji način će biti realizovana radnja izvršenja i dr. Krivično delo je dovršeno kada je postignut dogovor o izvršenju krivičnog dela promena porodičnog stanja. Ukoliko jedno lice inicira postizanje odgovora o izvršenju krivičnog dela promena porodičnog stanja postoji neuspelo podstrekavanje budući da pokušaj ovog krivičnog dela nije kažnjiv. Krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela po svojoj prirodi predstavlja prethodni stadijum u ostvarenju krivičnog dela promena porodičnog stanja. U pitanju su pripremne radnje koje su inkriminisane kao samostalno krivično delo. Shodno tome, „krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela postoji jedino ako krivično delo u odnosu na koje je postignut dogovor nije izvršeno niti pokušano“ (VSS Kžm. 36/98). Reč je o prividnom idealnom sticaju po principu supsidijariteta i krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela kao supsidijarno postoji jedino ukoliko nije ostvareno primarno krivično delo, tj. promena porodičnog stanja. Ako je krivično delo promena porodičnog stanja pokušano ili izvršeno postoji samo to krivično delo. Kada neko lice učestvuje u dogovoru za izvršenje krivičnog dela promena porodičnog stanja, ali nakon toga ne učestvuje u njegovom izvršenju, odgovaraće za krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela.

U stavu 4. predviđen je nehatni oblik krivičnog dela koji se može ostvariti zame-nom deteta ili, na drugi način, promenom porodičnog stanja. Kod ovog oblika krivičnog

⁷ U istom smislu vid. N. Delić, (9/2010), 62-65.

dela ne dolazi u obzir radnja izvršenja koja se sastoji u podmetanju jer po prirodi stvari podrazumeva umišljaj kao oblik krivice. Prema zakonskom tekstu, izvršilac krivičnog dela može biti bilo koje lice. Po pravilu, u praksi su to zdravstveni radnici u porodilištima. Kada se kao izvršilac krivičnog dela javlja zdravstveni radnik u porodilištu postavlja se pitanje da li je opravdano govoriti o tzv. profesionalnom nehatu, kao posebnoj formi nehata koja se izdvaja u našoj doktrini, a koji bi podrazumevao veći stepen brižljivosti (pažnje) od one koju je obavezan da ispolji „običan“ građanin i stoga bi „zasluživao“ teže kažnjavanje učinioca. Kako se navodi, ako je lično svojstvo obeležje bića krivičnog dela, tada utvrđivanje nehata svakako ne obuhvata upoređivanje sa brižljivošću koju bi ispoljilo lice koje nema odgovarajuće svojstvo, pa samo na osnovu činjenice da krivično delo vrši pripadnik određene profesije na bi trebalo zaključivati da postoji „teži“ nehat u odnosu na onaj sa kojim postupa običan građanin. Međutim, ako krivično delo, kao što je ovde slučaj, može da učini lekar ili bilo koje drugo lice, naša sudska praksa takav nehat prilikom kažnjavanja uglavnom „strože“ vrednuje. (Vuković, 2021: 224)

Oduzimanje maloletnog lica (član 191. KZ)

Krivičnim delom iz ovog člana štite se interesi maloletnog lica koji se ostvaruju vršenjem prava određenih lica, odnosno ustanova da se staraju o maloletnom licu koje im je povereno. Krivično delo ima više oblika. Odredbom stava 1. predviđena su dva osnovna oblika krivičnog dela.

Prvi osnovni oblik krivičnog dela čini ko protivpravno zadrži ili oduzme maloletno lice od roditelja, usvojioca, staraoca ili drugog lica, odnosno ustanove, kojima je ono povereno. Radnja izvršenja predviđena je alternativno. U prvom slučaju može se ostvariti kao protivpravno zadržavanje maloletnog lica, a u drugom slučaju kao protivpravno oduzimanje maloletnog lica. Krivično delo se sastoji u onemogućavanju ili prekidanju faktičkog vršenja prava na staranje od strane ovlašćenih lica (VSS Kzz. 15/97) i u izreci presude mora biti naveden konkretan način na koji je zadržavanje ili oduzimanje izvršeno (OS u Nišu Kž. 119/09). Zadržavanje maloletnog lica kao način izvršenja krivičnog dela pretpostavlja da se maloletno lice već nalazi kod učinioca krivičnog dela po nekom dozvoljenom osnovu ili se sticajem okolnosti kod njega zateklo i da učinilac odbija da ga preda licu, odnosno ustanovi kojima je maloletno lice povereno da se o njemu staraju (OS u Beogradu Kž. 903/99). Zadržavanje podrazumeva preduzimanje različitih delatnosti koje su po svojoj prirodi podobne da onemoguće maloletnikov povratak licu, odnosno ustanovi kojima je povereno da se o njemu staraju, npr. „okrivljeni je protivpravno zadržao svog maloletnog sina, koji je odlukom nadležnog organa o dodeli maloletnog lica poveren majci, tako što postupajući protivno navedenoj odluci, sina nije vratio majci nakon zajednički provedenog vikenda“ (OS u Beogradu Kž. 1566/06). Zadržavanje kao način izvršenja krivičnog dela ne zahteva primenu sile, pretnje, obmane, kao ni sprečavanje pasivnog subjekta da ode ili njegovo skrivanje i odvođenje na drugo mesto (AS u Kragujevcu Kž.1 1508/10). Za krivično delo nije bitno da li je maloletno lice saglasno sa zadržavanjem, tj. da li postoji pristanak maloletnog lica (OS u Beogradu Kž. 1151/96). Ukoliko se maloletno

lice kod učinioca krivičnog dela našlo svojom voljom – ako je samostalno donelo i sprovelo odluku o tome, postavlja se pitanje da li je za krivično delo dovoljno da se lice kod koga se maloletno lice nalazi samo saglasilo sa njegovim ostankom. Mada u sudskoj praksi nailazimo na stav da krivično delo postoji i kod običnog saglašavanja (VSS Kzz. 53/97), treba smatrati da tada zadržavanje zahteva nešto više i da volja da se maloletno lice zadrži mora biti ispoljena preduzimanjem određenih radnji. To znači da nema krivičnog dela kada je došlo samo do propuštanja da se maloletno lice preda licu, odnosno ustanovi, kojima je povereno da se o njemu staraju (VSS Kžm. 141/09). Oduzimanje maloletnog lica podrazumeva preduzimanje određenih delatnosti koje se sastoji u odvođenju maloletnog lica sa mesta na kome se do tada nalazilo. U pitanju je prekidanje faktičke vlasti koju je na maloletnom licu imalo lice kod koga se ono nalazilo ili odvođenje maloletnog lica iz ustanove u kojoj se ono nalazilo. Maloletno lice se ne mora odvesti sa mesta na kome je lice kod koga se ono nalazilo imalo neposrednu faktičku vlast na pasivnom subjektu, tj. maloletnom licu, već to može biti učinjeno i sa mesta koje je prostorno udaljeno, npr. iz školskog dvorišta. I ovde za krivično delo nije relevantna eventualna saglasnost maloletnog lica. Ukoliko je prilikom zadržavanja, odnosno oduzimanja maloletnog lica došlo do primene sile, pretnje ili je maloletno lice lišeno slobode, isključeno je ovo krivično delo i postoji krivično delo prinuda (član 135. KZ) ili krivično delo protivpravno lišenje slobode (član 132. KZ). Zadržavanje i oduzimanje moraju biti protivpravni, što pretpostavlja odsustvo pravnog osnova koji bi ovo ponašanje učinio dozvoljenim, npr. krivično delo može biti izvršeno u krajnjoj nuždi. Prema stavu sudske prakse, protivpravnost je isključena i „kada okrivljeni zadrži svoje maloletno dete koje je radi viđenja uzeo od razvedene supruge, ukoliko je dete povereno majci presudom stranog suda koja nije priznata od strane domaćeg suda“ (OS u Beogradu Kž. 1151/96). Krivično delo je dovršeno preduzimanjem delatnosti koja ima značaj radnje izvršenja, tj. kada je maloletno lice protivpravno zadržano ili kada je maloletno lice protivpravno oduzeto od određenog lica, odnosno ustanove, kojima je ono povereno. (Delić, 10/2013: 113-115. i Delić, 2021: 117) Opravdano je uzeti da krivično delo pretpostavlja da zadržavanje ili oduzimanje nije bilo samo privremenog karaktera.⁸ Prema tekstu norme, pasivni subjekt jeste maloletno lice. U skladu sa odredbom člana 112, stav 10. KZ, maloletno lice je lice koje nije navršilo osamnaest godina. To znači da pasivni subjekt krivičnog dela može biti dete, tj. lice koje nije navršilo četrnaest godina i maloletnik, tj. lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina (član 112, st. 8. i 9. KZ). Krivično delo pretpostavlja da je maloletno lice zadržano ili oduzeto od roditelja, usvojioca, staraoca ili drugog lica, odnosno ustanove kojima je ono povereno. Izvršilac krivičnog dela može biti bilo koje lice, izuzev lica kome je maloletno lice povereno (VSS Kzz. 15/97). U praksi je to po pravilu, roditelj kome maloletno lice nije povereno. Krivično delo mogu izvršiti i oba roditelja kada je odlukom nadležnog organa staranje o maloletnom licu povereno odgovarajućoj ustanovi, npr. u slučaju potpunog ili delimičnog lišenja roditeljskog prava oba roditelja. Osnov potpunog lišenja roditeljskog prava jeste zloupotreba roditeljskog prava (npr. fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje) ili grubo zanemarivanje vršenja roditeljskih dužnosti (npr. nestaranje o detetu ili izbegavanje kontakata sa detetom), a osnov za delimično lišenje roditeljskog prava jeste nesavesno

⁸ Upor. M. Babić, I. Marković, (2013), 167.

vršenje prava i dužnosti. (Panov, 2016: 233-236) Na subjektivnom planu neophodan je direktni umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o protivpravosti koja ovde, u vidu specifičnog negativnog uslova, predstavlja obeležje bića krivičnog dela. (Delić, 2021:118)

Drugi osnovni oblik čini ko onemogućava izvršenje odluke kojom je maloletno lice povereno određenom licu. Krivično delo se može izvršiti odgovarajućim činjenjem ili nečinjenjem, npr. „kada je okrivljena odbila da nakon smrti majke deteta, preda dete licu koje je postavljeno za staraoca“ (OS u Beogradu Kž. 312/98) i „kada je otac onemogućavao izvršenje pravnosnažnog i izvršnog rešenja Centra za socijalni rad o vraćanju deteta majci na taj način što je u dva navrata skrivao maloletnu ćerku tako da ona nije zatečena kod kuće prilikom pokušaja administrativnog izvršenja rešenja prinudnim putem uz asistenciju policije“ (OS u Beogradu Kž. 88/03) Krivično delo po prirodi stvari zahteva postojanje odluke nadležnog organa – izvršne (ne nužno i pravnosnažne) odluke suda, organa starateljstva ili drugog ovlašćenog organa. U navedenom smislu su i stavovi sudske prakse shodno kojima „privremena mera o dodeli maloletnog deteta doneta u parničnom postupku ima karakter izvršne odluke i njenim onemogućavanjem vrši se krivično delo oduzimanje maloletnog lica“ (OS u Beogradu Kž. 254/04), „pod odlukom kojom se maloletno lice poverava određenom licu na staranje smatra se i rešenje centra za socijalni rad“ (OS u Beogradu Kž. 814/09), „rešenje centra za socijalni rad koje nije pravnosnažno ima karakter odluke kojom je utvrđen način staranja nad maloletnom decom i primenjuje se do pravnosnažnosti rešenja“ (OS u Beogradu Kž. 589/00) i krivično delo postoji kada otac maloletnog deteta zadrži svog sina, iako je rešenjem Opštinskog suda određena privremena mera kojom se maloletnik do okončanja postupka po tužbi za razvod braka poverava majci (OS u Beogradu Kž. 1127/94). Takođe se navodi da „kada otac oduzme dete koje je povereno majci na brigu i staranje i odbije da ga vrati na taj način onemogućava izvršenje odluke o dodeli maloletnog lica“ (OS u Beogradu Kž. 730/05). Međutim, nema krivičnog dela kada se roditelj, kome je odlukom nadležnog organa određen odgovarajući način održavanja ličnih odnosa sa maloletnim detetom, usmenim dogovorom ili uz pisani pristanak saglasi da se lični odnosi održavaju na drugačiji način nego što je određeno u odluci nadležnog organa „iz razloga što je u tom slučaju isključena protivpravost radnji drugog roditelja koji ne postupa u skladu sa odlukom nadležnog organa“ (AS u Kragujevcu Kž. 6095/10). Krivično delo je dovršeno činjenjem ili nečinjenjem koje je upravljeno na onemogućavanje izvršenja odluke kojom je maloletno lice povereno određenom licu. Za krivično delo nema značaja da li je do onemogućavanja došlo – da li je ono bilo uspešno. Izvršilac krivičnog dela može biti svako lice. Relevantan oblik krivice je umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o postojanju odluke kojom je maloletno lice povereno određenom licu. Otuda, nema krivičnog dela „kada okrivljeni kojima je maloletno dete bilo dobrovoljno predato zbog zdravstvenih i finansijskih problema njegove majke koja je bila dužna da se o maloletnom detetu stara, nisu mogli znati da imaju obavezu da maloletno dete predaju oštećenoj jer o tome nisu bili obavešteni sve do dana izvršenja presude u njihovom domaćinstvu, kada im je presuda stavljena na uvid“ (OS u Valjevu Kž.1 24/09). (Delić, 10/2013: 116) Uzevši u obzir da je u pitanju svest o obeležju bića krivičnog dela i da se izostanak svesti o obeležju bića raspravlja u okviru instituta stvarne zablude, može se dovesti u pitanje

pravna utemeljenost sudskog obrazloženja u kojem stoji da je „sud nedvosmisleno utvrdio kako je okrivljena primila rešenje Centra za socijalni rad kojim se dete povećava ocu kao i Zaključak o dozvoli izvršenja tog rešenja i pismeno se obavezala da će dete određenog dana predati ocu, što upućuje na zaključak da je bila svesna svoje obaveze koja proizlazi iz datog rešenja i stoga je neosnovano isticanje branioca da se okrivljena nalazila u pravnoj zabludi“ (OS u Subotici Kž. 435/07).

Teži oblik predviđen u stavu 2. postoji ako je krivično delo učinjeno prema novorođenčetu. Kvalifikatornu okolnost predstavlja odgovarajuće svojstvo/uzrast pasivnog subjekta i ono treba da bude obuhvaćeno umišljajem učinioca. Pojam novorođenčeta treba shvatiti u prethodno navedenom smislu.

Lakši oblik krivičnog dela predviđen u stavu 3. čini ko onemogućava izvršenje odluke nadležnog organa kojom je određen način održavanja ličnih odnosa maloletnog lica sa roditeljem ili drugim srodnikom. U pitanju je sprečavanje održavanja kontakta maloletnog lica sa roditeljem sa kojim ne živi (npr. nakon razvoda braka roditelja) ili drugim srodnikom, posebno bliskim srodnikom, npr. „kada okrivljeni svoju maloletnu decu koja su mu poverena na staranje ne dovodi na viđenje sa drugim roditeljem u prostorijama Centra za socijalni rad“ (OS u Gnjilanu Kž. 297/96) i „kada okrivljena nakon preseljenja iz Beograda u Čačak ne dozvoljava viđanje maloletne oštećene sa ocem čak ni u kontrolisanim uslovima u prisustvu službe centra za socijalni rad“ (AS u Kragujevcu Kž. 5064/11). Krivično delo pretpostavlja odgovarajuću odluku nadležnog organa kojom je određen način održavanja ličnih odnosa maloletnog lica sa roditeljem ili drugim srodnikom. Pasivni subjekt jeste maloletno lice shvaćeno u napred navedenom smislu. Prema zakonskom tekstu, izvršilac može biti bilo koje lice i po pravilu je to lice kome je maloletno lice povereno. Relevantan oblik krivice je direktni umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o postojanju odluke nadležnog organa kojom je određen način održavanja ličnih odnosa maloletnog lica sa roditeljem ili drugim srodnikom. (Delić, 10/2013: 118. i Delić, 2021: 119)⁹

Najteži oblik krivičnog dela predviđen u stavu 4. postoji u dva slučaja: a) ako je delo iz st. 1. i 2. učinjeno iz koristoljublja ili drugih niskih pobuda ili b) ako je usled izvršenja dela iz st. 1. i 2. teže ugroženo zdravlje, vaspitanje ili školovanje maloletnog lica. U prvom slučaju, kvalifikatornu okolnost predstavlja odgovarajući motiv. Koristoljublje kao motiv izvršenja krivičnog dela ovde treba shvatiti na isti način kao i kod krivičnog dela promena porodičnog stanja. Koristoljublje je po svojoj prirodi u direktnoj suprotnosti sa moralnim shvatanjima jednog društva i shodno tome se uvek smatra niskom pobudom, nezavisno od konteksta u kome se javlja. „Druge niske pobude“ kao kvalifikatorna okolnost predstavljaju generalnu klauzulu čije značenje zavisi od opšteprihvaćenih moralnih shvatanja. Da li se određena pobuda može smatrati niskom pobudom predstavlja faktičko pitanje, to je npr. „oduzimanje radi izvršenja

⁹ Ovim pitanjem se u kontekstu odredbe člana 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja predviđa pravo na poštovanje porodičnog života, bavio Evropski sud za ljudska prava i u dva slučaja protiv Srbije stao na stanovište da nadležni organi nisu preduzeli primerene i delotvorne napore čime je bilo prekršeno pravo na poštovanje porodičnog odnosa. U prvom slučaju nadležni sud nije uspeo da uruči sudski poziv tuženom, zbog čega je podnositeljka predstavke bila lišena kontakta sa svojom maloletnom ćerkom čitavih osam godina (V. A. M. protiv Srbije, predstavka br. 39177/05 od 13. marta 2007. godine). U drugom slučaju je propust nadležnog suda da tokom dve godine izvrši pravosnažnu sudsku odluku o poveravanju maloletnog deteta podnositeljki predstavke, onemogućio podnositeljku predstavke da duže vreme uspostavi kontakt sa svojim detetom (Tomić protiv Srbije, predstavka br. 25959/06 od 26. juna 2007. godine). Vid. više, M. Draškić, (2019), 258-259.

obljube“ (VSK Kž. 442/76). U drugom slučaju, krivično delo pretpostavlja nastupanje teže posledice koja se sastoji u težem ugrožavanju zdravlja, vaspitanja ili školovanja maloletnog lica. Nastupanje ove posledice utvrđuje se na osnovu okolnosti konkretnog slučaja. U pitanju je krivično delo kvalifikovano težom posledicom koja, ako ne predstavlja samostalno krivično delo, pored nehata, može biti obuhvaćena i umišljajem učinioca (član 27. KZ).

U stavu 5. predviđeno je da se može osloboditi od kazne učinilac dela iz st. 1, 2 i 4. člana ovog člana, koji dobrovoljno preda maloletno lice licu ili ustanovi kojoj je ono povereno ili omogućiti izvršenje odluke o poveravanju maloletnog lica. U pitanju je institut stvarnog kajanja koji pretpostavlja aktivno delovanje učinioca u cilju otklanjanja negativnih posledica krivičnog dela i dobrovoljnost njegovog postupanja, što znači da je odluka o otklanjanju posledice rezultat samoopredeljenja učinioca i da za njeno donošenje nisu bili odlučujući spoljni činioci, odnosno da su u slučaju simultanog delovanja inutrašnjih impulsa i spoljnih faktora, pretežan značaj imali unutrašnji impulsi koji ne moraju biti moralno-etički pozitivno vrednovani. Mada se u teoriji kao treći uslov za primenu instituta stvarnog kajanja navodi blagovremenost, ispunjenje ovog uslova se ne zahteva zbog specifične prirode krivičnog dela. (Delić, 2009: 42-46)

U stavu 6. predviđeno je da ako izrekne uslovnu osudu za delo iz st. 1. do 4. ovog člana, sud može učiniocu odrediti obavezu da u određenom roku preda maloletno lice licu ili ustanovi kojoj je maloletno lice povereno ili omogućiti izvršenje odluke kojom je maloletno lice povereno određenom licu ili ustanovi, odnosno odluke kojom je određen način održavanja ličnih odnosa maloletnog lica sa roditeljem ili drugim srodnikom.

Zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193. KZ)

Roditeljsko pravo se u porodičnopravnoj književnosti definiše kao subjektivno, lično i apsolutno pravo roditelja prema detetu, tj. kao skup posebnih dužnosti i prava koji su normama objektivnog prava povereni roditeljima da ih vrše sporazumno u prvenstvenom interesu deteta, staranjem o ličnosti, pravima, interesima i imovini deteta. Pri tom, roditelji, kao i drugi subjekti, u svim aktivnostima koje se odnose na dete, u skladu sa odredbama porodičnog prava, imaju obavezu da primenjuju princip najboljeg interesa deteta. Roditeljsko pravo i dužnost nisu samo, niti dominantno, sfera privatnosti i intime. U sadržini i načinu vršenja roditeljskog prava i dužnosti postoji socijalna kontrola. Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava može da bude preventivan i korektivan (Panov, 2016: 156. i 160) U slučajevima grubog zanemarivanja vršenja roditeljskog prava, odnosno dužnosti, koje dovodi do težih posledica po maloletno lice, opravdana je i neophodna krivičnopravna zaštita. Krivično delo zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica ima dva oblika: osnovni i teži.

Osnovni oblik krivičnog dela čini roditelj, usvojlac, staralac ili drugo lice koje grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja zapusti maloletno lice o kojem je dužno da se stara (stav 1). Radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela jeste grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja maloletnog lica.¹⁰

¹⁰ Upor. N. Mrvić-Petrović, (2016), 151.

To može biti bilo koje nečinjenje (češće) ili činjenje koje po svojoj prirodi predstavlja grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja maloletnog lica. Dužnost zbrinjavanja podrazumeva brigu o osnovnim potrebama maloletnog lica, a dužnost vaspitanja, stvaranje uslova koji omogućuju njegov nesmetan i pravilan razvoj. Shodno zakonskoj formulaciji, da bi postojalo krivično delo zanemarivanje mora biti grubo. „Grubost“ kao obeležje bića ovog krivičnog dela po svojoj prirodi predstavlja normativni element koji pretpostavlja odgovarajući vrednosni sud i zavisi od okolnosti konkretnog slučaja. Zanemarivanje može biti objektivno ocenjeno kao grubo s obzirom na intenzitet, učestalost i okolnosti pod kojima se realizuje, ali i s obzirom na subjektivne momente, poput mržnje ili nemoralnih, niskih motiva, npr. „došlo je do grubog zanemarivanja dece kada se okrivljeni koji je kao roditelj bio dužan da se stara o svoje troje maloletne dece odao zloupotrebi alkohola, a decu ostavio bez potrebnog nadzora i sredstava za život, pa su se deca neredovno školovala, živela u nehygienjskim uslovima i vršila krivična dela“ (OS u Beogradu Kž. 2930/05), „kada se okrivljena neadekvatno stara o svojoj maloletnoj deci i ne vaspitava ih na odgovarajući način budući da im nije obezbedila uključivanje u predškolsko i osnovno školsko obrazovanje“ (OS u Subotici Kž. 461/08) takođe, „roditelji su grubo zanemarili svoju dužnost zbrinjavanja i vaspitanja i zapustili svoju maloletnu decu na taj način što ih nisu upisali u osnovnu školu, niti im obezbedili zdravstvenu zaštitu, tako da oštećeni nemaju zdravstvene knjižice i nikada nisu bili na redovnom lekarskom pregledu“ (OS u Beogradu Kž. 30/95). (Delić, 2021: 123) U doktrini (Hirjan, Singer, 1987: 270) i sudskoj praksi je prihvaćeno da napuštanje deteta od strane lica koje je dužno o njemu da se stara uvek predstavlja grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja, npr. „kada okrivljeni svoje maloletno dete nekoliko meseci ostavi u drugoj proci i ode u nepoznatom pravcu“ (OS u Beogradu Kž. 3095/06, u istom smislu i VSJ Kz. 19/65). Ima mišljenja kvalifikativ „grubo“ podrazumeva da je reč o trajnijem i ozbiljnijem zanemarivanju dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja. (Mrvić-Petrović, 2016: 151) Posledica krivičnog dela jeste stanje zapuštenosti maloletnog lica i ono može biti fizičko i/ili psihičko. Iako u doktrini (Grupa autora, redaktor LJ. Lazarević, 1995: 440) kao i sudskoj praksi nailazimo na stav da je posledica krivičnog dela ugrožavanje maloletnikovog zbrinjavanja i vaspitanja i da shodno tome krivično delo postoji i kada jedan roditelj grubo zanemari svoju dužnost zbrinjavanja i vaspitanja maloletnika, bez obzira na to što se drugi roditelj starao o maloletniku (VSJ Kz. 95/64), treba smatrati da u tom slučaju usled izostanka posledice (koja predstavlja obeležje bića) krivično delo ne postoji (VSS Kz. 41/68). (Delić, 10/2013: 121. i Delić, 2021: 123) Pasivni subjekt je maloletno lice, tj. maloletnik ili dete u odnosu na koje postoji dužnost zbrinjavanja i vaspitanja. Ako je radnja izvršenja ostvarena prema dva ili više maloletnih lica, postoji sticaj krivičnih dela. Izvršilac krivičnog dela može biti jedan ili oba roditelja, usvojlac, staralac ili drugo lice koje je dužno da se stara o maloletnom licu. Lično svojstvo izvršioca predstavlja osnovno obeležje bića krivičnog dela. Osnovan je stav da se pod pojmom „druga lica koja su dužna da se staraju o maloletnom licu“ smatraju lica čija se obaveza na staranje zasniva na ugovoru ili radnom odnosu, npr. lica koja izvršavaju vaspitnu meru pojačanog nadzora u drugoj porodici ili nastavnicima i vaspitačima u vaspitnim ustanovama. Kada je reč o pedagoškim radnicima u osnovnim i srednjim školama, ima mišljenja da iz razloga što pod drugim licem u smislu ovog krivičnog dela treba razumeti samo ono

lice koje sa maloletnikom ima uspostavljen trajniji odnos koji omogućava staranje, učitelj ili nastavnik, a pod određenim uslovima i razredni starešina, načelno ne mogu biti izvršioci ovog krivičnog dela u vreme dok je maloletno lice u školi. (Grupa autora, redaktor LJ. Lazarević, 1995: 443) Svojstvo podstrekača ili pomagača može imati bilo koje lice. Na subjektivnom planu potreban je umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o tome da je u pitanju grubo zanemarivanje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja.

Teži oblik krivičnog dela predviđen u stavu 2. postoji kada roditelj, usvojilac, stralac ili drugo lice zlostavlja maloletno lice ili ga prinudava na preteran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloletnog lica ili na prosjačenje, ili ga iz koristoljublja navodi na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvoj. Radnja izvršenja ovog oblika krivičnog dela može biti: a) zlostavljanje koje „podrazumeva izazivanje jačeg fizičkog i psihičkog bola“ (OS u Užicu Kž. 282/07), npr. „kada otac svoje dvanaestogodišnje dete tuče kablom i pesnicama po glavi, a potom ga veša za noge i ostavlja da visi“ (OS u Beogradu Kž. 216/05) i „kada otac svoju dvanaestogodišnju ćerku udari pivskom flašom po glavi, a potom je majka izudara bičem po celom telu“ (OS u Beogradu Kž. 2656/03) međutim, nema krivičnog dela „kada je majka svom detetu uzrasta od šest godina prutom jorgovana po butinama i zadnjici zadala više udaraca slabijeg intenziteta, u cilju sprovođenja disciplinskih i vaspitnih mera zbog ispoljene neposlušnosti u obdaništu u situaciji kada vaspitačica nije mogla da smiri dete“ (OS u Subotici Kž. 308/08);¹¹ b) prinudavanje na preteran rad i na rad koji ne odgovara uzrastu maloletnog lica - prinudavanje treba shvatiti u uobičajenom smislu, tj. kao primenu sile ili pretnje i krivično delo postoji „kada je okrivljeni kao roditelj svoju ćerku kada je imala između 12 i 14 godina prinudavao da obavlja poslove održavanja domaćinstva, tj. da kuva, pere, skuplja i pegla veš, čisti i sprema prostorije u kući i nabavlja namirnice“ (OS u Beogradu Kž. 1196/06) i „kada je otac svoje troje dece, počevši od njihove osme godine života, pa do punoletstva, prinudivao da rade u krečani u kojoj su obavljali različite teške poslove, poput loženja peći, grejanja kamena, vađenja i skladištenja kreča“ (AS u Beogradu Kž. 1 5590/11); v) prinudavanje na prosjačenje – za dovršeno krivično delo potrebno je da je došlo do prosjačenja ili g) navođenje iz koristoljublja na vršenje drugih radnji koje su štetne za razvoj maloletnog lica – koristoljubiv motiv ovde treba shvatiti u prethodno navedenom smislu i on po prirodi stvari implicira direktni umišljaj učinioca, navođenje kao radnja izvršenja krivičnog dela podrazumeva preduzimanje bilo koje delatnosti koja može imati karakter podstrekavanja i za dovršeno krivično delo nije značajno da li je navođenje bilo uspešno, tj. da li je maloletno lice učinilo ono na šta je navođenje bilo usmereno, a ukoliko bi izvršilac navodio maloletno lice, tj. maloletnika ili dete na izvršenje težeg krivičnog dela, naša doktrina i sudska praksa uglavnom stoje na stanovištu da je reč o podstrekavanju kao obliku saučesništva, mada se u novijoj literaturi sasvim opravdano insistira na tome da je ovde potrebno uzeti u obzir okolnost da li u konkretnom slučaju svojstvo pasivnog subjekta ima maloletnik ili dete, jer je dete na planu razumevanja protivpravnosti svojih akata i nedozrelosti psihičkog aparata u nesumnjivo podređenom položaju, čak

¹¹ Kako T. Živanović naglašava, pravo pedagoškog kažnjavanja dece od strane roditelja isključuje protivpravnost i otuda je protivnopravno jedino prekoračenje granica tog prava. (T. Živanović, /1938/, 40). Međutim, (najavljen) eventualna potpuna zabrana fizičkog kažnjavanja i upotrebe fizičke sile prilikom vaspitanja deteta imala bi za posledicu da se bilo koji vid fizičkog kažnjavanja deteta smatra zlostavljanjem.

nezavisno od vršenja roditeljske, usvojilačke, starateljske, vaspitačke, nastavničke ili slične uloge izvršioca, a što govori u prilog zaključku da se tada ne radi o saučesništvu, već o posrednom izvršilaštvu. (Vuković, 2021: 388) Ovaj oblik krivičnog dela dovršen je okončanjem delatnosti koja ima značaj radnje izvršenja i nije potrebno da je došlo do vaspitne zapuštenosti maloletnog lica, a ako se to utvrdi, može imati značaj otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne (OS u Beogradu Kž. 680/09). Kao kod osnovnog oblika krivičnog dela i ovde izvršilac može biti jedan ili oba roditelja, usvojilac, staralac ili drugo lice koje je dužno da se stara o maloletnom licu. Relevantan oblik krivice je umišljaj. Pasivni subjekt je maloletno lice, tj. maloletnik ili dete i postoji realni sticaj kada je krivično delo učinjeno prema više pasivnih subjekta, dece.

Nasilje u porodici (član 194. KZ)

Krivično delo nasilje u porodici u naše pravo je uneto 2002. godine.¹² Ovim krivičnim delom štite se porodica i porodični odnosi (OS u Subotici Kž. 354/08). Krivično delo ima nekoliko oblika.

Osnovni oblik krivičnog dela postoji kada se primenom nasilja, pretnjom da će se napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice (stav 1).

Radnja izvršenja krivičnog dela je alternativno propisana i može se ostvariti na jedan od sledećih načina: a) primenom nasilja, b) pretnjom da će se napasti na život ili telo ili v) drskim ili bezobzirnim ponašanjem.¹³ Nasilje kao način izvršenja ovog krivičnog dela treba shvatiti na isti način kao kod krivičnog dela nasilničko ponašanje (član 344. KZ), tj. isključivo kao fizičko nasilje. Kada je reč o povređivanju telesnog integriteta kao načinu ostvarenja krivičnog dela, kod ovog oblika u obzir bi došlo jedino nanošenje lakih telesnih povreda. U tom slučaju postoji prividni idealni sticaj po principu konsumpcije jer je krivično delo lake telesne povrede sadržano u krivičnom delu nasilje u porodici (AS u Beogradu Kž.1 142/11). Kako se ističe u sudskoj praksi, za postojanje krivičnog dela nanošenje lakih telesnih povreda nije nužno (OS u Subotici Kž. 41/08). Drugi oblik radnje izvršenja je pretnja da će se napasti na život ili telo. Pretanja je izjava kojom se jednom licu stavlja u izgled neko zlo (neprijatnost) koje će snaći njega ili njemu blisko lice. Potrebno je da se pretnja sastoji u stavljanju u izgled zla koje će nastati delovanjem lica koje preti ili koje će ono na neki drugi način omogućiti. Pretanja se može izvršiti izričito ili odgovarajućim konkludentnim radnjama. Pretanja treba da je ozbiljna, stvarna i ostvarljiva sa aspekt onoga kome se preti. Za postojanje pretnje nije potrebno da onaj koji preti ozbiljno misli da pretnju sprovede u delo, niti je za to potrebna realna mogućnost. Krivično delo nasilje u porodici pretpostavlja da je reč o kvalifikovanoj pretnji - pretnji koja je upravljena na život ili telo, tj. o pretnji ubistvom ili nanošenjem teške telesne povrede. Drsko ponašanje kao način ostvarivanja radnje izvršenja krivičnog dela obuhvata ponašanje kojim se krše usvojena pravila kulturnog i uobičajenog ponašanja, kojim se prema drugom

¹² *Pro et contra* propisivanja ove inkriminacije vid. Z. Stojanović, (2010), 480.

¹³ Kako se navodi, ovde se ne radi o tipično određenoj posledičnoj radnji izvršenja jer zakonodavac nije smatrao da svaki način prouzrokovanja stanja ugroženosti člana porodice zadovoljava, već je izričito naveo pojedine radnje izvršenja. I. Vuković, (2012), 128.

ispoljava ignorisanje, vređanje, spremnost na fizički obračun, a bezobzirno ponašanje je ispoljavanje krajnjeg nepoštovanja nekog lica, njegovo fizičko i psihičko maltretiranje i slično (AS u Kragujevcu Kž. 3796/10). Drskim ili bezobzirnim ponašanjem smatra se takođe i nasilničko postupanje prema stvarima i imovini uopšte. (Delić, 2012: 110, Delić, 10/2013: 123. i Delić, 2021: 126) U literaturi nailazimo na mišljenje da ugrožavanje drskim ili bezobzirnim ponašanjem treba zameniti ugrožavanjem zlostavljanjem ili zadržati samo bezobzirno ponašanje kao oblik radnje izvršenja budući da drsko ponašanje u porodičnim odnosima po pravilu ne ostvaruje stepen društvene opasnosti koji opravdava kažnjavanje. (Vuković, 2012: 131)

Krivično delo nasilje u porodici je posledično krivično delo i prema zakonskom tekstu posledica se sastoji u ugrožavanju spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana svoje porodice (AS u Beogradu Kž.1 444/11). Krivično delo je dovršeno nastupanjem konkretne opasnosti koja kao bitno obeležje bića krivičnog dela, prema stavovima sudske prakse, mora biti utvrđena sa objektivnog stanovišta (OS u Beogradu Kž. 34/03 i Kž. 1506/03). U doktrini su prisutna mišljenja da je prilikom utvrđivanja ugroženosti pasivnog subjekta u određenim situacijama veoma važan i njegov subjektivni osećaj (Škulić, 2012: 76) odnosno, da bi o stanju ugroženosti redovno govorila dela učinioca, ali da bi kod posebno osetljivih lica, poput dece, bila opravdana primena objektivno-subjektivnog kriterijuma. (Vuković, 2012: 132-133) U doktrini (Vuković, 2012: 138) i sudskoj praksi je nadalje prisutno stanovište da krivično delo podrazumeva da konkretna opasnost na strani oštećenog traje određeno (duže) vreme (AS u Beogradu Kž.1 444/11) iz razloga što se radi o trajnom krivičnom delu (AS u Beogradu Kž.1 5139/10) kod kojeg ugroženost predstavlja jedno kontinuirano stanje (OS u Beogradu Kž. 491/07). U navedenom smislu je i stav Apelacionog suda u Kragujevcu da ne postoji krivično delo nasilje u porodici kada je majka maloletnoj ćerci htela da oduzme mobilni telefon zbog slabog uspeha u školi i problematičnog ponašanja, a ćerka se usprotivila oduzimanju telefona što je rezultiralo međusobnim guranjem, pri čemu je ćerka nogom udarila majku, nakon čega je majka više puta kaišem udarila ćerku po zadnjici, jer je prema navodima suda „za krivično delo nasilje u porodici potrebno da postoji osećaj ugroženosti kod oštećenog koji mora imati kontinuirani oblik zato što nasilje u porodici predstavlja model ponašanja, a ne pojedinačni incident“ (Kž.1n 473/18, u istom smislu i AS u Beogradu Gž.2 782/10).

Iako u vezi sa pitanjem da li je za ovo krivično delo dovoljna samo jedna delatnost koja predstavlja radnju izvršenja ili se zahteva kontinuirano preduzimanje više delatnosti u sudskoj praksi nailazimo i na shvatanje u kojem se posebno naglašava da je neophodno da radnja izvršenja bude preduzeta „u više navrata“ (AS u Nišu Kž.1 2789/12) treba poći od činjenice da je objektivno nepravo ostvareno i kada je samo jednom ugroženo spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana porodice i da stoga „nije uvek neophodan element trajnosti ili višekratnosti radnji izvršenja“ (OS u Beogradu Kž. 218/05) odnosno, da krivično delo postoji bez obzira da li je radnja činjenja preduzeta jednom ili više puta prema istom pasivnom subjektu i da broj ponovljenih radnji može biti od značaja prilikom odmeravanja kazne. (Đorđević, Kolaric, 2020: 94) U skladu sa navedenim je stav sudske prakse da postoji krivično delo nasilje u porodici „kada je otac istukao svoje maloletno dete i naneo mu lake telesne povrede u vidu nagnječenja natkolenice, sedalnih predela i glave“ (VSS Kzz. 46/06).

Naime, kada se ima u vidu priroda ovog krivičnog dela, pre svega socijalni smisao njegovog bića, zaštitni objekt i posledica, može se zaključiti da u svakom konkretnom slučaju broj neophodnih delatnosti zavisi od njihove prirode. Za postojanje krivičnog dela potrebno je da je preduzeta delatnost koja je objektivno podobna da dovede do ugrožavanja spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja pasivnog subjekta. To znači da je u nekim slučajevima dovoljno da delatnost koja ima značaj radnje izvršenja bude preduzeta jedanput, dok bi u drugim slučajevima bilo nužno da bude preduzeta (nekoliko) više puta. Višekratno preduzimanje je potrebno kada su u pitanju delatnosti koje čine samo segmente jedinstvenog ponašanja podobnog da prouzrokuje posledicu kao obeležje bića krivičnog dela. (Delić, 2012: 111, Delić, 10/2013: 124. i Delić, 2021: 126)¹⁴

Izvršilac svih oblika krivičnog dela može biti samo član porodice. Subjektivna strana krivičnog dela pretpostavlja postojanje umišljaja učinioca. U sudskoj praksi nailazimo na neosnovan stav da je za osnovni oblik krivičnog dela neophodan direktni umišljaj (AS u Kragujevcu Kž. In 790/18). Kao saučesnici u užem smislu (podstrekač i pomagač) mogu se javiti i lica van kruga članova porodice. Pasivni subjekt krivičnog dela takođe može biti jedino član porodice, kod osnovnog oblika to može biti samo punoletni član porodice.

Prvi teži oblik krivičnog dela iz stava 2. postoji ako je pri izvršenju dela iz stava 1. korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Kvalifikatornu okolnost predstavlja sredstvo kojim je izvršeno krivično delo. Ocena o podobnosti nekog sredstva da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši zasniva se na prirodi samog sredstva i načinu kako je ono u konkretnom slučaju upotrebljeno. Od primarnog značaja prilikom ocene ne mora da bude redovna namena datog sredstva, već način njegove upotrebe i mogućnosti prouzrokovanja povrede u konkretnom slučaju.¹⁵

Drugi teži oblik krivičnog dela predviđen u stavu 3. postoji u dva slučaja: ako je usled dela iz st. 1. i 2. nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja pasivnog subjekta i ako su dela iz st. 1. i 2. učinjena prema maloletnom licu. Pojam teške telesne povrede treba tumačiti na isti način kao i kod krivičnog dela teške telesne povrede (član 121. KZ). U pitanju je krivično delo kvalifikovano težom posledicom i učinilac u odnosu na tešku telesnu povredu, odnosno teško narušavanje zdravlja (s obzirom na zakonski pojam teške telesne povrede, izdvajanje teškog narušavanja zdravlja kao teže posledice neosnovano je kako kod ovog, tako i kod ostalih krivičnih dela u kojima se javlja) mora postupati iz nehata (član 27. KZ). Smatra se da teška telesna povreda kao teža posledica postoji i kada su povrede nastupile prilikom (pokušaja) bekstva pasivnog subjekta (OS u Beogradu Kž. 2978/06). Ukoliko je teška telesna povreda obuhvaćena umišljajem učinioca, postoji sticaj krivičnih dela nasilje u porodici i teška telesna povreda (VSS Kzz. 1081/15). U drugom slučaju kvalifikatornu okolnost predstavlja uzrast pasivnog subjekta koji treba da bude obuhvaćen umišljajem učinioca. Propisivanje ovog oblika krivičnog dela rezultat je intencije zakonodavca da obezbedi pojačanu zaštitu maloletnih lica, tj. maloletnika i dece. Prema stavu sudske prakse, krivično delo postoji „kada okrivljeni svoje maloletne sestrice, sa kojima živi

¹⁴ Upor. I. Vuković, (2012), 130-131. i M. Škulić, (2012), 78.

¹⁵ Vid. više, N. Delić, (2012), 114-116.

u porodičnom domaćinstvu, primorava da piju pivo“ (OS u Beogradu Kž. 2204/06). Nadalje, sudska praksa stoji na stanovištu da „prekomerno i bezrazložno brutalno kažnjavanje maloletne dece ne predstavlja njihovo vaspitavanje, već radnju krivičnog dela nasilje u porodici“ (OS u Beogradu Kž. 2049/04) i da je otuda reč o ovom obliku krivičnog dela „kada je majka svog maloletnog sina više puta udarila kaišem po leđima, a zatim ga držala za kosu i udarala njegovom glavom o pod“ (AS u Novom Sadu Kž.1 183/17) kao i „kada je otac primenio fizičko nasilje prema svojoj maloletnoj ćerci koja se usprotivila njegovom ponašanju kada je u alkoholisanom stanju bacao cepanice u pravcu svoje supruge, a njene majke, sa kojom je bio u brakorazvodnom postupku“ (AS u Kragujevcu Kž.1 915/16). Pri tome, kako se ističe, „način nastanka povreda na telu maloletne oštećene, osim na osnovu njenog iskaza, može se utvrđivati i na osnovu iskaza svedoka iz centra za socijalni rad kojima je maloletna oštećena ispričala da je na koji način je od oca zadobila povrede, kao i na osnovu nalaza i mišljenja veštaka medicinske struke“ (AS u Nišu Kžn. 16/18). Najzad, „kada okrivljeni ozbiljnom pretnjom i upotrebom sile ugrožava telesni i duševni integritet supruge i dva sina, od kojih je jedan maloletan, radi se o težem obliku krivičnog dela iz stava 3.“ (OS u Beogradu Kž. 1657/05).

Najteži oblik krivičnog dela predviđen je u stavu 4. i postoji kada je usled dela iz st. 1, 2. i 3. nastupila smrt člana porodice, punoletnog ili maloletnog lica (propisana je teža kazna ako je pasivni subjekt maloletno lice). U pitanju je oblik krivičnog dela kvalifikovan težom posledicom u odnosu na koju treba da postoji nehat učinio (član 27. KZ), npr. „kada je okrivljeni u više navrata tukao svoje osmomesečno dete koje je plakalo i naneo mu prelome kostiju lobanje sa oštećenjima po život važnih moždanih centara, olako držeći da teža posledica neće nastupiti, pa je onesvešćeno dete odneo u bolnicu gde je od zadobijenih povreda umrlo istog dana“ (OS u Beogradu K. 842/02).

Poseban oblik krivičnog dela predviđen u stavu 5. vrši ko prekrši mere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona. Odredbom člana 198. PZ propisano je da protiv člana porodice koji vrši nasilje sud može odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici. Mere zaštite od nasilja u porodici jesu: 1) izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; 2) izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine ili zakupa nepokretnosti; 3) zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; 4) zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i 5) zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice. Shodno tome, ovaj oblik krivičnog dela postoji kada lice kome je od strane suda izrečena neka od mera zaštite prekrši meru za vreme njenog trajanja.

U vezi sticaja pojedinih oblika krivičnog dela nasilja u porodici, a shodno stavovima sudske prakse, prihvaćeno je sledeće: a) ukoliko se ponavlja jedna radnja prema istom članu porodice, postoji jedno krivično delo – trajno krivično delo (OS u Beogradu Kž. 491/07, Kž. 865/09, Kž. 492/09, OS u Subotici Kž. 354/08 i VKS Kzz. 565/15/1/); b) ukoliko se vrši više različitih radnji prema jednom članu porodice, postoji jedno krivično delo – alternativno propisana radnja (OS u Beogradu Kž. 842/02); v) ukoliko se vrši više radnji, koje po svojoj prirodi predstavljaju celinu, prema više pasivnih subjekata koji su svi punoletni ili svi maloletni, postoji jedno krivično delo – objekt krivičnopravne zaštite nije pojedinac već porodica kao celina (OS u Beogradu Kž. 34/03, OS

u Užicu Kž. 143/07, OS u Subotici Kž. 33/08/2/, Kž. 211/08, OS u Čačku Kž. 310/09 i VSS Kzz. 68/08);¹⁶ g) ukoliko se vrši više radnji, koje po svojoj prirodi predstavljaju celinu, prema više pasivnih subjekata, od kojih su neki punoletni, a neki maloletni, odnosno deca, postoji jedno krivično delo, i to teži oblik s obzirom na uzrast pasivnog subjekta – teži oblik konsumira lakši (OS u Beogradu Kž. 1657/05 i Kž. 1723/06)¹⁷ i d) isključen je sticaj kada je ostvaren neki od oblika ovog krivičnog dela koji su predviđeni u st. 1–4. i oblik predviđen u stavu 5. jer tada postoji krivično delo iz st. 1–4. budući da je delo iz stava 5. supsidijarno. (Delić, 2012: 120-121, Delić, 10/2013: 126-127. i Delić, 2021: 129)

Nedavanje izdržavanja (član 195. KZ)

Ovim krivičnim delom štite se interesi lica u čiju je korist ustanovljena obaveza izdržavanja (VSS Kzz. 129/10). Krivično delo ima dva oblika: osnovni i teži.

Osnovni oblik krivičnog dela čini ko ne daje izdržavanje za lice koje je po zakonu dužan da izdržava, a ta dužnost je utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom, u iznosu i na način kako je tom odlukom, odnosno poravnanjem utvrđeno (stav 1). Prema zakonskoj normi, da bi postojalo krivično delo, potrebno je kumulativno ispunjenje sledećih uslova: a) da se ne daje izdržavanje, b) da se izdržavanje ne daje za lice za koje po zakonu postoji dužnost izdržavanja i v) da je dužnost izdržavanja (koje se ne daje) utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom. U istom smislu se izjašnjava i sudska praksa (OS u Užicu Kž. 509/07).

Radnja izvršenja je nedavanje izdržavanja, odnosno propuštanje da se izvrši obaveza izdržavanja koja postoji prema nekom licu. Krivično delo spada u prava krivična dela nečinjenja, tj. dela kod kojih je inkriminisana sama povreda dužnosti na činjenje. Obaveza izdržavanja na osnovu zakona može biti varijabilna u pogledu obima, vremena i načina ispunjenja i postoji u slučaju srodstva i bračne ili vanbračne zajednice. Porodično pravo obavezu zakonskog izdržavanja zasniva na činjenici krvnog, adoptivnog i tazbinskog srodstva. U obaveze zakonskog izdržavanja po osnovu krvnog srodstva, pored ostalih (obaveza izdržavanja roditelja od deteta i, pod određenim uslovima, obaveza izdržavanja krvnih srodnika u pobočnoj liniji) spada i obaveza izdržavanja deteta od roditelja - u skladu sa odredbama porodičnog prava, roditelji su dužni da izdržavaju svoje maloletno dete i stoga je „pravno irelevantno što okrivljeni navodi da nije davao izdržavanje za svoje maloletno dete jer sumnja da je on otac deteta, s obzirom na to da nijednom svojom radnjom nije osporio očinstvo deteta, a na osnovu izvoda iz matičnih knjiga nesumnjivo je utvrđeno da je dete rođeno u toku trajanja braka između okrivljenog i njegove bivše supruge i da je u matičnoj knjizi okrivljeni upisan kao otac deteta“ (OS u Beogradu Kž. 2220/06). Obaveza izdržavanja

¹⁶ Upor. I. Vuković, (2012), 137.

¹⁷ „Prisustvo maloletne dece svađi supružnika tokom koje okrivljeni preduzme radnju krivičnog dela nasilje u porodici koja se sastoji u tome što je oborio suprugu na pod i udarao je nogama i rukam po telu i glavi, dovoljno je za zaključak da je okrivljeni krivično delo učinio i prema maloletnoj deci ukoliko j etim radnjama ugroženo njihovo spokojstvo bez obzira da li su maloletna deca kao pasivni subjekt krivičnog dela obuhvaćena njegovim umišljajem pri vršenju krivičnog dela u odnosu na suprugu“ (AS u Kragujevcu Kž.1 645/17).

mora biti utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom. To znači da za krivično delo nije dovoljno da postoji zakonska dužnost izdržavanja, već ona mora biti konkretizovana na jedan od navedenih načina. Radnja izvršenja krivičnog dela ne može biti započeti pre nego što su sudska odluka ili poravnanje postali izvršni (VSJ Kz. 12/65). Relevantna odluka može biti doneta u formi presude, rešenja, naredbe ili privremene naredbe, kao npr. „izvršne privremene naredbe nadležnog suda“ (OS u Kragujevcu Kž. 78/78) ili „privremene mere donete u sporu o utvrđivanju očinstva“ (stav sa sednice Krivičnog odeljenja Vrhovnog suda Vojvodine održane 7. februara 1977. godine). Za krivično delo značajne su jedino odluke donete u smislu porodičnog prava. Isključeno je postojanje krivičnog dela kada se ne ispunjavaju obaveze neke druge vrste, npr. „obaveze isplate naknade štete detetu zbog ubistva roditelja“ (VSJ Kz. 101/64). Po pravilu, izvršnost pravnosnažne odluke nastupa protekom paricionog roka ili ispunjenjem uslova navedenih u odluci. Izuzetno, ukoliko su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi, izvršnost nastupa i pre pravnosnažnosti. Prema stavu sudske prakse, „okrivljeni je pao u docnju nakon isteka tzv. paricionog roka u kome je s obzirom na materijalne porodične i imovinske prilike imao mogućnost da dobrovoljno izvrši svoje obaveze po osnovu pravnosnažne sudske presude i od tog momenta su kroz njegovo ponašanje, tj. kroz njegovu pasivnost u odnosu na obavezu koja je utvrđena pravnosnažnom sudskom odlukom ostvarena obeležja krivičnog dela nedavanja izdržavanja“ (OS u Subotici Kž. 236/06). Sa izvršnom odlukom izjednačava se izvršno poravnanje. Iako se u zakonskoj odredbi govori o izvršnom poravnanju pred sudom ili drugim nadležnim organom, treba reći da je nadležnost u postupku za izdržavanje predviđena samo za sud. Stvarna nadležnost pripada Višem sudu, dok u drugom stepenu sudi Apelacioni sud. Pored suda opšte mesne nadležnosti, nadležan je i sud na čijem području tužilac ima prebivalište, odnosno boravište. Najzad, u sudskoj praksi se ističe da se „u postupku koji se vodi za krivično delo nedavanje izdržavanja ne može osporavati zakonitost sudske odluke u pogledu utvrđene obaveze i visine izdržavanja“ (VS u Beogradu Kž.1 194/14). Obaveza izdržavanja postoji sve dok ne nastupi neka od sledećih okolnosti: a) izmena odgovarajuće odluke nadležnog organa (OS u Valjevu Kž. 249/78); b) ukidanje obaveza izdržavanja (OS u Užicu Kž. 356/07) ili v) prestanak obaveznog zakonskog osnova za izdržavanje (OS u Beogradu Kž. 1131/01). Kako se ističe, „kada je okrivljeni pravnosnažnom presudom obavezan da plaća na ime izdržavanja maloletnog deteta određene novčane iznose u tačno određenim periodima, on nema diskreciono pravo da donetu odluku menja i da sam odluči kao i na koji način će vršiti plaćanja“ (VS u Čačku Kž. 36/20, u istom smislu Kž. 188/19 i OS u Nišu Kž. 564/05). Takođe, „okrivljeni koji je obavezan na davanje izdržavanja ne može uskratiti davanje izdržavanja zbog toga što se dete ne nalazi kod drugog roditelja kome je povereno, već kod babe i dede, a ukoliko okrivljeni nalazi da su se okolnosti promenile u odnosu na vreme kada je odluka o poveravanju deteta doneta, njemu na raspolaganju stoji pravo da traži izmenu takve odluke, a ne da samovlasno uskraćuje davanje izdržavanja“ (OS u Beogradu Kž. 1865/98) i „okolnost da okrivljeni povremeno uzima kod sebe svog maloletnog sina za koga je dužan da plaća alimentaciju, ne oslobađa ga obaveze da alimentaciju i dalje plaća s obzirom na to da se dete kod njega nalazi kraće vreme i da je sudska odluka kojom je utvrđena obaveza plaćanja alimentacije i dalje na snazi“ (OS u Šapcu

Kž. 601/87). U izvršnoj sudskoj odluci moraju biti navedeni priroda obaveze davanja izdržavanja – novčani iznos ili neke druge vrednosti koje mogu podmiriti nužne i osnovne potrebe izdržavanog lica kao i dinamika davanja. Shodno tome, krivično delo postoji u sledećim slučajevima: kada se izdržavanje ne daje; kada se izdržavanje ne daje u predviđenom iznosu i kada se ne poštuju rokovi predviđeni za davanje izdržavanja. Otuda je prema stavovima sudske prakse „okrivljeni dužan da učestvuje u izdržavanju svoje maloletne dece na način kako je utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom i nije ovlašćen da sam vrši izmenu iznosa i načina izdržavanja“ (OS u Nišu Kž. 564/05); „krivično delo postoji kada okrivljeni nije u celosti isplaćivao iznos izdržavanja utvrđen pravnosnažnom presudom parničnog suda, već je u toku dve godine za izdržavanje svoje dvoje maloletne dece isplatio ukupno 12.000 dinara i time oštećenima ostao dužan ukupno 108.000 dinara“ (OS u Subotici Kž. 265/09) i „krivično delo postoji kada okrivljeni za koga je sudskim poravnanjem bilo utvrđeno da za izdržavanje svog maloletnog sina daje 30 odsto zarade, u situaciji kada mu je prestao radni odnos i kada je na ime otpremnine dobio 10 mesečnih zarada, od tog iznosa nije dao novac za izdržavanje svog maloletnog sina“ (OS u Beogradu Kž. 2153/06). Za krivično delo nije značajno da li se vrše određena davanja pasivnom subjektu, ukoliko se to ne čini na način i u iznosu koji su predviđeni u odgovarajućoj sudskoj odluci, npr. „kada je okrivljeni svojoj maloletnoj deci kupovao pojedine stvari, a nije davao novčani iznos utvrđen pravnosnažnom sudskom odlukom, iz razloga što se te stvari smatraju poklonima čije davanje ne utiče na ispunjenje obaveze izdržavanja“ (OS u Subotici Kž. 56/09), „sva druga davanja okrivljenog za izdržavano lice, maloletno dete poput kupovine garderobe i obuće, ne mogu da ga oslobode obaveze davanja izdržavanja na utvrđeni način i za postojanje krivičnog dela nije relevantno da li je okrivljeni na drugi način doprineo izdržavanju oštećenog lica“ (OS u Čačku Kž. 77/09), „nikakva druga davanja ne mogu kompenzovati obavezu okrivljenog da plaća utvrđenu sumu izdržavanja za svoju maloletnu decu“ (OS u Valjevu Kž. I 314/09), „to što je okrivljeni platio letovanje i zimovanje za svoje maloletno dete ne isključuje njegovu obavezu plaćanja izdržavanja“ (OS u Nišu Kž. I 786/08) i „sve što je okrivljeni samoinicijativno prethodno dao preko utvrđenog iznosa obaveze izdržavanja svog maloletnog deteta, može se ceniti kao dobrovoljni doprinos obavezi izdržavanja oštećenog, ali se ne može smatrati pretplatom izdržavanja i ne isključuje postojanje krivičnog dela nedavanje izdržavanja“ (VKS Kzz. 449/16). Uprkos tome što je u doktrini prisutan stav da „mogućnost izdržavanja“ predstavlja nepisano obeležje bića krivičnog dela, (Hirjan, Singer, 1987: 244) u sudskoj praksi nailazimo na stavove da za krivično delo nije relevantno da li je učinilac bio u mogućnosti da daje izdržavanje (OS u Beogradu Kž. 2177/02) odnosno, nisu bitni razlozi za nedavanje izdržavanja (OS u Čačku Kž. 189/08). Isto tako se ističe da na krivično delo nema uticaja okolnost da je učinilac obavezu izdržavanja ispunio naknadno, sa zakašnjenjem, ali se to može uzeti u obzir prilikom redovnog odmeravanja kazne kao fakultativna olakšavajuća okolnost (OS u Beogradu Kž. 2482/02). Ni povremene uplate određenih novčanih iznosa koji ne odgovaraju visini utvrđene obaveze izdržavanja za maloletno dete nisu bitne za postojanje krivičnog dela nedavanje izdržavanja (AS u Novom Sadu Kž. 72/14). Sledstveno svemu navedenom, sudska praksa stoji na stanovištu da je krivično delo dovršeno propuštanjem da se da izdržavanje u iznosu i na način koji je utvrđeno u relevan-

tnoj odluci nadležnog organa (VKS Kzz. 212/19) i da pri tome za krivično delo nije potrebno da su ugroženi interesi izdržavanog lica (OS u Nišu Kž.1 786/08). Pasivni subjekt krivičnog dela je lice, koje može biti punoletno ili maloletno, odnosno dete, a koje je izvršilac po zakonu dužan da izdržava i u odnosu na koje je ta dužnost utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom.¹⁸ Budući da davanje izdržavanja po pravilu podrazumeva kontinuirana periodična davanja, postojanje krivičnog dela u konkretnom slučaju (nažalost) najčešće pretpostavlja da izvršilac više puta propušta davanje izdržavanja. U sudskoj praksi se naglašava da je „izreka presude nerazumljiva ukoliko sud u činjeničnom stanju ne navede vremenski period u kome okrivljeni nije davao izdržavanje za svoje maloletno dete“ (AS u Kragujevcu Kž. 675/10). Kada se nedavanje izdržavanja višekratno ostvaruje u odnosu na jedno lice, u doktrini (Đorđević, Kolarić, 2020: 96) i sudskoj praksi je prisutan stav da je reč o jednom krivičnom delu, tj. da je u pitanju trajno krivično delo koje se vrši u kontinuitetu (VSS Kzz. 62/03 i AS u Novom Sadu Kž. 4197/10). Međutim, ako uzmemo u obzir da je krivično delo dovršeno propuštanjem da se da izdržavanje - nedavanjem izdržavanja i da za postojanje krivičnog dela nije potrebno da budu ugroženi interesi pasivnog subjekta, tj. da je dovoljno ostvarenje radnje izvršenja (OS u Nišu Kž.1 786/08), opravdano je prihvatiti stanovište prema kome se u slučaju ponavljanja radnje izvršenja prema istom licu svakom narednom radnjom ostvaruje novo krivično delo u kom slučaju se, ukoliko su ispunjeni zakonom propisani uslovi, primenjuje institut produženog krivičnog dela (VKS Kzz. 117/10). U prilog navedenom govori sentenca iz presude Vrhovnog kasacionog suda Kzz. 129/10 koja je utvrđena na sednici Krivičnog odeljenja održanoj 13. septembra 2010. godine, shodno kojoj radnje krivičnih dela nedavanje izdržavanja mogu činiti jedno produženo krivično delo samo ako su učinjene prema istom licu kao i odgovarajuće pravno shvatanje krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda zauzeto na sednici održanoj 24. novembra 2014. godine. Nadalje, ukoliko se krivično delo vrši prema dva ili više lica, postoji sticaj onoliko krivičnih dela koliko ima pasivnih subjekata. U vezi sa ovim obeležjem bića krivičnog dela, naša starija (VSJ Kz. 3/66, OS u Nišu Kž. 140/76 i VSS Kzz. 27/83) kao i savremena sudska praksa jednodušno stoji na stanovištu da je nedavanje izdržavanja „lično krivično delo i postoji onoliko krivičnih dela koliko ima oštećenih lica“ (OS u Subotici Kž. 364/06, Kž. 30/08 i Kž. 298/09; OS u Beogradu Kž. 794/05, VSS Kzz. 169/07, AS u Kragujevcu Kž. 595/10 i AS u Novom Sadu Kž. 3258/10). Takođe je moguć sticaj više produženih krivičnih dela učinjenih prema različitim pasivnim subjektima (Petrović, Simić, 1985: 128, Delić, 2012: 130-131, Delić, 2012a: 139-140. Stojanović, Delić, 2020: 110-11. i Delić, 2021: 132) Izvršilac krivičnog dela jeste lice čija je zakonska obaveza izdržavanja utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim sudskim poravnanjem. Subjektivna strana krivičnog dela pretpostavlja umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o postojanju izvršne sudske odluke ili izvršnog poravnjanja pred sudom, tj. osnova iz kojeg proizlazi dužnost davanja izdržavanja. U sudskoj praksi se opravdano naglašava da namera nije subjektivno obeležje bića krivičnog dela nedavanje izdržavanja (AS u Kragujevcu Kž. 595/10). Zabluda učinioaca u pogledu postojanja izvršne sudske odluke ili izvršnog sudskog poravnjanja na osnovu kojeg

¹⁸ „Korelacija između plaćanja alimentacije i održavanja ličnih odnosa ogleda se u tome što roditelj davanjem izdržavanja manifestuje i želju (nameru) za održavanjem ličnih odnosa sa detetom.“ Vid. U. Novaković, (10/2013), 201.

postoji obaveza davanja izdržavanja ima karakter stvarne zablude o obeležjima bića krivičnog dela (član 28. KZ). Sledstveno rečenom, prema stavu sudske prakse nema krivičnog dela „kada nije dokazano da je kod okrivljenog u periodu koji je naveden kao vreme izvršenja krivičnog dela postojala svest o tome da ne daje izdržavanje za svoje dvoje maloletne dece u visini i na način kako je utvrđeno sudskom odlukom jer relevantna sudska odluka nije bila lično dostavljena okrivljenom, već putem oglasne table i okrivljeni nije bio upoznat sa sadržinom odluke“ (VS u Beogradu Kž.1 320/17). Najzad, treba reći da se mestom izvršenja krivičnog dela nedavanje izdržavanja ima smatrati kako mesto prebivališta, odnosno boravišta pasivnog subjekta, tako i mesto prebivališta, odnosno boravišta učinioca.

U stavu 2. propisano je da se neće kazniti učinilac dela iz stava 1. ovog člana ako iz opravdanih razloga nije davao izdržavanje. U skladu sa odredbom člana 112, stav 29. KZ, izraz „neće se kazniti“ znači da u tom slučaju nema krivičnog dela. U pitanju je lični osnov isključenja inkriminacije. Mada je uobičajeno da se u literaturi ovaj institut označava kao lični osnov isključenja kažnjivosti, reč je o osnovu koji isključuje postojanje krivičnog dela jer specifična situacija u kojoj se našao učinilac „spušta“ stepen njegove krivice ispod praga koji zasniva kažnjavanje, odnosno isključuje potrebu upućivanja socijalno-etičkog prekora. (Vuković, 2021: 85) Postojanje „opravdanih razloga“ utvrđuje se u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja (AS u Kragujevcu Kž. 4357/10), npr. „prvostepeni sud je pravilno utvrdio da okrivljeni nije imao opravdanih razloga da ne postupi u skladu sa presudom kojom je utvrđena obaveza da plaća mesečni iznos na ime izdržavanja maloletne ćerke budući da je izvesno vreme boravio u inostranstvu, gde je živeo i radio, i da je psihofizički zdrav i sposoban za privređivanje“ (OS u Čačku Kž. 148/09); „okrivljeni nije imao opravdanih razloga da ne daje izdržavanje svojoj maloletnoj deci iako je njegova zanatska radnja prestala sa radom s obzirom na to da je dobrog zdravstvenog stanja i da je osposobljen za obavljanje više vrsta građevinskih poslova, u mogućnosti je da ostvari odgovarajuću zaradu i tako stvori uslove za izvršenje svoje zakonske obaveze prema deci“ (OS u Užicu Kž. 267/08); „okrivljeni je bio u mogućnosti da daje izdržavanje za potrebe svog maloletnog deteta jer ima 34 godine, dobrog je zdravlja i sposoban za rad i izdržava se od povremenog rada“ (OS u Beogradu Kž. 1693/04) i „obaveze izdržavanja prema maloletnoj deci iz sadašnjeg braka ne mogu biti opravdan razlog za nedavanje izdržavanja maloletnoj deci iz prethodnog braka na način kako je utvrđeno izvršnom presudom“ (VS u Valjevu Kž.1 38/18) odnosno, „neosnovani su navodi okrivljene da postoji opravdani razlog nedavanja izdržavanja za dvoje maloletne dece u slučaju kada je u zasnovanoj vanbračnoj zajednici rodila treće dete i maloletnim oštećenima povremeno davala novac da kupe nešto za sebe“ (OS u Subotici Kž. 333/08).¹⁹ Međutim, smatra se da postoje opravdani razlozi i da stoga nema krivičnog dela nedavanje izdržavanja „kada je prilikom donošenja pravnosnažne parnične presude, kojom je okrivljeni obavezan da plaća utvrđeni novčani iznos na ime izdržavanja maloletnog deteta, utvrđeno da je on nezaposleno lice i da ga izdržava otac, kao i da je nakon pravnosnažnosti presude bio bolnički lečen na psihijatrijskom odeljenju“ (OS u Užicu Kž. 620/07).

¹⁹ Ima mišljenja da ukoliko se učinilac nekim prethodnim ponašanjem sam stavio u situaciju da nije u mogućnosti daje izdržavanje tada bi pitanje njegove odgovornosti trebalo razmatrati u okviru instituta skrivanja neuračunljivosti. F. Hirjan, M. Singer, (1987), 244.

U stavu 3. predviđen je teži oblik krivičnog dela koji postoji ako su usled dela iz stava 1. ovog člana nastupile teške posledice za izdržavano lice. Nastupanje teških posledica predstavlja faktičko pitanje koje se u svakom slučaju posebno utvrđuje. Potrebno je da su u pitanju posledice koje se objektivno mogu oceniti kao teške. U obzir ne dolaze posledice koje se sastoje u smrti ili teškom narušavanju zdravlja pasivnog subjekta, tada postoji teži oblik krivičnog dela kršenje porodičnih obaveza (član 196, st. 2. i 3. KZ). U pitanju je krivično delo kvalifikovano težom posledicom koja, ukoliko ne predstavlja samostalno krivično delo, osim nehatom, može biti obuhvaćena i umišljajem učinioca (član 27. KZ).

U stavu 4. predviđeno je da sud učiniocu, uz uslovnu osudu, može odrediti i obavezu da izmiri dospele obaveze i da uredno daje izdržavanje. U skladu sa rečenim sudska praksa stoji na stanovištu „da će kazna zatvora biti izvršena ako osuđeni, iako je bio u mogućnosti, ne ispuni uslovnom osudom postavljenu obavezu izdržavanja“ (OS u Beogradu Kž. 2000/06) i da pri tome „naknadno ispunjenje obaveze iz uslovne osude, nakon proteka roka koji je bio za to određen, nema pravni značaj, budući da je prekoračenje roka bilo neopravdano“ (VSS Kzp. 42/03). Kako se ističe, „osnovano se žalbom punomoćnika zakonskog zastupnika maloletne oštećene ukazuje da se izrečenom novčanom kaznom ne može postići svrha krivičnih sankcija i da je u konkretnom slučaju, imajući u vidu da je reč o krivičnom delu nedavanje izdržavanja, upravo svrha krivične sankcije da se okrivljeni primora na ispunjenje dospelih obaveza, a to se može postići izricanjem uslovne osude uz postavljanje obaveze da u određenom roku, u okviru roka proveravanja, okrivljeni plati sve dospele obaveze“ (OS u Kraljevu Kž. 616/05). Takođe, prema stavu sudske prakse, „kada se odlučuje o opozivanju uslovne osude zato što okrivljeni nije ispunio svoju novčanu obavezu, koja je bila određena kao dodatna obaveza prilikom izricanja uslovne osude, nije relevantna činjenica da okrivljeni nije bio radno angažovan, s obzirom na to da je prema svojim radnim sposobnostima, profesiji i stručnoj spremi, bio u mogućnosti da se radno angažuje“ (AS u Beogradu Kž.1 885/14). Najzad, „u slučaju donošenja osuđujuće presude za krivično delo nedavanje izdržavanja, ukoliko sud utvrdi tačnu visinu imovinskopravnog zahteva dužan je da okrivljenog obaveže da oštećenom na ime imovinskopravnog zahteva isplati iznos dospelih, a neisplaćenih iznosa potraživanja po osnovu izdržavanja za navedeni period ili da oštećenog uputi na parnicu“ (Odgovori na sporna pitanja Prvog osnovnog suda u Beogradu, Viši sud u Beogradu, 18. novembar 2016. godine).

Kršenje porodičnih obaveza (član 196. KZ)

Kako se navodi u referentnoj literaturi, porodica je zajednica srodnika povezanih odgovornošću za život i zajedničku dobrobit, odnosno krug lica vezanih brakom ili vanbračnom zajednicom i srodstvom, između kojih postoje zakonom utvrđena prava i dužnosti, čije nepoštovanje povlači za sobom određene sankcije. Pravna relacija članova porodice određena je činjenicom da li je porodica nastala na osnovu braka ili vanbračne zajednice. Takođe, prava i dužnosti članova porodice zavise od vrste i kvaliteta srodstva (krvno, adoptivno, tazbinsko), tj. vrsta srodstva određuje i vrstu i obim prava i dužnosti. Prema onim članovima porodice koji dobrovoljno ne izvršavaju

svoja prava, a posebno dužnosti, postoji mogućnost primene državne prinude, odnosno mogućnost primene pravne sankcije, što predstavlja granicu koja deli pravne od društvenih odnosa u porodici. (Panov, 2016: 35-36) Krivičnopravna zaštita u slučaju kršenja porodičnih obaveza opravdana je ukoliko je reč o kršenju osnovnih porodičnih obaveza koje može imati štetne posledice za drugog člana porodice.

Osnovni oblik krivičnog dela kršenje porodičnih obaveza čini ko kršenjem zakonom utvrđenih porodičnih obaveza ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara (stav 1).

Radnja izvršenja krivičnog dela jeste ostavljanje člana porodice. Da bi postojalo krivično delo ostavljanje mora predstavljati kršenje porodičnih obaveza utvrđenih zakonom. Krivično delo kršenje porodičnih obaveza predstavlja pravo krivično delo nečinjenja. Radnja izvršenja podrazumeva propuštanje da se ispuni odgovarajuća zakonska dužnost prema članu porodice. Shodno zakonskoj formulaciji, pojam ostavljanja je u tesnoj vezi sa stanjem u kome se nalazi član porodice, tj. pasivni subjekt. Član porodice se ostavlja u teškom položaju koji prvenstveno može biti opredeljen njegovim uzrastom, npr. „kada roditelji svoje osmoro maloletne dece koja nisu u stanju da se sama o sebi staraju ostave da po hladnoći žive i spavaju u prostoriji bez vrata i grejanja, a kada su se deca razbolela, roditelji za njih nisu potražili lekarsku pomoć“ (OS u Beogradu Kž. 1173/95) i „kada je okrivljena kao majka ostavljala u teškom položaju svoje osmomesečno dete tako što, i pored toga što je znala da njen vanbračni suprug tuče dete dok plače, nije ništa preduzela da to spreči i nije tražila zaštitu organa starateljstva, već je odlazila i boravila van stana više sati dnevno“ (OS u Beogradu K. 842/02). Težak položaj u kome se nalazi član porodice može biti uzrokovano i ozbiljnim zdravstvenim problemima pasivnog subjekta kao i drugim faktorima, npr. nedostatkom namirnica, vode, struje, grejanja i sl. Ukoliko nije u pitanju uzrast pasivnog subjekta, za krivično delo nije značajno da li se pasivni subjekt sam doveo u težak položaj ili je u takav težak položaj došao nezavisno od svoje volje i takođe nije neophodno da nesposobnost člana porodice da se sam o sebi stara postoji u trenutku ostvarenja radnje izvršenja, već je, u zavisnosti od okolnosti slučaja, moguće da težak položaj u kome je pasivni subjekt ostavljen dovede do toga da on nije u stanju da se sam o sebi stara. Krivično delo je dovršeno okončanjem radnje izvršenja, tj. ostavljanjem u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara. Smatra se da je posledica krivičnog dela u užem smislu apstraktna opasnost. Budući da se radi o pravom krivičnom delu nečinjenja, moguće ga je tretirati kao delatnosno krivično delo. Posledica krivičnog dela u širem smislu je povreda prava na pružanje pomoći koja predstavlja izraz porodične solidarnosti, kao jednog u korpusu prava predviđenih odredbama porodičnog zakonodavstva. Pasivni subjekt je član porodice u odnosu na koga izvršilac ima zakonom utvrđene porodične obaveze, a koji se nalazi u teškom položaju i nije u stanju da se sam o sebi stara. Osim dece u odnosu na roditelje, to može biti i jedan bračni supružnik u odnosu na drugog supružnika ili roditelji u odnosu na decu i dr. U slučaju da jedno lice, npr. roditelj kršenjem zakonom utvrđenih porodičnih obaveza ostavi u teškom položaju dva ili više lica koja nisu u stanju da se sama o sebi staraju, dece, u pitanju je sticaj i postoji onoliko krivičnih dela koliko ima pasivnih subjekata.

Mada u vezi ovog pitanja u sudskoj praksi ima i suprotnih mišljenja (VSV K.II 360/85), ispravnim treba smatrati stanovište prema kome „s obzirom na to da se ne može uzeti da je maloletno dete ostavljeno u teškom položaju, nema krivičnog dela kada je majka svoje maloletno dete staro 38 dana, zbog ranije bračne netrpeljivosti, ostavila suprugu koji je prihvatio dete i sa članovima svoje porodice nastavio da se stara o njemu, pri čemu je dete napredovalo i psihofizički se normalno razvijalo, o čemu svedoči mišljenje veštaka pedijatrijske struke“ (OS u Leskovcu K. 1369/76). Takođe, krivično delo ne postoji „kada je došlo do prestanka vanbračne zajednice i okrivljeni je kao otac maloletne oštećene napustio zajednički stan, a ona je bila poverena na čuvanje i vaspitanje svojoj majci jer se, i pored toga što je reč o maloletnoj oštećenoj koja s obzirom na svoju dob nije mogla da se stara o sebi i koja je nakon prekida vanbračne zajednice roditelja imala određenih zdravstvenih problema, ne može smatrati da je maloletna oštećena ostavljena u teškom položaju od strane okrivljenog kao oca, s obzirom na to da je bila poverena na čuvanje i vaspitanje svojoj majci“ (OS u Subotici Kž. 427/08). U navedenim slučajevima isključeno je krivično delo jer nije ostvareno obeležje bića krivičnog dela koje podrazumeva da se pasivni subjekt nalazi u teškom položaju. (Delić, 10/2013: 134. i Delić, 2021: 135) Izvršilac krivičnog dela jeste član porodice koji ima zakonom utvrđene porodične obaveze. Za krivično delo je potrebno da postoji i faktička mogućnost izvršavanja utvrđenih porodičnih obaveza, tj. mogućnost preduzimanja odgovarajućeg činjenja. Na subjektivnom planu zahteva se umišljaj koji, pored ostalog, treba da obuhvati i svest o postojanju zakonom utvrđenih porodičnih obaveza.

Teži i najteži oblik krivičnog dela postoje ako je usled osnovnog oblika krivičnog dela nastupilo teško narušavanje zdravlja (stav 2) ili smrt člana porodice (stav 3). U pitanju je krivično delo kvalifikovano težom posledicom i u odnosu na težu posledicu mora da postoji nehat (član 27. KZ).

U stavu 4. propisano je da, ukoliko izrekne uslovnu osudu za delo iz st. 1. i 2. ovog člana, sud ima mogućnost da učinocu odredi obavezu da izvršava svoje zakonom utvrđene porodične obaveze. U skladu sa navedenim, sudska praksa stoji na stanovištu da „ako osuđeni ne ispuni uslovnom osudom postavljenu obavezu izdržavanja, a bio je u mogućnosti da to učini, kazna zatvora će biti izvršena“ (OS u Beogradu Kž. 2000/06).

ZAVRŠNE NAPOMENE

Krivičnim delima protiv braka i porodice štite se samo određeni bračni i porodični odnosi. U sferi bračnih odnosa krivičnopravna zaštita obezbeđena je jedino načelu monogamnosti braka i poštovanju slobodne volje prilikom zaključenja braka (dvobračnost iz člana 187. KZ i prinudno zaključenje braka iz člana 187a KZ). U sferi porodičnih odnosa krivičnopravna zaštita je po prirodi stvari šire postavljena, ali ipak svedena na neophodno potreban minimum tako da prevashodno obuhvata zaštitu posebno osetljivih članova porodice, poput dece kao i zaštitu od težih oblika ugrožavanja ili povrede pojedinih prava koja pripadaju korpusu prava predviđenih odredbama porodičnog zakonodavstva. Savremena shvatanja u vezi sa porodicom, tj. porodičnim odnosima nužno se reflektuju i na sadržinu i obim postojeće krivičnopravne zaštite i shodno tome su u našem zakonodavstvu predviđena sledeća krivična dela protiv porodice: vanbračna

zajednica sa maloletnikom (član 190. KZ), oduzimanje maloletnog lica (član 191. KZ), promena porodičnog stanja (član 192. KZ), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193. KZ), nasilje u porodici (član 194. KZ), nedavanje izdržavanja (član 195. KZ), kršenje porodičnih obaveza (član 196. KZ) i rodoskrnuće (član 197. KZ). Od navedenih krivičnih dela protiv porodice jedino krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnikom (član 190. KZ) ne može biti izvršeno na štetu deteta jer se ovim krivičnim delom zaštita pruža maloletnicima, tj. licima koja su navršila četrnaest godina, a nisu navršila osamnaest godina (član 112, stav 9. KZ). Ukoliko bi vanbračna zajednica (koja podrazumeva sveukupnu relaciju u sferi emotivnih, seksualnih i svih drugih nematerijalnih i materijalnih potreba između lica različitog pola) bila zasnovana sa licem koje nije navršilo četrnaest godina, tj. detetom, postojalo bi odgovarajuće krivično delo iz glave krivičnih dela protiv polne slobode (npr. obljava sa detetom iz člana 189. KZ). Nadalje, za krivično delo rodoskrnuće (član 197. KZ) je predviđeno da se vrši prema maloletnom srodniku i sastoji u obljudi ili sa njom izjednačenim činom. Smatra se da pojam maloletnog srodnika podrazumeva maloletno lice, tj. lice koje nije navršilo osamnaest godina, što znači i dete i da je tada moguć idealni sticaj sa odgovarajućim krivičnim delom iz glave krivičnih dela protiv polne slobode. (Petrović, Simić, 1985: 132, Hirjan, Singer, 1987: 245. i Stojanović, 2020: 651)

Sledstveno svemu što je u radu rečeno, da se uočiti da među pojedinim analiziranim krivičnim delima iz grupe krivičnih dela protiv porodice postoje određene sličnosti koje ukazuju na potrebu kritičkog preispitivanja i preciznijeg definisanja granica krivičnopravne zaštite, pri čemu treba imati u vidu sledeće činjenice.

Krivično delo nedavanje izdržavanja i krivično delo kršenje porodičnih obaveza razlikuje to što kod krivičnog dela kršenje porodičnih obaveza sama obaveza na činjenje neposredno proizlazi iz odgovarajućih propisa porodičnog prava, tj. ne zahteva se relevantna odluka nadležnog organa kao kod krivičnog dela nedavanje izdržavanja i krivično delo kršenje porodičnih obaveza pretpostavlja da se pasivni subjekt nalazi u određenom položaju, odnosno stanju, što za krivično delo nedavanje izdržavanja nije relevantno.

Razlika između krivičnog dela nedavanje izdržavanja i krivičnog dela zapuštanje maloletnog lica (član 193, stav 2. KZ) ostvarenog u vidu grubog zanemarivanja dužnosti zbrinjavanja, koja podrazumeva i određena finansijska i materijalna davanja, sastoji se u tome što kod krivičnog dela zapuštanje maloletnog lica dužnost zbrinjavanja proizlazi iz odgovarajućeg odnosa između izvršioca i pasivnog subjekta koji je definisan normama porodičnog prava i što se, za razliku od krivičnog dela nedavanje izdržavanja koje je dovršeno preduzimanjem radnje izvršenja, zahteva da je usled preduzete radnje izvršenja nastupila odgovarajuća posledica,

Kada je reč o krivičnim delima zapuštanje maloletnog lica i kršenje porodičnih obaveza, ukoliko svojstvo izvršioca ima roditelj, a svojstvo pasivnog subjekta ima dete, ostaje otvoreno pitanje kom krivičnom delu u konkretnom slučaju treba dati prednost budući da se grubo zapuštanje odnosi i na osnovno materijalno zbrinjavanje deteta u vidu hrane i nadzora, što istovremeno može predstavljati i ostavljanje u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara.

Sporan je takođe i odnos između krivičnog dela zlostavljanje maloletnog lica (član 193, stav 1. KZ) i težeg oblika krivičnog dela nasilje u porodici (član 194, stav 3. KZ) kod kojeg svojstvo pasivnog subjekta ima maloletno lice, tj. maloletnik ili

dete. Jezičko i logičko tumačenje upućuje na zaključak da je razlika sadržana u posledici koja se zahteva kod krivičnog dela nasilje u porodici, za razliku od krivičnog dela zlostavljanje maloletnog lica koje dovršeno samim zlostavljanjem (Stojanović, 2020: 570). Međutim, ima i mišljenja da će kvalifikovani oblik krivičnog dela nasilje u porodici s obzirom na zaprečenu težu kaznu uvek „potisnuti“ učinjeno zlostavljanje maloletnog lica i da to ovu inkriminaciju čini suvišnom. (Vuković, 2012: 134).

Nadalje treba reći da je isključena mogućnost idealnog sticaja krivičnog dela nasilje u porodici sa sledećim krivičnim delima: prinuda (član 135. KZ), zlostavljanje i mučenje (član 137. KZ), teška telesna povreda (član 121. KZ), laka telesna povreda (122. KZ), ugrožavanje sigurnosti (član 138. KZ) i nasilničko ponašanje (član 344. KZ) – u svim navedenim slučajevima po principu specijaliteta postoji samo krivično delo nasilje u porodici.

Najzad, najteži oblik krivičnog dela nasilje u porodici (član 194, stav 4. KZ) koji postoji ukoliko je nastupila smrt deteta koje je član porodice, u skladu sa opštom normom zahteva da teža posledica bude obuhvaćena nehatom učinioca (član 27. KZ), a ako je umišljajno lišeno života dete, član porodice koje je prethodno zlostavljano, tj. ako je do lišenja života deteta došlo u toku zlostavljanja ili neposredno nakon zlostavljanja, na istom mestu ili u istoj prilici ili u kontinuitetu sa zlostavljanjem, tada postoji teško ubistvo i budući da su ostvarene dve kvalifikatorne okolnosti: ubistvo deteta (član 114, stav 1. tačka 9. KZ) i ubistvo člana porodice koji je prethodno zlostavljan (član 114, stav 1. tačka 10. KZ) primenjuje se princip alternativiteta, a kumulacija kvalifikatornih okolnosti može biti uzeta u obzir prilikom odmeravanja kazne (AS u Beogradu Kž.1 2282/10).

LITERATURA

- Atanacković, D. (1981) *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd,
- Babić, M, Marković, I. (2013) *Krivično pravo Posebni dio*, Banja Luka,
- Bačić, F. (1980) *Krivično pravo Opći dio*, Zagreb,
- Vuković, I. (2012) „Nasilje u porodici kao krivično delo - pojedini problemi u primeni prava“, *Nasilje u porodici, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd,
- Vuković, I. (2021) *Krivično pravo Opšti deo*, Beograd,
- Grupa autora, redaktor Lazarević, Lj. (1995) *Komentar Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd,
- Delić, N. (9/2008) „Pobude kao kvalifikatorne okolnosti kod krivičnog dela teškog ubistva“, *Pravni život*, Beograd,
- Delić, N. (2009) *Nova rešenja opštih instituta u Krivičnom zakoniku Srbije*, Beograd,
- Delić, N. (9/2010) „Krivično delo trgovine ljudima“, *Pravni život*, Beograd,
- Delić, N. (2012) „Krivičnopravni aspekt nasilja u porodici“, *Nasilje u porodici, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd,
- Delić, N. (2012a) „Osnovne karakteristike krivičnog dela nedavanje izdržavanja (član 195. KZ RS)“, *Kaznena reakcija u Srbiji, Drugi deo*, Beograd,
- Delić, N. (10/2013) „Krivičnopravna zaštita nepunoletnih lica u oblasti porodičnih odnosa“, *Pravni život*, Beograd,
- Delić, N. (2016) „Volja i namera u srpskom krivičnom pravu“, *Kaznena reakcija u Srbiji, Šesti deo*, Beograd,

- Delić, N. (9/2016) „Neke dileme u vezi subjektivnih obeležja bića krivičnog dela trgovine ljudima (član 388. KZ)“, *Pravni život*, Beograd,
- Draškić, M. (2019) *Porodično pravo i pravo deteta*, Beograd,
- Đorđević, Đ, Kolarić, D. (2020) *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd,
- Jescheck, H. H. (1978) *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*, Berlin,
- Jovašević, D. (2017) *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd,
- Lazarević, L.J. (1995) *Krivično pravo Jugoslavije Posebni deo*, Beograd,
- List, F. (1905) *Nemačko krivično pravo* (prevod), Beograd,
- Mrvić-Petrović, N. (2016) *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd,
- Novaković, U. (10/2013) „Obim kontakta između deteta i roditelja koji ne vrši roditeljsko pravo nakon razvoda braka“, *Pravni život*, Beograd,
- Panov, I. S. (2016) *Porodično pravo*, Beograd,
- Petrović, M, Simić, I. (1985) *Praktična primena Krivičnog zakona SR Srbije*, Beograd,
- Stojanović, Z. (2010) *Komentar Krivičnog zakonika*, Podgorica,
- Stojanović, Z. (2020) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd,
- Stojanović, Z. (2020a) *Krivično pravo Opšti deo*, Beograd,
- Stojanović, Z, Delić, N. (2020) *Krivično pravo Posebni deo*, Beograd,
- Schönke, A, Schröder, H. (2010) *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München,
- Tahović, J. (1957) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd,
- Hirjan, F, Singer, M. (1987) *Maloljetnici u krivičnom pravu*, Zagreb,
- Živanović, T. (1938) *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije Posebni deo, Prva knjiga*, Beograd
- Škuljić, M. (2012) „Krivično delo nasilja u porodici“, *Nasilje u porodici, Zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd.

Sudske odluke

- Vrhovni sud Srbije/Vrhovni kasacioni sud Srbije: Kz. 41/68; Kzz. 27/83; Kzz. 15/97; Kzz. 53/97; Kzz. 36/98; Kzz. 16/02; Kžp. 42/03; Kzz. 62/03; Kzz. 46/06; Kzz. 762/06; Kzz. 169/07; Kzz. 68/08; Kžm. 141/09; Kzz. 52/10; Kzz. 117/10; Kzz. 129/10; Kzz. 250/10; Kž.1 811/08; Kzz. 565/15/1; Kzz. 1081/15; Kzz. 449/16; Kzz. 212/19;
- Vrhovni sud Jugoslavije: Kž. 95/64; Kž. 12/65; Kž. 19/65; Kž. 3/66; Kž. 101/66;
- Vrhovni sud Vojvodine: K.II 36/85 i Vrhovni sud Kosova: Kž. 442/76;
- Apelacioni sud u Beogradu: Gž.2 782/10; Kž.1 5139/10; Kž.1 142/11; Kž.1 444/11; Kž. 1 5590/11; Kž.1 885/14;
- Okružni/Viši sud u Beogradu: Kž. 30/95; Kž. 1173/95; Kž. 1151/96; Kž. 1127/97; Kž. 312/98; Kž. 531/98; Kž. 1865/98; Kž. 903/99; Kž. 589/00; Kž. 1131/01; K. 842/02; Kž. 2177/02; Kž. 2482/02; Kž. 34/03; Kž. 88/03; Kž. 1506/03; Kž. 2656/03; Kž. 3637/03; Kž. 254/04; Kž. 1693/04; Kž. 2904/04; Kž. 216/05; Kž. 218/05; Kž. 730/05; Kž. 794/05; Kž. 1657/05; Kž. 2930/05; Kž. 219/06; Kž. 1196/06; Kž. 1566/06; Kž. 1723/06; Kž. 2000/06; Kž. 2204/06; Kž. 2220/06; Kž. 2978/06; Kž. 2153/06; Kž. 3502/06; Kž. 3905/06; Kž. 491/07; Kž. 68/09; Kž. 492/09; Kž. 814/09; Kž. 865/09; Kž. 595/10; Kž. 675/10; Kž. 435/10;
- Apelacioni sud u Novom Sadu: Kž. 3258/10; Kž. 4197/10; Kž. 72/14; Kž.1 183/17;
- Apelacioni sud u Kragujevcu: Kž. 435/10; Kž. 595/10; Kž. 675/10; Kž. 3796/10; Kž. 6095/10; Kž. 1 1508/10; Kž. 5064/11; Kž.1 915/16; Kž.1 645/17; Kž.1n 473/18; Kž.1n 790/18;
- Apelacioni sud u Nišu: Kž.1 2789/12; Kžn. 16/18;
- Okružni sud u Nišu: Kž. 140/76; Kž. 564/05; Kž.1 786/08; Kž. 119/09;
- Okružni sud u Subotici: Kž. 333/06; Kž. 364/04; Kž. 236/06; Kž. 241/07; Kž. 435/07; Kž. 21/08; Kž. 30/08; Kž. 33/08/2; Kž. 41/08; Kž. 308/08; Kž. 354/08; Kž. 427/08; Kž. 461/08; Kž. 56/09; Kž. 265/09; Kž. 297/09;
- Okružni sud u Valjevu: Kž. 249/78; Kž.1 24/09; Kž.1 314/09; Kž.1 38/18;

Okružni sud u Užicu: Kž. 143/07; Kž. 282/07; Kž. 356/07; Kž. 509/07; Kž. 620/07; Kž. 267/08;
Okružni sud u Čačku: Kž. 77/09; Kž. 310/09; Kž. 189/08; Kž. 148/09; Kž. 188/19; Kž. 36/20;
Okružni sud u Kraljevu: Kž. 616/05;
Okružni sud u Leskovcu: K. 1369/76;
Okružni sud u Šapcu: Kž. 601/87;
Okružni sud u Gnjilanu: Kž. 297/96;
Evropski sud za ljudska prava: V. A. M. protiv Srbije, predstavka br. 39177/05 od 13. marta 2007. godine i Tomić protiv Srbije, predstavka br. 25959/06 od 26. juna 2007. godine.

Prof dr Nataša Delić, Full professor
Faculty of Law University of Belgrade

CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF CHILDREN IN THE FIELD OF FAMILIAL RELATIONS

Abstract

The protection of family provided by criminal law has a subsidiary character and must be limited to the necessary minimum. Therefore, criminal law provides protection to the family only in regard to its most vulnerable members, the most important of which are children. In the context of criminal law, a child is a person under the age of fourteen years (article 112, paragraph 8 CC). When it comes to familial relations, the criminal law directly protects the children only through the criminal offence of Change of Family Status (article 192 CC), in which the age of the newborn is a fundamental characteristic. The remaining criminal offences from this chapter provide protection to a wider scope of persons that includes children *inter alia*, and the criminal offences in question are: Abduction of a Minor (article 191 CC) – according to the legislative formulation, the passive subject of the crime's basic form is an underage person, which includes a minor, i.e. a person older than fourteen but younger than eighteen years, or a child, i.e. a person younger than fourteen years, whereas an aggravated form of this offence exists when it is committed against a newborn child; Neglecting and Abusing an Underage Person (article 193) – the passive subject in both forms of this offence is an underage person, i.e. a minor or a child; Domestic Violence (article 194 CC) – the age of the passive subject is a qualifying circumstance and an aggravated form of this criminal offence exists when it is committed against an underage person, i.e. a minor or a child. Finally, the criminal offences Failure to Provide Maintenance (article 195 CC) and Violation of Family Duty (article 196 CC) have a person required by law to be supported and a family member who is unable to care for himself as their respective passive subjects, which, depending on the circumstances of individual cases, can include a child. In order to achieve a thorough understanding of this complex problematic, the theoretical analysis of legislative definitions of the aforementioned criminal offences is backed up with illustrious judicial stances.

Key words: children, criminal offences against marriage and family, abduction of a minor (article 191 CC), change of family status (article 192 CC), neglecting and abusing an underage person (article 193 CC), domestic violence (article 194 CC), failure to provide maintenance (article 195 CC), violation of family duty (article 196 CC).

KRIZA ULOGE PORODICE I OBRAZOVANJA I NASILNO PONAŠANJE DECE

Apstrakt

Rad se bavi dez/integracijom porodice i obrazovanja kao dva najrelevantnija društvena podsistema za socijalizaciju dece kroz učenje i prenošenje dominantnih društvenih vrednosti i normi. Društvene vrednosti predstavljaju osnovne orijentire za socijalizaciju članova društva i posledično sprečavanje nasilja na osnovu njihovog kršenja, kako u pojedinačnom tako i u kolektivnom smislu. Kroz analizu promena unutar društvenih podsistema, autor ukazuje kako su promene u poimanju društvenih odnosa uticale na ulogu i funkcije porodice i obrazovanja, a jedna od posledica tih promena je i percepcija o položaju deteta u društvu. Analiza će obuhvatiti i prikaz transformacije individualno vs. kolektivno u okviru koje su različitim interpretacijama podložni vaspitanje i prava deteta. Jedan od ciljeva rada je da ukažemo da promene funkcija porodičnog i obrazovnog sistema mogu da utiču na porast nasilnog ponašanja kod dece. Autor zaključuje da promena ideoloških paradigmi o ulozi porodice i obrazovanja, kroz diferencirana tumačenja o formama prilagođavanja modernim trendovima, treba da obuhvati i društveno-istorijski kontekst zemalja na različitom stepenu društvenog razvoja.

Ključne reči: porodica, obrazovanje, deca, ideologija, društveni razvoj.

PORODICA I DRUŠTVENE PROMENE

Već nekoliko decenija sociolozi su uočili da su porodični odnosi pod uticajem sve snažnijeg individualizma i globalizacije kao pojave na makronivou koja unosi promene u sve društvene pore (Tripković, 2005; Milić, 2001, 2010).¹ Pod uticajem individualizma kao ideološko-vrednosnog stava „koji odbacuje svaku društvenu obavezu i proklamuje potpunu nezavisnost ili samodovoljnost pojedinca od bilo kakvih spoljašnjih ograničenja” dolazimo do njegove krajnosti koja se očitava u „egoizmu kao sebičnosti i samoživosti”. Stalna “napetost” porodičnog jezgra je posledica žongliranja i usklađivanja sloboda izbora sa kompromisom i pregovaranjem gde je najvažnije pitanje „dobro odvagane mere između neizbežnosti uzimanja i neophodnosti davanja, između potrebe za blizinom i iste takve potrebe za udaljenošću” (Tripković, 2005: 148-9).

Porodica se određuje kao primarna društvena grupa koja se formira kroz odnose bliskosti, prisnosti i međusobnog razumevanja. Međutim, kao i druge društvene tvorevine porodica ima i ambivalentan karakter, stoga je ona jedna od društvenih

* Dr Ana Vuković, Naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd.

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosveta, nauke i tehnološkog razvoja.

pojava koje su podložne kritici i suprotstavljenim stavovima ponekad prejako i bez osnova. Ambivalentnost porodičnog života ogleda se u tome što porodica predstavlja i društveni odnos koji je, sa jedne strane, mesto emocionalne bliskosti, razumevanja, podrške i pažnje, ali, sa druge strane, može biti izvor teskobe, sukoba i neravnomerne raspodele moći u specifičnim relacijama između pojedinaca koji je čine. Kroz suprotstavljenost traga se za *novim duhom porodice* u kome bi došlo do primirja „dva do tada nepomirljiva principa: nezavisnost članova porodice jednih od drugih i zadržavanja porodičnog kontinuiteta” (Tripković, 2005: 11-15).

O zapostavljenosti istraživanja porodice govori u prilog to što su empirijska istraživanja porodičnih vrednosti retka i zapostavljena i u domaćoj i u sociološkoj literaturi u svetu (Milić, 2010: 235). Jedno od domaćih socioloških istraživanja ukazuje na vrednosni raskol u porodičnim vrednosnim orijentacijama. U ovom istraživanju uočeno je da je porodica još uvek najvažnija veza između pojedinca i društva „jer po karakteru svoje socijalne pozicije medijatora predstavlja veoma važnu, krucijalnu sponu koja omogućava ‘prirodnu’, spontanu, nenametljivu integraciju pojedinaca u društveni sistem. Porodica to omogućava preko socijalizacijskog procesa koji se, i pored svih ograničenja, slabosti i defekata koji taj proces prate u savremenom društvu, još uvek najintenzivnije odvija u porodici” (Milić, 2010: 239).

Odnos između individualnog i kolektivnog principa prostire se sve do modernog društva jer ni u njegovim okvirima svest o identitetu i integrisanost nisu mogući bez priznanja “krucijalne uloge porodice” (*isto*). Vrednosni raskol koji je uočen u ovom istraživanju porodice u našem društvu, ogleda se u tome što se porodični sistem našao u središtu političko-ideloškog konflikta vrednosti društva u tranziciji.

Glavna vrednost porodice je u tome što porodičnu kooperaciju i solidarnost pojedinca i porodice kao grupe stavlja kao uslov integracije i opstanka celine posebno u vremenima koje odlikuju kriza i rizici, „u takvim vremenima vrednosti koje pojedincima, porodicama ali i društvu sugeriraju smislenost pokoravanja kolektivu, solidarnost bez upitanosti za koga i po koju cenu, autoritarnost kao izlaz iz teškoća i razvojnih dilema dobijaju na smislenosti i značaju” (*isto*).

Rezultati ovog sociološkog istraživanja porodičnih vrednosti pokazali su da su žene i muškarci još uvek više tradicionalno nego moderno opredeljeni. U okviru ispitivanja stavova prema braku i porodici, na osnovu ispitivanja tvrdnje: *Za dete je neophodno da živi sa majkom i ocem da bi srećno odraslo*, nalazi ukazuju da je porodični okvir primaran (76% ispitanika se slaže), nasuprot samo 13% onih koji se ne slažu sa tvrdnjom i 11% neodlučnih. Nalazi u vezi sa iskazom: *Sloga i jedinstvo porodice treba uvek da budu iznad interesa i potreba svakog pojedinačnog člana*, takođe potvrđuju da je porodica kao kolektivitet iznad potreba i želja pojedinca, 86% ispitanika slaže se sa ovom tvrdnjom, dok je mali procenat onih koji se ne slažu sa stavom (7%) i u istom procentu neodlučnih (Milić, 246-247).

Strukturalne društvene promene manifestovane kroz polarizaciju, jačanje negativnih ekonomskih procesa, deinstitutionalizaciju društva dovele su i do promene na osi javnoj i privatnog života. Kada su u pitanju intervencije države u porodičnoj sferi, jedan od pozitivnih uticaja je obezbeđivanje stabilnih povlastica, posebno beneficija za majku (ili osobe koja obavlja roditeljsku ulogu) i decu, potom i delovanje države po pitanju zaštite dece, ali ona „nipošto ne bi smela da ugrozi suštinu sfere privatnosti”

(Tripković, 2005: 14). Takođe, u cilju sprečavanja pojave nasilja u porodici i nasilja prema ženama, koja dolazi do izražaja u društvenoj krizi, odgovornost države analizirana je kroz primene mera u prevenciji i suzbijanju nasilja uvođenjem Istanbulske konvencije (Gasmi, 2019).

Kroz socijalizaciju kao jednu od najvažnijih društvenih uloga porodice, prenose se vrednosni obrasci, koji su put sa dva isprepletana kraka, jedan krak trebalo bi da oblikuje dete u zadovoljnu i samostalnu ličnost, a drugi krak istog kontinuuma, udruživanjem pojedinaca socijalizovanih na zajedničkim vrednosnim orijentacijama, trebalo bi da održava društvenu solidarnost, saradnju i koheziju.

PRAVA DETETA: OD AUTONOMIJE LIČNOSTI DO NARCIZMA

Unazad nekoliko vekova porodica je doživela različite promene, koje su u razdoblju 16. i 17. veka obuhvatile i stav porodice prema detetu (Arijes, 1989: 252). U tom periodu uočeno je da su se vaspitanje, obrazovanje i učenje odvijali putem šegrtovanja koje je imalo širi značaj od značenja pojma koji je preuzeo kasnije. Ovaj proces obuhvatao je i odlazak dece u druge porodice „uz ugovorom ili bez njega, da borave i upute se u život, ili da nauče viteške manire, ili neko zanimanje, ili čak da idu u školu i nauče latinska slova. (...) U takvom neposrednom prenošenju znanja s generacije na generaciju nije bilo mesta za školu. Zapravo, škola, latinska škola, koja se odnosila samo na duhovnike, na latiniste, izuzetna je pojava, tiče se posebne kategorije ljudi. Škola je u stvari bila retkost, te bismo pogrešili da kroz nju, zato što je kasnije, poput mora, preplavila celo društvo, opisujemo srednjovekovno obrazovanje i vaspitanje: to bi značilo proglasiti izuzetak za pravilo. Opšta praksa bila je šegrtovanje” (Arijes, 1989: 256-7).

Sa promenom odnosa prema deci nastupa i briga o obrazovanju i vaspitanju kao odlika modernog vremena koja zahvata srž društva, škola sada zamenjuje šegrtovanje pa je „izvanredan razvoj škole u XVII veku posledica novog staranja roditelja o obrazovanju i vaspitanju dece” (Arijes, 1989: 308).

Moderno doba obeleženo je, takođe, i intervencijom države u odnosu privatno-javno, u pogledu regulisanja funkcija porodice. Ovaj proces obuhvata to da javna norma koja se tiče porodice, posebno kroz porodično pravo „postaje sve elastičnija kako bi prepoznala i priznala pluralizam prakse i vrline bračnog samoodređenja”. S druge strane, razvoj prakse porodične medijacije, ukazuje da se ova evolucija pokazuje kroz “socijalizaciju” prava, odnosno kroz razvoj socijalnog prava. Stepenn slobode koji se ostavlja pojedincima takođe je izvor slabosti i nepostojanosti koji proizvodi novi rizik u porodici – od olakog sklapanja braka do učestalih razvoda. U tom smislu pokazuje se tačnost pretpostavke „da uvećana intervencija države ili administrativnih institucija, koje se uvode da bi se nadomestile krajnosti individualizma, može da bude izvor dodatnih nevolja i za pojedinca i za porodicu” (Commaille i Martin, prema Tripković 2005: 154).

Promene u zakonima (posebno porodičnom zakonu) neki autori smatraju kontraproduktivnim kako za dete tako i za porodicu. Jedan od stavova ukazuje da će potpuna zabrana roditeljima da telesno kažnjavaju svoju decu dovesti do anarhije u porodicama i

daljeg slabljenja moći roditelja, a rasta moći deteta. Na taj način „povećaće se “nova patologija” do koje dovodi “novo vaspitanje” u smislu razmažene i prezaštićene dece koja imaju problema da odrastu u funkcionalno odrasle osobe” (Milivojević, 2011: 159-160)

Društvene promene koje su obuhvatile različite sfere od ekonomske do kulturne, uvele su u poslednjih nekoliko decenija potrošački duh i stil života koji je trebalo da uzdigne na pijedestal prava pojedinca i ukaže na prednost pojedinačnog naspram kolektivnog principa. Sveprožimajući potrošački mentalitet i stil života proteklih decenija zahvatio je porodicu i reflektovao se na pojedinca a „invazija i kolonizacija *communitas*, mesta moralne ekonomije od strane potrošačkih tržišnih sila predstavljaju najužasniju od svih opasnosti koje prete sadašnjem obliku ljudskog zajedništva i solidarnosti” (Bauman, 2009:92).

Tako su mogućnosti za prihvatanje i obezbeđivanje potrošačkog načina života dobile zaseban i specifičan oblik u svakoj porodici ponaosob. Ovaj proces doveo je do prevrednovanja vrednosnog sistema, ali i potencijalnih sukoba i nasilnog ponašanja u okviru porodice nastalih kao posledica (ne)sposobnosti “starih” porodičnih vrednosti da se prilagode “novim” trendovima.

U uslovima potrošačkog društva, koje odlikuje i medijska masovizacija društva autori uočavaju da je došlo do promene u strukturi autoriteta „detronizacija i delegitimizacija očevog autoriteta u porodici, narastanje protektivnog, pokroviteljskog majčinog autoriteta i narcizam dece” predstavljaju jasne pokazatelje nestajanja tradicionalnog autoriteta oca u porodici, ali, sa druge strane „i ubedljive pokazatelje kompenzatornih autoritarnih modela odnošenja i ponašanja koji i dalje počivaju na legitimaciji hijerarhija moći, ali sada više izvan nego u samoj porodici” (Milić et al., 2010: 15).

Promena vrednosnih obrazaca oličenih u ulozi primarnih porodičnih figura dovela je do destabilizacije porodičnih uloga koje kao kriza sistema predstavljaju podsticajno tlo za ispoljavanje animoziteta i nasilnog ponašanja kod dece.

Stoga, u modernim uslovima ideologija porodičnog života doživela je *abdikaciju autoriteta i preoblikovanje ega*. Usled raspada roditeljskog autoriteta, došlo je do pomaka od društva u kome su vrednosti superega (vrednosti samosavladavanja) u pravcu glorifikacije društva u kome su priznate vrednosti *ida* (vrednosti samougađanja). Promene u dotadašnjim međugeneracijskim odnosima, “socijalizacija” roditeljskih funkcija, opadanje roditeljske discipline, i „postupci američkih roditelja usmerenih na sebe, preplavljenih porivima, neangažiranih i zbrkanih stvaraju značajke koje mogu imati ozbiljne patološke ishode ukoliko poprime krajnji oblik”. U blažem obliku ovaj trend priprema mladu osobu za način života u permisivnom društvu orijentisanom na zadovoljstvo i potrošnju (Lasch, 1986: 202).

U studijima “*Imati ili biti?*”, “*Zdravo društvo*” i “*Bekstvo od slobode*”, Erih From mislilac, psihijatar i socijalni psiholog analizirao je moduse življenja, vrednosne orijentacije čoveka, masovno potrošačko društvo i položaj pojedinca u njemu, društveni karakter i problem bekstva od slobode, da bi ukazao na povezanost strukture društva, značaj vaspitanja i mentalnog zdravlja njegovih članova. U knjizi “*Biti ili imati?*” posebno je ukazao na koji način su vrednosne orijentacije povezane sa modelima življenja, i napravio podelu na dva tipa. Prvi modus gde je vrhovna vrednost života u imanju (*imati*) pokazuje se kroz želju za sticanjem i posedovanjem vlasništva

i bića, i modus bivstvovanja (*biti*) koji je orijentisan na razvoj ličnosti, nesebičnost i smanjenje orijentacije ka imati. Kada je u pitanju stav prema autoritetu koji je podelio na racionalni i iracionalni, From piše da osobe koje zrače autoritetom ne moraju da izvršavaju naređenja, potkupljuju i prete jer su to visokorazvijeni pojedinci “koji onim što jesu – a ne samo onim što čine ili govore – pokazuju kakva ljudska bića mogu biti. Veliki učitelji života predstavljali su takve autoritete i pojedince”. Da bi postigli ono što od deteta očekuju roditelji bi trebalo da su razvijeniji, da ulože napor i da budu orijentisani na svoje okruženje (From, 1998: 40-41).

KRIZA ULOGE OBRAZOVANJA I DRUŠTVENI RAZVOJ

Prožimanje porodice i obrazovanja nastaje kroz privilegije na osnovu društvenog položaja, ugleda i ličnih veza roditelja, uloge svojine, (ne)mogućnosti školovanja i profesionalnog napredovanja kao obeležja porodice koja je oduvek „jedan od najznačajnijih činilaca klasno-slojne (samo)reprodukcije” (Tripković, 2005: 39). Kao dva najvažnija agensa socijalizacije, porodica i obrazovni sistem su prvi stepenici na kojima se uče oblici društvene interakcije i pozicioniranja u društvenoj strukturi. Oba podsistema su važni činioci društvenog razvoja koji je kompleksan proces uslovljen kroz totalitet objektivnih i subjektivnih, kao i unutrašnjih i spoljašnjih faktora od kojih zavisi kvalitet i dostignuće određenog stepena razvoja. Danas je proces društvenog razvoja obeležen uticajem „neoliberalne strategije globalnog društvenog razvoja” koja „društvo reducira na tržište, a države i vlade na korporacije” (Mitrović, 2012: 33-4).

Neposredna uloga obrazovnog sistema je u formiranju samostalnog i odgovornog pojedinca u društvu, a kroz ovaj proces posredna uloga je napredak u razvoju društva. Međutim, iako je pravo na obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava u korpusu prava deteta, uočeno je da se obrazovanje u savremenom društvu „javlja kao bitan faktor nejednakosti, pa i potencijalni faktor produbljanja razlika. To jest, u globalnom smislu „u savremenom svetu postoji fenomen nejednakosti šansi za obrazovanje i različit pristup korišćenja znanja, informacija i novih tehnologija” (*isto*, 523-3). Pored ovih spoljašnjih uticaja na obrazovanje kao društveni podsistem utiču i unutrašnje promene koje se odvijaju kroz promene načina obrazovanja pojedinaca u osposobljavanju za rad i funkcionisanje u društvu.

Posledice koje obrazovanje ima na društveni razvoj, obuhvaćene su promenama u načinu poimanja pojedinca, nametanja prioriteta stručnog nad humanističkim obrazovanjem, koje je uvod u fragmentarnost znanja, otuđenost i potencijalno nasilno ponašanje mladih. Počev od veštački inicirane dileme da li je opšte (klasično) obrazovanje neophodno u eri digitalizacije i interneta, pa sve do različitih oblika nasilnog ponašanja dece koja nemaju pristup kvalitetnom obrazovanju. Ove promene su „pobeda produktivističke filozofije i logike potrošačkog društva, rutinizacija i vrednosna neutralnost znanja, dominacija instrumentalne racionalnosti, kriza samorazumevanja savremenog čoveka i jačanje fenomena njegove otuđenosti u savremenom društvu” (Mitrović, 2012: 52-3).

Formalnim insistiranjem na društvu znanja i održivom razvoju kao parametrima uspeha, maskira se realna situacija u kojoj je kroz dominaciju globalnog kapitala i konzumerizma

obrazovanje umesto uloge u oblikovanju svestranog člana društva širokog humanističkog obrazovanja i kritičkog duha svedeno na izvršioca podređenog tržišnim mehanizmima funkcionisanja. Sistematsko obezvređivanje uloge i društvenog položaja učitelja, u prethodnih nekoliko decenija u našem društvu, dovelo je do pada ugleda ove profesije i njene vaspitne uloge. Paralelno sa dezintegracijom porodice dezintegracija vaspitno-obrazovne funkcije škole omogućila je „rascep između obrazovanja i vaspitanja”, u kome su škole „reducirane na obrazovne radionice za ‘specoždere’, a učitelji su puki predavači, obrazovni tehnolozi, ali ne i vaspitači” (*isto*, 182).

Protivrečan društveni proces koji se ogleda u sukobu oko vrednosti znanja, promena u obrazovanju – od slabljenja uloge i ugleda učitelja do osiromašenja univerzitetskog obrazovanja, refektovao se na to da su deca (ali i roditelji) potisnuli ulogu škole kao agensa socijalizacije, nosioca učenja društvenih interakcija, humanizacije društvenih odnosa (tj. sprečavanja nasilnog i neprilagođenog društvenog ponašanja) i opšte društveno dobro, i „dodelili” znanju novu ulogu – instrumentalno-racionalni činilac koji ima značaj isključivo kao projektovana „roba” na tržištu rada u budućnosti.

Prilikom reforme obrazovanja u Srbiji po ugledu na EU, znanje je da bi bilo “primenjivo” zaogrnuo sintagmom “tržišta znanja” i postalo deo kupoprodajnog odnosa. Na taj način obrazovanje (znanje) kao važna kulturna i nacionalna društvena kategorija svedeno je na robu i ostavljen je prostor za znanje bez karaktera, to jest bez strukturne i istorijske supstance karakteristične za određenu zemlju. Tako je obrazovanje u našem društvu poslužilo kao instrument za ideološke, političke i socijalne polarizacije u okviru ideološke legitimacije novog poretka i regrutacije jeftine radne snage umesto da bude deo racionalno-funkcionalnog usmeravanja društvenog razvoja (Vuković, 2020: 150-151).

Kada je u pitanju srpsko društvo, rezultati istraživanja društvene strukture ukazuju da pravo na obrazovanje, posebno prohodnost na više nivoe obrazovanja, zavisi od pripadnosti određenoj klasi. Za razliku od perioda pre devedesetih godina prošlog veka, niža klasno-slojna pripadnost onemogućava pojedince da se obrazuju i imaju pristup do viših nivoa obrazovanja. Pristup obrazovanju i socijalna mobilnost značajno su smanjeni nakon sloma socijalizma i krize tokom devedesetih godina (Miladinović 2011; Lazić et al. 2012; Antić, 2013).

Rezultati socioloških istraživanja o (ne)jednakosti u sposobnostima pripadnika različitih društvenih slojeva, posebno nižih slojeva, pokazuju da je srpsko društvo sve zatvorenije i da prohodnost na više nivoe obrazovanja nije dostupna svim društvenim akterima.

ZAKLJUČAK

Mogućnost da se jedno od autentičnih obeležja porodice – privatnost održi nije nikada potpuna jer je porodica kroz različite mreže odnosa, uticaja, moći, i vrednosnih sistema zavisna od društvenih i državnih mehanizama. Savremena situacija u vezi sa evolucijom porodice pokazuje paradoksalnu stranu jer rast i razvoj ličnih potencijala kao vid emancipacije od tradicionalne porodice i njenih stega nije omogućio stvarnu emancipaciju jer je i individualizacija proces koji sa sobom nosi stege i nevolje (Tripković,

2005: 154). Obrazovanje u krizi prestaje da bude „ključna institucija kolektivnog pamćenja, tj. socijalizacije ličnosti, istorijskog kontinuiteta i socijalne integracije društva” (Mitrović, 2012: 36).

Usvojene vrednosti i njihova realna primena u obrascima mišljenja i delovanja kroz primarne odnose omogućavaju identifikaciju pojedinaca sa njihovom ulogom u porodičnom životu, lojalnost i posvećenost članova porodice i formiranje samostalne ličnosti. Međutim, u kriznim društvenim periodima, konflikt vrednosnih obrazaca ogleda se u promeni obrazaca između različitih generacija koji streličasto menja kompleksni splet društvenih odnosa koji čine društvo. U društvenom kontekstu koji je obeležen krizom u svim oblastima društva, položaj pojedinca je ugrožen, a time i pritisak struktura snažniji. U takvom ambijentu društvenu ravnotežu održava saglasnost oko minimuma načela društveno (ne)prihvatljivog ponašanja sa neznatnim ili sporim razvojem (Vuković, 2012: 223).

Nedostatak, posebno ekonomskih sredstava i resursa, doprineo je dubokoj i raširenoj deprivaciji pojedinca, porodice i društva. Kao jedna od posledica ekonomske deprivacije je psihološka deprivacija koja se u realnom porodičnom životu manifestuje u otuđenju između roditelja i dece i permanentnom pokušavanju da se kroz različite porodične strategije održi minimalna ravnoteža. Deprivacija u svim formama od ranog detinjstva predstavlja kasnije “mesto” za različite forme nasilnog ponašanja kod dece. Porodica i obrazovanje u krizi gube svoju osnovnu ulogu – oblikovanje samostalne, stabilne i kreativne ličnosti deteta sa empatičnošću prema kolektivnosti i solidarnosti kao važnim aspektima društvene kohezije i razvoja. Umesto dete-centričnog odnosa u kome je sve podređeno prohtevima deteta kao potencijalnog uzročnika različitih formi nasilnog ponašanja neophodno je kroz porodicu i školu projektovati dete kao budućeg člana društva.

Porodica i obrazovanje su pod uplivom potreba i zahteva društva i države koji imaju (ne)posredan uticaj na porodične odnose i obrazovne strategije. Kroz diferencirana tumačenja o formama prilagođavanja modernim trendovima, promena ideoloških paradigmi o ulozi porodice i obrazovanja treba da obuhvati razloge za i protiv promena vrednosti u skladu sa i poštujući društveno-istorijski kontekst zemalja na različitom stepenu društvenog razvoja. Specifičnost održavanja porodične homeostaze i korišćenja adekvatne obrazovne strategije su procesi “dugog trajanja” koji su pod uticajem spleta ličnih, grupnih i institucionalnih interesa.

LITERATURA:

- Arijes, F. (1989). *Vekovi detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bauman, Z. (2009). *Fluidna ljubav*. Novi Sad: Mediteran Publishing
- From, E. (1998). *Biti ili imati?* Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Gasmi, G. (2019). “Global Significance of European standards of women human rights’ protection in domain of gender based and domestic violence”, *Fiat Iustitia*, no. 1, pp. 125-140.
- Lasch, Ch. (1986). *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- Miladinović, S. (2010). „Modernizacija društva Srbije i pitanje reforme obrazovanja”, u: *Obrazovanje u tranziciji. NSPM, posebno izdanje*, vol. XIX, no. 2, str. 25-53.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice. Kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.

- Milić, A. (2010). „Porodica i izazovi globalne transformacije”, u Milić et al. *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa, ISI FF, str. 13-33.
- Milić, A. (2010). „Porodične vrednosne orijentacije – vrednosni raskol”, u Milić et al. *Vreme porodica. Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa, ISI FF, str. 235-257.
- Milivojević, Z. (2011). „Razumno telesno kažnjavanje dece kao neotuđivo roditeljsko pravo”, *Nova srpska politička misao*, vol. XIX, no. 1-2, str. 159-179.
- Tripković, G. (2005). *Tragom porodice*, Novi Sad: Stylos.
- Vuković, A. (2012). „Jedan pogled na implicitne oblike potčinjavanja kao vid manifestacije simboličke moći sa primerima iz svakodnevnog života”, Rašević, M. i Marković M. (ur.). *Pomeraćemo granice*, Beograd: Institut društvenih nauka, str. 215-227.
- Vuković, A. (2020). „Obrazovanje kao činilac društvenog razvoja: reforma obrazovanja u Srbiji po ugledu na EU”, Jovanović, P. i Zlatanović Stojković S. (ur.) *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj Uniji*, Beograd: Institut društvenih nauka, str. 140-154
- Антоњић, С. (2013). Друштвена покретљивост у социјалистичкој Србији: један ревизионистички поглед, *Социолошки истраживања*, vol. XLVII (2013), no. 2, стр. 145–170.

**Ph.D. Ana Vuković, Research Associate
Institute of Social Sciences Belgrade**

CRISIS OF THE ROLE OF FAMILY AND EDUCATION AND CHILDREN'S VIOLENT BEHAVIOR

Abstract

This paper deals with the dis/integration of family and education as the two most relevant social subsystems for children's socialization through learning and transmitting dominant values and norms. Social values represent the basic guidelines for the socialization of society members and the consequent prevention of violence based on their violation, in an individual and collective sense. Through the analysis of changes within social subsystems, the author indicates how changes in the understanding of social relations have affected the role and functions of family and education, and one of the consequences of these changes is the perception of the child's position in society. The analysis will also include a presentation of the transformation individually vs. collectively within which upbringing and child rights are subject to different interpretations. One of the goals of the paper is to point out that changes in the functions of the family and education system can affect the increase in violent behavior of children. The author concludes that changes in ideological paradigms about the role of the family and education, through differentiated interpretations of the forms of adjustment to modern trends should include the socio-historical context of countries at different levels of social development.

Key words: family, education, children, ideology, social development.

PRIRODA EMOCIJA KOD DECE KAO POSLEDICA NASILJA U PORODICI

Apstrakt

Autor u prvom delu rada ispituje, sa teorijskog, filozofsko-fenomenološkog i psihološkog stanovišta, suštinu emocija kao sastavnog elementa čovekove ličnosti, kao temelj vrline i moralnog odnosa prema svetu (Aristotel, Smit), istovremeno ukazujući i na prirodu destruktivnih emocija (kao što su gnev, bes, strah, slaba volja) i njihovu vezu sa reaktivnim stavovima (Stroson), koji su uslov za pojavu afektivnog, iracionalnog, agresivnog, nemoralnog ponašanja. Kroz odgonetanje suštine gneva i slabe volje ukazuje se na razloge i uslove za objektivnu pojavu destruktivnih emocija uopšte, koje, s jedne strane, teže ispoljavanju radi duševnog oslobađanja i upoznavanja njihove prirode, transformacije i pozitivnog suočavanja dok, s druge strane, njihovo kontinuirano dejstvo bez kontrole ugrožava osećanje integiteta, međuljudske odnose, uzrokuje nedostatak empatije, rasuđivanja, moralno delovanje.

U drugom delu rada, autor sa empirijskog stanovišta sprovodi analizu destruktivnih i negativnih emocija kod dece, koja su posledica pojave nasilja i konflikata u porodici, koje naročito u periodu odrastanja utiču na njihovu dalju percepciju perspektiva života i životnih situacija, uzrokuju različite oblike devijantnog ponašanja, koje u nekim slučajevima vode ka nasilnom ponašanju i komunikaciji i mogu biti pretpostavka za delovanje sa štetnim posledicama, kao i pojavu kriminogenog ponašanja.

Ključne reči: destruktivne emocije, reaktivni stavovi, porodično nasilje, deca, devijantno ponašanje.

UVOD : AGRESIVNOST KAO MOTIVISANO PONAŠANJE

Ako problemu destruktivnih emocija i nasilja kod dece pristupimo sa biheviorističkog i sociološkog stanovišta, postavlja se pitanje gde su koreni ispoljene ili potencijalne agresije koja uslovljava nasilje, kako da je dijagnostikujemo i sprečimo.

Odgovor na ovo složeno pitanje može da se pruži polazeći od brojnih naučnih disciplina i uglova, psihološkog, sociološkog, društveno-političkog, pravnog, etičkog ugla. Reč je o višeslojnoj temi, sa kojom bi se mogao baviti tim stručnjaka, a u predstojećoj analizi sagledaćemo pojedine psihološke, tj. bihevirolističke i sociološke uzroke za pojavu destruktivnih emocija, koje imaju svoj osnov u porodičnom nasilju.

Psihološka razmatranja polaze od stava da je čovek po svojoj prirodi biće koje u sebi krije rezervoare destruktivnosti i agresije, ali ako gledamo iz sociološkog aspekta

* Docent Fakulteta za evropske pravno-političke studije, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, E-mail: valentina.cizmar@fepps.edu.rs.; cizmarvalentina@yahoo.com.

onda dolazimo do stava da pitanje koliko će se ova potencijalna tamna strana čoveka razvijati zavisi pre svega od stupnja razvijenosti jednog društva, ekonomske stabilnosti, razvoja demokratskih vrednosti, pravne uređenosti, primene zakona i sankcija kojima se kažnjavaju i sankcionišu prestupi koji kulminišu u obliku nasilja. Ali prvenstveno od porodice u kojoj dete odrasta zavisi kako će se ono odnositi prema svom biopsihološkom nagonu.

Agresivnost postoji još u periodu ranog detinjstva i omogućava jedinki da se putem njenog ispoljavanja odbrani od pretnji i zadovolji potrebe. Dete u toku života stiče sposobnost da se na odgovarajući način nosi sa svojim nagonima, pa tako i sa agresivnim, ali imamo slučajeve kada deca nisu naučena da koriste drugačije načine za postizanje svojih ciljeva ili da reše konflikte sa drugom decom, pa mogu ili da postanu povučena i defanzivna (i kao takva bez samopouzdanja postaju potencijalne i stvarne žrtve nasilja u školi), ili pak pribegavaju nasilnom ponašanju kao ispravnom načinu na koji se ophode prema drugima u ostvarivanju svojih namera, ciljeva, želja. Motiv postignuća, o kome govori Atkinson, ukoliko agresija nije instrumentalna, predstavlja najčešći pokretač agresivnog ponašanja, što je u fokusu istraživanja opšte teorije motivacije.

Neki od pokazatelja za same roditelje, a koji ukazuju da se dete ponaša nasilno su da je dete naglih reakcija, pokazuju neprijateljstvo prema okolini, težnju za vladanjem i ispoljavanjem moći nad drugima ili ima manjak saosećanja, visoko mišljenje o sebi, hvalisavo je ili arogantno. Nekoliko su elemenata uključena u ispoljavanje agresije: „afektivne reakcije, atributivni procesi, vrednosti i slično, kao i situacioni faktori” (Kornadt, 1984, p. 74), zato u proučavanju agresivnosti nije dovoljno poći samo od empirijskih činjenica, na primer poručavati uzročno-posledične odnose između porodične agresivnosti i temperamenta osobe, na primer temperamenta dečaka i negativnog odnosa majke, već je potrebno da se objasne funkcionalni odnosi između ovih faktora. Ako se posmatraju unutrašnji procesi agresije, dolazi se do zaključaka da uvek moraju da postoje i situacioni faktori koji aktiviraju afekte povezane sa agresijom, bez obzira da li su ti afekti negativni, kao što je bes, ili čak i pozitivni. I bes i situacioni faktori se javljaju i kao kognitivno strukturirani i od osobe zavisi kako će ih protumačiti i da li će usvojiti agresivno ponašanje, da li radi odbrane ili postizanja željenog cilja, pored drugih modela ponašanja. Na primer, agresivna osoba odlučuje kakve će uvredljive izraze da koristi kao instrumentalan čin da bi došla do željenog cilja. (Kornadt, 1984). Agresivnost u navedenom ili drugim slučajevima je uslovljena sa dve komponentne: 1) Povrediti ili oštetiti nekoga, ukloniti uzrok frustracije, jer je postizanje takvih ciljeva povezano sa pozitivnim emocionalnim promenama. 2) Komponenta izbegavanja agresije, inhibicija agresije, jer je agresija povezana sa negativnim emocijama kao što su strah i krivica. Tada se manifestuje kao odustajanje od agresije. Zato prema Konradtu pojedinačne razlike između nisko i visoko agresivnih osoba treba analizirati na diferenciraniji način, kao na primer: nisko agresivno ponašanje može biti dvosmisleno, tj. može se javiti kao rezultat kombinacije visokog motiva za agresijom i velike inhibicije agresije i rezultirati velikim sukobom agresije kao kod nekontrolisanih osoba. Opet, s druge strane, postoje različiti oblici agresije, ali i velika razlika u tumačenju situacija i afekata (besa), pa se tako nasilnici jako lako naljute na druge, dok je drugima nemoguće da za cilj postave fizičko povređivanje drugih, već im je cilj da povrede nečije samopoštovanje. Bes, tj. gnev je najčešće povezan sa agresijom i može da bude

njen okidač. On pak može da izazove i stavove koji će sprečiti izliv besa, kao što su stavovi da se ljutnja ne isplati. Ali takođe, pojedine osobe osećaju agresiju kao nešto ugodno i imaju pozitivna očekivanja od agresije što se retorički može ispoljiti u stavu: *Zabavno je izazivati probleme*. Ipak, opšte pretpostavke u razvoju agresivnosti govore u prilog da se polazna tačka svake agresije sastoji od jednostavne afektivne reakcije - besa, na određene okolnosti (najčešće averzivne događaje u detinjstvu, pa je agresija tako najpre biološki ukorenjen), a potom se bes povezuje sa obrascima ponašanja i reakcijama (kao što su nerviranje, plakanje, udaranje, šutiranje, grizenje, naročito između dece). Potom se odvija kognitivni razvoj koji uslovljava formiranje osnovnog sistema verovanja koji se tiče odnosa između osobe i okoline, a koji je emocionalno zasnovan. Emocionalno zasnovano verovanje formira uvid o svetu kao prijateljskom i sigurnom mestu ili se oseća da je svet neprijateljski raspoložen tako da je čovek nepoverljiv, oseća se nesigurno i kasnije se formira osećanje da mora da bude spreman na odbranu. Takvo osećanje je prema Kornadtu (1984, p. 80) pretpostavka za tumačenje događaja poput frustracija. Potom se vremenom razvija motiv za agresijom i njegova namera, a motiv je povezan sa razumevanjem da će agresijom da bude rešen sukob ili će se otkloniti frustracija. Sledeći korak zavisi od pravca moralnog razvoja jedinice. U pogledu na moralnu procenu, agresija nije uvek ocenjena negativno. Tako na primer u određenim moralnim ocenama vlada uverenje da je potrebno uspostaviti reciprocitet, ravnotežu pa se javlja načelo „oko za oko, zub za zub“, a agresija biva opravdana kao metoda kojom neko brani svoja prava, dostojanstvo, služi za odbranu reda i mira, čak i moralnih principa. Na tom osnovu čak i moralni sistem može u svojim procenama (šta je dobro, a šta loše) da podrži situaciju koja u sebi sadrži agresiju. Ali je važno istaći da ovakav moralni sistem ishodi iz prethodno emocionalno zasnovanog uverenja da je svet neprijateljsko mesto i da takvo uverenje olakšava razvoj „moralnog sistema“ koji opravdava agresiju. S druge strane, u pojedinim slučajevima primena strogih moralnih principa kod dece, može biti takođe okidač za pojavu agresivnosti. I to naročito u slučaju kada je dete prerano primorano da se ponaša prema visokim moralnim principima koje još ne može da razume. Takvo vaspitanje dece može se javiti kao nepravedno, hladno i odbacujuće. A u kasnijim godinama takva vrsta vaspitanja dece može da stvori negativne podsticaje za agresiju i samim tim da poboljša razvoj inhibicije agresije, kako ističe Kornadt (1984, p. 82). Pojedini autori sagledavaju pojavu kriminala kao posledicu neprimerenog razvoja rane agresije, besa. Drugi autori upozoravaju da se usled izloženosti nasilju javlja asocijalna agresija - koja narušava razvoj zdravih odnosa. Treći oblik se ispoljava kao poremećaj ponašanja kada se krše prava drugih ili društvene norme (i uključuje i seksualni napad, napad i ubistva). Stoga je već u ranom detinjstvu neophodno adekvatno usmeravanje agresije i gneva koji ga izaziva.

Tome pridonosi vaspitanje koje uključuje moral, a kroz koji treba da bude razvijena i emocionalna komponentna ličnosti, koja se odnosi prevashodno na moralno osećanje prema drugima i saosećanje, altruizam koji nikada neće opravdati agresivnost. Prema Adamu Smitu (1976) kod čoveka treba da postoji moralno osećanje kojim pravladava sebičnost, podržava ličnost drugog čoveka i njegove interese radi ostvarenja pravde, a to podrazumeva da se jedinka okrene altruizmu, jer čovek u odnosu na drugog čoveka može da poseduje saosećanje – da se uživljava u osećanja drugih ljudi (Pavićević, 1967, p. 62), što ima i etički karakter. U delu *Teorija moralnih osećanja*

Adam Smit (1976) navodi da su vrline razboritost, obuzdavanje vlastitog egoizma, čovekoljublje, pravdoljubivost neophodan uslov moralnosti osobe (Smith, 1976, p. 189). Ali pored superiornog razuma koji sagledava posledice pojedinačnih postupaka, Smit (1976) navodi neophodnost samokontrole i suzdržavanja od sadašnjeg zadovoljstva da bi se izbegao veći bol u budućim vremenima. „U sjedinjenu ova dva kvaliteta sastoji se vrlina razboritosti koja je od svih drugih vrlina najkorisnija za pojedinca.” (Smith, 1976, p. 189). U tom pogledu se potvrđuje stav da objektivni moral nikada ne podržava delovanje na osnovu destruktivnih emocija, pa razvoj moralne jedinice dovodi u odnos sa samosavladavanjem (koja je na primer za Sokrata bila najvažnija vrlina), tj. samokontrolom emocija.

ULOGA EMOCIJA U RAZVOJU MORALA, ALI I AGRESIJE

U cilju razmatranja uloge emocija u oblikovanju ljudske ličnosti, tj. kod dece, ali i pri formiranju moralnog stava i delovanja prema sebi i drugima, najpre treba podsetiti na prirodu i suštinu emocija, jer one imaju ključnu ulogu u samorazvoju jedinke u više aspekata. Pritom „porodice služe kao institucionalni kontekst u kojem se stvara i održava emocionalno ja.” (Erickson, Cottingham, 2014, p. 39). U njoj se odvija najprimarnija socijalizacija i emocionalna podrška, a interakcija unutar porodice utiče dalje i razvoj emocija unutar socijalnih odnosa (Kemper, 1978) i služi kao centralni provodnik koji emocije povezuje sa društvenim poretkom i društvenim delovanjem. Porodica i vaspitanje oblikuju način na koji će jedinka da ispoljava i koristi emocije u društvenoj realnosti i oblikuju socijalno „ja”. Baza za nastanak emocija jeste porodica, a prema psihološko konstrukcionističkom pristupu, emocije koje izazivaju istinska osećanja, pogotovo emocije sreće, tuge, besa i anksioznosti menjaju, transformišu, poboljšavaju ili pogoršavaju doživljaj vlastitog sopstva, tj. ja, tj. izazivaju specifične promene „u spoznaji, ponašanju, proceni, iskustvu i fiziologiji individue.” (Lench&Bench, 2011, p. 834-85). Vremenom pojedine emocije postaju dominantne u nečijem životu, pa tako kod pojedinih ljudi dominira strah, kod drugih bes ili gnev, ponos, stid ili krivica. Ovakve emocije mogu da budu podstaknute različitim životnim situacijama ili društvenim okolnostima—ratovima, ekonomskom bedom, nasiljem u različitim oblicima, nasiljem koje deca gledaju preko malih ekrana, nasiljem u školi, uključujući i nasilje u porodičnom okruženju.

Šta podrazumeva fenomen emocije? Emocija kao psihološka pojava se prema *Oxford English Dictionary* definiše kao „svako stanje uzbuđenosti ili uznemirenosti uma, osećaja, strasti, svako žestoko i uzbuđeno mentalno stanje.” Druge definicije tumače emocije kao rezultat složenog međuodnosa kulturnih, sociostrukturnih, kognitivnih i neuroloških sila (Turner&Stets 2005, p. 9) i kao takve ukazuju i na biološku, sociološku i psihološku perspektivu pojedinca, utemeljuju emocionalne navike, pri čemu su, prema Golemanu (1997), „djetinjstvo i mladost ključna razdoblja za određivanje temeljnih emocionalnih navika koje će upravljati našim životima. (Goleman, 1997, p. 6). Takav stav potvrđuje da emocije imaju pokretačku snagu na ljudsko delovanje, odluke i ponašanje, a i francuska reč iz 16. veka koja glasi *émouvoir* i ima poreklo u latinskoj reči za kretanje—*exmovere*, potvrđuje semantičku osnovu glagolskog izraza.

Emocije se mogu razlikovati po intenzitetu (slabe ili jake), po hedonističkom principu (ugodno ili neugodno) i prema poticaju ka aktivnosti (aktivirajuće ili inhibirajuće). Ali emocije (čija podela može biti raznovrsna, a postoji tipologija na nekoliko osnovnih kao što su tuga, bes, strah, ljubav, začuđenost, gađenje, stid) često puta vode naše postpuke, pa iako su suprotne razumu, emocije imaju svoju logiku. Zato Frojd kaže da nema loših emocija, jer one dovode i do spremnosti na reagovanje.

Emociju su tokom istorije čovečanstva evolvirale zbog svoje adaptivne uloge prema različitim životnim zadacima koji se ponavljaju kao što su preživljavanje, ljubav, borba sa neprijateljem, zaštita od opasnosti i slično. Tokom evolucije (od milion godina) čovek je izgradio one emocije koje mu pomažu da se nosi sa fundamentalnim životnim zadacima, kako ističe i Ekman (1994), koji su važni za preživljavanje, opstanak (da bi zadovoljio osnovne biološke i egzistencijalne potrebe), a pojedine emocije su postale i automatske i kao takve su se urazele i u moždanu, tj. neuronsku strukturu čoveka, jer se u pojedinim istraživanja emocije povezuju i sa neurološkim funkcijama mozga i promenama izazvanim emocijama.

Emocije se razlikuju od drugih psiholoških fenomena na osnovu svoje vlastite procene trenutnih događaja, odgovora i reakcija koje pružaju, kako navodi Ekman (1994, p. 15). Kroz istoriju čovečanstva različite teorije su se bavile pitanjima kako da se obuzdaju, kontorlišu, usmere, kanališu i pripitome čovekove neobuzdane emocije, a zakoni, običaji i moralne norme su imale odlučujuću ulogu u kultivaciji ljudskih strasti. Od perioda antičke Grčke, prvi filozofi su u emocijama videli iracionalne poticaje duše, koji odvlače čoveka od razuma, intelekta i njegove suštinske prirode shvaćene kao *homo rationale*, a koje izazivaju borbu između razuma i strasti (grč. *pathos*—emocije). U okviru filozofske teorije o emocijama, Aristotel se smatra prvim filozofom koji se istinski upušta u raspravu o prirodi emocija. Najpre, u svom delu „Retorika”, Aristotel (2000) kroz veštinu besedništva demonstrira važnost da se kroz govor utiče na emocije i volju publike da bi govornik ostvario svoj cilj, tj. pridobio publiku. Ali da bi govornička veština izazvala efekat na dušu to znači da i sam govor mora da uključuje strast, emocije (grč. *pathos*), da svojim govorom prenosi i izrasta iz emocije - što je neophodan uslov za veštinu besedništva, pored njenog logičkog aspekta i moralnog razloga.

Pitanje o emocijama, naročito gnevu, postaje važno i u njegovoj etici, jer se etika kao jedna od filozofskih disciplina bavi i pitanjem čovekovog emocionalnog ponašanja u okviru ključnog pitanja o odgovornosti u postupcima. Zato Aristotel u svojoj etičkoj teoriji (teoriji vrlina) razmatra emocije kao sastavne aspekte vrlina ili poroka prisutnih u ljudskom delovanju. Emocije su neizostavna komponentna čovekove vrline i neophodne u stvaranju vrlog karaktera ličnosti. Prema Aristotelu moralno delovanje podrazumeva da volja i emocije, kao aspekti nerazumnog dela duše, treba da budu podređene razumu (*razumska volja*), jer je čovekov zadatak „djelatnost duše prema razumu” (Aristotel, 1988, p.xxv, p. 11). Oslonjenost na razum, koji promišlja datu situaciju, omogućava da emociju budu pod kontrolom, jer praktična uviđavnost, tj. „razboritost je zapovijedna; naime: njezina je svrha ono što treba ili što ne treba činiti.” (Aristotel, 1988, p. 128). Ali treba naglasiti da prema Aristotelu (1988) niti vrline ni proroci nisu emocije pa se odatle neko ne naziva dobar ili loš prema emocijama, već prema vrlini ili poroku, tj. „ne pohvaljuje se naime onaj tko se boji ili srdi, niti se pak kori onaj tko se naprosto srdi, nego zbog načina kako to čini.” (Aristotel, 1988, p. 29).

U svojoj teoriji o vrlinama Aristotel (1988) se naročito bavio emocijama kao što su žudnja, bes, strah, drskost, zavist, radost, naklonost, mržnja, čežnja, ljubomora, milost – uopšte emocijama koje najčešće prate osećanje zadovoljstva ili bola. Emocije su kao takve i oblik telesnih reakcija i javljaju se i kao strasti, pa su usko povezane sa stanjem tela, sa osećanjem zadovoljstva ili bola. Prema Aristotelu (1988) postoji jasna razlika između emocija i njihovih *stanja* koja su povezana sa emocijama, a stanja označavaju kako se odnosimo prema emocijama koje se javljaju, tj. po čemu smo dobro ili loše u odnosu na emocije. (Aristotel, 1988). To znači da li stojimo prejako (suvišak) ili preslabo (manjak) u odnosu na njih ili se držimo *sredine* u njihovom ispoljavanju. Na tom osnovu može da se i napravi razlika između uzdržanog i neuzdržanog čoveka. „Neuzdržan čovjek, znajući kako su loše stvari koje čini, ipak ih čini zbog čuvstva, dok uzdržan čovjek, znajući kako su želje loše, ne slijedi ih upravo zbog svoje prosudbe. Umjeren čovjek se smatra i uzdržanim i ustrajnim, dok uzdržan čovjek jednima je uvijek umjeren, a drugima nije.” (Aristotel, 1988, p. 136).

Čovek vrline zna da vlada svojim emocijama. Stoga kada Aristotel razmišlja o emocijama kao što su bes, strah, ljutnja, žudnja i druge propagira „zlatnu sredinu“, tj. ispoljavanje emocija sa merom (ni previše ni premalo). Na tom osnovu, ljudi koji se vode bilo kojim preteranostima - da li u neobuzdanosti kao na primer kad se predaju prevelikoj plašljivosti (plaše se i cijuka miša), žive zverski ili, kako kaže Aristotel (1988), kao varvari ili kao bolesni.

Između mnogih emocija, Aristotel je posebnu pažnju posvetio i emociji gneva, koja je značajna u ispitivanju prirode destruktivnih emocija u ovom radu, ali i u konstituisanju ispravnog odnosa prema navedenoj emociji, što je važno i za moralno delovanje prema vrlini i za negovanje vrline.

Moralne vrline u Aristotelovoj etici		
Vrlina: zlatna sredine i mera između manjka i suviška	Manjak/nedostatak	Suvišak/prekomernost
Hrabrost – vrline u suočavanja sa svim što preti smrću	Strašljivost	Luda hrabrost
Umerenost -predstavlja sredinu u odnosu na telesna zadovoljstva (jelo, piće, ljubavne naslade).	Ravnodušnost	Raspuštenost, razuzdanost
Darežljivost (velikodušnost) – je sredina između davanja i sticanja, ali je bliža davanju.	Škrtost	Rasipništvo

Izdašnost – vrlina koja se odnosi na imanje i povezana sa velikim izdacima.	Sitničavost	Razmetljivost
Uzvišenost – vrlina koja se odnosi na pitanje časti, čovek se smatra dostojnim časti.	Uskogrudost	Sujetnost
Častoljublje	Nečastoljublje	Nečastoljublje
Blagost - vrlina u odnosu na gnev kao stanje duše	Nedostatak temperamenta	Naprasitost
Druželjubivost – vrlina u opštenju	Laskavost	Svadljivost, pakost
Pristojnost ili ljubaznost – vrlina koja se odnosi na situacije opštenja pri odmoru i zabavi	Krutost	Lakrdijaštvo
Pravičnost – najvažnija vrlina		

Tabela. 1.1.

Moralna jedinka se formira na osnovu delovanja u skladu sa vrlinom, a vrlinu usavršava kroz naviku da osoba deluje na jedan određeni način nezavisno od svoje čulne prirode (tj. sklonosti, afekata, žudnje, štetnih emocija). Moralnost se kroz vrlinu ispoljava kroz praktično opštenje sa ljudima, a u svakom posebnom slučaju pokazuje svoju meru, koja se može odrediti kroz iskustvo. Vrlina za Aristotela predstavlja *zlatnu sredinu*, tj. pravu meru između dve krajnosti (tabela. 1.1.), između manjka i prekomernosti.

U okviru naznačene tipologije vrlina, gnev se kod vrlo čoveka pokazuje na liniji blagosti, isključuje momenat osвете, a uključuje momenat opraštanja. Ipak to ne znači da Aristotel osporava postojanje gneva, već zahteva znanje kako da se gnev ispolji na pravi način: kako, kad da se ispolji i prema kome, praveći razliku između nekontrolisanog gneva i pravedne ljutnje. Ispitujući Aristotelovu postavku o prirodi

gneva u „Retorici” i „Nikomahovoj etici, Prole (2020) razmatra objektivne razloge za pojavu gneva. Prole (2020) iznosi zapažanje da je prema Aristotelu osnovni razlog za pojavu gneva neko učinjeno delo poput uvrede, omalovažavanja ili nipodaštavanja i bez obzira da li je ono opravdano ili nije, predstavlja neku vrstu direktnog ataka na lični poredak svakog čoveka. „Otuda Aristotel smatra da izostanak reakcije, tj. potpuni izostanak gneva, ujedno znači prećutni pristanak na poništavanje vlastitog poretka i njegovo ropsko potčinjavanje nekom drugom poretku. Reakcijom u kojoj ispoljavamo gnev i ljutimo se na nekoga zbog onoga što nam je neopravdano učinio, mi zapravo stupamo u odbranu uređenog i izbalansiranog ličnog sveta (...) Ako je posredi neko morlano pitanje koje se posredno tiče i moralne i političke zajednice u kojoj živimo, a najčešće jeste tako, mi time ujedno štitimo opšti moralni i politički poredak (politeia).” (Prole, 2020, p. 22). U suštinskom smislu, Aristotelov puni smisao razumevanja gneva se zasniva na tome da osoba doživljava neku nepravdu, nalazi se u sporu između onoga što je pravedno ili nepravedno. Takav zaključak se može izvesti i iz određenja gneva (ὄργη) u Aristotelovoj „Retorici” (2000) koji filozof definiše kao „impulsivan i s bolom praćen afekat žudnje za stvarnom osvetom, zbog stvarnog omalovažavanja ὀλιγοψία, dispicientia, ponižavanje, preziranje, potcenjivanje naše ličnosti, ili ličnosti naših bližnjih kad omalovažavanje zaista nije zasluženost” (Aristotel, 2000, p. 113). Nastala povređenost potom „proizvodi snažnu žudnju za osvetom koju prati prijatno osećanje zasnovano na očekivanju da će se njome postići pravedno poravnanje. Iako je gnev protivan razumu, ipak se rađa samo tamo gde ima razuma, jer počinje s predumišljajem, uz učešće svesti, uz odobrenje duha.” (Petrović, 2012, p.80). Ipak, kada se gnev posmatra u civilizacijskim okvirima, vidljiva je suprotnost u opravdanosti ili neopravdanosti ispoljavanja gneva kao afekta, kao elementa karaktera i čak i elementa u potvrđivanju čovekove političke prirode. Prole (2020) kontrastira razliku gneva između antičkog i savremenog heroja. Ahil kao paradigma antike, pripada civilizaciji u kojoj sve pršti od gneva i gnev je društveno opravdan, dok savremeni heroj mora biti suzdržan i hladnokrvan, „a činovi najgroznijih nasilja praćeni su pristojnošću.” (Prole, 2020, p. 39). U odnosu na Aristotela, Seneka odbacuje svaku potrebu za tolerisanjem gneva, jer smatra da ljudi ne mogu i ne smeju da pronađemo pravu meru za rđavu stvar, a kada ovaj afekat zavlada čovekom „on ga lišava sposobnosti razboritog mišljenja i postupanja. Od gneva, koji baca u razdražljivost onoga koji mu je podlegao, potiču *neobuzdani jezik, neukrotiva usta, neuzdržane ruke, uvrede, prekori*. Iz njega proishode toliko nasilni i neuzdrživi porivi da podjednako pogađaju i razgnevljenog i sve oko njega. Mahnitost koja se podgreva, bukt i širi sa sećanjem na uvredu, teško je zaustaviti.” (Petrović, 2012, p. 80).

Gnev se kao emocija može razmatrati i iz ugla fiziologije i biološke reakcije, kao i medicinske nauke. U fiziološkom smislu, gnev je energija jetre, kombinacije vode i vatre u pogledu na sastav elemenata. Miron-Spektor i Rafaeli (2009, p. 153) ga opisuju kao intenzivan i kratkotrajan osećaj nezadovoljstva, kao neprijateljstvo ili antagonizam prema nekome ili nečemu, koje je često kombinovano sa željom da se neko napade ili promeni ponašanje druge osobe. (Miron-Spektor, Rafaeli, 2009).

Gnev je u emocionalnom smislu zasnovan na osećanjima straha i pretnjama, koje osoba nastoji da drži pod kontrolom. Kod dece koja posmatraju sukobe, prisustvuju svađama i nasilnim scenama postoji veća izloženost strahu nego kod drugih, zato od nji-

h ovog umeća da se ispravno snose sa strahom zavisi kako će u budućnosti ili sadašnjost da izbije njihov gnev. Najpre se ispoljavanje emocija dešava u porodici da bi kasnije emocija gneva zauzela oblik socijalnog ispoljavanja. Kod većine ljudi gnev se ispoljava u jednom od dva modela. Najpre, kao sastavni deo hroničnog besa. Ukoliko u određenoj količini ne ispolje bes, oni postaju osvetoljubivi u životu, zlopamtila i ne znaju da oprostite. Neispoljavanje gneva može da bude i posledica sprečavanja od strane roditelja da dete ispolji gnev bilo rečima ili ponašanjem ili usled straha da ga ispolje. Dete koje posmatra nasilje u porodici, najčešće biva prinuđeno da trpi, lomi se njegova psiha i ono potiskuje osećanje. Takođe, kada dete prisustvuje roditeljskom gnevu, on sve više potiskuje svoj gnev. Usled potiskivanja nastaju različiti oblici destruktivnih emocija—na primer samoomalovažanje. Gnev blokira sve druge emocije, a u kasnijem dobu dolazi do pojave hipertenzije, bolesti jetre, kamena u žuči, visokog holesterola i drugih masnoća u krvi. Prema stanovištu razvojne psihologije, kako čovek odrasta, fizičke reakcije ispoljavanja gneva opadaju, a verbalne rastu tako da su fizičke reakcije u doba zrelosti sasvim retke. U ranom periodu, deca obično usmeravaju agresiju na predmete i direktno na lica koja izazivaju njihov gnev, ali agresija nije uvek okrenuta protiv pravih uzroka. Agresija se često usmerava na druge osobe koje nisu izazvale gnev onda kada osoba ne može da se osveti nekom jačem i starijem od sebe, zato kod dece koja su bila žrtve ili svedoci nasilja gnev je često pogrešno kanalisano u pravcu ispoljavanja prema drugim osobama koje smatraju bespomoćnim. Ali pritom treba razlikovati razvojno odgovarajuću agresiju iz koje deca uče da regulišu svoje ponašanje i, s druge strane, neprikladan ili prekomerni nivo agresije. Razvojno odgovarajuća fizička agresija dostiže vrhunac oko druge godine. Smanjuje se kako se razvijaju jezičke sposobnosti, kao i uz odgovarajuću socijalizaciju. Mala deca koja pokazuju neobično visok nivo agresije ili koja ne uspevaju da regulišu svoje agresivno ponašanje u ranom detinjstvu, nalaze se na razvojnom putu koji predviđa buduće nasilje i prenošenje tog nasilja među druge generacije.“ (Covell and Howe, 2008, p. 13). Takva deca imaju tipično neuropsihološka oštećenja, zbog čega kod njih rano počinje agresivno ponašanje, a ova oštećenja takođe povećavaju ranjivost deteta na porodične nevolje koje doživljavaju. Neuropsihološki deficiti (izazvani i konzumiranjem alkohola i duvana majki u trudnoći) narušavaju sposobnost deteta da regulišu svoje emocije, kontrolišu emocije, iskuse empatiju i steknu veštine potrebne za socijalnu kompetenciju. Ako se tome priroda i roditeljski deficiti—oštro kažnjavanje, zanemarivanje dece, velika je verovatnoća da će dete biti nasilno, ali i da su usled neuropsiholoških faktora i faktora rizika socijalizacije u najvećoj meri osetljiva na nasilje. U zavisnosti od težine i hroničnosti tih faktora, rizici se mogu manifestovati kao manje ozbiljni izlivi nasilja poput izraženog besa u školi, ozbiljniji poput seksualnog nasilja i u najozbiljnijem obliku nasilja—ubistva, kako navode Kovel i Hove. (2008)

SLABOST VOLJE KAO OBLIK IRACIONALNOG I NESLOBODOG DELOVANJA

U analizi emocija koje su značajne za razumevanje psiholoških i socijalnih faktora destruktivnih emocija, potrebno je razmotriti i fenomen slabe volje, koji na sasvim drugačiji način pokazuje destruktivnost i to kroz pasivan i neaktivan odnos prema svetu,

vlastitom sopstvu i stvarnosti. Pitanje volje je u središte svog filozofskog sistema najpre postavio Artur Šopenhauer, potom se i Fridrih Niče u svojoj filozofiji *volje za moć* bavi različitim momentima ispoljavanja volje—kao jaka i slaba volja, aktivna i reaktivna. Slaba volja se iskazuje kao volja koja ne može da iskaže svoju moć, koja ne teži onome što je postavila kao predmet svog htenja. Prema pojedinim autorima, naročito iz ugla hrišćanskog shvatanja, slabost volje se javlja kao izraz svesti da nismo učinili ono što smo trebali da uradimo (Strong, 2008, p. 232) za šta je potrebno pamćenje, tj. sposobnost da sebi predočimo prošlost. Osećaj da je bilo moguće i drugačije ponašanje u prošlosti aludira na povezanost volje i vremena. Bez osećaja da je neko mogao učiniti nešto drugo, dakle generalno osećaj prošlosti, slabost volje nije moguća. Druga mišljenja, na tragu antičke misle, tumače da je slabost volje proizvod delovanja koje nije u skladu sa nečijom slobodnom voljom, iako je osoba svesna i zna šta je najbolje za njene interese. Ili se pak slaba volja tumači u suprotnosti sa onim racionalnim—*znao sam šta treba da uradim, ali nisam mogao*. Sokrat je zastupao stav da se znanje i vrlinu mogu izjednačavati (a da se greši iz neznanja) i da sa punim znanjem čovek nikada neće grešiti, jer nije moguće da znanje bude nadvladano strastima kao što su zadovoljstvo, gnev ili strah, te da čovek neće namerno postupati suprotno svom znanju i rasuđivanju, svojoj proceni i da neće izabrati ono što je lošije za njega. Međutim, prema Govedarici, u odbacivanju mogućnosti da strasti utiču na ponašanje se i krije Sokratov paradoks koji „predstavlja izazov za uobičajeno razumevanje neobuzdanog i strastvenog ponašanja.” (Govedarica, 2006, p. 88). Iako, s druge strane, Sokrat ne tvrdi da neobuzdanosti nisu nemoguće, već smatra da se one uvek vrše uz pristanak izvršioca, koji deluje neobuzdano u skladu sa svojim shvatanjima i rasuđivanjem, jer su i strasti oblik znanja koje pretpostavlja verovanje o tome šta je dobro, a šta loše. Međutim, „lične procene doba i zla mogu biti u suprotnosti sa opšteprihvaćenim moralnim ubeđenjima (...) Posmatrano iz tog individualno-psihološkog ugla, dobro je uvek oznaka za ono čemu težimo, dok zlo označava ono što izbegavamo, a mi uvek težimo ka objektima za koje verujemo da će nam pružiti zadovoljstvo, dok izbegavamo ono o čemu mislimo da nam može naneti bol.” (Govedarica, 2006, p. 89). Odatle proishodi i činjenica da se volja i naše ponašanje usmeravaju u pravcu izbora onoga što nam se čini kao povoljniji rezultat. Zato i kad se govori o akraćnim radnjama (koje su posledica slabe volje) to ne znači da je razum u potpunosti isključen, već da se volja usklađuje sa razumom ali na bazi nedovoljnih ili polovičnih saznanja, kako Govedarica (2006) tumači Sokratovo stanovište o akraaciji u knjizi „Filozofska analiza iracionalnosti.” Ipak, Sokratovom tumačenju slabosti volje su upućene brojne kritike, jer mnogi autori, poput Votsona, u razumevanju slabosti volje najčešće isključuje upliv razuma i znanja (delovanje koje se vodi rasuđivanjem *sub specie rations*) i smatraju da se ona javlja kao posledica nedostatka samokontrole, zbog čega akraćna osoba reaguje u skladu sa vlastitim željama, strastima, a isto tako je uslovljena motivacionim smislom zašto da pre uradi *x*, a ne *y*, što je uslovljeno i određenim vrednosnim rangom nečega što je označeno kao dobro i poželjno. Između znanja koje prosuđuje i onoga što volja hoće, stoje brojni posredni faktori, kao što su: opšte stanje organizma, pažnja, raspljošenje, sposobnost za samokontrolu i drugi.

Navedena analiza može da posluži da se sagleda na kom osnovu se kod izvršioca nekog dela čije je ponašanje okarakterisano kao nasilno ili destruktivno može razumeti pojava slabe volje tj. *akraćnost* u delovanju. Na tom osnovu se može izvesti zaklju-

čak da volja izvršioca nije u potpunosti slobodna, već se nalazi pod uplivom određenih (neadekvatnih) shvatanja i uverenja ili pak motiva ili strasti (gneva, straha, tuge) da neka učinjena radnja izaziva zadovoljstvo ili željeni cilj. U najopštijem smislu, slabu volju karakteriše nedostatak samokontrole, nedostatak koji se manifestuje kao nemoć da se volja podredi onome što je razumno ili moralno prihvatljivo (Dorther, 2008, p.2-5), čime može da se objasni i psihološki sklop onoga ko vrši nasilje ili pod uticajem proživljenog nasilja i sam podleže delovanju slabe volje koja se usmerava iracionalnim motivima ili strastima, emocijama koje su prethodno potaknute samim iskustvom.

Pokazuje se da volja može da deluje i u skladu sa nedovoljnim saznanjima ili uverenjima ili stavovima i tada volja nije u potpunosti slobodna, a činjenica je da formirani stavovi i uverenja nisu uvek plod naučnog i logičkog saznanja, već imaju svoj izvor u empiriji, doživljaju ili proživljenom iskustvu ličnosti, pa su čak i proizvod evolucije čoveka ili su ugrađeni u njegovu prirodu kao društvenog bića i javljaju se u svim kulturama, a to su prema Strosonu reaktivni stavovi. Dakle, volja, koja se manifestuje kroz radnju koju je subjekt izvršio, u svom delovanju može da se usmerava i reaktivnim stavovima, a to su stavovi koji se sastoje od „niza ljudskih odgovora koji obuhvataju ogorčenje, ozlojeđenost, zahvalnost, odobravanje, krivicu, stid, ponos, osećanje povređenosti, osećanja privrženosti i ljubavi, kao i oproštaj.” (Flanagan, 2020, p. 14.) Na primer neko može da oseća gađenje i bes kada čuje da je izvršena nepravda nad nevinim žrtvama što određuje i naš moralni odnos prema počiniteljima. (Strawson, 2008, p. xiii). Tako su ljudski stavovi i osećanja konstitutivni za naš moralni pogled, za okrivljavanje nekoga ili pohvale. Reaktivni stavovi, kao oblik prirodnih moralnih emocija, su prirodni i originalni i javljaju se u intrapersonalnim ili interpersonalnim situacijama, tj. oni su ponekad usmereni na samu ličnost (intrapersonalni) kao što je ponos, krivica, osećanje stida ili prema drugima (interpersonalni) i u pogledu na moralnu teoriju pripadaju području moralnog naturalizma. Prema Strosonu (2008), reaktivni stavovi su suštinsko tipične prirodne ljudske reakcije na dobru ili zlu volju ili ravnodušnost, izostanak brige drugih prema nama, „što se vidi u njihovim stavovima i postupcima”, (Strawson, 2008, p. 10-11), tj. ponašanju. A zasnivaju se na zahtevu ili očekivanju da drugi ne ispoljavaju kvalitet loše volje ili ravnodušno zanemarivanje. Reaktivni stavovi ujedno ukazuju i na našu reakciju na tuđe postupke i moralnu procenu istih. Reakcija je upravljena ka *kvalitetu* volje kojom neko deluje u odnosu na nas, tj. da li „određeni postupci manifestuju prisustvo loše volje ili pak dobre volje, ali isto tako i nedovoljno dobre volje, kao i indiferentan odnos volje tamo gde on ne bi smeo da bude takav. Ono što se ovim želi reći najlakše se može uočiti pomoću primera. Tako, možemo da zamislimo dve potpuno identične situacije u kojima određeni subjekt u oba slučaja vrši identičnu radnju, na primer udara nas rukom, sa jednom malom razlikom. Naime, u prvom slučaju radnja je produkt refleksnog trzaja ruke i izvršena je bez subjektive želje da to uradi, dok je u drugom slučaju ista takva radnja izvršena namerno, sa svesnom željom subjekta da nam nanese bol.” (Prašević, 2019, p. 85). U drugom slučaju, bude se reaktivni stavovi na osnovu čega osoba koja je osetila razočarenje, bol, gađenje može u budućnosti da deluje u skladu sa njima (na primer dete sagledava jedno od roditelja kroz stav osuđivanja). Po prirodi stvari, ljudi stoje u raznim odnosima sa drugima kao deo društva, kao članovi porodice, kao supružnici i slično, a od njih očekujemo stepen dobre volje ili uvažavanja. Ukoliko se

njihova volja prema nama pokaže kao loša volja ona uzorkuje resantimanska osećanja koja izazivaju reaktivne stavove. Oproštaj nekome za učinjeno delo koje osuđujemo bi značio odbacivanje i napuštanje ozlojeđenosti, ogorčenosti, krivice, resantimanskih osećanja. Usvajanje objektivnog stava (ili bezličnih stavova) podrazumeva suspenziju reaktivnih stavova na osnovu kojih se delovanje drugoga, koje je proizvod loše volje, sagledava kao izraz slučajnog ili nenamernog delovanja ili je proizvedeno od psihološki abnormalnih ili prouzrokovano drugim faktorima ili je nastalo kao rezultat nedovoljno razvijenih moralnih karakteristika osobe. Na primer, kvantni fizičar može objektivno da sagleda čovekove odluke i postupke kao proizvod nervnog sistema koji je nepredvidiv i neodređen. (Magil, 2008, p.188). Ali reaktivni stavovi su prirodna reakcija na određenu povredu, uvredu, jer postoji prirodna skolonost za njima. Ali ostaje pitanje kako da se oni prevladaju, kako da se modifikuju, kako da se odbace reaktivni stavovi i nađe opravdanja za tuđe postupke i ne podlegne delovanju koje se prethodno i samo osuđuje. Reaktivni stavovi se mogu modifikovati u pravcu zauzimanja spomenutih objektivnih stavova, a koji se naspram reaktivnih pojavljuju kao racionalni. U tom slučaju, izbegava se svađa ili napad na nekog, nasilje, agresivno ponašanje. Neprekidno ispoljavanje reaktivnih stavova, s druge strane, se pojavljuje kao oblik moralne egocentričnosti, kao vrsta moralnog solipsizma, jer su takvi stavovi u racionalnom i psihološkom pogledu ograničeni. (McKena&Russell, 2008, p.7). Ali ljudi zauzimaju i drže se reaktivnih stavova dokle god smatraju da su izvesne okolnosti i postupci neopravdani, što se može primentiti na slučajeve u kojima se odigralo porodično nasilje ili postupci koji na njega ukazuju.

Pored stavova koji su usmereni prema drugima, postoje i reaktivni stavovi koji su usmereni i prema vlasitom sopstvu i, na primer, prema Ničeju se javljaju kao osećanje griže savesti, stida, krivice (Nietzsche, 1989, p. 62-64). A istraživanja pokazuju i da pojedinci kod kojih je zabeležen visok nivo resantimanskih osećanja (iz kojih ishode reaktivni stavovi) takođe imaju i visok nivo neprijateljskih evolucionih verovanja, kao i visok nivo negativnih samoevaluacija (uporedi: Vukičević et al, 2011. p. 38-39).

UTICAJ PORODIČNOG NASILJA NA EMOCIONALNI ŽIVOT DECE I MLADIH

Fenomen nasilja u porodici čini da su deca u većini slučajeva tj. češće indirektno žrtve nasilja i najčešće se pojavljuju kao svedoci ili žrtve, ponekad kao izvršiooci, ali i kao direktne žrtve koje su bile izložene fizičkom i psihičkom nasilju, emocionalnom zanemarivanju i slično. Krajnji slučajevi visokog rizika vode ka izmeštanju dece iz prirodne u hraniteljske porodice, a taj broj se u Srbiji povećava. Nasilje koje se konstantno nastavlja uzrokuje da ova iskustva mogu imati kumulativni traumatični efekat što rezultira da deca kasnije imaju značajne poteškoće u mnogim kontekstima. Posebno su traumatična iskustva dece svedoka, iskustva koja se odnose na brutalan odnos oca prema majci. Takva deca se osećaju bespomoćna, zbunjena, uznemirena, pokušavaju da zadrže porodicu na okupu i nastoje da zaustave nasilje. Dve najveće studije o dečjim iskustvima u porodičnom nasilju od autora MekGij i Mulender (2000, 2002), koje je finansiralo Nacionalno društvo za sprečavanje okrutnosti prema deci i Ekonomsko

socijalnog istraživačkog saveta, govore o iskustvima različite dece, uključujući pedeset četiri intervjua dece. Mnogi slučajevi ukazuju na nasilno ponašanje oca prema majci ili neadekvatan odnos među supružnicima u koji su uključena i deca. Na primer u studiji MekGija (2000) navodi se slučaj deteta kojeg ispituje otac da li se majka viđa sa nekim, a kad dete odgovori da ne viđa nikog, naziva ga lažovom. Ovakvo uverenje nasilnog muškarca i optužba se koristi prvenstveno da se uspostavi kontrola nad svakodnevnim pokretima žene ili kao prethodnica za nastupajući nasilni napad. (McGee, 2000, p.28) U studiji McGee (2000) zapisana su svedočenja dece koja su pretrpela zlostavljanja svojih majki. Prema tim istraživanjima, čak i kada dete nije neposredno gledalo nasilje već je slušalo (verbalno), ono je mnogo dublje ostalo u njegovom sećanju i povećalo osećaj nemoći i traume, kao i osećaj ranjivosti. Čak iako majka smatra da ne treba detetu da ništa govori o događaju, misleći da će ga zaštititi od saznanja o porodičnom nasilju, bilo u slučaju fizičkog nasilja čije su posledice vidljive ili verbalnog nasilja. Izbegavanje da se sa decom razgovora o nasilju nije oblik njihove zaštite, jer su ona svesna da se događaj desio. Umesto razgovora, „tišina je samo pojačala ideju da je reč o sramotnoj porodičnoj tajni.” (McGee, 2000, p. 66.)

Budući da je porodično nasilje povezano sa tišinom i tajnošću, njegovo identifikovanje se često dešava sasvim slučajno kao na primer kada dotični komšija čuje viku i udaranje ili kada lekar za hitne slučajeve shvati da se detetove povrede ne podudaraju sa datim objašnjenjem nastavnika ili kada pedijatar uoči neobične medicinske simptome. Ali često se malo radi na smanjenu upornih negativnih emocionalnih efekata i ponašanja kod dece koja su doživela nasilje, ne identifikuju se na vreme problematični porodični odnosi od strane onih koji bi mogli pružiti podršku kao što su organizacije, različito osoblje sve dok situacija ne postane ozbiljna. Međutim, nećemo ulaziti u analizu različitih zaštitnih odbora za decu u mnogim državama, već nas pre svega interesuje uticaj porodičnog nasilja na decu i mlade u pogledu na njihov emocionalni život, karakteristike porodica u kojima se odvija nasilje i šteta koja se čini nasiljem. Prema jednoj od definicija šteta uslovljena nasiljem odnosi se na „kompilaciju značajnih događaja, kako akutnih tako i dugotrajnih, koji su u interakciji sa detetovim stalnim razvojem i narušavaju, menjaju ili ometaju njegov fizički razvoj i naročito psihološki razvoj. Biti žrtva nasilja i zlostavljanja ili zanemarivanja će verovatno imati dubok efekat na detetov pogled na sebe kao ličnost, na emocionalni život i njegova vezivanja i na budući život.” (Bentovim et al, 2009, p. 36). Henri Kemp je 1962. godine među prvima objasnio sindrom prebijene dece što je pokrenulo podizanje svesti o traumatičnom uticaju nasilnih iskustava na život dece i mladih ljudi, čiji se uticaj širi i na buduće roditeljstvo i mentalno zdravlje, uopšte budući život, kako navodi Bentovim (2009, p. 24).

Deca koja odrastaju u nasilnim porodicama pokazuju emocionalnu pristrasnost prema pretanjama, negativnim emocijama i opasnostima. (Greenbaum, 2020, p. 46). Takođe, pokazuju izuzetne sposobnosti u brzom prepoznavanju destruktivnih emocija kod drugih osoba, naročito gnevni ili ljutih osoba, ali i sama pokazuju sklonost prema destruktivnim emocijama, tj. sklonost ka tuzi, osećanju stida i sramote zbog doživljenog nasilja. Deca koja su izložena porodičnom nasilju doživljavaju emocionalnu, mentalnu i socijalnu štetu koja može uticati na njihov razvoj, pa tako pojedina deca mogu da izgube sposobnost da osećaju empatiju prema drugima, dok se druga

osećaju socijalno izolovanim i teško sklapaju prijateljstva. Rastući u klimi emocionalne kolebljivosti i blizu incidenata agresije, deca bivaju dovedena do neuorološke zbrke, praćena bolnim i izloujućim emocijama, koje postoje uz nezadovoljene potrebe za naklonošću i vezanošću. Takođe, u adolescentskim godinama tinejdžeri koji su bili svedoci nasilja u porodici pokazuju oblike depresije, samoubilačke misli i sklonost ka samopovređivanju. Poneke studije su pokazale da i mlađa deca imaju suicidalne misli. Takođe, usled porodičnog nasilja i kod dečaka i devojčica bi se pojavio određeni stepen agresivnog ponašanja. Deca su u svojim intervjuima izveštavala da su imala želju da se osvete ocu ili majci, a devojčice bi u kasnijem uzrastu pokazivale agresivnost prema muškarcima, ukoliko je otac bio agresivan prema majci. Bilo da su deca samo nemi posmatrači nasilja ili da su i oni uključeni u nasilje, kod njih postoje pretpostavke za razvoj agresivnog ponašanja. Pored toga „u kasnijoj adolescenciji, krećući se ka ranom odraslom dobu, kod mladih ljudi koji su odrastali sa nizom nasilnih iskustava, produženih od detinjstva do adolescencije, javlja se rizik od razvoja asocijalne ili nestabilne ličnosti” (Bentovim et al, 2009, p. 57), kako navodi Bentovim, a u ozbiljnim slučajevima, u smislu mentalnog zdravlja, razvija se poremećaj ličnosti, koji se konceptualizuje kao sveobuhvatni obrazac neuspeha, neadekvatne emocionalne regulacije i ponašanja, kao i poremećaj funkcionisanja u međuljudskih odnosima. Kod dece koja su zlostavljana i traumatizovana, rani dokazi o takvim poremećajima mogu se najbolje videti u adolescenciji. U poređenju sa drugom decom, takva deca doživljavaju veću učestalost nesanice, verbalne, motoričke i kognitivne probleme, sklona su samopovređivanja, agresivnom i asocijalnom ponašanju, a takođe postaju depresivna i anksiozna (Brown & Bzostek, 2003). Dečaci iz takvih porodica postaju najčešće postaju prestupnici ili žrtve ili oboje, a devojčice češće postaju žrtve.

Koja je razlika između nasilnih i nenasilnih porodica? Nasilne porodice u kojoj su deca direktno ili indirektno uključena se razlikuju od onih porodica u kojima roditelji pokazuju intencije da razumeju potrebe svoje dece, pružaju im odgovarajuću negu, naklonost, ljubav, sigurnost, smernice, stabilnost. Roditelji koji su i sami nasilnici više su razdražljivi nego roditelji u nenasilnim porodicama i manje su uključeni u odgajanje dece, a pretpostavlja se da će u odgajanju koristiti i teže fizičke kazne i neće moći da razlikuju potrebe svoje dece od svojih potreba. Takođe, loše su emocionalno usklađeni sa svojom decom i imaju smanjenu sposobnost prepoznavanja stresa i opasnosti za svoje dete i njegovu zaštitu.

Na poremećaj stabilnosti u porodici utiču roditeljski faktori kao što su fizički ili mentalni faktori lošeg zdravlja, upotreba alkohola, droga, siromaštvo, nasilni odnos između roditelja i šire porodice i slično. Oni uzrokuju mentalne, emocionalne promene u detetovom ponašanju, koje vodi kao asocijalnom ponašanju i razvoju. Jer izlaganje nasilnim traumama iz godine u godinu dovodi do različitih posledica kao što su neuspeh u školi, depresija i drugi posttraumatski poremećaji, zloupotreba droga i alkohola, a kasnije ta deca i sama sprovode nasilje kojem su provorbitno bila izložena. (Haris et al, 2007, p. 393). Većina takve dece su viđena u školskom sistemu kao „problematična deca.“

Pošto se bavimo pitanjem emocija, u teorijama koje ispituju definiciju štete, srećemo se i sa terminom emocionalnog zlostavljanja. Uopšteno rečeno, šteta se nanosi bez obzira da li je reč o izloženosti nasilju, zanemarivanju ili zlostavljanju. Jer žrtvama

koje su izložene nasilju, zanemarivanju ili zlostavljanju nanosi se šteta u prekidima njihovog psihološkog, intelektualnog, emocionalnog, fizičkog razvoja, a u psihološkom smislu se utiče na detetov pogled na sebe kao ličnost, na emocionalan život, njegove odnose sa drugima i život u budućnosti. Emocionalno zlostavljanje se pojavljuje i u slučaju kada negovatelj nije u stanju da obezbedi odgovarajuće okruženje koje bi isključila dela koja imaju negativan uticaj na emocionalno zdravlje deteta, a to uključuje pretnje, ocrnjivanje, zastrašivanje, podcenjivanje, ismevanje ili druge oblike neprijateljskog postupanja. (Bentovim et al, 2009, p. 21). Emocionalno zlostavljanje se javlja i u slučaju kada dete biva izloženo nasilju u porodici ili bračnim sukobima svojih roditelja i to u zavisnosti od toga u kojoj ulozi se dete javlja u situacijama nasilja - aktivno učestvuje u procesu sukoba ili se pojavljuje u formi svedoka nasilja.

Istraživanja pokazuju tipologiju tri različite vrste viktimiziranih mladih ljudi koji su razvili delikventno ili asocijalno ponašanje: (Bentovim, et al, 2009, p. 37).

1. Mladi ljudi koji su pokazali visok nivo nasilja u ponašanju i koji su takođe bili žrtve. To su bili pretežno dečaci i imali su visoku stopu asocijalnih prestupa u ponašanju, visoku stopu viktimizacije i visok nivo nevolja u životnoj sredini. Pokazali su znatan nivo besa.

2. Druga vrsta se odnosi na mlade ljude, koji su preživeli niži stepen viktimizacije, a koji su bili odgovorni za krađe i provale, uništavanje imovine. Pokazivali su niži nivo besa i depresije i manje nasilničko ponašanje u okviru svoje porodice.

Treća vrsta žrtava se odnosi na one koji su u prošlosti seksualno maltretirani, a koji su takođe nastavili delikventna dela. To su bile pretežno devojke, koje su pokazale visok nivo mentalnih simptoma, posebno depresije, besa, značajan nivo zloupotrebe supstanci, a izvršile su lakša delikventna dela. (Bentovim, et al, 2009, p. 37).

ZAKLJUČAK

Na osnovu pokazane analize, može se izvesti zaključak da su emocije neophodna komponenta u razvoju ličnosti u psihološkom i socijalnom smislu, ali i u pogledu na razvoj moralne jedinice i njen odnos prema drugima. Usled različitih okolnosti, a naročito porodičnog nasilja, kod dece se javljaju destruktivne emocije koje uzrokuju emotivne i druge poremećaje u razvoju ličnosti, među kojima je i česta pojava gneva koja je okidač za pojavu agresivnog ponašanja. Emocija gneva, kao jedan od uzroka agresivnog ponašanja, često se javlja kod dece izložene dugotrajnom nasilju, a agresija može i da preraste u akte koja vode kriminalnim delima. Ipak, u pojedinim moralnim teorijama gnev se uzima kao opravdana reakcija u ljudskim postupcima (u odbrani dostojanstva, odbrani od nepravde, borbi za ličnu stvar ili opštu stvar u društvu), dok u većini moralnih teorija agresija kao način ponašanja podleže osudi. Među destruktivnim emocijama pod uticajem nasilja javlja se i slaba volja, koja se tumači kao odsustvo vlasti razumskog dela duše nad čulnom prirodom, nemogućnost da volja učini ono što smatra da je najbolje u datom trenutku. A u neposrednom odnosu sa postupcima koji su izraz volje zavisi i moralni razvoj jedinice, razvoj vrlina, razvoj moralnog karaktera.

Emocije su takođe klice za razvoj kognitivnih aspekata ličnosti, iz kojih izrastaju osnovni stavovi i pogled na svet (svet kao prijateljsko ili neprijateljsko mesto),

uverenja i stavovi. Situacije koje uključuju nasilje utiču, pored ostalog, i na emotivan život dece i mladih i uslovljavaju i pojavu reaktivnih stavova. Reaktivni stavove usmeravaju namere, odluke i sagledavanje drugih, gubitak moralnog osećanja i empatije.

Jedan od načina za osobe koje su preživele nasilje i koje se suočavaju sa različitim oblicima emocijanog poremećaja i destruktivnim emocijama (depresija, samoo-malovažavanje, asocijalnost, agresija, gnev) odnosi se na program za razvoj empatije. Taj program obuke mogao bi da se sprovodi u srednjim školama što podrazumeva da se prethodno usvoje nastavni planovi i programi koji će se koristiti u školama i drugim sredinama za sprovođenje obrazovnih ciljeva vezanih za regulisanje, smanjivanje i modifikovanje agresije i asocijalnog ponašanja. Empatija bi bila glavna strategija za intervenciju u sprečavanju agresivnog ponašanja bez obzira da li se javlja u porodici, školi ili drugom okruženju i pomaže u ličnom i društvenom prilagođavanju. Funkcija empatije se pokazuje značajnom, posebno kod dece, jer uključuje povećanu samosvest, socijalno razumevanje, veću emocionalnu kompetentnost, pojačano saosećanje, brigu i s tim u vezi prihvatljivo socijalno ponašanje, poboljšava veštine komunikacije i omogućava veću koheziju između kognitivnog, afektivnog i međuljudskog aspekta.

LITERATURA:

- Aristotel. 2000. *Retorika*, Beograd: Plato.
- Aristotel. 1988. *Nikomahova etika*, Zagreb: Globus.
- Bentovim, Arnon et al. 2009. *Safeguarding children living with trauma and family violence evidence: Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*, London&Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Brown, B., Bzostek, S. 2003. *Violence in the Lives of Children*. Crosscurrents, 1. Bethesda, MD: Child Trends. Retrieved from <http://www.childtrends.org/wp-content/uploads/2003/01/2003-15ViolenceChildren.pdf>.
- Covell, Katherine. Howe R. Brian. 2008. *Children, Families and Violence: Challenges for Children's Rights*, London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publisher.
- Ekman, Paul. 1994. All emotions are basic, In: *The Nature of Emotion: Fundamental Questions*, (eds. Paul Ekman and Richard J. Davidson), Series in Affective Sciences, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Erickson, J. Rebecca & Cottingham, Marci D., 2014. "Families and Emotions", in: *Handbook of the Sociology of Emotions: Volume II* (eds. Jan E. Stets, Jonathan H. Turner), Dordrecht Heidelberg New York London, Springer, pp. 359-385.
- Fives, C., Kong, G., Fuller, J., DiGiuseppe, R. 2010. Anger, Aggression, and Irrational Beliefs in Adolescents. In: *Cognitive Therapy & Research*, Vol. 35, no. 3, pp. 199-208.
- Flanagan, Owen. 2020. Destruktivne emocije, U: *Zlatna greda: list za književnost, umetnost, kulturu i mišljenje*, Br. 228/229/230, Novi Sad: Društvo književnika Vojvodine, pp. 13-23.
- Greenbaum, Charles W. et al. 2020. *Handbook of Political Violence and Children: Psychosocial Effects, Intervention, and Prevention Policy*, Oxford: Oxford University Press.
- Nietzsche F. 1989. *On the Genealogy of Moral*, New York: Vintage books.
- Goleman, David. 1997. *Emocionalna inteligencija*, Zagreb: Mozaik knjiga.
- Govedarica, Milanko. 2006. *Filozofska analiza iracionalnosti*, Pančevo: Mali Nemo.
- Kennet, Dorther. 2008. Weakness and Will in Plato's *Republic*, In: *Weakness of Will from Plato to the Present*, (ed. Tobias Hoffmann), Washington: The Catholic University of America Press, p. 1-22.

- Kornadt H.J. 1984. Development of Aggressiveness: A Motivation Perspective, In: *Aggressions in Children and Youth*, (eds. Robert M. Kaplan, Vladimir J. Konečni, Raymond Novaco), Hague: Springer – Science and Business Media, pp. 73-88.
- Lench, C. Heather, Flores Sarah A., Bench, Shane W. 2011 “Discrete emotions predict changes in cognition, judgement, experience, behavior, and physiology: A meta-analysis of experimental emotion elicitations”, *Psychological Bulletin*, American Psychological Association, 137 (5), pp. 834-855.
- Magil, Kevin. 2008. Blaming, Understanding and Justification A Defence of Strawson’s Naturalism about Moral Responsibility. In: *Free Will and Reactive Attitudes: Perspectives on P.F. Strawson’s “Freedom and Resentment”*, (ed. Michael McKenna & Paul Russell), Great Britain: Ashgate Publishing, pp. 187-201.
- McGee, Caroline. 2000. *Childhood Experiences of Domestic Violence*, London and New York: Jessica Kingsley Publishers.
- Miron-Spektor, E. & Rafaeli, A. 2009. The effects of anger in the workplace: When, where, and why observing anger enhances or hinders performance. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 28, pp. 153–178.
- Pavičević, Vuko. 1967. *Osnovi etike*, Beograd: Kultura.
- Petrović, Ružica. 2012. „O gnevu i blagosti“, *Uzdanica – časopis za jezik, književnost, umetnost i pedagoške nauke*, (ur. Tiodor Rosić), Kragujevac: Fakultet pedagoških nauka, Univerzitet u Kragujevcu, decembar IX/2, pp. 79-85.
- Prašević, M. Nedžib. 2019. *Slobodna volja: uvod u savremene teorije*, Beograd: Sprsko filozofsko društvo.
- Prole, Dragan. 2020. *Gnev*, Novi Sad: Adresa.
- Smith, Adam. 1976. *Theory of Moral Sentiments*, Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, P.F. *Freedom and Resentment and Other Essays*, London and New York: Routledge.
- Turner, J. H., Stets, J. E. 2005. *The Sociology of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Tracy B. Strong, 2008. Nietzsche and the Will to Power and the Weak Will, In: *Weakness of Will from Plato to the Present*, (ed. Tobias Hoffmann), Washington: The Catholic University of America Press, pp. 231-252.
- Vukičević, Leposava et al, 2011. Agresija i iracionalna uverenja, Agresija i iracionalna uverenja, In: *Civitas – časopis za društvena istraživanja*, br. 4, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić”, pp. 35-49.

**Valentina I. Čizmar Assistant Professor, Ph.D.,
Faculty of European Legal and Political Studies, University Business Academy,
Novi Sad, cizmarvalentina@yahoo.com**

NATURE OF EMOTIONS IN CHILDREN AS DOMESTIC VIOLENCE CONSEQUENCE

Abstract

Starting from the theoretical, philosophically-phenomenological, and psychological point of view, in the first part of the paper the author examines the essence of emotions as an integral element of human personality, as the foundation of virtues and moral attitude towards the world (Aristotle, Smith). At the same time, the author points

to the nature of destructive emotions (such as anger, fear, guilt, weakness of will, etc.) and their connection with reactive attitudes (Strawson), which are a condition for the emergence of affective, irrational, aggressive, immoral behaviour. Through deciphering the essence of anger and weak will, the author points out the reasons and conditions for the objective appearance of destructive emotions in general, which, on one hand, tend to manifest for mental liberation and cognition of their nature, transformation, and positive coping, while on the other hand, their prolonged impact without control puts at risk the feeling of integrity, interpersonal relationships, causes a lack of empathy, reasoning, moral action.

In the second part of the paper, from an empirical point of view, the author analyses destructive and negative emotions in children that are a consequence of violence and conflicts in the family. Such emotions, while growing up in particular, affect their further perception of life perspectives and life situations, cause various forms of deviant behaviour, which in some cases lead to violent behaviour and communication, and can be an assumption for acting with harmful consequences, as well as for criminogenic behaviour.

Key words: destructive emotions, reactive attitudes, domestic violence, children, deviant behaviour.

UČEŠĆE ORGANA STARATELJSTVA U SPROVOĐENJU ALTERNATIVNIH MERA I KRIVIČNIH SANKCIJA

Apstrakt

Organ starateljstva je nezaobilazan deo svakog krivičnog postupka koji je usmeren prema maloletnicima koji su došli u sukob sa zakonom. Ovaj organ od podnošenja zahteva za pokretanjem postupka mora da bude obavešten, jer njegove aktivnosti su prvenstveno usmerene na zaštitu maloletnih lica. Uloga organa starateljstva ne prestaje donošenjem odluke o izvršenju vaspitne mere. Naime, organ starateljstva ima veoma veliki značaj u izvršenju izrečenih mera, odnosno u postupku vaspitanja, prevaspitanja, resocijalizacije mladih lica. Ta uloga organa starateljstva je posebno izražena kod mere pojačanog nadzora i upućivanja u ustanovu za lečenje. Organ starateljstva nema nadležnosti kada je u pitanju upućivanje u popravnu ustanovu, odnosno vaspitno-popravni dom.

Cilj rada je da se prikaže uloga i značaj organa starateljstva na sprovođenje alternativnih i vaspitnih mera prema maloletnim licima. Naime, kroz ovaj rad nastojaće se što detaljnije objasniti uloga organa starateljstva kako u pripremnom postupku, tako i u postupku sprovođenja vaspitnih mera i sankcija prema maloletnicima.

Ključne reči: maloletnici, alternativne mere, vaspitne mere i sankcije, organ starateljstva, uloga i nadležnost.

UVODNA RAZMATRANJA

Zaštita dece i maloletnika sa problemima u ponašanju je jedan složen i sveobuhvatan proces u kojem učestvuje više aktera, među kojima značajnu ulogu na lokalnom nivou ima organ starateljstva, odnosno u Republici Srbiji ova uloga je dodeljena Centru za socijalni rad. Reč je zapravo o jednom institutu organa starateljstva koji se javio kao zaštitna funkcija cele porodice, sa posebnim naglaskom na zaštitu dece i maloletnih lica.

Krivični postupak prema maloletnim licima ne predstavlja samo društvenu reakciju na izvršeno krivično delo, već je i svojevrsno suđenje svim onim faktorima koji su pogodovali razvoju delinkventnog ponašanja kod dece. Veoma često se u krivičnom postupku susretnemo sa pitanjem – šta je do sada sistem uradio za tu decu. Koliko se može dati adekvatan i tačan odgovor na ovo pitanje opet je upitno, jer ipak je tu niz faktora koji su pogodovali da dete uradi nešto što je zabranjeno, nedozvoljeno, nezakonito. Ipak, sa druge strane, kada se to i desi, potrebno je pravilno reagovati i dete adekvatno resocijalizovati i izvesti na pravi put. Veliku ulogu u ovom procesu ima i sam

* Univerzitet Megatrend, Pravni fakultet, e-mail: milica.rakonjac@googlemail.com.

organ starateljstva. Njegova uloga je prvenstveno zaštitna. Organ starateljstva deluje po inicijativi odnosno dostavljanju zahteva za pokretanje postupka od strane tužioca. Ukoliko se desi da tužilac propusti da dostavi dati zahtev, organ starateljstva biva obavešten od strane nadležnog sudije za maloletnike. U tom slučaju, organ starateljstva uz taj zahtev, dobija i drugi kojim mora da utvrdi sve okolnosti okruženja maloletnika, kao i njegove ličnosti, da bi se na kraju postupka donela što bolja i pravednija odluka.

Organ starateljstva ima veoma veliki značaj u sprovođenju mera vaspitnog karaktera, posebno onih koje se odnose na pojačan nadzor. Sa druge strane, ovaj organ nema nadležnost da sprovodi mere upućivanja u vaspitno-popravni dom. Još jedna od mera, kod koje je veoma bitna uloga organa starateljstva jeste upućivanje u određenu ustanovu za lečenje. Ono što je bitno za navesti, ukoliko maloletnik odbije izvršenje bilo koje mere ili pobegne, u tom slučaju je policija dužna da dato dete pronađe i dovede, poštujući pri tome njegovo dostojanstvo i ljudska prava. Svakako, neizostavna je uloga organa starateljstva prilikom sprovođenja alternativnih mera. Tu se posebno ističu mere poput poravnanja maloletnog lica sa oštećenim, rad u javnom interesu, redovno pohađanje škole, lečenje od određenih zavisnosti i sl., što će biti predstavljeno u sledećim segmentima rada.

FUNKCIJA I ULOGA ORGANA STARATELJSTVA U POSTUPKU PREMA MALOLETNICIMA

Organ starateljstva može biti državni organ ili određena stručna osoba koja je zakonom ili drugim opštim aktom određena za obavljanje poslova starateljstva. U Republici Srbiji ova uloga je dodeljena Centru za socijalni rad (Maksić, 2021, str. 33). Ukoliko sagledamo istorijski, institut organa starateljstva javio se kao jedna od zaštitnih funkcija porodice, sa posebnim osvrtom na decu (Mulina, 1983, str. 11).

Pored policije, javnog tužioca, te suda za maloletnike u sistemu maloletničkog pravosuđa izuzetno veliki uticaj ima i organ starateljstva. Uloga organa starateljstva u krivičnom postupku prema maloletnicima je višestruka i određena je nizom aktivnosti: podnošenje krivične prijave nadležnom tužilaštvu, saradnja sa tužilaštvom prilikom prikupljanja podataka, ispitivanje maloletnog lica te davanje mišljenja sudu o posledicama učinjenog krivičnog dela od strane maloletnika. Stručna lica organa starateljstva koji postupaju sa maloletnikom mogu se pojaviti kao svedoci ili specifični veštaci (Obradović, 2018, str. 227). Prilikom izvršenja svih vaspitnih mera neophodna je nadležnost organa starateljstva, sa izuzetkom od mere upućivanja u vaspitno-popravni dom, gde je nadležnost isključivo u rukama sudova. Nadležnost organa starateljstva se određuje prema mestu prebivališta odnosno boravišta maloletnika te on u skladu sa zakonom mora da izveštava nadležni sud o izvršenju posebne obaveze, pomaže prilikom izvršenja mera pojačanog nadzora, određuje stručno lice koje će biti zaduženo za adekvatno sprovođenje mere pojačanog nadzora, određuje ustanovu gde će se izvršiti ova mera. Na svakih šest meseci, a na zahtev sudije za maloletnike, organ starateljstva je dužan da izveštava nadležni sud (Soković, 2008, str. 176).

Kada je reč o zakonskim odredbama koje regulišu oblast uloge organa starateljstva prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u Republici Srbiji, ista je sadržana

u više zakona: Zakon o socijalnoj zaštiti¹, Porodični zakon², Zakonik o krivičnom postupku³ i Krivični zakonik⁴. Međutim, kada se sagleda Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, na jedan jedinstven način je sadržana celokupna materija koja se odnosi na maloletnike i mlađa punoletna lica. Kada je pomenuti Zakon počeo da se primenjuje 2006. godine, na snazi je bio stari Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad⁵. Donošenjem novog Zakona, donet je i novi Pravilnik o stručnim poslovima u socijalnoj zaštiti⁶ kojim su bliže određeni stručni poslovi u socijalnoj zaštiti.

Jedna od specifičnosti krivičnog postupka prema maloletnicima jeste upravo učesće organa starateljstva. Pored ovlašćenja koja su izričito predviđena za ovaj organ, najznačajnije ovlašćenje je svakako njegovo pravo da inicira pokretanje krivičnog postupka preko veća za maloletnike, ali i pravo da se upozna sa tokom postupka, da aktivno učestvuje u samom postupku, da izlaže određene predloge, činjenice ili dokaze, koji su od velike važnosti za donošenje pravilne i pravedne odluke. Da bi organ starateljstva mogao da koristi svoja ovlašćenja u skladu sa zakonom, neophodno je da bude upoznat sa pokretanjem postupka prema maloletnom licu, a zakonska obaveza nalaže tužiocu za maloletnike da o svakom pokrenutom postupku mora obavestiti i nadležni organ starateljstva. Ukoliko se desi da tužilac napravi propust i ne ispuni datu obavezu, onda sudija za maloletnike je dužan da to učini i da pri tome dostavi organu starateljstva zahtev za davanjem mišljenja o ličnosti maloletnika kao i okolnostima njegovog okruženja, a pored toga i samu kopiju zahteva javnog tužioca za pokretanje pripremnog postupka. Kada sagledamo samu ulogu organa, jasno se može zaključiti da isti u postupku prema maloletnicima ima ulogu savetodavne prirode. Samo učesće organa starateljstva pruža mu priliku da se što bliže i bolje upozna sa ličnošću maloletnika i prilikama pod kojim živi, te shodno tome, krene da preduzima određene mere i radnje iz oblasti socijalne zaštite (Škulić, 2010, str. 497).

Organ starateljstva u postupku prema maloletnicima nema stranački karakter, nije ni u funkciji optužbe ni odbrane, niti može da neposredno učestvuje prilikom donošenja odluke suda. Bez obzira na sve navedeno, organu starateljstva se ne može oduzeti njegova veoma bitna uloga u postupku prema maloletnim licima, a koja se ogleda u njegovim, nimalo zanemarljivim ovlašćenjima procesnog karaktera.

Značajnu ulogu organa starateljstva možemo videti i kod izvršenja vaspitnih mera koje nisu zavodskog karaktera, kao što su: sudski ukor, posebne obaveze, pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca, staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika. Njegova dužnost u ovim slučajevima je da svakih šest meseci dostavlja sudu i javnom tužiocu za maloletnike izvještaj o toku izvršenja vaspitnih mera. Takođe, organ starateljstva može sudu

¹ *Zakon o socijalnoj zaštiti* („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011).

² *Porodični zakon* („Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015).

³ *Zakonik o krivičnom postupku* („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US).

⁴ *Krivični zakonik* („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 95/206 i 35/2019).

⁵ *Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad* („Sl. glasnik RS“ br. 59/2008, 37/2010, 39/2011, 1/2012)

⁶ *Pravilnik o stručnim poslovima u socijalnoj zaštiti* („Sl. glasnik RS“ br. 1/2012, 42/13)

predložiti donošenje odluke o obustavi izvršenja, o zameni vaspitne mere odnosno o uslovnom otpustu (Stanojković, 2016, str. 25).

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA U IZVRŠENJU ALTERNATIVNIH MERA

Primena alternativnih mera i sankcija prema maloletnicima u sukobu sa zakonom obavlja se radi lakše rehabilitacije i resocijalizacije ovih lica. Rehabilitacija i društvena reintegracija deteta, u današnje vreme, sve više se zasniva na restrukturacijama krivičnih i afirmaciji alternativnih mera.

Svrha odgojnih preporuka kao alternativnih mera može se sagledati sa nekoliko aspekata, a to je nepokretanje postupka prema maloletnom licu, stvaranje osećaja odgovornosti učinioca, razvoj veština i kompetencija učinioca te na kraju zaštita celokupne zajednice. Prilikom izricanja alternativnih mera neophodna je saradnja tri organa: organa starateljstva, sudije i tužioca. Obzirom da je organ starateljstva, taj koji je zadužen da iznese svoje mišljenje i stav o ličnosti maloletnika, neophodno je da pravilno izvrši dijagnostiku i socijalnu anamnezu, i kao takav ključni je faktor prilikom donošenja odluke od strane sudije/tužioca. Nadležni organ starateljstva predlaže vrstu odgojne preporuke, aktivno učestvuje u njenoj realizaciji, nakon što naravno sud ili tužilaštvo za maloletnike prihvati predlog o datoj preporuci. Pored navedenog, veoma je bitna i saradnja organa starateljstva sa porodicom maloletnog lica, oštećenim osobama, stručnim licima (pedagozi, sociolozi) koji mogu da pomognu maloletniku da što efikasnije prebrodi date situacije, te ostalim stručnim telima poput obrazovnih i vaspitnih ustanova, humanitarnih organizacija, zdravstvenih ustanova, psiholoških te drugih savetovališta (Babić, 2018).

Jedna od mera, koja posebno privlači pažnju i koja se pokazala kao efikasna i jako primenjivana od strane organa starateljstva, jeste uključivanje u rad bez naknade. Postoji opšta saglasnost kako organa starateljstva, sudija i tužilaca, tako i šire zajednica, da je ova mera posebno pogodna za maloletnike. Rad bez naknade predstavlja uključivanje maloletnika u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Organ starateljstva je pored predloga za izricanje ove mere, zadužen za njeno izvršenje i aktivno prati realizaciju iste.

Takođe, svakako jedna od mera za koje se organ starateljstva posebno zalaže, jeste institut poravnanja za maloletne učinioce. Zapravo sa ovim institutom tužiocu je data mogućnost, da uz pomoć posebno stručnih i obučениh lica, a kod nas aktivno u tome učestvuje organ starateljstva, sprovede postupak poravnanja između oštećenog i okrivljenog. Poravnanje je vansudska nagodba između oštećenog i osumnjičenog radi naknade štete (izvinjenje, plaćanje, rad i sl.), kako bi se u celini ili delimično otklonile posledice krivičnog dela (Komisija za primenu alternativnih mera i sankcija, 2007, str. 16).

Pored navedenih mera, prema Zakonu o maloletnim učionicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica mogu se primeniti i sledeće mere: redovno pohađanje škole ili odlaženje na posao, pohađanje kurseva ili polaganje ispita kojima se proverava određeno znanje, uključivanje u određene sportske aktivnosti, podvrgavanje određenom ispitivanju i odvikavanju od upotrebe alkoholnih pića i zabranjenih

psihoaktivnih kontrolisanih supstanci te uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, savetovalištu ili drugoj ovlašćenoj organizaciji.

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA U PRIPREMNOJ FAZI KRIVIČNOG POSTUPKA

Uloga organa starateljstva u pripremnoj fazi krivičnog postupka je velika, pa s tim u vezi centar za socijalni rad na spisku ima veći broj zadataka koje mora pripremiti i obaviti:

1. Kada se u postupku utvrdi da je maloletnik u vreme izvršenja krivičnog dela imao manje od 14 godina, on ne može biti krivično odgovoran, što znači da ne može biti kažnjen, odnosno da mu se ne može izreći krivična sankcija. U tom slučaju, oštećeni može podneti i ostvariti imovinskopravni zahtev i to samo u slučaju da maloletno lice ima prihode ili imovinu.⁷ Sa druge strane, organ starateljstva mora da iznađe i preuzme najbolje i najpogodnije mere za resocijalizaciju maloletnika (Mulina, 1983, str. 14).

2. Organ starateljstva ima zadatak da preduzme najoptimalnije mere za resocijalizaciju maloletnika i pomoć u slučajevima kada se ne pokrene postupak protiv njega, kako zbog njegovih ličnih osobina i uslova u kojima je živio, tako i zbog načina izvršenja dela, gledajući u tom slučaju prirodu dela (Maksić, 2021, str. 35).

3. Kada se pokrene postupak protiv maloletnika i kada sud zatraži podatke o njemu, organ starateljstva ima zadatak da istraži sve okolnosti koje mogu biti od važnosti za celi slučaj: počev od okolnosti pod kojima je živio, pa sve do svih drugih, neophodnih svojstava njegove ličnosti, zatim sačini izveštaj, odnosno da svoje mišljenje i nalaze i dostavi ih sudu.⁸

4. Može se desiti i situacija da sud naredi da se u toku pripremnog postupka maloletnik smesti u neku vaspitnu ustanovu ili pod nadzor organa starateljstva, ako se proceni da je to u najboljem interesu maloletnika (Mulina, 1983, str. 14).

Generalno gledajući, organ starateljstva može da preduzme određene mere koje su usmerene na porodicu u celini, jer ona, uvek sa jedne strane predstavlja faktor rizika ili uzrok delinkventnog ponašanja među maloletnim licima. Nefunkcionalna porodica, nezdravi i narušeni porodični odnosi mogu da budu okidač koji dovode do društveno neprihvatljivog ponašanja dece odnosno maloletnika. Pored toga što može biti faktor rizika, sa druge strane može biti i faktor oporavka deteta i vraćanja na ispravan put. Mere takođe, mogu biti usmerene i prema samom detetu kako bi se promenili neželjeni usvojeni obrasci ponašanja. U tom pogledu, organu starateljstva na raspolaganju su sledeće mogućnosti: ispitivanje činjenica i okolnosti koje se odnose na ponašanje, razvoj, ličnost i zrelost deteta, njegovu porodicu i okruženje; planiranje i sprovođenje mera i usluga koje idu u korist deteta i porodice; saradnja sa drugim sistemima u društvu, po potrebi, a pri tome se posebno izdvajaju obrazovne i vaspitne te zdravstvene ustanove; blagovremeno evaluira sprovedene usluge i mere, te ih koriguje; preduzima formalne mere porodičnopravne zaštite deteta (upozorenje, korektivni nadzor, pokre-

⁷ *Zakon o maloletnim učioniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* („Sl. glasnik RS“ 85/2005), član 79, stav 2,

⁸ *Zakon o maloletnim učioniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (Sl. glasnik RS 85/2005), član 64.

tanje sudskih postupaka prema roditeljima). Sve ovo ukazuje da pripremni postupak ne služi samo za prikupljanje materijala za donošenje konačne odluke, već se u ovoj fazi preduzimaju mere zaštite, pomoći i nadzora maloletnih lica i porodice (Jović & Nešić, 2012, str. 218).

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA U SISTEMU VASPITNIH MERA

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđeno je, između ostalog, da je za izvršenje vaspitnih mera nadležan organ starateljstva po mestu prebivališta odnosno boravišta maloletnika.⁹ Nadzor nad izvršenjem vaspitnih mera vrši sudija za maloletnike koji je sudio u prvom stepenu i doneo takvu odluku. Takođe, on sačinjava spise praćenja i kontrole u Kontrolniku izvršenja vaspitnih mera¹⁰, koji se propisuje na osnovu Sudskog pravilnika¹¹, a kojeg donosi nadležni ministar za pravosuđe. Javni tužilac za maloletnike i sudija za maloletnike vrše nadzor nad izvršenjem vaspitnih mera, kao i nad radom organa starateljstva na osnovu izveštaja koji se dostavlja u tačno određenim rokovima, a najmanje jednom godišnje vrše i neposredni nadzor i kontrolu izvršenja vaspitne mere (Soković, 2008, str. 176).

Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera i posebnih obaveza jasno i koncizno navodi utvrđene oblike i načine izvršenja vaspitnih mera posebnih obaveza, kao i organe koji su nadležni za sprovođenje izvršenja posebnih obaveza, međusobne odnose između tih organa i druga pravila koja mogu biti od velikog značaja.¹² Organ starateljstva ima obavezu da stalno proverava izvršenje ove mere i o tome izveštava sudiju za maloletnike, koji je sudio u prvom stepenu. Kod mere pojačanog nadzora u drugoj porodici, organ starateljstva predlaže porodicu u kojoj će mera biti izvršena, zaključuje ugovor sa datom porodicom te prati i pomaže izvršenje mere. Obaveza organa starateljstva je svakako da odredi i stručno lice kome će da poveri izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva i da mu pri tome da detaljna uputstva na osnovu kojih on sačinjava program rada sa maloletnikom. Kada je u pitanju mera pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi, zadatak organa starateljstva je svakako da izabere odgovarajuću ustanovu u kojoj će ova mera biti izvršena, uzimajući u obzir sve okolnosti i karakteristike ustanove ali i konkretno malolenika. Takođe, kao i kod prethodne mere stara se o izvršenju iste (Škulić, 2020, str. 416-417).

Najčešće mere koje organi starateljstva preduzimaju su: savetodavni rad, meditacija, savetovaništa za brak i porodicu, podrška, nadzor i supervizija u vršenju roditeljstva, planiranje aktivnosti sa roditeljima i decom, pružanje materijalne podrške i podrške u uključivanju deteta u određene aktivnosti kao što su posebne obuke, sportske i kulturne aktivnosti, dnevne centre, saradnja sa zdravstvenim ustanovama, saradnja sa ustanovama obrazovnog i vaspitnog karaktera, saradnja sa celom lokalnom zajednicom

⁹ *Ibidem*, član 98., stav 2.

¹⁰ *Pravilnik o načinu vođenja kontrolnika i spisa izvršenja vaspitnih mera* („Sl. glasnik RS“ br. 63/06)

¹¹ *Sudski poslovnik* („Sl. glasnik RS“, br. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015 –ispr., 39/2016, 56/2016, 77/2016, 16/2018, 78/2018, 43/2019 i 93/2019)

¹² *Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza* („Sl. glasnik RS“, br. 94/2006). član 1.

i institucijama koje mogu da svojim radom pruže određen vid pomoći i zaštite maloletnih lica (Jović & Nešić, 2012, str. 217).

Pored ovih mera, veoma je značajna uloga organa starateljstva i u sistemu izvršenja zavodskih vaspitnih mera. Kod mere upućivanja u vaspitnu ustanovu, nadležnost organa starateljstva se određuje prema mestu prebivališta odnosno boravišta maloletnog lica u vreme kada je sudska odluka bila izvršna i u tom slučaju njegov zadatak je da odredi stručno lice koje će odvesti maloletnika u datu ustanovu.¹³ Ukoliko se desi da maloletnik odbija izvršenje, odnosno da se protivi i odbija da krene u ustanovu ili se eventualno nalazi u bekstvu, nadležni organ starateljstva je dužan da obavesti policiju koja ima zadatak da to lice dovede, ukoliko je u bekstvu pronađe, na način kojim se ni u jednom segmentu ne narušava njegovo dostojanstvo i osnovna ljudska prava. Taj način dovođenja podrazumeva da se maloletnik ne vezuje, sem u slučajevima kada postoji opasnost po njegovu ili bezbednost lica koja ga dovode. Ukoliko postoji opravdan razlog, organ starateljstva može dati predlog za premeštanje maloletnika u drugu ustanovu (Škulić, 2020, str. 429).

Organ starateljstva ne učestvuje u izvršenju zavodske mere upućivanja u vaspitno-popravni dom. Nadležnost kod ove mere je podeljena između suda koji je sudio u prvom stepenu i upravnika doma i stručnog tima vaspitno-popravnog doma. Meru upućivanja maloletnika u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje vrši organ starateljstva, a takođe ima dužnost da obavesti policiju i sud kada je izvršenje ove mere nemoguće, usled odbijanja maloletnika ili njegovog bekstva (Škulić, 2010, str. 456).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U sadašnjem krivičnopravnom sistemu, organi starateljstva se uključuju u krivični postupak prema maloletnicima kao stručni organi i kao nosioci ili jedni od nosilaca izvršenja alternativnih mera i krivičnih sankcija koje su izrečene maloletnicima. Naime, reč je o institutu koji se javlja sa ciljem zaštite prava deteta, te obezbeđivanja adekvatnog tretmana i programa resocijalizacije dece koja su došla u sukob sa zakonom. Najjednostavnije rečeno, njegova uloga je izvođenje deteta na pravi put uz podršku i pomoć, prvenstveno porodice, a potom i drugih institucija u društvu, posebno obrazovnih, vaspitnih i zdravstvenih.

Kroz vaspitne mere kao što su pojačan nadzor roditelja, pojačan nadzor organa starateljstva, organi starateljstva primenjuju svoja stručna znanja i iskustva delujući tako na dete i generalno celu porodicu. Ovo delovanje vremenski je ograničeno odlukom nadležnog suda odnosno sudije za maloletnike. Međutim, organi starateljstva i nakon isteka datog roka nisu sprečeni i mogu da sprovode svoje aktivnosti na osnovu Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti. Opus mera koje organi starateljstva sprovode je veoma veliki, a one počinju od onih savetodavnih, preko medijacije, zatim podrške i pomoći kako detetu tako i celoj porodici, pa sve do saradnje sa drugim institucijama čija je uloga zaštita i pravilno usmeravanje deteta, kao što su institucije obrazovnog, vaspitnog ili zdravstvenog karaktera.

¹³ *Zakon o maloletnim učioniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (Sl. glasnik RS 85/2005). član 121., stav 1.

Za razliku od mera i sankcija, koje mogu biti „mač sa dve oštrice“ odnosno mogu dati samo kratkoročne efekte zasnovane na strahu od kazne i kažnjavanja, mere koje preduzimaju organi starateljstva svoj efekat daju na duge staze, menjajući pri tome stav deteta, odnos sa porodicom i roditeljima, menjajući generalno porodicu i delujući na druge faktore rizika koji mogu da dovedu do društveno neprihvatljivog ponašanja maloletnih lica. Pravovremenim reakcijama, organ starateljstva je u mogućnosti da blagovremeno uoči neželjene obrasce ponašanja i započne sa raznim intervencijama kako bi te obrasce iskorenio i pri tom dao najbolje moguće rezultate.

LITERATURA

- Babić, N. (2018). Društvena reakcija na maloletničko prestupništvo i ovlaštenja organa starateljstva. *NE NASILJU-jedinstven društveni odgovor*.
- Jović, N., & Nešić, S. (2012). *Preventivne i interventne mere organa starateljstva u odnosu na (pre) delinkventno ponašanje deteta*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Komisija za primenu alternativnih mera i sankcija. (2007). *Prava dece u sukobu sa zakonom*. Podgorica: Ministarstvo pravde Crne Gore.
- Maksić, D. (2021). *Vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva sa posebnim osvrtom na metode i tehnike*. Kosovska Mitrovica: Pravni fakultet.
- Mulina, R. (1983). *Uloga organa starateljstva u zaštiti maloletnih izvršilaca krivičnih dela*. Beograd: Zavod za proučavanje problema grada Beograda.
- Obradović, D. (2018). Uloga organa starateljstva u izvršenju vaspitnih mera (pogled jednog sudije). *Tematski zbornik radova: Pravda po meri deteta*, str. 227-240.
- Soković, S. (2008). *Sistem krivičnih sankcija koje se izriču maloletnicima – osnovne karakteristike i izvršenje*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Stanojković, Lj. (2016). *Forme državne reakcije na kriminalitet maloletnika*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Škulić, M. (2010). *Osnovni modeli postupka prema maloletnicima u uporednom pravu*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Škulić, M. (2020). *Komentar zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zakonski propisi:
Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011).
Zakonik o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US).
Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Sl. glasnik RS“ 85/2005).
Krivični zakonik („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 95/206 i 35/2019).
Porodični zakon („Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015).
Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad („Sl. glasnik RS“ br. 59/2008, 37/2010, 39/2011, 1/2012)
Pravilnik o stručnim poslovima u socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“ br. 1/2012, 42/13)
Pravilnik o načinu vođenja kontrolnika i spisa izvršenja vaspitnih mera („Sl. glasnik RS“ br. 63/06)
Sudski poslovnik („Sl. glasnik RS“, br. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015 – ispr., 39/2016, 56/2016, 77/2016, 16/2018, 78/2018, 43/2019 i 93/2019)

Milica Rakonjac, MA
Faculty of Law, University Megatrend

PARTICIPATION OF THE GUARDIANSHIP AUTHORITIES IN THE IMPLEMENTATION OF ALTERNATIVE MEASURES AND CRIMINAL SANCTIONS

Abstract

The guardianship authority is an unavoidable part of any criminal proceedings conducted against juveniles who have come into conflict with the law. This body must be informed from the submission of the request for initiating the procedure, because its activities are primarily aimed at the protection of minors. The role of the guardianship authority does not end with the decision on the execution of the educational measure. Namely, the guardianship authority has a very great importance in the execution of the pronounced measures, in the procedure of education, re-education, re-socialization of young people. This role of the guardianship authority is especially pronounced in the measure of intensified supervision and referral to a treatment institution. The guardianship authority has no competence when it comes to referral to a correctional facility, ie an educational-correctional home.

The aim of this paper is to show the role and importance of guardianship authorities in the implementation of alternative and educational measures against minors. Namely, through this, an attempt will be made to explain in as much detail as possible the role of the guardianship authority both in the preparatory procedure and in the procedure of implementing educational measures and sanctions.

Key words: minors, alternative measures, educational measures and sanctions, guardianship authority, role and competence.

RELEVANTNI ASPEKTI VRŠNJAČKOG NASILJA I ANALIZA SITUACIJE U SRBIJI

Apstrakt

Fenomen vršnjačkog nasilja ima višeslojne dimenzije i globalni karakter. Mogu se identifikovati faktori rizika i direktno negativni uzroci, kao i pozitivne determinante sprečavanja ove društveno opasne pojave sa razarajućim posledicama po žrtve. Radi se o mlađim i starijim maloletnicima, te se vršnjačko nasilje prevenstveno vezuje za nasilje u školama, ali često poprima i šire razmere, jer se socijalni modeli ponašanja izgrađeni u školi prenose i van zidina škole, kao integralni deo ponašanja maloletnika. Takođe, porodični odnosi deteta i društveni odnosi izvan škole se prenose i nastavljaju da deluju u školi. Stoga se u radu razmatraju uzroci nasilja i putevi prevencije vršnjačkog nasilja u školama, kao i psihološki profil maloletnog napasnika i žrtve. Posebna pažnja posvećena je pravnim i strateškim okvirima sprečavanja vršnjačkog nasilja na međunarodnom planu i u Srbiji. U zaključnim razmatranjima su formulisane konstruktivne smernice za sveobuhvatnu prevenciju vršnjačkog nasilja.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, obrazovni sistem, prevencija

1. UVOD

Nasilje u obrazovnom sistemu u savremenom društvu sve je prisutnije i poprima razmere pandemije, tj. globalnih je dimenzija. Vršnjačko nasilje je postalo svakodnevnica u osnovnim i srednjim školama. Model nasilnog ponašanja maloletnika može se potisnuti prvenstveno edukacijom mlađih i starijih maloletnika, roditelja i nastavnika, zatim podizanjem javne svesti o neprihvatljivosti takvih obrazaca ponašanja, ali i primenom optimalnog pravnog okvira, kako pokazuju primeri dobre prakse.

Empirijska istraživanja (Popadić, Plut, Pavlović, 2014) ukazuju da dugotrajnu štetu od vršnjačkog nasilja trpe prevashodno žrtve, sa višeslojnim negativnim posledicama, ali i počinioци. Praksa pokazuje da savremena i funkcionalna porodica i škola sa odgovarajućim obrazovno-vaspitnim sadržajem i van-nastavnim aktivnostima predstavljaju bitne činioce u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja. Škola može ponuditi dobre modele socijalizacije maloletnika kroz programe za edukaciju, kao i putem podsticanja tolerancije i atmosfere saradnje u cilju sprečavanja vršnjačkog nasilja.

Roditelji i zaposleni u školi moraju da pokažu da neće tolerisati da bilo koji učenik povređuje drugog učenika, fiziki ili mentalno. Svaki učenik ima pravo da ne

* Redovni profesor, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo Beograd, g.gasmi@iup.rs.

** Magistar psihologije, Predsednik NVO Pandora, www.nvopandora.com, nvopandora@gmail.com.

bude povređen i pravo da uči u bezbednoj sredini. Učitelji i nastavnici moraju biti odgovorni za bolji nadzor i pažljivije nadgledanje (Bin, L.A., 2004, 7). Na taj način moći će uspešnije da sprovedu obrazovno-vaspitni proces. Sa druge strane, učenici moraju biti odgovorni za poštovanje prava drugih u razredu u duhu jednakosti, tolerancije i uzajamnog poverenja i pomaganja.

Prevenција vršnjačkog nasilja treba da omogućí odgovor na pitanje kako je i kada vršnjačko nasilje postalo toliko popularno u formi prihvatljivog modela ponašanja, ne samo u školi, nego i šire, u svim relacijama među maloletnicima. Otuda je značajno sagledati šta podrazumeva nasilništvo, vrste vršnjačkog nasilja, faktore rizika, sa jedne strane i protektivne faktore, sa druge. U rasvetljavanju glavnih karakteristika fenomena maltretiranja (bullying) bitno je ukazati na psihološke profile napasnika i žrtve. Imajući u vidu da je vršnjačko nasilje veoma opasna društvena pojava, neophodno je permanentno unapređivanje pravnih okvira za njegovo suzbijanje, polazeći od međunarodno ustanovljenih standarda u ovoj oblasti. Konačno, u procesu potiskivanja širokih razmera vršnjačkog nasilja ka nultoj toleranciji društva prema ovoj pojavi, važno je identifikovati smernice za puteve sveobuhvatne prevencije.

2. VRŠNJAČKO NASILJE – „BOLEST“ SAVREMENOG DRUŠTVA ILI PSIHOLOŠKA DEVIJACIJA?

2.1. Pojam, obeležja i vrste vršnjačkog nasilja

U odgovoru na pitanje o pojmovnom određenju fenomena vršnjačkog nasilja, u literaturi je široko prihvaćena definicija Olveusa D. : „Pojedinac trpi vršnjačko nasilje kada je on ili ona izložen/a učestalim i dugotrajnim negativnim postupcima od strane jednog ili više nasilnika, od kojih on ili ona nije u stanju da se odbrani.“ Terminološki definisanje vršnjačkog nasilja je još preciznije kada se koristi izraz: maltretiranje (*bullying*): „Učenik se maltretira ili viktimizira kada je, više puta i tokom vremena, izložen negativnim radnjama jednog ili više drugih učenika. To je negativna radnja kada neko namerno nanese nekom drugom ili pokuša da mu nanese povredu ili nelagodu - u osnovi ono što se podrazumeva u definiciji agresivnog ponašanja u društvenim naukama. Negativne radnje mogu se vršiti fizičkim kontaktom, rečima ili na drugi način, poput pravljenja lica ili neprijatnih gesta, širenja glasina i namernog isključenja iz grupe.“ (Olweus, 1997, 406).

U domaćoj literaturi se nasilje i agresija pretežno koriste kao sinonimi, s tim što agresija više ukazuje na motivaciju koji vodi ka povređivanju žrtve, dok termin nasilje u većoj meri sugerise nedozvoljenost nanošenja štete (Popadić, Plut, 2007, 309-312). Jednu od poznatijih studija o agresivnosti je uradio Konrad Lorenc definišući je kao „borbeni nagon životinja i čoveka usmeren na pripadnike sopstvene vrste“ (Djurić, 2007, 156). Agresivnost ima veći broj značenja: nasrtljivost, nasilnost, napadački akt, neprijateljstvo, čiji je cilj da se neka osoba povredi, da se uništi neki predmet ili da se kod neke osobe izazove strahopoštovanje. Drugim rečima, agresivnost je postupak nametanja lične volje drugome, koje je poduprto silom, neprijateljstvo i destrukcijom, kao i nanošenjem štete (Ivković, Milenković, 2009, 137-138). Nasilje među učenicima

može uključiti interakciju između jednog nasilnika i jedne žrtve, između nekoliko nasilnika i jedne žrtve ili između jednog nasilnika i nekoliko žrtava. Jedna osoba može biti u jednoj interakciji nasilnik, a u drugoj situaciji žrtva (Ninković, 2010, 428-433).

Iako pojava vršnjačkog nasilja datira od davnina, sveobuhvatno istraživanje je počelo 70-tih godina prošlog veka pretežno u zemljama Skandinavije, a zatim se proširilo i na SAD, Australiju, Japan, Kanadu, Veliku Britaniju i Holandiju. To je nametnuo globalni karakter vršnjačkog nasilja.

Neravnoteža moći odnosno asimetrični odnosi snaga (Olweus, *op. cit.*) su ključna odrednica u definisanju maltretiranja. Otuda potiče osećaj bespomoćnosti kod žrtve, koji rezultira nemogućnošću da se odbrani. Neravnoteža u odnosima snage može biti bilo u brojčanoj nadmoći nasilnika ili u fizičkoj nadmoći jednog napasnika u odnosu na žrtvu.

Tri su osnovna elementa vršnjačkog nasilja / maltretiranja:

- 1) vrši se s namerom da se žrtvi nanese fizička ili psihička povreda,
- 2) ponavlja se u toku određenog vremenskog perioda i
- 3) nalazi svoj izvor u neravnoteži moći između nasilnika i žrtve.

Oblici vršnjačkog nasilja su:

A. Fizičko nasilje – nanošenje fizičke povrede (udaranje, guranje, nanošenje fizičkog bola, čupanje, fizičko sputavanje);

B. Verbalno nasilje – ruganje, ucenjivanje, zastrašivanje, ogovaranje, omalovažavanje, nazivanje pogrđnim imenima, ismejavanje, pretnja;

C. Socijalna izolacija (ostracizam, izopštavanje/isključivanje iz društva) – uticaj na drugu decu da se određeno dete isključi iz grupe, ogovaranje, ignorisanje, uvredljive grimase i gestikulacija, namerno isključivanje iz kruga prijatelja.

Imajući u vidu ogromnu rasprostranjenost verbalnog nasilja među maloletnim vršnjacima u školama (Popadić, Plut, Pavlović, 2014, 183), važno je razlikovati ga od zadirkivanja. U tom smislu, zadirkivanje ima prijateljski karakter (Olweus, *op. cit.*), te se ne može smatrati maltretiranjem, iako se često ponavlja. Zašto je važno napraviti ovde razliku? Odgovor je u činjenici da kada je ponavljano zadirkivanje ponižavajućeg i uvredljivog karaktera, a posebno kada se nastavlja uprkos jasnim znakovima uznemirenja ili protivljenja žrtve, to se sigurno kvalifikuje kao maltretiranje. Proističe da je stoga neophodno imati u vidu tri gore navedena osnovna elementa za identifikovanje maltretiranja među vršnjacima.

Vršnjačko nasilje među decom školskog uzrasta može biti izazvano različitim uzrocima: popularnost među vršnjacima, društveni i/ili imovinski status, drugo lično svojstvo ili osobina koja dete izdvaja od ostalih vršnjaka. Maltretiranje je često posledica diskriminatornih stereotipova, koji su prisutni u društvu i popularisani putem medija i/ili bliskog okruženja deteta.

Upravo na bazi navedenih uzroka izdvajaju se sledeće podvrste vršnjačkog nasilja:

a) Seksualno uznemiravanje – neželjeni dodiri, štipkanje, komentari sa seksualnom konotacijom, itd.;

b) Uznemiravanje ili slično negativno postupanje na etničkoj, rasnoj ili verskoj osnovi, ili na kakvoj drugoj osnovi strogo zabranjenoj međunarodnim pravom;

c) Uznemiravanje ili slično negativno postupanje na obrazovnoj, klasnoj osnovi ili na kakvoj drugoj osnovi;

d) Ekonomsko nasilje – krađa, iznuđivanje novca.

Poseban problem predstavlja „*cyber-bullying*” odnosno nasilje na internetu, elektronsko odnosno digitalno nasilje, koji predstavlja poseban vid vršnjačkog nasilja i povezan je sa novim komunikacionim tehnologijama. Dete ili adolescent koristi Internet, interaktivne i digitalne tehnologije ili mobilne telefone da bi maltretirao, pretio, uznemiravao, ponižavao, sramotio ili na drugi način povredio drugo dete ili adolescenta.¹ Ova vrsta nasilja isprepletana je sa verbalnim nasiljem, a vrlo često i sa seksualnim uznemiravanjem. Otuda mnogi autori (Milošević, Marković – Krstić, 2009, 361) ističu da između različitih oblika vršnjačkog nasilja nema jasnih granica.

Specifičnost sajber nasilja je u tome da počinitelj može imati veoma malo moći u direktnoj interakciji sa žrtvom, ali ostvaruje visok nivo moći u virtuelnom prostoru usled spretnosti u korišćenju elektronskih tehnologija. Pri tome, dugotrajnost štete koju trpi žrtva često je izazvana samo jednim negativnim postupkom, kao što je postavljanje kompromitujuće fotografije ili slanje zlonamerne tekstualne poruke, koja se zatim elektronskim putem prosleđuje velikom broju različitih osoba u dužem vremenskom periodu. Na taj način se javlja ponovljena viktimizacija žrtve. Sajber nasilje može se ispoljiti na direktan ili indirektan način. Kod direktnog sajber maltretiranja, počinitelj neposredno vrši nasilje nad žrtvom ili više žrtava sa namerom nanošenja štete, sa pozicije moći u odnosu na žrtvu. Indirektno sajber nasilje vrši se putem posrednika, odnosno kroz uplitanje drugih osoba, sa ili bez njihovog znanja (Aftab, 2006). Anonimnost nasilnika, dostupnost žrtve i ogromna publika čine sajber maltretiranje izuzetno komplikovanim za suzbijanje.

2.2. Društveni i psihološki faktori vršnjačkog nasilja

Postoji mnogo kompleksnih razloga zašto su neki maloletnici nasilni prema svojim vršnjacima. Nasilničko ponašanje može biti pokušaj sticanja popularnosti na pogrešan način, pokušaj skretanja pažnje na sebe ili pokušaj da se napasnik predstavi u svetlu odlučnog i sposobnog. To može biti i odraz nemoćne ljubomore ili ličnih frustracija napasnika. Dete izloženo nasilju u svojoj porodici često prenosi isti obrazac ponašanja i na svoju školsku okolinu, a kasnije i na partnerske odnose i relacije na svom radnom mestu. Postoje individualni, porodični, školski, vršnjački i društveni faktori rizika pojave nasilja, koji utiču na detinjstvo i mladost kod dece (Office of the Surgeon General, USA, 2001).

Ukoliko se agresija kanališe kroz sportske aktivnosti, dolazi do pozitivne sublimacije, koja rezultira uspesima na sportskim takmičenjima i širokim društvenim odobravanjem, koje je praćeno nagradama,

Uzroci vršnjačkog nasilja, pored agresivnih obrazaca ponašanja naučenih u disfunkcionalnoj porodici, vezuju se takođe i za stres, ratno okruženje, loš uticaj medija i karakteristike okoline odrastanja, Naročito je poguban uticaj negativnih porodičnih odnosa odnosno tamo gde su deca zanemarena i zlostavljana u okviru najbliže porodice

¹ http://www.stopcyberbullying.org/what_is_cyberbullying_exactly.html

ili suočena sa problemom alkoholizma u porodici. Tada se mogu osetiti bez neophodne roditeljske ljubavi, podrške i zaštite, što rezultira niskim samopoštovanjem i okretanjem ka agresiji. Stoga nasilje u školi može biti usmereno ne samo prema vršnjacima, nego i prema nastavnicima, što opet može izazvati negativne povratne reakcije istih. Loš uticaj medija prisutan je svakodnevno kroz filmove koji propagiraju nasilje, kao i ostali mediji usmereni ka promovisanju negativnih obrazaca ponašanja.

U psihološkom smislu, agresija se kao nagon javlja kod dece u najranijem uzrastu kada žele da postignu ili dobiju nešto (Ćorić, 2009, 151). Vršnjačko nasilje svakako obuhvata tuče i međusobno maltretiranje učenika koje se dešavaju i van prostora škole.

Otuda je značajno ukazati na društveni kontekst vršnjačkog nasilja, koji zahteva rešavanje ovog problema na širem društvenom planu, a ne isključivo na nivou obrazovnog sistema. Deca nasilnici često ponavljaju svoje obrasce agresivnog ponašanja i u kasnijem životnom dobu, što ima posebno negativne posledice za mrežu njihovih socijalnih odnosa, a time i za društvo u celini.

Međuresorski integrisani odgovor na problem vršnjačkog nasilja obuhvata, pored roditelja i nastavnika, neophodnost uključivanja centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova i organa pravosuđa, kao i narodnih poslanika (Skočajić i Stojanović, 2019, 12). Ukoliko nema efikasne prevencije i suzbijanja pojava vršnjačkog nasilja, škola umesto podsticajnog okruženja postaje mesto koje dete odbija.

Reakcija maloletne žrtve maltretiranja kreće se od pasivne (oko 44%), preko reakcije izbegavanja napasnika do vraćanja istom merom. U slučajevima fizičkog nasilja, dečaci su češće nasilnici nego devojčice, ali su češće i žrtve nasilja. Kod devojčica su izraženiji oblici verbalnog nasilja i socijalna izolacija.

Psihološki sklop žrtve ukazuje na povučenost, stidljivost, a ponekad i neku fizičku manu, često slabu fizičku građu, te su takvi maloletnici pogodna meta svojih vršnjaka, siledžija. Izloženost nasilju povezana je sa većom anksioznošću, depresivnošću i niskim samopouzdanjem, te takva slika važi za oba pola i različite uzraste kod dece (Popadić 2009, 115; Rubin et al. 2003, 15). Posledice maltretiranja su emocionalne, fizičke, a često i sa dugotrajnim psihološkim problemima kod žrtve. Ukoliko maltretiranje duže traje (više nedelja, više meseci), samim tim su i navedene posledice obimnije i dugotrajnije. Problem se pogoršava u situaciji kada maltretirano dete usled straha krije svoju poziciju žrtve, a nastavnici i roditelji nisu blagovremeno prepoznali vršnjačko nasilje, te izostaje mehanizam socijalne podrške. Prestravljenost, kao vrsta dugotrajnog, dubokog i stalno prisutnog straha karakteriše žrtve vršnjačkog nasilja. Pri tome, prestravljenost nije samo sredstvo za ostvarivanje cilja maltretiranja, nego je i samo sebi cilj. Zastrašivanje žrtve je za nasilnika način ispoljavanja moći i procedura nasilnog držanja žrtve u tajnosti radi daljeg nesmetanog maltretiranja. Zastrašena žrtva vršnjačkog siledžijstva se ne usuđuje da o tome priča, niti da se obrati za pomoć nastavnicima i roditeljima. Stvara se začarani krug u kome se žrtva oseća prepuštena sebi, što doprinosi povećanju skale jačine maltretiranja.

Stoga neki autori ukazuju na dve vrste žrtava vršnjačkog nasilja: pasivne žrtve i provokativne žrtve (Olweus, 1999, 28-48). Pasivne žrtve su brojnije i odlikuje ih opreznost, stidljivost, slaba fizička građa i povlačenje kada ih nasilnik napada. Rizik od ponavljanja maltretiranja se time uvećava, jer takva žrtva odaje sliku osobe koja neće uzvratiti nasilniku (McNamara, 1997, 18). U jednom istraživanju (Erling,

Hwang, 2004, 33-43), kada je učenicima bilo postavljeno pitanje zašto su, prema sopstvenom mišljenju (samoprocena), bili žrtve vršnjačkog nasilja, najčešći odgovor bio je zato što su slabi, mali i nejak. Takođe, rezultati istraživanja ukazuju da žrtve nasilja, bez obzira na pol, sebe smatraju manje atraktivnim i poželjnim za druženje u odnosu na drugu decu. Provokativne žrtve čine malobrojniju grupu žrtava. Oni na nasilje reaguju agresijom i hiperaktivnošću. Ponovo se stvara začarani krug, jer hiperaktivno ponašanje deluje izazivački i dalje podstiče na agresiju.

Psihološki profil napasnika pokazuje potrebu da ispolji moć, kontrolu i dominaciju nad vršnjacima, kao i izraženo odsustvo empatije za žrtve. Nasilnik je prkosan, ne poštuje školska pravila i sukobljava se sa nastavnicima. Asocijalno ponašanje se ogleda i u nekontrolisanom besu, izbegavanju školskih obaveza i u permanentnoj ljutnji na okolinu. Nasilnik ne mora direktno učestvovati u nasilju, već može biti podstrekač tj. organizator maltretiranja žrtve. Suština je da uživa u agresiji i nema saosećanja prema žrtvi. Naprotiv, nasilnik uspeva da zastraši i maltretira žrtvu, bilo zbog njenog izgleda, bilo zbog ljubomore na uspeh, popularnost žrtve ili zbog etničkog porekla ili religiozne pripadnosti žrtve.

Znakovi nasilništva odnosno faktori rizika kod male i predškolske dece su česti napadi besa i ispoljavanje agresije bez razloga, impulsivnost, konstantno odbijanje pravila i slušanja odraslih, nevezanost za roditelje i uživanje u nasilnim temama, kao i neprijateljstvo prema vršnjacima. Pokazatelji agresivnosti kod školske dece su loša pažnja i koncentracija na časovima, ometanje školskih aktivnosti, slab uspeh u školi, učešće u tučama sa vršnjacima, ljutita reakcija na zadirkivanje, odbačenost od okoline, suprotstavljanje nastavnicima i roditeljima, osećaj frustracije i nedostatak saosećanja. Faktori rizika kod adolescenata obuhvataju odsustvo poštovanja autoriteta, nasilno rešavanje problema, odsustvo empatije prema drugima, loš školski uspeh, upotreba alkohola i droge, loši porodični odnosi, tuče, krađe i uništavanje javne imovine.

Navedeni faktori rizika upućuju na prisustvo sklonosti nasilja kod dece prema vršnjacima. Međutim, nasilje se često ispoljava i prema nastavnicima, što pokazuju mnoga istraživanja (Popadić, Plut, Pavlović, 2014). Pored toga, deca sklona nasilju nameću se okolini i okupljaju grupu, čije članove povezuje isti ili sličan nivo asocijalnog ponašanja. Pridruženi članovi takve grupe podvrgavaju se autoritetu vođe družine, podržavaju akcije maltretiranja druge dece i šire neistinu, mržnju i klevete. U takvoj družini nasilnika vlada klima kohezije i međusobnog podržavanja njenih članova, ali sa negativnim ciljevima maltretiranja ostale dece. Otuda je značajno istaći da je nasilništvo samo ono povređivanje (fizičko i/ili emocionalno), koje je planirano i namerno (Popadić, 2009, 19). Slučajni incidenti koji rezultiraju u nanošenju povreda, kao npr. grube igre, guranje po školskim hodnicima i stepenicama, sportske povrede na časovima fizičkog vaspitanja, predstavljaju primere povređivanja dece od strane vršnjaka, ali bez umišljaja i prethodnog plana. Granica između slučajnog i namernog povređivanja je teško uočljiva u konkretnim slučajevima, što dodatno otežava prepoznavanje vršnjačkog nasilja i adekvatnu reakciju nastavnika i roditelja.

Poseban elemenat vršnjačkog nasilja predstavlja njegovo ponavljanje u određenom vremenskom periodu. To znači da vršnjačko nasilje nije jednokratno, već da je pretnja daljom agresijom stalno prisutna i kada nema konkretnog ispoljavanja. Ponovno

povređivanje žrtve na razne načine je izvesno. Nasilnik prestaje sa maltretiranjem kada naiđe na prepreku, kada se nasilniku neko ili nešto suprotstavi i kada je to suprotstavljajnje dovoljno snažno da spreči nasilje.

3. PRAVNI I STRATEŠKI OKVIRI SUZBIJANJA VRŠNJAČKOG NASILJA

3.1. Međunarodno - pravni aspekti sprečavanja vršnjačkog nasilja

Konvencija o pravima deteta² Ujedinjenih nacija (1989, UN) predstavlja najznačajniji globalni međunarodno-pravni instrument za zaštitu prava deteta, koji je ratifikovan od strane najvećeg broja zemalja.³ Konvencija sadrži Preambulu, koja se poziva na međunarodne sporazume o ljudskim pravima⁴, kao i 54 odredbe. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima donet je 2000. godine⁵ sa ciljem podizanja starosne granice za dobrovoljnu regrutaciju lica u državne oružane snage na 18 godina. Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji usvojen je takođe 2000.⁶ Cilj ovog protokola je podizanje standarda na viši nivo od onih postavljenih u odredbi člana 34. Konvencije o pravima deteta (Čović, 2017, 24).

U svom članu 16. Konvencija propisuje da “Nijedno dete neće biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u njegovu privatnost, porodicu, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njenu ili njegovu čast i ugled. Dete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog mešanja ili napada.”

Zatim u skladu sa članom 19.: “Strane ugovornice će preduzeti odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mere za zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskog/zakonskih staratelja ili drugih lica koji se staraju o detetu. Takve zaštitne mere treba, prema potrebi, da uključuju efikasne postupke za donošenje socijalnih programa za obezbeđivanje neophodne podrške detetu i onima koji se o detetu staraju, kao i drugih oblika zaštite i sprečavanja, utvđivanja, prijavljivanja, upućivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovde navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.”

Takođe, članom 39. Konvencije propisano je da će države-potpisnice preduzeti sve odgovarajuće mere da unaprede fizički i psihološki oporavak deteta koje je žrtva bilo kojeg oblika zanemarivanja, eksploatacije ili zlostavljanja, mučenja ili bilo kojeg drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, ili oružanih

² Sl. List SFRJ - Međunarodni ugovori br- 16/90, 4/96, 2/97.

³ Do 2017. godine, 196 država je ratifikovalo Konvenciju (izvor: Zbirka sporazuma Ujedinjenih nacija (UN), <https://treaties.un.org/>).

⁴ Ženevske Deklaracije o pravima deteta iz 1924. godine, Deklaracije o pravima deteta iz 1959. godine, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (čl. 23 i 24), Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 10), Pravila UN o minimalnim standardima za maloletničko pravosuđe (Pekinska pravila) i Deklaracije o zaštiti žena i dece u slučaju vanrednog stanja i oružanog sukoba.

⁵ “Sl. List SCG – Međunarodni ugovori”, br. 22/2002

⁶ “Sl. List SRJ- Međunarodni ugovori”, br. 22/2002

sukoba. Takav oporavak i reintegracija treba da se dešava u okolini koja daje potporu zdravlju, samopoštovanju i dostojanstvu deteta.

Odredbom Člana 44. Konvencije, ustanovljena je obaveza za države potpisnice da Komitetu za prava deteta UN, preko Generalnog Sekretara, dostavljaju izveštaj o merama na ustanovljavanju prava priznatih Konvencijom i o napretku koji je postignut u uživanju tih prava.

Države-potpisnice Konvencije dužne su da u roku od dve godine od prihvatanja dokumenta dostave Izveštaj o njenoj primeni Komitetu za prava deteta. Nakon prvog inicijalnog izveštaja, države svakih pet godina dostavljaju izveštaje o napretku koje su ostvarile na zaštiti prava deteta.

Navedene odredbe Konvencije predstavljaju solidan pravni osnov za nacionalnu zakonsku regulativu u pogledu vršnjačkog nasilja. Strane ugovornice Konvencije dužne su da preduzmu odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mere za primenu i zaštitu prava priznatih u Konvenciji. Otuda se Konvencija o pravima deteta svrstava u sveobuhvatne međunarodne dokumente zaštite ljudskih prava dece, kao posebno osetljive kategorije stanovništva za čiju zaštitu nisu dovoljni uobičajeni mehanizmi zaštite predviđeni pravom ljudskih prava (Čović, 2017, 25). Štaviše, Konvencija reguliše tri tipa dečjih prava: pružanje, zaštita i učešće tj. participativna prava (Gasmi, 2017, 117). Konvencija je takođe zamenila neobavezujuće preporuke obavezujućim standardima, Državama članicama nameću se nove obaveze u pogledu zaštite dece, u oblastima kao što su zabrana tradicionalnih praksi štetnih za zdravlje dece i nuđenje rehabilitacionih mera za žrtve zanemarivanja, zlostavljanja i eksploatacije (članovi 28 (3) i 39), (Gasmi, 2017, 118).

Republika Srbija je strana ugovornica Konvencije UN o pravima deteta sa njenim fakultativnim protokolima i stoga je dužna da primeni njene odredbe i da podnese relevantne izveštaje Komitetu za prava deteta (Komitetu). Republika Srbija je 2008. godine predstavila Inicijalni izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta. Pored toga, Srbija je 2010. godine predstavila Početni izveštaj o primeni Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji. Drugi i Treći periodični državni izveštaji Srbije pripremljeni su i predstavljeni Komitetu UN početkom 2017. godine. Međutim, takođe su pripremljeni Drugi i Treći alternativni periodični izveštaj, dostavljeni Komitetu UN-a. Te alternativne izveštaje napisale su nevladine organizacije udružene u Koaliciju za praćenje prava deteta u Republici Srbiji, koju je činilo šesnaest nevladinih organizacija u Srbiji. Sve to dokazuje dinamičnost procesa primene Konvencije na nacionalnom planu. Nakon razmatranja nacionalnih izveštaja Srbije usledile su odgovarajuće preporuke Komiteta za prava deteta za poboljšanje zaštite prava dece i unapređivanje zakonskog okvira poželjnim donošenjem krovnog Zakona o pravima deteta.⁷

Generalna skupština UN je usvojila Rezoluciju o zaštiti dece od vršnjačkog nasilja⁸ 2014. godine, u kojoj je istakla da vršnjačko nasilje, uključujući i digitalno nasilje, može da ima potencijalno dugoročni uticaj na ostvarivanje ljudskih prava i negativan uticaj na decu koja trpe vršnjačko nasilje ili koja u njemu učestvuju. Otuda se

⁷ Concluding observations on the combined Second and Third periodic reports of Serbia, UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/SRB/CO/2-3, 3 February 2017.

⁸ Rezolucija Generalne skupštine od 18. decembra 2014. [o izveštaju Trećeg komiteta (A/69/484)] 69/158. Zaštita dece od vršnjačkog nasilja.

sve države pozivaju da preduzmu odgovarajuće mere da spreče nasilje i zaštite decu, uključujući i nasilje koje se dešava u školama.

U slučajevima nasilja, državne službe moraju hitno da reaguju i da obezbede odgovarajuću podršku žrtvama. Države su takođe pozvane da podižu svest javnosti, kao i članova porodica, zakonskih staratelja, lica koja se staraju o deci, mladih, škola, zajednica, predstavnika zajednice i medija kao i organizacija civilnog društva, uz učešće dece, o zaštiti dece od nasilja. Rezolucija Generalne skupštine UN o zaštiti dece od vršnjačkog nasilja nije pravno obavezujuća, ali predstavlja tzv. „meko pravo” (Rodić, Gasmi, Prlja, 2021, 17) i u tom smislu se očekuje značajan uticaj na buduće korake zemalja UN, uključujući i Srbiju, u rešavanju pitanja vršnjačkog nasilja.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN u čl. 25. stav 2. reguliše ravnopravnost bračne i vanbračne dece u uživanju socijalne zaštite. Povelja o pravima deteta doneta je 20.11.1959. godine i od tada je taj dan Dan prava deteta (Čović, 2017, 9).

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja potpisana je u Lanzarotu u Španiji 2007. godine.⁹ Konvencija je stupila na snagu 1. jula 2010. godine. Srbija je ratifikovala ovu Konvenciju 2010. godine.¹⁰ Konvencija je prvi međunarodni instrument u oblasti seksualnog nasilja prema deci. Konvencija fokus usmerava pre svega na preventivnu zaštitu od nasilja, a ako je do nasilja došlo, naglasak je na zaštiti deteta žrtve, krivičnom gonjenju počinioca i učešću deteta u postupku. Učešće deteta u postupku mora se obezbediti uz posebnu zaštitu njegove ličnosti, razgovore sa detetom obavljaju edukovani stručnjaci, bez neopravdanog odlaganja i uz snimanje razgovora za potrebe sudskog postupka.

U domenu preventivne zaštite, države su u obavezi da organizuju upoznavanje dece i svih profesionalaca koji rade sa decom sa načinima seksualnog zlostavljanja, posledicama koje ono ostavlja i načinima i sredstvima zaštite. U cilju zaštite deteta žrtve, države imaju obavezu da organizuju socijalne programe podrške čija će uloga biti fizički, psihički i socijalni oporavak deteta. Kod krivičnog gonjenja počinioca, države se obavezuju da propišu rok za zastarevanje krivičnog gonjenja, koji počinje da teče od dana punoletstva žrtve, a krivično gonjenje se nastavlja i u situaciji kada je žrtva povukla svoje izjave (Čović, 2017, 60).

Značajan međunarodni dokument koje se bavi nasiljem, pa i vršnjačkim je Strategija Saveta Evrope o pravima deteta 2016 - 2021. godine (raniji dokument Strategija 2012 -2015), koja je nastala kao rezultat konsultacija sa državama članicama, civilnim društvom, ombudsmanima za decu, drugim međunarodnim organizacijama i decom.¹¹ Ovaj proces vodi Komitet eksperata za Strategiju Saveta Evrope za prava deteta. Strategija ukazuje da sprečavanje vršnjačkog nasilja počinje edukovanjem dece o štetnim posledicama nasilja i njihovom delovanju na druge. U tom kontekstu Savet Evrope promovise različite vrste građanskih obrazovnih programa za borbu protiv nasilja u školama. Svi programi zasnovani su na principima Povelje Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava koju su usvojile 47 država članica. Direktorat za demokratsko građanstvo i učešće koji implementira ciljeve Saveta Evrope

⁹ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (ETS No. 201, 2007)

¹⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (“Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br.1/2010).

¹¹ <https://edoc.coe.int/en/ children-s-rights/7207-council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2016-2021.html>

u borbi protiv nasilničkog ponašanja, kreira razne vrste obrazovnih materijala u formi Priručnika, koji se koriste kao Uputstva u školama, za postupanje u slučaju pojave nasilja.

3.2 Nacionalni pravni i strateški okviri borbe protiv vršnjačkog nasilja u Srbiji

Ustav Srbije¹² u čl. 64. utvrđuje pravo deteta na:

- uživanje ljudskih prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti;
- lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet;
- zaštitu od fizičkog, psihičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe;
- jednaka prava bračne i vanbračne dece.

Prava deteta i njihova zaštita detaljnije se uređuju zakonom. Ustav takođe predviđa pravo na fizički i psihički integritet (nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, član 25): “Fizički i psihički integritet je nepovrediv. Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.”

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja po prvi put detaljnije uređuje pitanje zaštite deteta i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i na taj način su opšta pravila i principi u strateškim dokumentima podignuti na nivo pravila imperativnog karaktera.¹³ U ustanovama je zabranjena svaka aktivnost kojom se „ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, po osnovu: rasne, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja“.

Zabranjeno je i podsticanje ili nespreečavanje takvih aktivnosti. Zakon detaljno uređuje pojam nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, zabranjujući „fizičko, psihičko i socijalno nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje dece i učenika, fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti, kao i seksualnu zloupotrebu dece i učenika ili zaposlenih”. Zakon definiše da se „pod nasiljem i zlostavljanjem podrazumeva svaki oblik jedanput učinjenog ili ponavljanog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti deteta i učenika ili zaposlenog”.

Novim Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, usvojenim septembra 2017. godine, predviđena je odlučnija borba protiv nasilja i strožije kazne, kao i novčane kazne za roditelje nasilnika, ali i za zaposlene u školama, koji nasilje prikrivaju. Ako učenik načini neki od težih prekršaja discipline u školi, roditelji će morati da odgovaraju prekršajno ili krivično. Takođe, predviđena je kazna za roditelje, od 30.000 do 100.000 dinara, ukoliko njihovo dete maltretira vršnjake, npr. udara, vrijeđa, omalovažava ili ugrožava zdravlje vršnjaka. Među osnovnim ciljevima, u čl. 8. posebno

¹² “Službeni glasnik RS”, br. 98/2006.

¹³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, “Službeni glasnik RS” br. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15–autentično tumačenje, 68/15 i 62/16–US.

se ističe “obezbeđivanje podsticajnog i bezbednog okruženja za celoviti razvoj deteta, učenika i odraslog, razvijanje nenasilnog ponašanja i uspostavljanje nulte tolerancije prema nasilju”.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica sadrži posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku.¹⁴ Ako odredbama tog zakona nije posebno uređeno neko pitanje, primenjuju se odredbe Zakonika o krivičnom postupku ukoliko nisu u suprotnosti sa odredbama posebnog zakona.

Zakon o porodici¹⁵ ne sadrži odredbe o vršnjačkom nasilju, ali utvrđuje odgovornost roditelja nasilnika, koji mogu da budu lišeni roditeljskog prava, u potpunosti ili delimično, ako je takvo ponašanje deteta neposredno uzrokovano zanemarivanjem, zlostavljanjem ili sličnim postupcima roditelja (član 84. i 85). Ovaj zakon u čl. 6. propisuje da je svako dužan da se rukovodi najboljim interesom deteta u svim aktivnostima koje se tiču deteta. Država ima obavezu da preduzima sve potrebne mere za zaštitu deteta od zanemarivanja, fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i od svake vrste eksploatacije.

U Krivičnom zakoniku sa izmenama i dopunama¹⁶ za sva krivična dela protiv polne slobode propisuje se veća kazna zatvora ukoliko je delo izvršeno prema maloletniku. Za oblast zloupotrebe maloletnika putem interneta posebno su značajna sledeća dela: 1. Neovlašćeno fotografisanje (čl. 144); 2. Neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka (čl. 145); 3. Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (čl. 185); 4. Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (čl. 185b). Krivični zakonik propisuje meru bezbednosti — zabrana prilaska i komunikacije sa oštećenim. Ovim zakonikom inkriminisana su nova krivična dela u oblasti zaštite maloletnih lica od seksualne eksploatacije i iskorišćavanja i zloupotreba opojnih droga, a pooštrene su i krivične sankcije za krivično delo trgovina ljudima ukoliko je izvršeno na štetu maloletnog lica.

Zakonik o krivičnom postupku, sa izmenama i dopunama,¹⁷ pruža mogućnost da maloletno lice dobije status zaštićenog svedoka, te obezbeđuje preduzimanje mera u cilju zaštite njegovog intergriteta, odnosno zaštite od sekundarne viktimizacije.

Zakon o prekršajima, sa izmenama i dopunama,¹⁸ u čijem su sastavu i odredbe o maloletnicima je, pored ostalog, propisano da lice koje nije navršilo 14 godina ne može biti subjekt prekršajne odgovornosti. Pored toga, lice na ovom uzrastu koje se pojavljuje u prekršajnom postupku kao svedok, odnosno oštećeni, ne može biti suočeno sa počiniocem prekršaja.

Zakon o policiji iz 2005. godine, po prvi uvodi posebnu odredbu o primeni ovlašćenja prema maloletnim licima. Novi Zakon o policiji iz 2016. godine,¹⁹ dodatno razrađuje ovu odredbu jer predviđa donošenje podzakonskog akta koji će detaljnije

¹⁴ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005.

¹⁵ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011, 6/2015.

¹⁶ Krivični zakonik Srbije, Službeni glasnik RS, 85/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 I 35/2019.

¹⁷ Zakonik o krivičnom postupku Srbije, Službeni glasnik RS, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

¹⁸ Zakon o prekršajima Srbije, Službeni glasnik RS, 65/2013 i 13/2016.

¹⁹ Zakon o policiji Srbije, Službeni glasnik RS, 6/2016

regulisati način postupanja u ovoj oblasti. Značajno je ukazati i na Zakon o socijalnoj zaštiti, usvojen 2011. godine,²⁰ koji definiše usluge zaštite deteta, uključujući one koje se odnose na zaštitu od nasilja i zanemarivanja.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, koju je Vlada Republike Srbije usvojila 25. decembra 2008. godine, sadrži sveobuhvatnu analizu postojeće situacije.²¹ Na osnovu toga izdvojeni su problemi u prevenciji i zaštiti dece od nasilja koje treba rešavati. Na osnovu podataka iz analize stanja o nasilju nad decom u Srbiji i izdvojenih prioritetnih problema istaknuta su dva opšta strateška cilja: 1. Razvoj bezbednog okruženja u kome će biti ostvareno pravo svakog deteta da bude zaštićeno od svih oblika nasilja, 2. Uspostavljanje nacionalnog sistema prevencije i zaštite dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja. Ovi ciljevi su realizovani kroz dvanaest specifičnih ciljeva, mera i aktivnosti u periodu od 2009. do 2015. godine. Usvojen je i Akcioni plan za sprovođenje Strategije,²² koji je Komitet UN je 2008. godine pohvalio u svojim zaključnim ocenama.

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja usvojen je 2006. i niz posebnih protokola koji su sačinjeni radi detaljnijeg regulisanja ove oblasti u relevantnim ustanovama (obrazovnim i zdravstvenim ustanovama²³), kao i radi regulisanja postupanja određenih državnih službi (policija²⁴, pravosudje²⁵, centri za socijalni rad²⁶). Iako su sačinjeni u formi mekog prava, odnosno smernica, ovi akti sadrže veoma detaljne mehanizme za prevenciju i suzbijanje nasilja u školi, koji su izloženi na sistematski način. Ovi protokoli nisu pravno obavezujući, ali nadležna ministarstva su ih usvojila kroz svoje interne akte i time ih učinila pravno obaveznim. Opšti protokol bazira se na principima prava deteta na život, opstanak i razvoj; nediskriminacije; najboljeg interesa deteta i participacije deteta. Uspostavljanje delotvorne, multiresorske saradnje za zaštitu dece od zanemarivanja i zlostavljanja zahtevalo je izradu posebnih protokola. Opšti protokol ne uređuje pitanje nasilja u školi, ne upotrebljava i ne definiše termin vršnjačkog nasilja, već definiše pojmove zlostavljanja (fizičkog, emotivnog i seksualnog), zanemarivanja i eksploatacije. Opšti protokol se fokusira na centre za socijalni rad, kao osnovne službe za zaštitu dece. Time je ostavljen prostor za regulisanje specifičnih situacija posebnim protokolima.

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama usvojen je 2007. godine, a kasnije i Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje²⁷, u kome su određena prava i obaveze aktera u zavisnosti od nivoa nasilja. Prema Pravilniku, najteže oblike nasilja škole moraju da prijave u roku od 24 časa nadležnoj

²⁰ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, 24/2011

²¹ Službeni glasnik RS, 122/08

²² Službeni glasnik RS, 15/10

²³ Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2009), Beograd, Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.

²⁴ Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja i Uputstvo o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima

²⁵ Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja. (2009), Beograd, Ministarstvo pravde Republike Srbije.

²⁶ Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja. (2006). Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike.

²⁷ Sl. glasnik RS, br. 46/2019, 104/2020.

školskoj upravi, organizacionoj jedinici Ministarstva koja nadzire, vrednuje i daje podršku školama. U najteže oblike psihičkog i socijalnog nasilja spadaju pretnje, zastrašivanje, izolovanje pojedinaca, ucenjivanje uz ozbiljne pretnje, iznuđivanje novca, kao i ograničavanje kretanja.

Vršnjačko nasilje je podeljeno u tri nivoa u odnosu na intenzitet, od kojih je prvi nivo najslabiji, a treći nivo nasilja najjačeg intenziteta. Ukoliko se radi o prvom nivou, aktivnosti preuzima samostalno odeljenjski starešina, nastavnik, odnosno vaspitač, u saradnji sa roditeljem. Na drugom nivou, aktivnosti preuzima odeljenjski starešina, odnosno vaspitač, u saradnji sa pedagogom, psihologom, timom za zaštitu i direktorom, uz obavezno učešće roditelja, u smislu pojačanog vaspitnog rada. Kada dođe do trećeg nivoa nasilja, aktivnosti preuzima direktor sa timom za zaštitu, uz obavezno angažovanje roditelja i nadležnih organa, organizacija i službi (centar za socijalni rad, zdravstvena služba, policija i druge organizacije i službe). Pored toga, Pravilnik razlikuje pet oblika nasilja: fizičko, psihičko, socijalno, seksualno i digitalno. Isti oblici nasilja se mogu pojaviti u više nivoa, ali se razlikuju u intenzitetu, stepenu rizika, posledicama i učesnicima. Tako, na primer, udaranje može biti označeno kao fizičko nasilje prvog i drugog nivoa, dok njemu slična tuča predstavlja nasilje trećeg nivoa.

4. PUTEVI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA

Od sredine 2000-ih godina, sprečavanje i suzbijanje nasilja nad decom i zaštita dece od nasilja identifikovani su kao važni prioriteti Srbije. Međutim, prema oceni Komiteta UN za prava deteta od 2017. godine, prilikom razmatranja periodičnog Izveštaja Srbije,²⁸ najveći problem u primeni usvojenih strateških dokumenata je neuspeh državne uprave da u potpunosti pronikne u njihovu suštinu.²⁹

Počev od 2015. formiran je novi saziv Saveta za prava deteta Srbije,³⁰ kao stalno radno telo Skupštine Srbije. Jačanje uloge nacionalnog Saveta za prava deteta kao glavnog institucionalnog mehanizma za koordinaciju na međuministarskom nivou, sa jasnim mandatom i dovoljnim ovlašćenjima za koordinaciju svih aktivnosti u vezi sa primenom Konvencije za prava deteta, na međusektorskom, nacionalnom i lokalnom nivou, je preko potrebno (Gasmi, 2017, 122). Štaviše, važno je podsticati sistematski

²⁸ Second and Third Alternative Periodic Report on the Implementation of the Convention on the Rights of the Child in the Republic of Serbia (2008 – 2014), Child Rights Centre, Belgrade, 2015, pp. 11-12.

²⁹ Concluding observations on the combined Second and Third periodic reports of Serbia, UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/SRB/CO/2-3, 3 February 2017.

³⁰ Savet za prava deteta osnovan je 2002. i usvojio je Nacionalni plan akcije za decu 2004. koji predstavlja strateški dokument Vlade Republike Srbije u kome se definiše opšta politika zemlje prema deci za period od 2015. Shodno strateškom cilju zaštite dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja, prema Nacionalnom planu akcije za decu ističe se potreba za uspostavljanje sveobuhvatnog sistema za zaštitu dece koji će biti u skladu sa načelima Konvencije o pravima deteta i poštovati princip najboljeg interesa deteta. Radi realizacije ovog strateškog cilja u Nacionalnom planu akcije za decu definisana su četiri specifična cilja: 1. Povećanje svesti i znanja stručnjaka, laika, ali i same dece, o pitanjima koja se odnose na prava dece na zaštitu od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja 2. Uspostavljanje efikasne, operativne multiresorke mreže za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja 3. Usklađivanje zakonskog okvira za zaštitu dece sa Konvencijom o pravima deteta, Svet po meri deteta i drugim međunarodnim dokumentima koji se odnose na zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja 4. Izrada i usvajanje od strane Vlade sveobuhvatne Nacionalne strategije za zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja.

nadzor usvajanja i sprovođenja politika i preporuka nacionalnog Saveta za prava deteta Narodne skupštine, u odnosu na zakonodavstvo relevantno za decu.

U Preporukama Komiteta UN za prava deteta od februara 2017.³¹ posebno je ukazano na neophodnost jačanja nacionalnih programa za suzbijanje nasilja u školama, uz podršku Ministarstva prosvete i agencija za obuku nastavnika, kako bi se uspostavili standardi, mentorstvo i istraživanje nasilja u školama, i obezbedila obuka, uključujući i roditelje o rizicima (sajber) nasilja. Takođe je preporučeno razvijanje kampanje za podizanje svesti javnosti, kao sredstvo za promenu postojećih stavova u vezi sa nasiljem nad decom u pravcu nulte tolerancije.

Svaka škola treba da ima Tim za borbu protiv nasilja u kom će biti ljudi koji su obučeni i kompetentni da se sa problemom nose, ali i koji znaju da traže pomoć kada im treba. Odgovornost za rešavanje problema prepuštena je školama i Timu za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u okviru škola. Članove i rukovodioca tima za zaštitu određuje direktor ustanove iz reda zaposlenih (nastavnik, vaspitač, stručni saradnik, sekretar i dr.). Broj i sastav članova tima za zaštitu zavise od specifičnosti ustanove (vrsta i veličina ustanove, organizacija rada, izdvojena odeljenja, prisustvo dece i učenika iz manjinskih i marginalizovanih grupa i dr.). Ustanova može da uključi u tim za zaštitu predstavnike roditelja i lokalne zajednice, učeničkog parlamenta i po potrebi odgovarajuće stručnjake (socijalni radnik, specijalni pedagog, lekar, predstavnik policije i dr.). Zadaci tima za zaštitu jesu, naročito, da: 1) pripremi program zaštite; 2) informiše decu i učenike, zaposlene i roditelje o planiranim aktivnostima i mogućnosti traženja podrške i pomoći od tima za zaštitu; 3) učestvuje u obukama i projektima za razvijanje kompetencija potrebnih za prevenciju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 4) predlaže mere za prevenciju i zaštitu, organizuje konsultacije i učestvuje u proceni rizika i donošenju odluka o postupcima u slučajevima sumnje ili dešavanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 5) uključuje roditelje u preventivne i interventne mere i aktivnosti; 6) prati i procenjuje efekte preduzetih mera za zaštitu dece i učenika i daje odgovarajuće predloge direktoru; 7) saraduje sa stručnjacima iz drugih nadležnih organa, organizacija, službi i medija radi sveobuhvatne zaštite dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 8) vodi i čuva dokumentaciju; 9) izveštava stručna tela i organe upravljanja.

Ministarstvo ispituje šta je škola preduzela povodom nasilja i, ako je potrebno, preduzima dalje mere ako se roditelji žale na postupke škole (opcija za koju ne znaju svi roditelji), ili ukoliko to sama škola traži od njih. Ukoliko proceni da je potrebno, Ministarstvo može da izvrši inspekcijski nadzor, nekad i nekoliko meseci od incidenta. U praksi, međutim, roditelji najčešće izvrše pritisak na školu i „zaprete“ obraćanjem Ministarstvu ili medijima.³² U cilju sprečavanja vršnjačkog nasilja u školama, pripremljen je Aleksin zakon, koji je ime dobio po žrtvi vršnjačkog nasilja Aleksi, koji se ubio posle dugotrajnog nasilja u školi. Međutim, Aleksin zakon još nije usvojen. Aleksin zakon predviđa stroge kazne za nasilnike, ali i za odgovorna lica koja zataškavaju vršnjačko nasilje.³³

³¹ *Ibidem*

³² <https://www.cins.rs/vrsnjacko-nasilje-raste-pojedini-roditelji-prepusteni-sami-sebi/>, 18. 03. 2021.

³³ <https://www.cins.rs/dragana-jankovic-aleksin-zakon-ce-zbog-tolikog-cekanja-biti-prevaziden/>, 19. 03. 2021. Aleksa je kao četrnaestogodišnjak mesecima bio žrtva vršnjačkog nasilja, verbalnog i fizičkog, zbog čega je 2011. izvršio samoubistvo. Da se ovakva tragedija ne bi ponovila, napisan je nacrt Aleksinog zakona, ali još uvek nije usvojen.

U novijem godišnjem izveštaju Zaštitnika građana³⁴ se navodi da škole često ne preduzimaju adekvatne mere za zaštitu dece od nasilja, a timovi za zaštitu nisu funkcionalni ili ne rade po procedurama. Stoga se Zaštitnik građana zalaže za efikasniju kontrolu rada škola u ovoj oblasti od strane Ministarstva prosvete.

U prevenciji vršnjačkog nasilja neophodan je multidisciplinarni pristup u praksi, uz uključivanje centara za socijalni rad, pedagoga i u najtežim slučajevima policije i pravosudnih organa. Pristup zasnovan isključivo na kaznama nije efikasan, što pokazuju podaci sprovedenih istraživanja (Osofsky, 1997, 15). Uloga edukativnih radionica i vaspitnog rada zaposlenih u obrazovnom sistemu predstavlja ključnu kariku u lancu koraka suzbijanja vršnjačkog nasilja.

U tom kontekstu, razvijen je i primenjen program prevencije „Škola bez nasilja“ od 2005 godine³⁵, sa ciljem sprečavanja nasilja nad decom i među decom i mladima i pružanja konkretnih znanja o tome kako se problem nasilja može rešiti učenjem tehnika ponašanja i procedura u prevazilaženju konflikta. Komunikacija sa roditeljima je od suštinske važnosti u procesu prevencije. Projekat “Školski policajac”, koji je otpočeo još 2002. znatno je doprineo jačanju bezbednosti u školama i suzbijanju fenomena siledžijstva (bullying) među maloletnicima (Nikač et al., 2013, 102). Ipak, nedostatak dovoljnog broja školskih policajaca navodi se kao jedan od ključnih bezbednosnih problema u školi, prema nedavnom istraživanju (Skočajic i Stojanović, 2019, 9).

Neki autori posebno ukazuju na značaj pozitivne školske klime u prevenciji vršnjačkog nasilja, pri čemu školsku klimu definišu kao “relativno trajan karakter škole koji se odražava na akcije svih osoba uključenih u školski sistem i predstavlja njihovu kolektivnu percepciju situacije u školi” (Popović-Ćitić, Djurić, 2018, 24). U kontekstu suzbijanja vršnjačkog maltretiranja, pozitivna školska klima ima ulogu protektivnog faktora.

U novijem periodu, nacionalni dijalog o nasilju nad decom, održan u aprilu 2015. godine uz podršku UNICEF-a, rezultirao je postignutim konsenzusom nekoliko ministarstava — Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstva zdravlja, Ministarstva pravde, Ministarstva prosvete, Ministarstva omladine i sporta — i partnerskih organizacija civilnog društva da se unapredi zaštita dece od nasilja. Svi akteri bili su saglasni da se mnogi relevantni podaci nalaze u različitim studijama, nastalim na osnovu istraživanja sprovedenih tokom godina, ali i da zvanične i druge baze podataka sadrže mnoštvo neistraženih podataka i informacija o nasilju nad decom. Bolje razumevanje pokretača i determinanti nasilja, kroz analizu takvih izvora podataka, može pomoći da se odrede prioriteti prilikom oblikovanja nove nacionalne strategije i akcionog plana za njeno sprovođenje (UNICEF, 2017, 34).

Uloga medija u promovisanju društveno poželjnih modaliteta ponašanja je nezamenljiva. U suprotnom, kod propagiranja tolerancije raznih oblika nasilja u društvu putem medija, može se očekivati negativan povratni uticaj kroz indirektno pospešivanje vršnjačkog nasilja.³⁶ Pored toga, savremena istraživanja su pokazala da igranje nasilnih video igara kod dece povećava agresivne misli i ponašanja (Witmer, 2020, 4).

³⁴ Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana, 15. mart 2019., str.30.

³⁵ Program je započelo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja u partnerstvu s UNICEF-om, Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom rada i socijalne politike, Zavodom za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Svetom za prava deteta Vlade Republike Srbije. Realizaciji ovog projekta se naknadno priključilo i Ministarstvo unutrašnjih poslova.

³⁶ <https://www.freonlinepaper.com/are-causes-teen-violence/>

5. ZAKLJUČAK

Prema dostupnim statističkim podacima polovina učenika u Srbiji je bar jednom doživela neku vrstu nasilja, a čak 2/3 dece je bilo izloženo napadu. Istraživanje o vrstama i intenzitetu nasilja koje je sprovedeno u 50 škola na uzorku od 26.947 učenika i 3.397 odraslih pružilo je podatke da je 65% učenika bar jednom, a 24% više puta, bilo izloženo nekom obliku nasilnog ponašanja u periodu od tri meseca (Popadić, Plut, 2007, 26). U 85% slučajeva deci žrtvama nasilja niko nije pritekao u pomoć.³⁷

Uloga Zaštitnika građana tj ombudsmana (zamenika) u oblasti prava deteta, koji se posebno bavi dečijim pravima i koji ima mandat da prima, istražuje i rešava pritužbe dece na senzitivnan način za dečije probleme, kao i sa dovoljnim ljudskim, finansijskim i tehničkim resursima, od vitalnog je značaja za institucionalnu faktor u suzbijanju vršnjačkog nasilja i sveobuhvatnoj zaštiti prava deteta. U okviru uloge ombudsmana kao nacionalnog preventivnog mehanizma, važno je osigurati privatnost i zaštitu dece žrtava, posebno kada se preduzimaju nadzorne posete obrazovnim i drugim relevantnim institucijama.

Potrebna je kontinuirana adekvatna i sistematska obuka i/ili senzibilizacija o dečijim pravima za profesionalne grupe koje rade sa decom i za decu, kao što su parlamentarci, sudije, advokati, zdravstveno osoblje, nastavnici, školski administratori, akademici, socijalni radnici, profesionalci u medijima i drugi, kako bi stekli optimalni model najbolje prakse zaštite prava deteta, kao i za primenu relevantnih međunarodnih normi (Gasmi, 2017, 126).

Pored obuke profesionalaca, neophodno je ulaganje dodatnih napora u oblasti edukacije javnosti kako da se suoče sa nasiljem među decom i nad decom, kao i za povećanje svesti o rastu nasilja u školama. Dalje jačanje multiresorske mreže za prevenciju nasilja među i nad decom, predstavlja kontinuirani proces prevencije vršnjačkog nasilja.

Efikasan odgovor na vršnjačko nasilje zahteva obavezno uključivanje u Tim za zaštitu dece od nasilja, socijalnog radnika, koji je spona između škole i porodice, kao i psihologa i pedagoga, koji preduzimaju preventivne mere i tretiraju ponašanje dece u pravcu suzbijanja konfliktnih situacija, učenja nenasilne komunikacije i tolerancije. Prema podacima MUP-a, policija u Srbiji u proseku registruje oko 5.000 bezbednosnih događaja na godišnjem nivou u školama i njihovom okruženju.³⁸ Najveći broj tih događaja čine neprimerena ponašanja učenika i učenica, koja se od strane MUP-a karakterišu kao disciplinski prestupi i zahtevaju dalji rad škole uz uključivanje roditelja, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova i sl. Više od jedne petine slučajeva (oko 1300 godišnje) se klasifikuju kao krivična dela ili prekršajna dela sa elementima nasilja. To navodi na zaključak da vršnjačko nasilje poprima sve teže pojavne oblike i postaje sve opasnije po zdravlje i život deteta žrtve.

Ranim prepoznavanjem, hitnim zaustavljanjem i sprečavanjem nasilja, pružamo deci pomoć i podršku u prevladavanju posledica nasilja, ohrabrujemo ih da prijavljuju svaki slučaj koji primete u svojoj okolini, učimo ih veštinama komunikacije, šaljemo

³⁷ Istraživanje je sprovedeno u okviru programa "Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu"; <http://sbn.mpn.gov.rs/o-skoli-bez-nasilja/o-programu-4046>

³⁸ Nav. prema: Skočajić M., Stojanović F., 2019, *Mladi i vršnjačko nasilje: kako od pasivnih posmatrača stvoriti agilne građane?*, Centar za istraživanje javnih politika, Švedska, OEBS, Beograd, str. 11.

im jasnu poruku da nam je njihova doborobit važna i da živimo u društvu koje ne toleriše nijedan oblik nasilja. Pored obuke profesionalaca i šire javnosti, edukacija dece i mladih o štetnosti svih oblika vršnjačkog nasilja je od esencijalnog značaja. To je takođe u skladu sa osnovnim principom participacije dece odnosno pravom deteta da učestvuje u odlučivanju o stvarima koje su bitne za njegov život, definisanim u UN Konvenciji o pravima deteta. Štaviše, ova Konvencija u čl. 17. predviđa pravo deteta na pristup odgovarajućim informacijama, što podrazumeva da će država obezbediti da deca imaju pristup informacijama iz različitih izvora, a sredstva javnog informisanja će se podsticati da šire informacije od društvene i kulturne koristi za decu, kao što će i štiti decu od štetnih informacija i materijala. Na taj način se omogućava da deca budu aktivni učesnici u sprečavanju vršnjačkog nasilja, a ne samo njegovi akteri ili pasivni posmatrači. Istovremeno se postiže efekat sticanja poverenja dece i mladih u organe škole i ostale nadležne institucije.

Donošenje sistemskog Zakona o pravima dece, što predstavlja i preporuku Komiteta UN za prava deteta (UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/SRB/CO/2-3, 3 February 2017), obuhvatilo bi i sva pitanja koja se tiču, *inter alia*, i vršnjačkog nasilja. Time bi se omogućilo regulisanje na zakonski način, obavezujućih procedura o prevenciji i postupanju, sa jasno navedenim odgovornostima u suzbijanju ove društveno veoma opasne pojave.

LITERATURA:

Knjige i članci:

- Aftab P., 2006, What methods work with the different kinds of cyber-bullies?, <http://www.stopcyberbullying.org/pdf/howdoyouhandleacyberbully.pdf>
- Bin L. A., 2004, *Učionica bez nasilništva*, Kreativni centar, Beograd
- Čović A., 2017, *Prava deteta – evolucija, realizacija i zaštita*, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Čorić M., 2009, Buling kao vrsta socijalnog nasilja, *Politička revija* 2/2009, Beograd
- Djurić S., 2007, *Bezbednosni rizici u školama – modeli otkrivanja i reagovanja*, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- Erling A. & Hwang P., 2004, Swedish 10-Year-Old Children's Perceptions and Experiences of Bullying, *Journal of School Violence*
- Gasmi G. et al., 2017, "International Norms Protecting Children's Human Rights – Case Study of Serbia", *Fiat Iustitia*, No 1/2017, pp. 116 – 128
- Ivković M., Milenković Ž., 2009, Agresivnost učenika osnovne škole prema nastavnicima, *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*, Filozofski fakultet, Niš
- McNamara B. & McNamara F., 1997, *Keys to Dealing with Bullies*, Hauppauge New York
- Milošević L., Marković – Krstić S., 2009, Problemi nasilja u školama u nekim zemljama Balkana, *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*, Filozofski fakultet, Niš
- Nikač Ž., Simić B., Artonović N., 2013, Prevencija vršnjačkog nasilja u Republici Srbiji u: *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova sa međunarodne konferencije, Laktaši
- Ninković S., 2010, Savetovanje nasilnih i viktimiziranih učenika, *Pedagogija* 3, 2010, Visoka škola za obrazovanje vaspitača, Kikinda

- Olweus Dan, 1997, Bully/victim problems in school: Facts and intervention, *European Journal of Psychology of Education* 1991, Vol.XII, No 4, pp. 495-510 e 1997, I.S.P.A.
- Osofsky J., 1997, Children and youth violence, an overview of the issues, in: *Children in a violent society 3-9*, (edit.) Osofsky J., The Guilford Press, New York
- Olweus D., 1999, *The Nature of School Bullying; A Cross-National perspective*, Routledge, London
- Popadić D., Plut D., Pavlović Z., 2014, *Nasilje u školama Srbije – Analiza stanja od 2006- do 2013. godine*, UNICEF, Institut za psihologiju, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Srbije, Beograd
- Popadić D., 2009, *Nasilje u školama*, UNICEF, Institut za psihologiju, Beograd
- Popadić D., Plut D., 2007, Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost, *Psihologija* 2/2007, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
- Popović-Čitić B., Djurić S., 2018, *Pozitivna školska klima: elementi, principi i modeli dobre prakse*, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- Rodić I., Gasmi G., Prlja D., 2021, *Meko pravo u pravnom sistemu EU*, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Rubin K.H., Bukowski W.M. & Parker J.G., 2003, *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, Emotional and Personality Development*, 6th ed., John Wiley & Sons Inc., New York
- Skočajić M., Stojanović F., 2019, *Mladi i vršnjačko nasilje: kako od pasivnih posmatrača stvoriti agilne građane?*, Centar za istraživanje javnih politika, Švedska, OEBS, Beograd
- UNICEF, 2017, *Nasilje prema deci u Srbiji, determinante, faktori i intervencije – Nacionalni izveštaj*, Beograd
- Witmer D., 2020, Causes of Youth Violence, <https://www.verywellfamily.com/causes-of-youth-violence-2611437>
- Youth Violence: A Report of the Surgeon General. Rockville (MD): Office of the Surgeon General (US); 2001, Office of the Surgeon General (US); National Center for Injury Prevention and Control (US); National Institute of Mental Health (US); Center for Mental Health Services (US), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK44293/>.

Pravni dokumenti:

- Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade, 2009, Službeni glasnik RS, 7/09.
- Concluding observations on the combined Second and Third periodic reports of Serbia, UN Committee on the Rights of the Child, CRC/C/SRB/CO/2-3, 3 February 2017.
- Krivični zakonik Srbije, Službeni glasnik RS, 85/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 I 35/2019
- Nacionalni plan akcije za decu, 2004, Beograd: Savet za prava deteta Vlade Republike Srbije.
- Nacionalna strategija za mlade, 2008, Službeni glasnik RS, 55/08.
- Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Službeni glasnik RS, 122/08
- Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007, Beograd, Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
- Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, Beograd, Ministarstvo pravde Republike Srbije.
- Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja, 2006, Beograd, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike.
- Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, Beograd, Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.
- Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Sl. glasnik RS», br. 46/2019, 104/2020.
- Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana, 15. mart 2019., 3411- 69 / 19.
- Second and Third Alternative Periodic Report on the Implementation of the Convention on the Rights of the Child in the Republic of Serbia (2008 – 2014), Child Rights Centre, Belgrade, 2015, pp. 11-12.

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, "Službeni glasnik RS" br. 72/09, 52/11, 55/13, 35/15–autentično tumačenje, 68/15 i 62/16–US. i novi Zakon, Sl. glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018, 6/2020.
- Zakon o maloletnim učionicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Sl. glasnik RS”, br. 85/2005.
- Zakonik o krivičnom postupku Srbije, Službeni glasnik RS, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.
- Zakon o prekršajima Srbije, Službeni glasnik RS, 65/2013 i 13/2016.
- Zakon o policiji Srbije, Službeni glasnik RS, 6/2016
- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, 24/2011
- UN Konvencija o pravima deteta, 1989. god. („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/1990 и „Sl. List SRJ“, br. 4/96 i 2/97).
- Ustav Republike Srbije, "Službeni glasnik RS", br. 98/2006.

**Gordana Gasmi, Full professor, Research fellow
Institute of Comparative Law, Belgrade
Aleksandar Jerotić, Master of Psychology,
President of the NGO Pandora**

RELEVANT ASPECTS OF PEER VIOLENCE AND ANALYSIS OF THE SITUATION IN SERBIA

Abstract

The phenomenon of peer violence has multi-layered dimensions and a global character. Risk factors and directly negative causes can be identified, as well as positive determinants of prevention of this socially dangerous phenomenon with devastating consequences for victims. These are younger and older juveniles, and peer violence is primarily related to violence in schools, but it often takes on wider dimensions, because social models of behavior built in school are transmitted outside the school walls, as an integral part of juvenile behavior. Also, family relations of the child and social relations outside the school are transferred and continue to operate in the school. Therefore, the paper discusses the causes and ways to prevent peer violence in schools and the psychological profile of the juvenile assailant and victim. Special attention is focused on the legal and strategic frameworks of preventing peer violence at international level and in Serbia. In the concluding remarks, constructive guidelines for comprehensive prevention of peer violence are formulated.

Key words: peer violence, education system, prevention

„ALEKSIN ZAKON“ 5 GODINA KASNIJE - ZASTO I DALJE ODRICEMO POSTOJANJE VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA

Apstrakt

Nakon jedne od priča o vršnjačkom nasilju, koje je rezultiralo gubitkom života deteta žrtve, javnost u Srbiji se pokrenula. Čini se da je još jedna tragedija bila ona tragedija previše, nakon koje su sporadični pozivi za promenom konačno bili artikulisani u konkretne akcije. Nastao je set predloga za promene u pozitivnom pravu, koji je trebao da skrene konačno pažnju na ovu sve rašireniju pojavu u društvu, a koja je pogađala decu u sve ranijem starosnom dobu. Ovim predlogom su javno, po prvi put svi učesnici u ovom procesu pozvani na odgovornost- učenik/učenici koji su vršili bilo koji vid nasilja prema drugim učenicima, roditelji – deo njih koji smatra da je ulaskom deteta u sistema školskog obrazovanja njihov zadatak vaspitanja završen, i nastavnici kadar zaključno sa direktorima i stručnim službama, koji iz različitih, samo njima poznatih razloga često negiraju dešavanje vršnjačkog nasilja posmatrajući ga kao „redovni dečiji nestašluk“.

U radu prikazujemo stanje u društvu i konkretne promene koje su se desile u pozitivnom pravu, pet godina kasnije od momenta predstavljanja ovog pionirskog poduhvata u borbi protiv vršnjačkog nasilja u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Koja to sve obećanja društvo nije ispunilo, i zbog čega je postojao otpor uvođenju kazni, odnosno pooštavanju kazni za direktno i indirektno odgovorne za vršenje vršnjačkog nasilja.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, „Aleksin zakon“, promene.

UVODNE NAPOMENE

Nasilje je višedimenzionalna pojava. Ne postoje precizne granice između različitih vrsta i oblika nasilja, odnosno, oni se međusobno prepliću i uslovljavaju. Zbog toga, nezahvalno je nepravilno i veoma nepravedno reći da u nekim slučajevima postoji samo jedna vrsta nasilja. Čak i fizičko nasilje, donosi kao posledicu psihičku traumu kod žrtve, koja nastavlja da postoji i nakon što modrica nestane.

Svi oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba i zanemarivanja dece, kojima se ugrožava ili narušava fizički, psihički i moralni integritet ličnosti deteta, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava deteta navedenih u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima deteta, a to je pravo na život, opstanak i razvoj. Donošenjem Zakona o

* Doc. dr Dragana Ćorić, Pravni fakultet u Novom Sadu.

ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta država se obavezala da preuzme mere za sprečavanje nasilja u porodici, institucijama i široj društvenoj sredini i da obezbedi zaštitu deteta. Mnoge od njih i jesu formalno učinjene, no problem je u nedostatku njihove striktno primene.

Čini se da je zakonski okvir za zaštitu dece u svakom segmentu njihovog života bio solidno postavljen, ali da nije postojala realna volja za njegovu realizaciju. Izuzetno „slabe“ kazne po svom intenzitetu i značaju, za sve one koji učestvuju u vaspitno obrazovnom procesu, počev od direktora škola, preko nastavnika, stručnih saradnika, do roditelja i dece kao krajnjih korisnika ovog procesa, su učinile da višedecenijski slučajevi vršnjačkog nasilja u školama budu podvedeni pod kategoriju „dečijih nestašluka“ ili potpuno zanemareni, odnosno smatrani nerelevantnima za postupanje u njima. Time se posredno legalizovalo nasilje među decom, kao validan način rešavanja eventualnih nesuglasica između njih samih, a neretko su na taj način i ispoljavane frustracije koje nisu bile lično dečije već su proistekle iz njihove neposredne okoline.

Maksima „ko se bije, taj se voli“ je izjednačila nasilje sa načinom iskazivanja afekcije i prijatnih osećanja, i zbunila čitave generacije dece posebno devedestih godina prošlog veka, koja su odrasla smatrajući ga kao najboljim načinom za iskazivanje lepih emocija i prijateljstva. Deca iz tih devedesetih godina su postala roditelji dece koja su dobila određene obrasce ponašanja od svojih roditelja, čineći ih nespornima, „jer su tako i oni, kad su bili mali, radili“ i uspevalo im je- da učine nešto i budu nekažnjeni.

Članak predstavlja jednim delom sažeti prikaz predloga izmena više zakona u okviru pozitivnog zakonodavstva u Republici Srbiji, usmerenih na istinsko poboljšanje i očuvanje bezbednosti dece u osnovnim i srednjim školama. Do formulisanja ovih predloga je došlo nakon ispovesti roditelja Alekse Jankovića u emisiji „Život priča“, koji su tada javnost obavestili o tragičnom završetku života njihovog sina, usled posledica vršnjačkog i psihičkog i fizičkog nasilja koje je činjeno nad njim, a da škola, kao stub obrazovnog vaspitanog rada, nije našla prostor i vreme da ga zaštiti. Pod objedinjenim terminom „Aleksin zakon“ nalazili su se predlozi za promenu opštih pravnih akata, koji su u tom momentu (krajem 2015. godine) uređivali različite oblasti društvenog života, ali im je zajednički imenitelj, po našem mišljenju¹ bio ostvarivanje bezbednosti dece i borba protiv vršnjačkog nasilja. Zakoni čije promene su predlagane su u tom momentu bili ili u postupku svoje promene (Zakon o osnovana sistema obrazovanja i vaspitanja) ili se govorilo o njihovom donšenju (Zakon o zaštitniku prava deteta, kao specijalizovani ombudsman koji bi se bavio isključivo zaštitom prava i bezbednosti dece), ili je bilo potrebno inicirati određene promene u propisanom postupku promene zakona (Zakon o olokalnoj samoupravi).

Drugi deo članka prikazuje stanje u Republici Srbiji danas, i šta je od predloga usvojeno u identičnom ili strožijem obliku, ili do danas nije razmatrano. U prvom

¹ Svi predlozi su nastali zajedničkim naporima, i ogromnom istraživačkom radu sa komparativnim pristupom tima ljudi koji su tada činili studenti prve godine Pravnog fakulteta u Novom Sadu: Mirjana Vidović, Dejana Mladenović, Mladen Čuturać i Petar Marinović, sa autorkom ovog članka. Naše uloge u ovom poslu su bile apsolutne ravnopravne i ovom prilikom se još jednom zahvaljujem ovim mladim ljudima koji su uz uzrečicu „da je Aleksa živ, bio bi nam vršnjak“, prihvatili da uđu u poduhvat od kojeg su zazirali i mnogi stariji kolege, a sa kasnijim javnim nastupima i uz naučene tehnike javnog zagovaranja, uspeali da dodatno, pored svih drugih već angažovanih aktera u ovoj oblasti, podignu svest i postojanju i štetnosti vršnjačkog nasilja, ne samo na decu već na celo društvo.

delu se navode delovi teksta koji je isključivo autorsko delo lica spomenutih u fusnoti 1 ovog članka, a koje je bilo intenzivno objavljivano u novinama, na različitim, internetnim stranicama novinskih i televizijskih kuća, sajtovima prosvetnih sindikata i drugih organizacija. U tom delu izostaju upućivanja na relevantnu literaturu, citate, i slično, sem onih koji su korišćeni u prvobitnoj verziji predloga u opkviru obrazloženja svake od predloženih izmena. Takođe u radu su navedene i kritičke opaske i komentari autorke, koja prati navedenu oblast već 15 godina i aktivni učesnik i inicijator tih promena.

1. Pojam nasilja i vršnjačkog nasilja u smislu ovog članka

Posebnim protokolom za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama definisani su pojam nasilja, zatim ono što kolokvijalno nazivamo vršnjačkim nasiljem, oblici nasilja i okvir za preventivno delovanje. U članku ćemo ih smao sumarno navesti, radi sticanja generalne slike o tome šta se sve smatra nasiljem, i posebno nasiljem u školama koje deca mogu jedni drugima da čine.

Tako se pod nasiljem podrazumevaju sve vrste i oblici nasilnog ponašanja, zlostavljanja, zanemarivanja, zlostrebe i iskorišćavanja. To je „svaki oblik jedanput učinjenog ili ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva dece/učenika“. Naznaku definisanja vršnjačkog nasilja imamo u konstataciji, koja glasi :

„Nasilje može biti u okviru vršnjačkih odnosa, kao i odnosa odrasli-deca, koji uključuju odgovornost, poverenje i moć“.

Dakle, svaki vid i vrsta nasilja koji se dese u okviru vršnjačke grupe se tretiraju kao vršnjačko nasilje. Ono se dalje definiše kao fizičko², emocionalno/psihološko³, socijalno⁴, seksualno nasilje i zlostreba dece/učenika⁵, elektronsko⁶.

Zlostreba, zanemarivanje i nemarno postupanje, u kontekstu vršnjačkog nasilja, predstavljaju oblike ponašanja odraslih osoba koja slučajno ili namerno propuste da urade neke radnje kojima mogu prevenirati vršnjačko ili svako drugo nasilje, ili

² Fizičko nasilje je ponašanje koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog telesnog povređivanja deteta/učenika. Kao primeri fizičkog nasilja u ovom aktu su navedeni : udaranje, šutiranje, guranje, šamaranje, čupanje, davljenje, bacanje, gađanje, napad oružjem, trovanje, paljenje, posipanje vrućom vodom, uskraćivanje hrane, sna i sl. Nejasno je kako trovanje može biti fizičko nasilje, izuzev ako se možda sam čin vrši sa namerom i uz prisilu.

³ Emocionalno odnosno psihološko nasilje predstavlja ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva deteta/učenika. Prema navodima u ovom aktu to su: omalovažavanje, etiketiranje, ignorisanje, vređanje, ucenjivanje, nazivanje pogrdnim imenima, ogovaranje, podsmevanje, ismejavanje, neprihvatanje, iznudiavanje, manipulisanje, pretnja, zastrašivanje, ograničavanje kretanja dece/učenika, kao i drugi oblici neprijateljskog ponašanja.

⁴ Pod socijalnim nasiljem se podrazumevaju: odvajanje deteta/učenika od drugih na osnovu različitosti, dovođenje u poziciju neravnopravnosti i nejednakosti, izolaciju, nedruženje, ignorisanje i neprihvatanje po bilo kom osnovu.

⁵ Ovaj vid nasilja podrazumeva: seksualno uznemiravanje, lascivno komentarisanje, etiketiranje, širenje priča, dodirivanje, upućivanje poruka, fotografisanje, telefonski pozivi i sl, kao i drugi oblici seksualnog iskorišćavanja maloletnika od strane odraslih punoletnih lica. Ne spominjemo dalje oblike, jer nam nisu relevantni u kontekstu vršnjačkog nasilja u školama.

⁶ Elektronsko nasilje je činjenje posebno psihičkog nasilja, vršenje pretnji ucena putem elektronskih vidova komunikacije, društvenih mreža, SMS, i slično.

preuzeti svoj deo odgovornosti u incidentima koji su se desili. Ovaj vid štete mogu naneti jednako roditelji, staraoci, ali i nastavnici uškoli, direktor škole, stručni saradnici i druga lica povezana sa decom.,

U navedenom aktu su definisani i stepeni vršnjačkog nasilja , u okviru svake vrste nasilja, kako sledi:

Prvi nivo:

Oblici fizičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: udaranje čvruga, guranje, štipanje, grebanje, gađanje, čupanje, ujedanje, saplitanje, šutiranje, prljanje, uništavanje stvari.

Oblici psihičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: omalovažavanje, ogovaranja, vređanje, ruganje, nazivanje pogrđnim imenima, psovanje, etiketiranje, imitiranje, "prozivanje".

Oblici socijalnog nasilja i zlostavljanja su, naročito: dobacivanje, podsmevanje, isključivanje iz grupe ili zajedničkih aktivnosti, favorizovanje na osnovu različitosti, širenje glasina.

Oblici seksualnog nasilja i zlostavljanja su, naročito, neumesno, sa seksualnom porukom: dobacivanje, psovanje, lascivni komentari, širenje priča, etiketiranje, seksualno nedvosmislena gestikulacija.

Oblici nasilja i zlostavljanja zloupotrebom informacionih tehnologija i drugih komunikacionih programa su, naročito: uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih poruka SMS-om, MMS-om.

Drugi nivo:

Oblici fizičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: šamaranje, udaranje, gaženje, cepanje odeli, "šutke", zatvaranje, pljuvanje, otimanje i uništavanje imovine, izmicanje stolice, čupanje za uši i kosu.

Oblici psihičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: ucenjivanje, pretnje, nepravedno kažnjavanje, zabrana komuniciranja, isključivanje, manipulisanje.

Oblici socijalnog nasilja i zlostavljanja su, naročito: spletkarenje, uskraćivanje pažnje od strane grupe (ignorisanje), neuključivanje, neprihvatanje, manipulisanje, iskorišćavanje.

Oblici seksualnog nasilja i zlostavljanja su, naročito: seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog materijala, pokazivanje intimnih delova tela, svlačenje.

Oblici nasilja i zlostavljanja zloupotrebom informacionih tehnologija su, naročito: oglašavanje, snimanje i slanje video zapisa, zloupotreba blogova, foruma i četovanja, snimanje kamerom pojedinaca protiv njihove volje, snimanje kamerom nasilnih scena, distribuiranje snimaka i slika.

Treći nivo:

Oblici fizičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: tuča, davljenje, bacanje, prozrokovanje opekotina i drugih povreda, uskraćivanje hrane i sna, izlaganje niskim temperaturama, napad oružjem.

Oblici psihičkog nasilja i zlostavljanja su, naročito: zastrašivanje, ucenjivanje uz ozbiljnu pretnju, iznuđivanje novca ili stvari, ograničavanje kretanja, navođenje na korišćenje narkotičkih sredstava i psihoaktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne grupe i organizacije.

Oblici socijalnog nasilja i zlostavljanja su, naročito: pretnje, izolacija, maltretiranje grupe prema pojedincu ili grupi, organizovanje zatvorenih grupa (klanova) koje ima za posledicu povređivanje drugih.

Oblici seksualnog nasilja i zlostavljanja su, naročito: zavođenje od strane učenika i odraslih, podvođenje, zloupotreba položaja, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje, incest.

Oblici nasilja i zlostavljanja zloupotrebom informacionih tehnologija su, naročito: snimanje nasilnih scena, distribuiranje snimaka i slika, dečija pornografija.

Vršnjačko nasilje najviše, prema iskustvu autorke rada, obuhvata fizičko i psihičko nasilje, koje u svojoj sadržini ima socijalnu, emotivnu i neretko seksualnu komponentu koja se ističe. Stavljanje u izgled sramote nekom detetu, od strane njegovog vršnjaka ili grupe vršnjaka je nešto što se danas teže podnosi nego naneta fizička povreda. Nažalost, slučajevi suicida dece u Republici Srbiji su u poslednjih nekoliko godina bili isprovocirani udruženim vršenjem fizičkog i psihičkog nasilja, gde su deca ostajala sama, sa podrškom roditelja, ali bez adekvatne podrške ostatka okoline i kažnjavanja onih koji su vršili nasilje nad njima. Time su ta deca, te nevine žrtve stekle utisak da nikome nisu važni i da sistem jednostavno njih i njihove probleme ne primećuje.

Svaka žrtva vršnjačkog nasilja, bilo kada da se ono desilo, je jedna žrtva previše koja se nije smela dogoditi.

2. Predlozi promena pozitivnog zakonodavstva u Republici Srbiji, prema stavkama iz Aleksinog zakona

Te 2015. godine je počeo prvi razgovor o ustanovljavanju nezavisnog organa koji bi se bavio samo i jedino zaštitom prava deteta, odnosno dece, po ugledu na kancelarije ombudsmana koje su mahom opšteg karaktera. Savet za prava deteta je izradio prvi predlog o Zaštitniku prava deteta⁷, koji je kasnije implementiran u Nacrt Zakona o pravima deteta i zaštitniku prava deteta.⁸ Prvi predlog je nastao iz težnje da se raste-rete kancelarije ombudsmana, koje u okviru svog delovanja imaju jednu osobu- pomoćnika ili zamenika ombudsmana koji se bave pravima deteta.

Polemika povodom ovog zakona je u godinama nakon prvog nacrta dobila jedan potpuno drugačiji tok, čak i do protivljenja nekih ombudsmana da se ustanovi ovakav specijalizovani organ jer se time smanjuje obim posla ombudsmanima i urušava institucija ombudsmana. Sam argument se nije mogao smatrati dovoljnom validnim da se uspori ceo proces donošenja ovog zakona, - no doveo je do njegovog supsumiranja u

⁷ Tekst u doc. formatu je i dalje dostupan na stranici: <http://www.savetzapravadeteta.gov.rs>. Napomena: pristup svim stranicama je izvršen u toku maja do novembra 2021. godine.

⁸ Tekst Nacrta je dostupan na stranici: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/070619/070619-vest15.html>.

okviru opštijeg zakona, te smanjenja obima članova koji se bave ustanovljavanjem i nadležnostima ove nove institucije.

Na javnim raspravama, kojima je autorka prisustvovala, isticao se stav da se zaštita prava deteta i poseban organ ne mogu naći u istom zakonu, već u posebnim, tačnije- da zaštita prava deteta jeste materijalni deo prava, a ustanovljavanje ombudsmana za prava deteta-procesni deo. Trenutno ovaj zakonski projekat stoji na istom mestu na kome je bio početkom 2019, jer su pandemijski uslovi života u potpunosti, čini se, promenili prioritete.

Prva promena koja je predložena „Aleksinim zakonom“ se odnosila na **ustanovljavanje nezavisnog organa sa ekskluzivnom kompetencijom prevencije borbe protiv vršnjačkog nasilja**. Autori „Aleksinog zakona“ su jednoglasno stali na stanište da nova institucija zaštitnika prava deteta mora dati na značaju borbi protiv vršnjačkog nasilja ustanovljavanjem upravo ove oblasti kao nadležnosti jednom od zamenika ombudsmana za zaitu dece. Tražena je dopuna člana 20. predloga zakona o zaštitniku prava deteta, u stavu 1 u smislu kako je prethodno navedeno:

„Zaštitnik prava deteta određuje zamenika koji će ga menjati u slučaju njegove odsutnosti ili sprečenosti da obavlja poslove.

Drugi zamenik ⁹ se posebno bavi oblašću prevencije vršnjačkog nasilja“.

Autorski tim je smatrao da ovakva osoba mora obavezno, pored svih opštih uslova koji se zahtevaju i za ombudsmana, da obavezno bude diplomirani pravnik. Neprihvatljivo je, da se temom vršnjačkog nasilja, koja je pravno pitanje, bavi diplomirani sociolog ili osoba koja ima diplomu bilo kog drugog fakulteta društveno-humanističkog usmerenja, kako je bilo navedeno u predlogu. Davanjem ovakve posebne nadležnosti jednog od zamenika budućeg „dečijeg ombudsmana“, svi eventualni slučajevi vršnjačkog nasilja, kao u sumnja da je tako nešto učinjeno bi dobili nezavisnog kontrolora procesa, okolnosti i toka nekog postupka, na najvišem republičkom nivou.

Sledeći predlog u okviru Aleksinog zakona se odnosio na promenu tadašnjeg čl.66 stav 12 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i tražio **ustanovljavanje posebnog tela u obrazovnim ustanovama – mešovitog tima za prevenciju vršnjačkog nasilja**. U tom timu bi se obavezno nalazili psiholog i/ili pedagog, 2 predstavnika izabrana iz nastavnog osoblja, 2 predstavnika saveta roditelja i 2 predstavnika učeničkog parlamenta. Članovi ovog mešovitog tima bi se birali na početku svake školske godine. Smatrali smo da će formiranje posebnog tima, čiju nadležnost je donekle imao Tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, još više istaći potrebu za praćenjem ovog problema, i ujednačiti snage unutar samog tima- budući da bi svako od aktera u obrazovno- vaspitnom procesu imao jednak broj svojih članova. Roditelji i đaci su, prema našim iskusstvima i terenskim istraživanjima koja smo tada preduzeli, često bili skrajnuti u ovakvim procesima, njihova uloga u potpunosti je umanjivana ili potpuno nepriznavana i sticao se utisak, u jednom broju slučajeva, apsolutne nebrige za dobrobit dece, sem ako ona ne obuhvata sticanje pukih faktičkih znanja.

Međutim, do danas, niti zakonskim putem ova mera nije implementirana u okviru obrazovnog sistema a formalizovano praćenje slučajeva vršnjačkog nasilja i rešavanje problema zavisi isključivo od ljudskog faktora- agilnosti direktora i člano-

⁹ Predlogom su predviđena dva zamenika.

va tima za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi, i njihove volje i vremena da se takvim slučajevima predano bave i do kraja isprate. Praćenje vršnjačkog nasilja je unekoliko promjenjeno zahvaljujući određenim mehanizmima koje je uspostavilo koordinaciono telo za bezbednost učenika osnovnih i srednjih škola na teritoriji Grada Novog Sada, ali će o tome biti više reči kada u članku dođemo do te tačke predloga.

Autorski tim Aleksinog zakona je predlagao i **uvodenje potpuno nove vaspitno-disciplinske kazne za učenika u vidu suspenzije sa nastave**. Koncept suspenzije je izgledao, kako sledi u daljem tekstu ¹⁰:

Član 115 a.

Učenik može biti suspendovan-udaljen ca nastave, u određenom vremenskom trajanju, propisano ovim zakonom.

Odluku o suspenziji donosi direktor na osnovu preporuke Tima za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, a nakon sprovedenog vaspitno-disciplinskog postupka. Direktor može doneti odluku o udaljenju učenika i bez preporuke navedenog tima, ako okolnosti slučaja to zahtevaju, a posebno ako dalje odlaganje može dovesti do dalje ili veće pte, opasnosti ili rizika po bezbednost drugih učenika. O odluci a posebno o vremenu početka i završetka suspenzije obaveštava se nadležna Školska uprava.

Obrazac odluke u suspenziji propisuje nadležno ministarstvo.

Suspenzija s eizriče u slučaju težih povreda obaveza učenika, ponavljanja težih povreda obaveza učenika, kao i za učinjenu povredu zabrane iz lk.44 i 45 ovog zakona (zabrana diskriminacije), i u svakoj drugoj situaciji kada prisustvo učenika predstavlja bezbednosni ili psihološki rizik po druge učenike.

Prva suspenzija može biti određena u trajanju od najmanje 3 (tri) radna dana, do najviše 5 (pet) radnih dana.

Svaka naredna suspenzija može iznositi do 5 (pet) radnih dana, pri čemu se blagovremeno o produženju suspenzije obaveštava nadležna školska uprava. Učenik može biti suspendovan najviše 45 radnih dana u toku školske godine, nakon čega se upućuje na razredni ispit. Prva suspenzija može biti odpeđeha y trajaaby od hajmaaby 3(tpi) padha daha, a hajbiše pet padhix daha.

Stručna služba izrađuje program rada sa učenikom koji je udaljen sa nastave, koji će se odvijati u toku njegovog odsustva sa nastave.

Po povratku učenika nazad u vaspitno obrazovnu ustanovu, za njega se sačinjava poseban program reintegracije i nadoknade

Roditelji su dužni da se izjasne u slučaju da se učenik ne vrati nakon isteka kazne suspenzije u ustanovu, u roku od dva dana od poslednjeg dana suspenzije.

Neizjašnjenje roditelja povlači za sobom obaveštavanje organa starateljstva, od strane ustanove.

Učenik koji sakupi 30 dana po ovom osnovu udaljenja sa nastave, prebacuje se u drugu školu, po sili zakona, bez saglasnosti roditelja.

¹⁰ Prema tadašnjoj enumeraciji članova, navedeni predlog je trebao da bude član 115 a.

Ustanova je dužna da obavesti organ starateljstva, kada učenik navrší 30 dana suspenzije. Ustanova može obavestiti organ starateljstva i ranije, ako smatra da bi dalje odlaganje predstavljalo opasnost ili rizik po druge učenike ili tog učenika. Organ starateljstva, uz saradnju roditelja i ustanove u oba slučaja, izrađuje individualni plan rada za tog učenika.

Predloženo je i **vođenje posebne vrste evidencije** o izricanju kazne suspenzije u samoj ustanovi kao i u nadležnoj školskoj upravi.

Navedenu kaznu smo smatrali adekvatnom iz sledećih razloga¹¹:

- predviđa rešavanje problema fizički van same ustanove (razreda, generacije) i izmešta ga u psihološko pedagošku službu a daje mogućnost nastavnom osobu i razredu, ili razredima da redovno nastave svoje aktivnosti, bez daljim ometanja nastavnih procesa;

- Težište problema se prebacuje na porodicu, roditelje, staratelje i druge koji obavljaju funkciju i ulogu roditelja detetu.

Koncepti suspenzije koje smo konsultovali u drugim državama ne sadrže komponentu nadoknade i brige o učeniku i tokom suspenzije¹², što smo korigovali izradom tog individualnog, prilagođenog plana rada i nadoknade za tog učenika.

Navedeni predlog nije bio dobro prihvaćen u javnosti, posebno od strane određenih prosvetnih sindikata, koji su navedenu meru shvatili kao dodavanje posla na njihov već odviše opterećen portfolio, i svođenje njihove uloge na „dadilju“ detetu, što ni u kom slučaju nije bila namera.

Još jedna vaspitna mera za lakše prekršaje učenika, u vidu **zaključivanja ugovora o ponašanju** je našla svoje mesto u ovom predlogu. Prema zamisli autorskog tima, ugovor o ponašanju bi predstavljao pisani dokument u slobodnoj formi, kojim se učenik obavezuje da će uz pomoć svojih roditelja, nastavnika i stručne službe, kao i svoje vršnjačke grupe korigovati svoje ponašanje u određenom vremenskom periodu (da neće bežati sa časova, da će poštovati pravila ponašanja u školi, da će se uzdržati od lošeg ponašanja i komunikacije prema/sa vršnjacima i slično). Ugovor bi potpisivali roditelj, staratelj, hranitelj ili drugo lice koje obavlja ulogu roditelja (npr. vaspitač¹³), sam učenik, predstavnik stručne službe ustanove, a po potrebi direktor škole, i po potrebi i druga lica od značaja za sam slučaj (npr. razredni starešina). Nepoštovanje ugovora je značilo primenu redovnih mera, odnosno predviđenih kazni za samog učenika. Ugovor o ponašanju bi, u tom slučaju, predstavljao odlaganje primene svih tih mera,

¹¹ Još korisnih razloga se mogu naći u publikaciji: Anne-Marie Iselin: *Research on School Suspension*, *The North Carolina Family Impact Seminar, dostupno na: https://childandfamilypolicy.duke.edu/pdfs/familyimpact/2010/Suspension_Research_Brief_2010-04-27.pdf.

¹² Neka istraživanja pokazuju da udaljenje sa nastave dovodi do slabljenja veze sa školom i padom discipline i motivacije za nastavak pohađanja iste, premda ima izveštaja koji ukazuju da je već prvo izricanje suspenzije postiglo svoj cilj: Veronica Terriquez, Robert Chlala, and Jeff Sacha: *The Impact of Punitive High School Discipline Policies on the Postsecondary Trajectories of Young Men*, Research Brief, July 2013, dostupno na: http://pathways.gseis.ucla.edu/publications/Discipline_Report.pdf.

¹³ Predlog je preuzet iz prakse osnovne škole „Jovan Jovanović Zmaj“ iz Sremske Kamenice, gde su nekoliko puta ovakvi „ugovori“ bili zaključivani sa štíćenicima dečijeg sela, gde su smeštena deca bez roditeljskog staranja, u kojim slučajevima je umesto roditelja postupao vaspitač te dece. Neke škole su ovo predvidela, u momentu pisanja ovih predloga i za ispade drugog stepena vršnjaškog nasilja: <http://www.kostatrifkovicns.edu.rs/Nivoi%20nasilnickog%20ponasanja.pdf>.

i davanje druge prilike učeniku da popravi svoje ponašanje, preuzme odgovornost za svoje postupke i spremno nastavi dalje.

Zašto ugovor o ponašanju? Zato što predstavlja „*postupak sistematske kontrole neprilagođenog ili nasilničkog ponašanja ptrma vršnjacima, uz primenu dogovorenog sistema praćenja, podrške nadgledanja poželjnog ponašanja i primenu posledica* „¹⁴. Na ovaj način se kod jednog broja učenika može obeshrabruti i ukloniti početna sklonost ka devijantnom i uvredljivom ponašanju. Studije su pokazale da je ugovor bio najefikasniji u situacijama kada je došlo do nasilja prvog stepena (koje se karakteriše kao lakša povreda obaveza učenika), te da njegova slobodna forma ali ipak forma ugovora i svečanog obećanja, koju uzimaju na znanje i odrasli, psihološki pozitivno može uticati na učenika.¹⁵ Potpisivanje ugovora od strane mnogih odraslih osoba može da pospeši njegovu realizaciju i spoznaju koliko će osoba biti razočarana ako ne ispuni odredbe ugovora, odnosno svoje obećanje.

Autorski tim je smatrao da se i roditelji moraju aktivnije uključiti u ovakav vid aktivnosti, te je osmislio **poseban način pozivanja i kažnjavanja roditelja ako se, posebno u slučajevima vršnjačkog nasilja usled kojeg su nastale velika šteta, povređivanje drugih lica, moraju odazvati pozivima škole**. Suočeni sa stalnim komentarima nastavnika da „roditelji dece koja prave probleme se retko ili nikada ne pojavljuju u školama“, te da na taj se smatra da legitimizuju ovakvo neadekvatno ponašanje svoje dece, osmislili smo stepenovani način pozivanja roditelja, gde s enakon trećeg neuspelog pozivanja, a ponekad i ranije može obavestiti organ starateljstva o sumnji da postoji ugrožavanje interesa i dobrobiti deteta, kao i njegovo zanemarivanje. U tom smislu, predviđene su u našim predlozima i kazne od 5000 do 50000 dinara, čak i do 100 000 dinara, za roditelje koji se ne odazivaju upornim pozivima škola na dijalog i sprovođenje adekvatnog postupka. Međutim, ova mera je u javnosti ostala bez ikakvog komentara i reakcije, iako smo zaključili, tokom pripremnih radova, da problem u ovom segmentu komunikacije postoji.

Slično je bez značajnijih reakcija protekao i predlog da se **potroži odgovornost direktora škole, kao i nastavnika u školama, posebno kada je iz slučaja vršnjačkog nasilja proistekla teška povreda ili smrtni ishod, a kao rukovodilac ustanove nije preuzeo adekvatne mere ili ih je preduzeo neblagovremeno**. Krajnje kažnjavanje gubitkom licence i dobijanjem otkaza je dočekano, nažalost u javnosti kao linč protiv nastavnika koji su „nemoćni da se izbore sa pojedinim učenicima i njihovim roditeljima“, pri čemu se nikada nisu izjasnili ni po pitanju mera kojima bi isti bili jednako kažnjavani za određene propuste u svom ponašanju, kao i oni za propuste u svom radu. Površnost u pristupu celoj priči, nažalost svih aktera u obrazovnom procesu je dovela do toga da, kada su promene u zakonodavstvu činjene, nisu primećene jer su se svi činiooci nastavljali ponašati kao i ranije.

Poslednja mera i jedina koja se odnosila na izmenu u okviru Zakona o lokalnoj samoupravi, je predstavljala uvođenje dobrog primera prakse iz Grada Novog Sada kao obaveznog u sve lokalne samouprave na teritoriji Republike Srbije. Taj primer

¹⁴ Psihologija obrazovanja I – vežbe II :Implikacije bihejviorističkih teorija za upravljanje odeljenjem, dostupno na : http://web.fmk.edu.rs/files/blogs/2010-11/Psihologija/Psih_obrazovanja/Dobrinka-Kuzmanovic-POI-12.10.2010.pdf.

¹⁵ Preuzeto iz: http://www.whtc.co.uk/uploads/asset_file/Student%20Code%20of%20Conduct%20Policy%202012-13.pdf.

dobre prakse se naziva **Koordinaciono telo za bezbednost učenika u osnovnim i srednjim školama na teritoriji Grada Novog sada** i osnovano je rešenjem Skupštine Grada Novog Sada 2014. godine¹⁶. U njegovom sastavu nalaze se:

- po funkciji, predstavnici kancelarije gradonačelnika, gradski većnici za obrazovanje, omladinu i sport;
- predsednici aktiva direktora osnovnih i srednjih škola sa teritorije Grada Novog Sada;
- predstavnik školske uprave Novi Sad
- predstavnici Saveta roditelja, i od februara 2021. godine, predstavnici Gradskog učeničkog parlamenta¹⁷;
- predstavnici gradskog centra za socijalni rad;
- predstavnici policijske uprave za Novi Sad i Odeljenja za borbu protiv maloletničke delinkvencije,
- predstavnici predškolske ustanove Novi Sad, kao i predstavnici gradske bolnice, i nevladinih organizacija koje se bave zaštitom dece i prevencijom devijantnog ponašanja kod dece i mladih.

Umrežavanje ovih organa i organizacija je dovelo do koncentrisanog „slivanja“ podataka i njihove obrade na jednom mesta; takođe i do sprečavanja prikrivanja incidenata koji se dešavaju u školama, posebno trećeg stepena. Škole su obavezne da tromesečno dostavljaju izveštaje o vršnjačkom nasilju i to : stepenu nasilja , načinu momentalnog reagovanja, i post factum sprovođenju mera za reintegraciju zajednice nakon tog incidenta. Grad Novi Sad je svakako iskoristio mogućnost datu samim Zakonom o lokalnoj samoupravi, u skladu sa tadašnjim čl.36, prema kom svaka lokalna samouprava može samostalno da osniva stalna ili povremena radna tela za razmatranje pitanja iz njene nadležnosti. Koordinaciono telo je i konsultisano kao radno telo Skupštine Grada, pri čemu je njegov značaj i akcije¹⁸ koje je sprovodio u cilju povećanja bezbednosti učenika prevazišao pretpostavljeni okvir i značaj koji mu je ispočetka dat.

Prvi izveštaji su davali utisak povećanja vršnjačkog nasilja, jer je kvartalno beleženo i po 100 incidenata prvog stepena i do 20 incidenata trećeg stepena- Međutim, samo je počelo više da se govori o vršnjačkom nasilju, više da se prijavljuje i više da se radi na rešavanju problema koji postoje već decenijama u ovim sredinama. U ovom momentu poslednji izveštaji o broju incidenata vršnjačkog nasilja datiraju od sredine 2019. godine, budući da je online režim nastave u školama, u novim pandemijskim okolnostima doveo do toga da se, bar na izvesno vreme, suspenduje vršnjačko nasilje U školama. To ne znači da se ono nije dešavalo na društvenim mrežama, u grupama za internu komunikaciju i drugim medijima, no Koordinaciono telo to, nažalost ne može da isprati u punom obimu, bez same prijave nekog od ak-

¹⁶ Rešenje je na linku : http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2015_11/t11_0213.htm.

¹⁷ Vest o tome: https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/novi-sad-jedini-grad-koji-je-oformio-koordinaciono-telo-za-borbu-protiv-nasilja-u-osnovim-i-srednjim-skolama_1214641.html.

¹⁸ Povećanje i poboljšanje fizičko tehničkog nadzora i obezbeđenja škola, vest o tome : <https://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:649111-ZA-VECU-BEZBEDNOST-DjAKA-Barijere-protiv-sumnjivih-lica, zabrana unošenja navijačkih simbola> , vest o tome: <https://www.politika.rs/sr/clanak/430796/Srbija/Navijacki-simboli-zabranjeni-u-novosadskim-skolama, pregled učeničkih u torbi u cilju sprečavanja unošenja opasnih predmeta i opojnih droga u škole>, vest o tome: <https://srednjeskole.edukacija.rs/desavanja/pretrisanje-ucenika-kao-prevencija>.

tera. Do momenta pisanja ovog rada, ova mera nije realizovana u drugim opštinama. Trenutno na realizaciji umrežavanja navedenih organa, na nivou izabраниh opština¹⁹ radi Fondacija „Tijana Jurić“.

UMESTO ZAKLJUČKA

Pandemija COVID-19 nam je promenila prioritete u protekle skoro dve godine i ostavila, čini se, problem vršnjačkog nasilja „u vremenu pre svega ovoga“. Međutim normalizacija nastavnih procesa i njihovo odvijanje u uglavnom uživo okruženju, od kojeg su se učenici moguće i odvikli, i sa svim novim traumama koje su stekli, dovodi do pojave novih i još nasilnijih incidenata. Poslednji takav incident u Kraljevu²⁰ je doveo do novog talasa ogorčenja i zahteva da se „prestupnici najstrožije kazne“ i revizije priče o „Aleksinom zakonu“, i njegovim odredbama, koje su donekle usvojene. Brojnim promenama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja²¹ nisu usvojene niti suspenzija, niti ugovor o ponašanju učenika, ali zato čl.88 stav 1 tačka 3 podtačka 2 spomenutog zakona predviđa premeštaj učenika od petog do osmog razreda u drugu školu, i bez saglasnosti roditelja, tačnije, samo uz obaveštavanje o odluci nastavničkog veća; i u čl.88 stav 6 istog zakona predviđena je nova obaveza obavljanja društveno-korisnog, odnosno humanitarnog rada, koji se odvija u prostorijama škole ili van prostorija škole pod nadzorom nastavnika, odnosno stručnog saradnika- sankcija koja je koristi u slučajevima neprihvatljivog ponašanja pojedinca, ili vršnjačkog nasilja prvog stepena.

Zapravo „Aleksin zakon“ je učinio više od same promene pozitivnog pravnog okvira, učinio je da se o ovoj temi mnogo više priča, govori, prijavljuje, teši, uviđaju greške, pokreću inicijative. Doprinos tome jeste i ovaj kratak osvrt.

Nadamo se da su lekcije naučene.

Ako nisu, novi talasi vršnjačkog nasilja će uskoro uslediti.

LITERATURA:

Iselin, Anne-Marie, *Research on School Suspension*, *The North Carolina Family Impact Seminar, https://childandfamilypolicy.duke.edu/pdfs/familyimpact/2010/Suspension_Research_Brief_2010-04-27.pdf

Psihologija obrazovanja I – vežbe II :Implikacije biheviorističkih teorija za upravljanje odeljenjem, dostupno na : http://web.fmk.edu.rs/files/blogs/2010-11/Psihologija/Psih_obrazovanja/Dobrinka-Kuzmanovic-POI-12.10.2010.pdf

Terriquez, Veronica; Chlala, Robert, and Sacha, Jeff : *The Impact of Punitive High School Discipline Policies on the Postsecondary Trajectories of Young Men*, Research Brief, July 2013, dostupno na : http://pathways.gseis.ucla.edu/publications/Discipline_Report.pdf

¹⁹ Vesti o tome: <http://dnevnikjuga.rs/u-vlasotincu-uskoro-koordinaciono-telo-protiv-vrsnjackog-nasilja/>.

²⁰ <https://www.blic.rs/vesti/hronika/prebili-decaka-koji-brine-o-bolesnom-ocu-potresni-detalji-napada-na-decaka-u-kraljevu/0qqzq91>.

²¹ Sl. glasnik RS, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020, tekst dostupan i na : https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html.

Propisi :

Predlog Zakona o zaštitniku prava deteta, <http://www.savetzapravadeteta.gov.rs>

Nacrt o Zakonu o pravima deteta i zaštitniku prava deteta, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/070619/070619-vest15.html>

Rešenje o osnivanju Koordinacionog tela za bezbednost učenika osnovnih i srednjih škola Grada Novog Sada, *Sl. list Grada Novog Sada*, br. 26/2013 i 55/2015

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020

Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, *Sl. list SFRJ* - dodatak: *Međunarodni ugovori*, broj 15/90 i *Službeni list SRJ* - dodatak: *Međunarodni ugovori*, broj 4/96 i 2/97

Linkovi vesti :

<http://dnevnikjuga.rs/u-vlasotincu-uskoro-koordinaciono-telo-protiv-vrsnjackog-nasilja/>

<https://www.blic.rs/vesti/hronika/prebili-decaka-koji-brine-o-bolesnom-ocu-potresni-detelji-napada-na-decaka-u-kraljevu/0qqzq91>

https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/novi-sad-jedini-grad-koji-je-oformio-koordinaciono-telo-za-borbu-protiv-nasilja-u-osnovim-i-srednjim-skolama_1214641.html

<https://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:649111-ZA-VECU-BEZBEDNOST-DjAKA-Barijere-protiv-sumnjivih-lica>,

<https://www.politika.rs/sr/clanak/430796/Srbija/Navijacki-simboli-zabranjeni-u-novosadskim-skolama>,

<https://srednjeskole.edukacija.rs/desavanja/pretresanje-ucenika-kao-prevenција>

Ostali linkovi:

http://www.whtc.co.uk/uploads/asset_file/Student%20Code%20of%20Conduct%20Policy%202012-13.pdf

<http://www.kostatrfkovicns.edu.rs/Nivoi%20nasilnickog%20ponasanja.pdf>

Lične beleške autorke članka.

**Dragana Ćorić PH. D. The Assistant Professor,
Faculty of Law; University in Novi Sad**

**“ALEKSA’S LAW” 5 YEARS LATER -
WHY DO WE STILL DENY THE EXISTENCE
OF PEER VIOLENCE IN SCHOOLS**

Abstract

After one of the stories about peer violence, which resulted in the loss of the life of a child victim, the public in Serbia was finally moved. It seems that another tragedy was that drop that was too much, after which the sporadic calls for change were finally articulated in concrete actions. A set of proposals for changes in positive law was created, which were supposed to finally draw attention to this increasingly widespread phenomenon in society, which affected children at an increasingly early age. With this proposal, for the first time, all participants in this process of children education are

publicly called to account - pupils who have committed any kind of violence against other pupils, parents - part of them who believe that the child's entry into the school system completes their task of education, and teaching staff, including principals and psychologists in schools, who, for various reasons known only to them, often deny the occurrence of peer violence, viewing it as "regular child mischief."

The paper presents the situation in society and concrete changes that have taken place in positive law, five years after the presentation of this pioneering endeavor in the fight against peer violence in the National Assembly of the Republic of Serbia. We also shortly discuss which promises that society did not fulfill, and why there was resistance to the introduction of penalties, ie tougher penalties for those directly and indirectly responsible for committing peer violence.

Keywords: peer violence, "Aleksa's law", changes

UTICAJ DELINKVENTNIH GRUPA NA MALOLETNIČKU DELINKVENCIJU

Apstrakt

Adolescencija je period velikih promena. Promene se dešavaju gotovo u svim aspektima ličnosti maloletnika. Dolazi do pojave novih potreba maloletnika. Jedna od najizraženijih potreba u tom periodu je potreba za pripadanjem koji mladi zadovoljavaju na različite načine, kroz prosocijalnu, ali i antisocijalnu aktivnost.

U radu će se posebno analizirati uticaj delinkventnih grupa na maloletničku delinkvenciju, počevši od njihovog formiranja, funkcionisanja, pa sve do vršenja krivičnih dela sa elementima nasilja. što je i osnovni predmet ovog rada. Neformalni kodeks kojeg se pridržavaju članovi ovih grupa u mnogome otežava njihovo otkrivanje. U suzbijanju negativnog uticaja maloletničkih grupa, posebno je važna primarna prevencija, kako članovi grupa ne bi usvojila kriminogene obrasce ponašanja. Cilj rada je da se na sveobuhvatan način ukaže na složen uticaj delinkventnih grupa na maloletničku delinkvenciju i ukaže na moguće načine za njeno suzbijanje.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija, delinkventne grupe, prevencija.

UVODNE NAPOMENE

Posebno značajno pitanje u borbi protiv maloletničke delinkvencije je uticaj vršnjaka i neformalnih grupa. Negativni uticaj susedstva na pojavu delinkventne aktivnosti mladih se najčešće manifestuje preko delinkventnih grupa koje čine vršnjaci sa delinkventnim ponašanjem. Ukoliko je dodir sa tim licima neposredniji i intenzivniji, utoliko je veći uticaj na delinkventno ponašanje ostalih građana. U tom pogledu dolaze na prvo mesto razni profesionalni prestupnici, koji predstavljaju pravi rasadnik kriminaliteta, naročito među omladinom.

Naročito veliki kriminogeni uticaj na maloletnike imaju organizovane grupe profesionalnih kriminalaca i siledžija, koje ispoljavaju razna antisocijalna ponašanja obično na javnom mestu koja karakteriše agresivnost i nasilnost, kao preovlađujuće obeležje. One nastoje da na razne načine u svoju sredinu uvuku nova lica. Svojim ponašanjem, svojim idealiziranjem sveta kriminalaca, one deluju destruktivno na okolinu, utiču na javljanje određene psihologije koja služi kao baza za nepoštovanje zakona, za ignorisanje društvenih obaveza interesa i ciljeva, za prezriv odnos prema čovekovom dostojanstvu, za javljanje stremljenja ka lakoj zaradi i drugim antisocijalnim težnjama i pojavama (Milutinović; Aleksić, 1989: 63-64).

* Dr Filip Mirić je naučni saradnik i stručno-tehnički saradnik za doktorske studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, e-mail: filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

Na kraju ovog uvodnog dela izlaganja o uticaju društvenih grupa na maloletničku delinkvenciju, trebalo bi istaći da je adolescencija period velikih promena. Promene se dešavaju gotovo u svim aspektima ličnosti maloletnika. Dolazi do pojave novih potreba maloletnika. Jedna od najizraženijih potreba u tom periodu je potreba za pripadanjem koju mladi zadovoljavaju na različite načine, kroz prosocijalnu, ali i antisocijalnu aktivnost.

U radu će se posebno analizirati uticaj delinkventnih grupa na maloletničku delinkvenciju, počevši od njihovog formiranja, funkcionisanja, pa sve do vršenja krivičnih dela sa elementima nasilja. što je i osnovni predmet ovog rada. Neformalni kodeks kojeg se pridržavaju članovi ovih grupa u mnogome otežava njihovo otkrivanje. U suzbijanju negativnog uticaja maloletničkih grupa, posebno je važna primarna prevencija, kako članovi grupa ne bi usvojila kriminogene obrasce ponašanja. Cilj rada je da se na sveobuhvatan način ukaže na složen uticaj delinkventnih grupa na maloletničku delinkvenciju i ukaže na moguće načine za njegovo suzbijanje.

RAZLIČITE DRUŠTVENE GRUPE I MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA - NAČINI POVEZIVANJA MALOLETNIKA

Povezivanje maloletnika kroz različite društvene grupe su odraz njihove težnje za pripadanjem zajednici vršnjaka. Prema mišljenju stručnjaka, te grupe mogu imati prosocijalne aktivnosti i ciljeve (različita sportska i druga udruženja mladih). Sa druge strane adolescenti se mogu udruživati i u različite grupe sa antisocijalnim i asocijalnim ciljevima, što predstavlja poseban sociološki i kriminološki problem. Ovakvo udruživanje je posebno izraženo u vreme školskog raspusta zbog viška slobodnog vremena koji je tada maloletnicima na raspolaganju. U praksi se uočava da stariji maloletnici (16-18 god.) najčešće vrše krivična dela tokom raspusta i to su obično dela protiv imovine i života i tela. Problem je u tome što „stariji“ ne uspevaju na vreme i dovoljno dobro da razumeju mehanizme delovanja maloletničkih grupa, što onemogućava efikasnu borbu protiv njih. Borba protiv maloletničke delinkvencije je mnogo šira od pukog kažnjavanja maloletnika sa delinkventnim ponašanjem i njihovog izdvajanja iz društva. Treba pronaći što efikasnije mere za suzbijanje maloletničkog kriminaliteta, a pritom u što većoj meri onemogućiti negativno delovanje krivičnog postupka na psihofizički razvoj maloletnika.

Način korišćenja slobodnog vremena utiče na pojavu maloletničke delinkvencije na nekoliko načina. U kriminologiji odavno postoji stanovište po kome neorganizovano slobodno vreme doprinosi pojavi maloletničke delinkvencije. Istraživači maloletničke delinkvencije su nastojali da empirijski identifikuju takve negativne uticaje neorganizovanog slobodnog vremena i pokažu njihov značaj u determinisanju ovog ponašanja. Njihovu pažnju posebno je privukla pojava neformalnog organizovanja mladih prestupnika. Poznato je da se kod mladih dosta rano javlja potreba za udruživanjem, koja je naročito naglašena počev od prepubertetskog doba. Zato se može reći da je za slobodno vreme mladih karakteristično njihovo udruživanje u grupe. Ovo najpre ima za osnovu igru, kao zajednički interes svih članova. Od tih grupa ili van njih, vremenom se izdvajaju grupe sa izvesnim specijalizovanim interesima i afinitetima. (Jašović, 1978: 234).

Organizacija slobodnog vremena je od naročite važnosti i u postupku izvršenja zavodskih vaspitnih mera, izrečenih maloletnicima sa delinkventnim ponašanjem. Ako korišćenje slobodnog vremena ovih lica nije organizovano i planski usmereno, ona se bave, kockanjem, klađenjem tetoviranjem (Konstantinović-Vilić, Kostić, 2011). Efikasno planiranje i iskorišćavanje slobodnog vremena je od posebnog značaja u prevenciji maloletničkog kriminaliteta. Kao što je već u radu rečeno, kriminološke studije pokazuju da maloletnici najčešće i vrše krivična dela tokom slobodnog vremena, u dokolici. S toga je od izuzetnog značaja da se maloletnicima ne ostavlja previše slobodnog vremena, a i da se ono ispuni korisnim sadržajima (čitanje, šetanje, kreativna druženja sa vršnjacima itd). Kroz različite oblike „aktivnog odmora“, može se posredno uticati na smanjenje stope maloletničke delinkvencije koja je, na nesreću svih nas, još uvek veoma visoka. Na ovaj način se slobodno vreme mladih ispunjava korisnim sadržajima, što pozitivno utiče na generalnu prevenciju javljanja delinkventnog ponašanja (Mirić, 2016: 445-446).

Međutim, izvesne od ovih specifičnih grupa mogu pod određenim okolnostima prerasti u maloletničke bande ili gangove, sa izrazitom antisocijalnom delatnošću, koja često rezultira vršenjem najtežih krivičnih dela. Zbog toga je važno istaći negativan uticaj susedstva i delinkventnih grupa na pojavu maloletničke delinkvencije, koji zaslužuje naročitu pažnju.

Posebno značajno pitanje u borbi protiv maloletničke delinkvencije je uticaj vršnjaka i neformalnih grupa. Negativni uticaj susedstva na pojavu delinkventne aktivnosti mladih se najčešće manifestuje preko delinkventnih grupa koji čine vršnjaci sa delinkventnim ponašanjem. Ukoliko je dodir sa tim licima neposredniji i intenzivniji, utoliko je veći uticaj na delinkventno ponašanje ostalih građana. U tom pogledu dolaze na prvo mesto razni profesionalni prestupnici, koji predstavljaju pravi rasadnik kriminaliteta, naročito među omladinom, zatim siledžije, pijanice, kockari i druge slične kategorije lica.

Poznato je da intimne vršnjačke grupe doprinose u velikoj meri oblikovanju ličnosti mladoga čoveka. U slučaju kada su te grupe antidruštvene, kada ispoljavaju kriminalne stavove, motive i akcije, one mogu orijentisati lica koje im pripadaju u pravcu vršenja raznih oblika devijantnog ponašanja. U tom pogledu su vrlo uticajne delinkventne grupe i bande, koje uvlače mlade u svoje redove, u koje stiču poverenje ako uspešno izvrše kriminalna dela, i druge antidruštvene podvige. One tako razvijaju kod njih antidruštvene motive i stavove i pripremaju ih za devijantno ponašanje (Militinović;Aleksić, 1989: 63-64).

Punoletni izvršioци krivičnih dela mogu često koristiti maloletna lica ili grupe maloletnih lica za izvršenje najrazličitijih krivičnih dela, znajući da se njima ne može izreći krivična sankcija ili da će se ona biti mnogo blaža po vrsti i meri. Ovde je reč o institutu posrednog izvršilaštva, u kada se kažnjava lice koje je iskoristilo krivično neodgovornu osobu za izvršenje krivičnog dela. Da bi postojao ovaj institut, maloletnik ne sme ispoljiti svest i volju za izvršenjem krivičnog dela (Jovašević, 2006: 251). U slučaju korišćenja krivično neodgovornih lica (dece, neuračunljivih lica), sasvim je jasno da ona ne mogu biti izvršioци krivičnih dela, već samo objektivni prouzrokovači posledice. Ovakvi slučajevi obično privlače veliku medijsku pažnju (Rakić, 2020).

U osnovi negativnog uticaja susedstva na pojavu maloletničke delinkvencije leži identifikacija sa negativnim uzorima. Posebno je važna identifikacija sa vođom kriminalne grupe, zbog toga što vođa takve grupe uvek zahteva apsolutnu poslušnost, usled čega dolazi do tzv. defanzivne identifikacije. Defanzivna identifikacija u suštini znači pokoravanje jednoj osobi ili grupi koja je izuzetno agresivna i koja preti pojedincu koji joj prilazi. U strahu od moguće kazne, takav pojedinac se ne pretvara u agresora prema osobama koji mu prete, već prema zajedničkom „neprijatelju“ tj. društvu u celini. (Hajduković, 1975: 54). Susedstvo može biti snažan kriminogeni faktor i iz razloga, što su susedi po prirodi stvari upućeni jedni na druge sa izraženim interpersonalnim odnosima, koji ne postoje u nekim drugim društvenim zajednicama. Ovo je još izraženije u doba adolescencije kada je izražena potreba za pripadanjem različitim društvenim grupama. Ukoliko je reč o grupama koje ispoljavaju antidruštveno delovanje, utoliko su veće šanse da adolscenti ispolje neko delinkventno ponašanje (Mirić, 2014: 213).

Predviđanje ponašanja maloletnika u grupi je od posebnog značaja za suzbijanje maloletničke delinkvencije. Značaj udruživanja u vršnjačke grupe za pravilan razvoj ličnosti adolescenata veoma lepo je ilustrovao psiholog Nikola Rot u svojoj knjizi „Osnovi socijalne psihologije“ navodeći: „kroz pripadnost grupi vršnjaka, pre svega u periodu adolescencije, mladi ljudi traže svoj identitet, nastoje da postignu ličnu autonomiju i nađu uspešniji put u svet odraslih... Oni teže da se emancipuju od roditeljskog ograničavanja i ništa nije neprijatnije adolescentu nego prebacivanje i rukanje da je nesamostalan, da je potpuno pod kontrolom roditelja posebno majke. Grupe vršnjaka ne karakteriše samo to što imaju neke zajedničke vrednosti i stavove, što pokazuju određene istovetne načine ponašanja nego je važna karakteristika drugovanja i uključenost u grupe vršnjaka, nastojanje da se objasne i formulišu sopstvene dileme, da se izmene mnogobrojna iskustva o društvu i životu, da se stavljaju pod pitanje i sumnju autoritativne deklaracije roditelja, nastavnika i drugih odraslih s obzirom na to da su takve deklaracije često uprošćene idealizacije i mnogo puta suprotne njihovom konkretnom ponašanju (Rot, 2006: 131, 132). Iz svega navedenog proizilazi zaključak da uticaju vršnjačkih grupa treba pokloniti punu pažnju i uvažiti ga prilikom kreiranja mera politike suzbijanja maloletničke delinkvencije (Mirić, 2014: 214).

Poseban problem predstavlja uticaj grupa osuđenika na maloletničko prestupništvo. Osuđeničke bande su takve grupe zatvorenika, koje predstavljaju veliku sigurnosnu pretnju za funkcionisanje ne samo formalnog, već i neformalnog sistema. Pred predstavnike formalnog sistema se stavlja gotovo (ne)moguća misija da spreče delovanje osuđeničkih bandi, koje se ogleda u ugrožavanju sigurnosti ostalih zatvorenika i radnika zatvorske uprave, kao i u trgovini drogom i drugim nelegalnim aktivnostima. Drugim rečima, bande zatvorenika sprečavaju osnovnu svrhu krivičnih sankcija, a to je resocijalizacija osuđenika. Osuđeničke bande dovode i do širenja tzv. kriminalne bolesti, jer ce mnogi zatvorenici, plašeći se za svoju bezbednost, priključuju ovim kriminalnim organizacijama, u kojima „uče“ da vrše veliki broj drugih krivičnih dela (Kostić ;Dimovski, 2013: 231). Posebno je negativan uticaj osuđeničkih bandi na maloletnike. One deluju i van zidina penitencijarnih ustanova, a svoje članive često regrutuju iz redova maloletnika sa delinkventnim ponašanjem. Ovo delovanje se može suzbiti merama formalne i neformalne društvene i pravne kontrole. Formalna

kontrola se sprovodi prema osuđenicima, kako bi se sprečilo njihovo dalje kriminalno delovanje, dok se mere neformalne kontrole sprovode prema maloletnicima, kako ne bi ispoljili protivpravno ponašanje. Od najranijeg detinjstva treba edukovati decu i maloletnike o opasnosti antisocijalnih i asocijalnih ponašanja, najpre u porodici, a zatim i kroz sve nivoe obrazovanja.

Navijačke grupe mogu imati posebno negativan uticaj na maloletnike sa delinkventnim ponašanjem. Kohezivni element među članovima grupa je upravo pripadnost navijačkim strukturama pojedinog sportskog kluba. Nasilje se u ovom slučaju ispoljava na sportskim manifestacijama. Da bi se suzbio ovaj negativan uticaj neophodno je sadejstvo svih državnih organa, posebno uprave sportskih klubova. Posebno je važno širiti kulturu nenasilja i podizati društvenu svest o nenasilnom rešavanju konflikata jer navijači klubova ne smeju biti rivali. Da bi se ovaj cilj ostvario, nisu dovoljne samo krivičnopravne mere, već mnogo širi društveni konsensus, koji, čini se, nedostaje u našem društvu.

Razvoj savremenih informacionih tehnologija doveo je do drugačijeg udruživanja maloletnika. Vršnjačko nasilje putem interneta je dobilo mnogo različitih oblika ispoljavanja. Ovde će biti reči samo o nekima od njih.

1) Vredanje (tzv. flejming, engl. Flaming), podrazumeva kratku i žustru raspravu između dve ili više osoba putem bilo koje komunikacione tehnologije, koja se sastoji u namernom postavljanju ili slanju elektronskih poruka sa uvredljivim, zlobnim, ponižavajućim ili vulgarnim sadržajima.

2) Uznemiravanje (engl. Harrassment), predstavlja ponavljanje slanja uvredljivih, provokativnih, grubih i neprijateljskih poruka jednoj osobi ili grupi; za razliku od vredanja ovaj oblik nasilja je jednostran i traje duže vreme.

3) Ogovaranje i klevetanje (engl. Denigration, Dissing) sastoji se u slanju ili postavljanju uvredljivih i neistinitih informacija o nekome u nameri ugrožavanja reputacije ili prijateljskih odnosa koju ta osoba ima, poseban oblik mogu da predstavljaju tzv. „elektronske knjige utisaka“ (engl. Slam book) koje imaju za cilj ponižavanje i ismevanje drugih osoba, najčešće školskih vršnjaka.

4) Lažno predstavljanje (impersonacija, engl. Impersonation) sastoji se u lažnom predstavljanju jedne osobe tako što koristi šifru te osobe da bi pristupila njenim nalogima, a zatim komunicirala na negativan ili neprikladan način sa drugima, stvarajući utisak da izražava mišljenje osobe čiji nalog koristi.

5) Nedoizvoljeno saopštavanje (tzv. auting, engl. Outing) predstavlja javno pokazivanje, postavljanje ili prosljeđivanje tuđih privatnih slika, sadržaja ili lične komunikacije onim osobama kojima te informacije nisu bile namenjene; na ovaj način se tuđe lične informacije čine javnim i dostupnim svima.

6) Obmanjivanje (engl. Trickery) postoji kada napadač prevarom ili lukavstvom otkriva lične, najčešće tajne i ponižavajuće informacije o nekoj osobi, a zatim ih deli sa drugima. Za razliku od nedozvoljenog saopštavanja gde je nasilnik u posedu određenih informacija o nekome, kod obmanjivanja on koristi prevaru kako bi do poverljivih informacija došao.

7) Isključivanje (engl. Exclusion, Ostracism) predstavlja indirektni metod sajber nasilja koji se sastoji u namernom isključivanju neke osobe iz određene virtualne grupe ili zajednice (npr. lista prijatelja, e-mail lista, soba za časkanje i sl.).

8) Proganjanje (engl. Cyber stalking) predstavlja korišćenje elektronskih komunikacija u cilju proganjanja neke osobe kroz repetitivnu uznemiravajuću i preteću elektronsku komunikaciju (Vilić, 2016: 175-176; Mirić, 2017: 65).

Stvaranje bezbednog društva podrazumeva i pravo na bezbedno digitalno okruženje. Ono predstavlja i preduslov za ostvarivanje brojnih drugih ljudskih prava, što je posledica informatičke ere u kojoj živimo. Ekspanzija informacionih tehnologija među mladima ima pozitivne efekte ne samo kada je reč o tranziciji i dostupnosti znanja, informacija i veština, već i u oblasti socijalne interakcije među mladima. Osim pozitivnih efekata, Internet može postati i izvor bola i patnje za žrtve elektronskog nasilja. Dalja istraživanja fenomenoloških, ali i etioloških karakteristika digitalnog vršnjačkog nasilja u/prema grupi maloletnih lica, mogu dodatno osnažiti borbu za bezbednije i pravednije informatičko društvo i dati joj neophodnu naučnu podlogu i podršku .

Udruživanje maloletnika u grupe je veoma heterogeno jer se može odvijati po više osnova i na više načina. Upravo ovo njihovo svojstvo onemogućava jednoobraznost delovanja sa ciljem suzbijanja ove negativne pojave.

PREVENCIJA NEGATIVNOG UTICAJA DELINKVENTNIH GRUPE

Maloletnici se u vršnjačke grupe najčešće povezuju u školskoj sredini jer je to sasvim prirodan milje za njihovu socijalizaciju. Škola, u osnovi, predstavlja snažan faktor prevencije maloletničke delinkvencije. Ipak, ovaj pozitivan aspekt školske sredine može biti umanjen ukoliko se ne prepozna i suzbije delovanje grupa sa delinkventnim ponašanjem. Osnovni motiv maloletnika da podrže delovanje ovakvih grupa nije uvek materijalna korist koja se može steći izvršenjem krivičnih dela. Mnogo češće je to prirodna želja maloletnika za dokazivanjem pred vršnjacima i pripadnosti grupi. Tada dolazi do svojevrsne „socijalizacije kroz vršenje krivičnih dela“. Mnoga kriminološka istraživanja su pokazala da su delinkventni učenici (učenici skloni delinkventnom ponašanju) slabije integrisani u školski sistem i postižu slabiji uspeh u školi, te imaju slabije razvijene radne navike i pokazuju veću emocionalnu nestabilnost i neprihvatljive oblike ponašanja u odnosu na nedelinkventne učenike, odnosno učenike koji nisu skloni delinkventnom ponašanju (Orlić, Karović, 2020) . Preventivni programi mogu biti veoma korisni u suzbijanju nasilničkog ponašanja i eliminisanju delovanja grupa sa delinkventnim ponašanjem u školskoj sredini. Oni mogu biti jednako usmereni na primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju kriminaliteta. Većina takvih programa se godinama uspešno sprovodi u Sjedinjenim Američkim državama.

Veoma interesantan program ovog tipa nosi naziv *Graditelji mira*. Svi učesnici programa uče pet prostih pravila izrečenih običnim jezikom, što čini intervenciju lakom za učenje i održavanje: (a) pohvalimo ljude, (b) izbegavajmo osuđivanje, (v) tražimo savet od pametnih ljudi i prijatelja, (g) obratimo pažnju na štetu koju smo pričinili i popravimo je, (d) ispravimo greške. Da bi se pomoglo učenicima da nauče ove principe, program uključuje: (a) dnevne rituale koji se odnose na jezik programa i principe koji su označeni da podrže osećaj pripadnosti; (b) podsticaje i simbole koji mogu da se primene u različitim okolnostima u zajednici; (v) specifične podsticaje da se nove strategije prenesu na druge okolnosti, osim onih u kojima su naučene. Na primer, osoblje i učenici se podstiču da koriste beležnicu pohvala da bi obratili pažnju na pozitivno prosocijalno ponašanje i pohvalili ga u razredu, školi, porodici. Poseban *Plakat za mir* može da se postavi pored fontane sa vodom za piće, da se deca podstaknu da ne idu preko reda dok čekaju svoj red, a učenici se ponekad šalju kod direktora zbog ljubaznih postupaka ili dobrih dela, a ne samo zbog disciplinskih problema. Principi i pravila prožimaju celu školu i učenici izvršavaju aktivnosti iz posebno dizajnirane humoristične knjige u kojoj su oni nacrtani kao junaci. Nastavnici aktivnije nadgledaju »vruća mesta« u školi, kao što su trpezarija i holovi, pohvaljuju prosocijalno ponašanje. Sve to je usmereno na stvaranje pozitivne klime i kulture u školi, sa naglaskom na pozitivno ponašanje (osetljivost i briga za druge, empatija, saradnja, pomaganje i podrška drugima, samokontrola, zreli oblici ponašanja sa vršnjacima, ljubazno ponašanje). Obuka nastavnika za sprovođenje programa ima nekoliko faza, uključujući preinterventno usmeravanje celokupnog školskog osoblja, poludnevnu obuku u vidu radionice i ekstenzivno nadgledanje od strane stručnjaka iz programa (u proseku dva sata nedeljno, u prva tri-četiri meseca intervencije, a zatim, po potrebi). Svaka škola koja učestvuje u programu ima poseban sastanak posvećen temama koje je školsko osoblje uočilo kao važne; periodično se organizuje grupni forum da bi se razmotrila uspešnost programa; povremeno se organizuju jednodnevni radni sastanci usmereni na primenjivanje i stvaranje novih materijala i intervencija (Gašić-Pavišić, 2004: 175).

Takođe, veoma je zanimljiv *Program prevencije nasilja za adolescente (The Violence Prevention Curriculum for Adolescent)*. Program je namenjen učenicima koji žive u gradskoj sredini sa visokom učestalošću nasilja. Oni se poučavaju da je stvar izbora da li se tući ili ne i da je pri pravljenju izbora važno uzeti u obzir potencijalne posledice. U igri uloga se prikazuje uobičajena situacija nasilja, analizira se kako dolazi do nasilja, i koje su uloge glavnih učesnika i njihovih prijatelja. Igra uloga se snima na video traci, što služi kasnije za diskusiju. Ukazuje se na provokativno ponašanje i razmatraju alternative tom ponašanju. Diskusija je usmerena na pokazivanje i potkrepljivanje preventivnog pozitivnog ponašanja (Gašić-Pavišić, 2004: 175).

Ovakvi programi preventivnog karaktera su izuzetno značajni jer mogu doprieti suzbijanju delinkventnog ponašanja maloletnika i uticati na promenu njihovog vrednosnog sistema, u pravcu prihvatanja prosocijalnih oblika ponašanja. Zbog toga, bi trebalo razmišljati o njihovom širem korišćenju u obrazovnim institucijama u Srbiji.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Adolescencija je period burnih promena kod mladih osoba. Stvaraju se novi motivi i potrebe. Jedna od najizraženijih potreba u ovom periodu jeste ona koja se odnosi na pripadnost grupi. Grupe sa pozitivnim delovanjem mogu doprineti usvajanju pozitivnih modela ponašanja i uticati na razvoj maloletnika. Sa druge strane grupe vršnjaka sa delinkventnim ponašanjem predstavljaju poseban socijalni problem. Nije ih lako suzbiti upravo zbog jakih kohezivnih veza između članova. Zbog činjenice da kod maloletnika, u zavisnosti od dobnog uzrasta i karakteristika same ličnosti, nije završen psihosocijalni razvoj, krivičnopravni sistem sa svojim sankcijama, nije uvek delotvoran i adekvatan način reakcije na protivpravna ponašanja maloletničkih grupa sa delinkventnim ponašanjem. Osnova vaspitanja maloletnika je vera da se grupa sa delinkventnim ponašanjem, uz adekvatan pristup, može preobratiti u grupu sa pozitivnim ciljevima. Mnogo više pažnje treba posvetiti prevenciji, kroz promenu antisocijalnih obrazaca ponašanja, razvijajući svest mladih o važnosti zaštite osnovnih društvenih vrednosti i poštovanja moralnih i pravnih normi. Preventivni programi navedeni u ovom radu, mogli bi predstavljati dobru smernicu i primere dobre prakse koje valja slediti prilikom kreiranja mera i aktivnosti za duzbijanje maloletničke delinkvencije.

LITERATURA:

- Gašić-Pavišić, S. (2004) 'Mere i programi za prevenciju nasilja u školi', *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, vol. 36, no. 36, pp. 168-187.
- Hajduković, Č. (1975) *Prestupništvo ponašanje mladih*, Beograd: Savremena administracija.
- Jašović, Ž.. (1978) *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd: Naučna knjiga.
- Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik.
- Konstantinović-Vilić, Kostić (2011) *Penologija*, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nisu.
- Kostić, M; Dimovski, D. (2013) Osuđeničke bande u Sjedinjenim Američkim Državama', *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, god. 51, br. 65, 219-236.
- Milutinović, Aleksić (1989) *Maloletnička delinkvencija*, Beograd: Naučna knjiga.
- Mirić, F. (2014) *Savremena shvatanja fenomenologije i etiologije maloletničke delinkvencije - doktorska disertacija*, Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Mirić, F. (2016) Leisure time and juvenile delinquency, *Facta universitatis. Series Law and Politics*, vol. 14, no. 3, pp. 441-446.
- Mirić, F. (2017) 'Vršnjačko nasilje na internetu kroz prizmu kriminalne fenomenologije', in Dimovski, D. and Miomira Kostić, J.S. (ed.) *Izazovi odrastanja u svetu savremenih tehnologija, 22. Oktobarski susreti u socijalnoj zaštiti- Zbornik radova sa konferencije*, Niš: Centar za socijalni rad "Sveti Sava".
- Orlić, S ; Karović, S. (2020) Uticaj kvaliteta života na delinkventno ponašanje maloljetnih lica, *Revija za pravo i ekonomiju*, vol. 21, br. 2, 53-68.
- Rakić, N. (2020) *Prošle godine čak 8.000 maloletnika došlo u sukob sa zakonom, koja krivična dela su najčešće činili*, 15septembar, [Online], Available: HYPERLINK "<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4079451/maloletnici-kriminal-.html>" <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4079451/maloletnici-kriminal-.html> [13 februar 2021].
- Rot, N. (2006) *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vilić, V. (2016) *Povreda prava na privatnost zloupotrebom društvenih mreža kao oblik kompjuterskog kriminaliteta – doktorska disertacija*, Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

**Filip Mirić, LL.D. Research Fellow; Associate at Post Graduate Studies,
Faculty of Law, University of Niš,**

THE INFLUENCE OF DELINQUENT GROUPS ON JUVENILE DELINQUENCY

Abstract

Adolescence is a period of big change. Changes occur in almost all aspects of a minor's personality. New needs of minors appear. One of the most pronounced needs in that period is the need for belonging to the group that young people satisfy in different ways, through prosocial, but also antisocial activity.

In this paper will be analyzed the impact of delinquent groups on juvenile delinquency, starting from their formation, functioning, and all the way to committing crimes with elements of violence. It is a main subject of this paper. The informal code adhered to by the members of these groups makes their disclosure much more difficult. In combating the negative impact of juvenile groups, primary prevention is especially important, so that the members of groups would not adopt criminogenic patterns of behavior. The aim of this paper is to point out in a comprehensive way the complex influence of delinquent groups on juvenile delinquency and notice possible ways to combat it.

Keywords: juvenile delinquency, delinquent groups, prevention.

ISTOPOLNO RODITELJSTVO U ODLUKAMA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Apstrakt

Među postupcima koji su vođeni pred Evropskim sudom za ljudska prava, a tiču se zaštite prava dece, veliku pažnju javnosti privlače oni u kojima se postavilo pitanje prava homoseksualaca da usvajaju decu i najboljem interesu dece u tim situacijama. Oni su posebno delikatni, imajući u vidu specifičnost porodičnih odnosa i uslovljenost porodičnopravnih normi istorijom, kulturom i tradicijom država. Kao pitanje u ovim postupcima postavlja se i pravo lezbejskih parova na medicinski asistiranu prokreaciju, ali i pravo istopolnih parova na zajedničko vršenje roditeljskog prava u situacijama kada jedan od partnera ima svoje biološko dete. U radu će biti analizirane značajnije presude Evropskog suda za ljudska prava u ovoj oblasti.

Ključne reči: istopolno roditeljstvo, LGBT parovi, Evropski sud za ljudska prava, prava deteta, usvojenje.

UVOD

Neke evropske države priznaju istopolno partnerstvo zakonima koji omogućavaju da se istopolni parovi venčaju ili da registruju svoje zajednice, iako se ovi zakoni razlikuju od zemlje do zemlje i pružaju različite nivoe zaštite i prava. Druge evropske zemlje zakonski ne priznaju istopolne partnerske zajednice, a neke su uvele i zakonske odredbe koje isključuju mogućnost istopolnih parova da zakluče brak. Problem predstavlja i činjenica da većina zemalja EU ne priznaje zakone drugih država u ovoj oblasti, pa se može desiti da par venčan u jednoj državi svoja prava, odgovornosti i zaštitu može ostvariti samo u zemaljama EU koje trenutno priznaju njihov brak. Nedostatkom uzajamnog priznavanja dovodi se u pitanje sloboda kretanja ljudi kao jedan od osnovnih principa EU.

Preživeli partneri u LGBT vezama mogu ostati i bez finansijske podrške nakon smrti partnera, budući da mnogi penzioni fondovi ne prepoznaju ove partnere i porođice kao ravnopravne tradicionalnim porodicama, koje uživaju sva zakonska prava, zbog čega se često ističe da seksualna orijentacija ili rodni identitet postaju osnov za

* Viši naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. e - mail: a.covic@iup.rs.

** Naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. e - mail: b.stjepanovic@iup.rs.

Bogdana Stjepanović se zahvaljuje dr Ani Čović, višem naučnom saradniku Instituta za uporedno pravo, za pomoć koju joj je pružala savetima kao komentor, tokom izrade doktorske disertacije pod nazivom "Sadržina bračnog ugovora", odbranjene na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 30. 6. 2021. godine, pod mentorstvom prof. dr Slobodana Panova.

diskriminaciju u različitim sferama života - kako u pogledu porodičnog života, tako i u pogledu ekonomskih prava. Takođe, parovi suprotnog pola imaju pristup bezbednoj i medicinski potpomognutoj veštačkoj oplodnji, dok se lezbejskim parovima često uskraćuje takva mogućnost.

Sloboda rađanja podrazumeva pravo na brak i zasnivanje porodice, pravo na planiranje porodice, pravo na reproduktivno zdravlje, pravo na jednakost i zabranu diskriminacije, pravo na informaciju i obrazovanje i pravo na privatnost i porodičan život. Pravo na planiranje porodice nije eksplicitno garantovano nijednim međunarodnim dokumentom, a osnovu za njegovu zaštitu mogu predstavljati član 23. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (posebna zaštita porodice i deteta), član 12. Evropske konvencije o ljudskim pravima (pravo na brak) i član 16. UN Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, koji predviđa obavezu država da obezbede jednakost muškaraca i žena i u oblasti planiranja porodice (Čović, 2017, p. 25).

U Ustavu Republike Srbije član 63. utvrđuje "pravo svakoga da odlučuje o rađanju dece" („Službeni glasnik RS“, 98/2006). Član 5. Porodičnog zakona utvrđuje da žena slobodno odlučuje o rađanju („Službeni glasnik RS“, 18/2005). Zakon o zabrani diskriminacije usvojen u maju 2009. godine, zabranjuje diskriminaciju zasnovanu na polu, rodu i seksualnoj orijentaciji i kvalifikuje ih kao teške oblike diskriminacije („Službeni glasnik RS“, 22/2009). U međunarodnom pravu od značaja je Rezolucija Evropskog parlamenta koja u članu 6 propisuje da se zabranjuje diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji, a u članu 56. i 57. se pozivaju sve države članice da garantuju jednoroditeljskim porodicama, nevenčanim parovima i istopolnim parovima prava koja imaju i tradicionalni parovi, kao i da podnesu amandmane na postojeće zakone u cilju registracije istopolnih parova (Rezolucija Evropskog parlamenta br. A5-0050/2000 od 16. marta 2000). Povelja o osnovnim pravima Evropske Unije u članu 21. ističe da je zabranjen bilo koji vid diskriminacije, pa tako i onaj zasnovan na seksualnoj orijentaciji. Međutim, istopolni parovi pravo na brak ne mogu da ostvare sve dok se ne promeni ustav, jer se brak u članu 62. Ustava Republike Srbije definiše kao zajednica života muškarca i žene. U Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama iz 2003. godine, govorilo se o ravnopravnosti supružnika, bez navođenja pola („Službeni list SCG, 6/03).

U nekim presudama Evropski sud za ljudska prava presudio je da je uskraćivanje roditeljskog staranja nad biološkim detetom samo na osnovu seksualne orijentacije diskriminatorno i da kao takvo krši Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, kao i isključivanje lezbejki, homoseksualaca i biseksualnih osoba iz zahteva za usvajanje deteta.

USVOJENJE DECE OD STRANE ISTOPOLNIH PAROVA - PRIMERI IZ SUDSKE PRAKSE

Usvojenje od strane istopolnih parova, može se pojaviti u tri oblika: usvojenje od strane homoseksualnog para, usvojenje biološkog deteta jednog partnera od strane drugog partnera homoseksualca, ali i usvojenje od strane homoseksualca pojedinca.

U pogledu bračnog statusa usvojitelja, naš Porodični zakon propisuje da usvojiti mogu supružnici ili vanbračni partneri zajedno, ali i lice koje je supružnik ili vanbračni

partner roditelja deteta. U određenim situacijama, ministar nadležan za porodičnu zaštitu može dozvoliti uvojenje i licu koje živi samo, pod uslovom da za to postoje naročito opravdani razlozi (član 101. PZ). Usvojenje se zasniva odlukom organa starateljstva kada je to u najboljem interesu deteta (član 89. PZ). Prema tome, tumačeći slovo zakona, može se zaključiti da bi se u poslednjem slučaju, kada se kao potencijalni usvojitelj pojavljuje lice koje živi samo, moglo dogoditi da se kao kriterijum za (ne) podobnost za ulogu usvojitelja pojavi i njegova seksualna orijentacija, ukoliko bi se ispostavilo da je podnosilac zahteva za usvojenje homoseksualno opredeljen. Kako bi se u tom slučaju mogao okončati postupak pred nacionalnim organima, ali i pred Evropskim sudom za ljudska prava, biće ilustrovano slučajem *Frette protiv Francuske*.

Do donošenja Konvencije o usvojenju dece 1967 godine, među nacionalnim zakonodavstvima postojale su značajne razlike u oblasti usvojenja. Donošenje Konvencije o usvojenju dece (Savet Evrope, 1967) prvi je važniji korak učinjen u cilju harmonizacije nacionalnih zakonodavstava u ovoj oblasti. Ratifikacijom, odnosno njenim potvrđivanjem od strane parlamenta ili drugog nadležnog organa države, Konvencija postaje obavezna kao i svaki drugi zakon, pa sudije mogu u donošenju svojih presuda da se pozivaju na Konvenciju i da je neposredno primenjuju i kada je ona u sukobu sa nekim zakonom. Ratifikovani međunarodni ugovori imaju primat nad unutrašnjim izvorima prava u skladu sa principom *pacta sunt servanda*. Konvencija nije predviđala mogućnost usvojenja deteta od strane vanbračnih i istopolnih partnera, što se i smatralo jednim od razloga za donošenje novog revidiranog nacrtu Konvencije. Naime, danas se ističe da su se društveni uslovi i odnosi u porodici promenili i da se porodica, osim u svom tradicionalnom obliku, pojavljuje i u nekim novim oblicima, koje pravni poređak treba da uvaži kako ne bi došlo do raskoraka između prava i društvene realnosti. S obzirom na to da je Konvencija o usvojenju dece doneta u vreme kada položaj bračne i vanbračne dece još uvek nije bio u potpunosti izjednačen u pogledu prava i obaveza, interesantan je član 12 koji predviđa mogućnost da lice usvoji svoje dete koje nije rođeno u braku, ukoliko bi se na taj način poboljšao položaj deteta. Međutim, u današnje vreme, kada bračna i vanbračna deca uživaju ista prava, ovakva odredba je nepotrebna.

Revidirana konvencija o usvojenju iz 2008. godine ima za cilj usaglašavanje nacionalnih zakonodavstava u oblasti usvojenja, što bi za posledicu imalo i ujednačeniju praksu Evropskog suda za ljudska prava u ovoj oblasti. Jedna od novina je predviđanje mogućnosti proširenja Konvencije, u pogledu uslova za usvojenje od strane država potpisnica, na istopolne bračne partnere, istopolne partnere koji žive u registrovanom partnerstvu, kao i istopolne i dvopolne partneri koji žive u stabilnoj vezi, što je standard koji bi trebalo svaka država potpisnica da definiše. To je prvi put da se jednim međunarodnim dokumentom eksplicitno priznaje pravo istopolnim parovima da realizuju porodicu putem usvojenja.

Evropska konvencija o ljudskim pravima propisuje uslove pod kojima se ovlašćeni subjekti mogu obratiti ovom sudu i zahtevati pokretanje postupka za zaštitu ljudskih prava, pa tako član 35 propisuje da "Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpe svi unutrašnji pravni lekovi, u skladu sa opštepriznatim načelima međunarodnog prava, i u roku od šest meseci od dana kada je povodom njega doneta pravosnažna presuda" ("Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", 9/03). Predstavka ne može biti suštinski ista sa predstavkom koju je sud već razmatrao, potrebno je da je država protiv

koje se podnosi predstavka ratifikovala Konvenciju, a povreda treba da je nastupila nakon ratifikacije i na teritoriji države potpisnice.

Treba napomenuti da Konvencijom o pravima deteta nije predviđen poseban sistem podnošenja individualnih predstavi u slučaju da dete ili njegov zakonski zastupnik smatraju da je neko pravo prekršeno, zbog čega ne postoji mogućnost da se kroz sistem peticija obezbedi efikasnija zaštita od one koja se postiže podnošenjem državnih izveštaja, a postojeći mehanizmi, kao što su oni u okviru Evropske konvencije o ljudskim pravima, nisu dovoljni jer obezbeđuju pravno i geografski ograničenu zaštitu prava deteta. Evropski sud za ljudska prava se poziva na odredbe Konvencije o pravima deteta i kada se zaštita prava traži preko ugovora, kao što su na primer Evropska konvencija o ljudskim pravima ili Pakt o građanskim i političkim pravima.

U većini odluka koje je Evropski sud za ljudska prava doneo u ovoj oblasti, smatra se da dugotrajni homoseksualni odnosi nisu obuhvaćeni pravom na poštovanje porodičnog života koji je zaštićen članom 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Oko ovog pitanja ne postoji konsenzus između država članica Saveta Evrope. U današnje vreme kada su homoseksualni odnosi sve češće priznati nacionalnim zakonodavstvima, bilo u obliku braka ili registrovanog partnerstva, pojavile su se sudske odluke koje odstupaju od dosadašnje prakse.

Slučaj Frette protiv Francuske

Odeljenje za socijalnu zaštitu, dečju zaštitu i zdravlje u Parizu pokrenulo je postupak o zahtevu za odobrenje usvajanja deteta koje je podneo gospodin Frette u oktobru 1991. godine. Tokom razgovora sa psihologom, podnosilac zahteva je otkrio da je homoseksualac, a u svom konačnom izveštaju, stručnjaci iz socijalne službe otkrili su da iako „gospodin Frette ima nesumnjive lične kvalitete i sposobnost za vaspitanje dece, postavlja se pitanje da li mu se kao slobodnom homoseksualnom muškarca može poveriti dete”. Odlukom od 3. maja 1993. godine, odbijen je njegov zahtev za odobrenje usvajanja deteta, a 15. oktobra 1993. odbijen je i zahtev da se preispita odluku u kojoj se, između ostalog, navodi da „izbor načina života“ podnosioca zahteva ne pruža garancije da bi se detetu obezbedio odgovarajući dom. Gospodin Frette je podneo zahtev za sudsko preispitivanje te odluke Upravnom sudu u Parizu, koji je presudom od 25. januara 1995. godine ukinuo odluke kojima se odbija zahtev za usvajanje. Upravni sud je presudio da nije bilo dokaza da „način života gospodina Frettea odražava nedostatak moralnosti ili emocionalne stabilnosti, niti rizik da će zloupotrebiti postupak usvojenja, niti bilo koje drugo ponašanje koje predstavlja rizik za dete koje bi mogao usvojiti“. Socijalna služba u Parizu žalila se protiv te presude Državnom savetu. Odlukom Državnog saveta od 9. oktobra 1996. godine, ukinuta je presuda Upravnog suda.

U svojim podnescima Evropskom sudu za ljudska prava (dalje u tekstu: Sud), podnosilac zahteva je tvrdio da je odluka o odbacivanju njegovog zahteva za odobrenje usvajanja deteta predstavljala proizvoljno mešanje u njegov privatni i porodični život u smislu člana 8. Konvencije, i da se zasnivala isključivo na nepovoljnoj predradi u vezi njegove seksualne orijentacije.

Evropski sud za ljudska prava je, postupajući po predstavi gospodina Frettea protiv Francuske, zaključio da ne postoji zajednički stav država članica Saveta Evrope u pogledu prava homoseksualaca da usvajaju decu (*Case of Frette v. France*, No. 36515/97, 26. 02. 2002). Sud je primetio da Konvencija ne garantuje pravo na usvajanje kao takvo, naglasivši da pravo na poštovanje porodičnog života pretpostavlja postojanje porodice, te ne štiti samu želju za njenim osnivanjem. Sud je utvrdio da, iako se francuski administrativni i sudski organi nisu izričito pozivali na homoseksualnost podnosioca zahteva, pozivanje na „izbor načina života“ nesumnjivo je učinilo homoseksualnost podnosioca zahteva presudnim faktorom. Shodno tome, član 14 Konvencije, u vezi sa članom 8, jeste primenljiv.

Sud je zaključio da nacionalne vlasti treba da procene lokalne potrebe, iako je homoseksualni odnos uvek u praksi Suda bio zaštićen pozivanjem na pravo na poštovanje privatnog života ili na zabranu diskriminacije. Ovakav stav Suda jeste u skladu sa članom 21. Konvencije o pravima deteta kojim se države obavezuju da usvojenje bude izvedeno u skladu sa najboljim interesom deteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i uz mere zaštite deteta. Uslove i postupak zasnivanja usvojenja određuju države svojim nacionalnim zakonodavstvom.

Slučaj E. B. protiv Francuske

Evropski sud za ljudska prava je 22. januara 2008. godine u slučaju *E.B. protiv Francuske* zauzeo suprotan stav u odnosu na stav koji je imao u slučaju *Frette protiv Francuske*.

Gospođa E.B. je bila vaspitačica, koja je živela sa svojom partnerkom od 1990. godine. Želela je da usvoji dete i u februaru 1998. godine je aplicirala da bude usvojitelj, a odbijena je zbog svoje seksualne orijentacije. U izveštaju socijalne službe navedeno je da partnerka gospođe E. B. ne pokazuje interesovanje za partnerkinu želju koja se odnosi na usvojenje deteta, pa stoga nije jasno kakva bi bila njena uloga u životu usvojenog deteta. Psiholog je predložila odbijanje zahteva, a u izveštaju je napisala i sledeće:

“Gospođa (E.B.) ima mnogo ličnih kvaliteta. Entuzijasta je i velikog srca i spremna da zaštiti druge. Njene ideje o podizanju deteta deluju veoma pozitivno. Međutim, nekoliko pitanja, kontekst u kome će se dete vaspitati i njena želja za detetom, ipak ostaje. Ne pokušava li ona da izbegne “nasilje” rađanja i genetsku odbojnost prema biološkom djetetu? Idealizacija deteta i potcenjivanje teškoća: ne fantazira li ona da je sposobna da potpuno izmeni prošlost deteta?”

U junu 2002. godine, najviši administrativni sud u Francuskoj je potvrdio tu odluku. Uprkos francuskom zakonodavstvu koje izričito daje pravo usvojenja samcima, odbor za usvojenje preporučio je odbijanje prijave, a u svom obrazloženju, Upravni sud i Državni savet razmatrali su „način života“ podnositeljke zahteva i njegov uticaj na proces usvajanja i buduće dete, iako su kasnije poricali da je odbijanje davanja odobrenja zasnovano na seksualnoj orijentaciji E.B., te da stoga ne može predstavljati diskriminaciju. Umesto toga, navedeno je da se odbijanje zasniva samo na interesima deteta, a nedostatak očevog uzora naveden je kao presudan, s obzirom na to da „mnogi profesionalci smatraju da je model seksualne razlike“ važan faktor u identitetu deteta.

Oslanjajući se na članove 8. i 14. Konvencije (koji štite pravo na privatnost i nediskriminaciju), E.B. se žalila Evropskom sudu za ljudska prava, tvrdeći da je, koristeći svoje pravo prema francuskom zakonu, koji dopušta usvojenje dece pojedincima, pretrpela diskriminatorski tretman zbog svoje seksualne orijentacije, što je predstavljalo mešanje u njeno pravo na poštovanje privatnog života.

Kao odgovor na argument nedostatka očinskog uzora, Sud je smatrao da bi zahtevanje ispunjenja takvih kriterijuma učinili neefikasnim francusko zakonodavstvo koje dozvoljava usvajanje od strane samaca, te je odbacio preveliki značaj koji su ovom faktoru pridale francuske vlasti. Takođe, Sud je utvrdio da je razmatranje domaćih vlasti o „načinu života“ E.B. bez sumnje pokazalo da je njena seksualna orijentacija „odlučujući faktor koji je doveo do odluke da se odbije davanje odobrenja za usvajanje.“ U zaključku, većina je utvrdila da je E.B. u ovom slučaju diskriminisana na osnovu njene seksualne orijentacije, pa joj je dosuđeno pravo na isplatu 10.000 EUR na ime nematerijalne štete i 14.528 EUR na ime troškova postupka. Sud je prilikom donošenja odluke uzeo u obzir više različitih aspekata, uključujući i činjenicu da je gospođa E.B. sa svojom partnerkom imala stabilnu vezu.

Može se zaključiti da je Evropski sud za ljudska prava u ovom slučaju stao na stanovište da francuske vlasti uskraćivanjem prava homoseksualcima, biseksualcima i lezbejkama da usvoje decu, sprovode diskriminatorsku praksu u odnosu na pojedince, koji takođe imaju pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. Sud je smatrao da su francuske vlasti povredile član 8 i član 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao i francuski zakon koji propisuje da pored parova i pojedinci mogu aplicirati za usvojenje dece, budući da francuski zakon nije spominjao da je nužno da usvojeno dete ima i model uloge suprotnog pola, a francuski sudovi su čak navodili da podnosilac ima „nesumnjive lične kvalitete i podobnost za odgajanje dece“ (*Case of E. B. v. France*, No. 43546/02, 22. 01. 2008).¹

Slučaj Gas i Dubois protiv Francuske

Legalizovanju istopolnih brakova prethodilo je zakonsko regulisanje registrovanog partnerstva koje važi samo u državi u kojoj je sklopljeno i čiji ga zakoni odobravaju, a najmanje jedan partner mora imati državljanstvo te države.

Registrovano partnerstvo u Francuskoj dozvoljeno je 1999. godine, ali istopolni parovi nisu mogli da usvajaju decu (LOI no 99-944 du 15 novembre 1999 relative au pacte civil de solidarité). Godine 2013, Francuska je postala četrnaesta zemlja u svetu i deveta u Evropi koja je legalizovala istopolne brakove.² Zakon je podelio javno

¹ „Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Javna vlast se neće mešati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili dobiti zemlje, te sprečavanja javnog nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja, morala i sloboda drugih“ (član 8).

„Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji obezbediće se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, bez obzira pol, rasu, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinu ili drugu okolnost“ (član 14).

² Dana 23. aprila 2013. godine, parlament je odobrio predlog zakona kojim se istopolnim parovima omogućava sklapanje braka i usvajanje dece, sa 331 glasom za i 225 protiv. Zakon je 17. maja potpisao predsednik Francuske, a objavljen je u Službenom glasniku dan kasnije (LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples

mnjenje i izazvao protivljenje jednog dela građana i političkih stranaka. Opozicioni konzervativci i predstavnici centra podneli su zahtev francuskom Ustavnom savetu da ospori usaglašenost zakona br. 2013-404 sa francuskim Ustavom, a zahtev se odnosio na karakter braka, usvajanje, roditeljstvo i prenošenje prezimena roditelja na decu, u slučaju istopolnih parova. Isticali su da usvajanje dece od strane istopolnih parova ugrožava jednak tretman usvojene dece na taj način što im se uskraćuje pravo da imaju i oca i majku, kao i da će se njegovim usvajanjem omogućiti medicinski potpomognuto rađanje i vantelesna oplodnja u lezbejskim vezama. Predstavnici vlade su isticali da Ustav ne jemči pravo na brak isključivo heteroseksualnim parovima i 17. maja 2013. Ustavni savet Francuske doneo je odluku da nacrt zakona br. 2013 - 404 ne krši francuski Ustav (Décision n° 2013-669 DC du 17 mai 2013). Ovim Zakonom je izvršena radikalna reforma u oblasti porodičnih prava u francuskom pravu.³

Zakon je omogućio istopolnim parovima zajedničko vršenje roditeljskih ovlašćenja, ukoliko su venčani i dete je usvojeno od strane jednog od supružnika. Do tada, parovi istog pola nisu mogli da usvajaju decu, iako nije postojala zakonska prepreka da se u ulozi usvojitelja pojavi gej muškarac ili lezbejka. Zakon ne dozvoljava medicinski asistiranu prokreaciju u lezbejskim parovima, pa ona ostaje dostupna samo heteroseksualnim parovima u slučajevima kada je medicinski dijagnostikovana neplodnost ili ukoliko postoji opasnost od prenošenja teškog genetskog poremećaja na dete.

U svetlu donošenja ovog zakona interesantna je presuda Evropskog suda za ljudska prava *Gas i Dubois protiv Francuske*, doneta godinu dana pre njegovog usvajanja (*Case Gas and Dubois v. France*, No. 25951/07, 15.03.2012). Ova presuda je u javnosti tumačena kao veliki poraz gej lobija.

Valeri Gas i Natali Dubois živele su u vanbračnoj zajednici, a od 2002. godine u registrovanom partnerstvu. Natali Dubois je rodila ćerku 2000. godine, nakon vantelesne oplodnje, spermom anonimnog donatora u Belgiji. Partnerke su zajedno brinule o detetu i gospođa Gas je podnela zahtev za usvojenje devojčice, uz saglasnost svoje partnerke. Sud je odbio zahtev na osnovu člana 365. Francuskog građanskog zakonika, jer bi prema navedenom članu, usvajanjem deteta od strane gospođe Gas, biološka majka ostala bez roditeljskih ovlašćenja, što ne bi bilo u interesu deteta. Ukoliko dete usvoji supružnik biološkog roditelja, oni zajednički vrše roditeljska ovlašćenja, ali u

---

de personnes de même sexe). Uredba br. 2013-429 o sprovođenju Zakona doneta je 28. maja, a prvi istopolni par se venčao 29. maja. Čović, 2013, p. 376.

³ Članom 1 ovog zakona menjaju se odredbe Francuskog građanskog zakonika koje se odnose na brak, tako da sada brak mogu zaključiti osobe različitog ili istog pola (član 143 Francuskog građanskog zakonika). Ovim članom se menjaju i članovi 202-1 i 202-2 Građanskog zakonika, koji se odnose na pravila međunarodnog privatnog prava koja se primenjuju na priznavanje braka između dva lica koja nisu državljani Francuske. Tako, dve osobe istog pola mogu sklopiti brak ako pravo države, u kojoj je bar jedan partner rođen ili u njoj boravi, to dozvoljava. Član 3 predviđa zamenu reči "čoveka i žene" sa "supružnik" u članovima 74 i 165 Građanskog zakonika. Član 6 utvrđuje član 171-9 koji predviđa da lica istog pola mogu da zaključe brak u Francuskoj i kada žive u državi čiji zakoni ne dozvoljavaju takav brak, pod uslovom da je bar jedan od njih francuske nacionalnosti. Članovi 7 i 8 prave izuzetak od principa zabrane uzastopnog usvajanja (čl. 345-1 i 360 Građanskog zakonika), a član 9 menja član 371-4. Član 10 predviđa da svaki supružnik koristi ime supružnika, bilo da zameni svoje prezime ili ga njemu doda, po redosledu koji sam odabere (čl. 225-1 Građanskog zakonika). Član 21 predviđa retroaktivno priznavanje istopolnih brakova zaključenih u inostranstvu pre stupanja na snagu ovog zakona. U oblasti radnog prava značajan je član 19 kojim se menja Zakon o radu i stvara član L.1132-3-2 koji predviđa da nijedan zaposleni ne može biti sankcionisan, otpušten ili diskriminisan ukoliko odbije da bude prebačen u državu koja inkriminiše homoseksualnost. Istopolni parovi će od ovog zakona imati koristi i kada je u pitanju broj kvartala koji se uzimaju u obzir prilikom izračunavanja penzije, budući da se broj kvartala uvećava za parove koji su usvojili decu. *Ibid.*, 378.

ovom slučaju sud partnerke nije mogao da kvalifikuje kao supružnike, jer je prema članu 144. Francuskog građanskog zakonika zaključenje braka bilo dozvoljeno samo između žene i muškarca.

Oštećene su podnele predstavku Evropskom sudu za ljudska prava pozivajući se na članove 8. i 14. Evropske konvencije. Francuska vlada je tvrdila da član 8 ne garantuje pravo na roditeljstvo, a da u skladu sa tim, ne postoji ni povreda člana 14, koji sam po sebi ne postoji nezavisno. Francuska vlada je isticala da je brak stabilnija veza od bilo kog drugog oblika zajednice, negirajući da je član 365. diskriminatorski, s obzirom na to da se odnosi i na heteroseksualne parove. Vlada je negirala i postojanje posredne diskriminacije ističući da homoseksualni parovi mogu da uživaju porodični život i bez braka i roditeljstva. Međunarodna federacija za ljudska prava, britansko Udruženje za usvojenje i starateljstvo i LGBT udruženja, podneli su zajednički podnesak Sudu u kome su istakli da se davanjem roditeljskih ovlašćenja i drugom partneru bolje štite interesi dece.

Sud je je zaključio da član 12. Konvencije (pravo na brak i porodicu) ne obavezuje države da legalizuju istopolne brakove, a ukoliko odobre neku drugu formu, npr. registrovano partnerstvo, imaju diskreciono pravo da odluče koja će prava, dostupna heteroseksualnim bračnim partnerima, biti priznata istopolnim partnerima. Takođe, Sud je stao na stanovište da nije bilo diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, imajući u vidu da i nevenčani heteroseksualni parovi ne mogu usvojiti dete. Presuda je doneta sa šest glasova za i jednim glasom protiv.

Francuski zakon dozvoljava veštačku oplodnju sa anonimnim donatorom isključivo neplodnim heteroseksualnim parovima, ali je Sud istakao da ni u tom smislu ne postoji diskriminacija, jer je po francuskom zakonu cilj tretmana prevazilaženje neplodnosti koja je medicinski dijagnostikovana ili sprečavanje prenošenja teškog oboljenja na dete, što u slučaju neplodnosti homoseksualnih parova ne postoji kao razlog. Njihova neplodnost nije posledica patoloških faktora, a funkcija medicine nije da svima realizuje želju za dobijanjem potomstva.

Predsednik Kosta je u svom izdvojenom mišljenju rekao da “postoje oblasti u kojima je nacionalni zakonodavac u boljoj poziciji od evropskog sudije da promeni neke institucije koje se tiču porodice, te da sud ne treba radikalno da ga cenzuriše”.

Slučaj X i drugi protiv Austrije

Slučaj *X and Others v. Austria* (No. 19010/07, 19. 02. 2013) odnosio se na pitanje da li je austrijska vlada diskriminisala austrijske državljane koji su bili u istopolnim vezama, budući da formulacija Austrijskog građanskog zakonika nije dozvoljavala pojedincima da usvoje decu svog nevenčanog istopolnog partnera, dok je takva mogućnost bila dostupna nevenčanim heteroseksualnim parovima. Međunarodni pravници smatraju da je presuda u ovom slučaju prvo priznanje prava vanbračnim istopolnim parovima na usvajanje deteta svog vanbračnog partnera, u evropskim državama koje su potpisnice Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je naveo da države nisu u obavezi da dozvole usvajanje dece nevenčanim parovima, ali ukoliko ga dozvoljavaju, isto pravo moraju priznati svim nevenčanim parovima, nezavisno od njihove seksualne orijentacije.

Austrijski građanski zakonik izjednačava bračne parove i pojedince u pogledu mogućnosti da usvoje dete i navodi situacije u kojima se može dozvoliti usvojenje deteta samo jednom supružniku. To je dozvoljeno kada usvojitelj usvaja dete svog supružnika, ali i u nekim drugim slučajevima.⁴ Usvojenje se zasniva ugovorom koji se zaključuje između usvojenika i usvojitelja i sudskim odobrenjem, a ukoliko zakonski zastupnik deteta neopravdano odbije da da saglasnost, njegova saglasnost se može zameniti odlukom suda (§179a ABGB). Pravo na *de facto* istopolnu zajednicu (neregistrovanu kohabitaciju) Austrija je priznala 2003. godine, nakon što je Evropski sud za ljudska prava doneo presudu u slučaju *Karner v. Austria*.⁵ Zakon o registrovanim partnerstvima primenjuje se od 1. januara 2010. godine. Istopolni brakovi u Austriji legalni su od 1. januara 2019. godine, nakon odluke Ustavnog suda od 4. decembra 2017. godine (VfGH G 258/2017), čime je Austrija postala prva država u Evropi koja je prepoznala i primenila bračnu ravnopravnost kao ljudsko pravo.

Slučaj *X and Others v. Austria* (No. 19010/07) pokrenut je protiv Republike Austrije od strane tri austrijska državljana, na osnovu člana 34. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Prvi podnosilac predstavke i treći podnosilac predstavke bile su dve žene koje su živеле u stabilnoj vezi, a drugi podnosilac predstavke je sin trećeg podnosioca predstavke i rođen je van braka. Njegov otac je priznao očinstvo i majka je imala isključivo starateljstvo nad njim. Podnosioci predstavke živeli su u zajedničkom domaćinstvu od momenta kada je dečak imao pet godina, i od tada su njegova majka i njena partnerka zajednički brinule o njemu.

Dana 17. februara 2005. godine prvi podnosilac predstavke i drugi podnosilac predstavke, koga je zastupala njegova majka, zaključili su sporazum o usvojenju sa namerom da stvore pravni odnos koji odgovara njihovoj vezi, bez prekida odnosa sa majkom deteta, odnosno trećim podnosiocem predstavke. Podnosioci zahteva, svesni da se član 182. stav 2. Građanskog zakonika može tumačiti kao isključenje mogućnosti usvajanja deteta od strane istopolnog partnera roditelja, zatražio je od Ustavnog suda da tu odredbu proglasi neustavnom, kao diskriminatornu zbog njihove seksualne orijentacije. U slučaju heteroseksualnih parova, član 182. stav 2. Građanskog zakonika dozvolio je usvajanje deteta od strane vanbračnog partnera roditelja.

Ustavni sud je 14. juna 2005. godine odbacio zahtev kao neprihvatljiv prema članu 140. Saveznog ustava. Primetio je da bi nadležni Okružni sud, odlučujući da li će odobriti sporazum o usvojenju, morao ispitati da li član 182. stav 2. Građanskog zakonika dozvoljava usvajanje partnerovog deteta u slučaju heteroseksualne veze. Ako bi Okružni sud odbio da odobri sporazum o usvajanju, podnosioci predstavke bi mogli da podnesu svoje argumente u vezi sa navodnom neustavnošću te odredbe apelacionim sudovima, koji bi onda mogli da iznesu pitanje pred Ustavnim sudom ukoliko bi delili mišljenje podnosilaca predstavke.

⁴ Ako drugi supružnik ne ispunjava uslove u pogledu godina života ili poslovne sposobnosti; mesto boravka usvojiteljevog supružnika nepoznato je duže od godinu dana; između usvojitelja i njegovog supružnika zajednica života ne postoji duže od tri godine; postoje naročito opravdani razlozi.

⁵ *Case Karner v. Austria*, (no. 40016/98) od 24.07.2003. U ovom slučaju muškarac homoseksualne orijentacije nije mogao nakon smrti svog partnera da preuzme ugovor o zakupu stana u kojem su zajedno stanovali. Sud nije prihvatio argument da je takva odluka bila neophodna radi zaštite porodice. U odluci je nevedeno postojanje povrede čl. 14 (zabrana diskriminacije) u vezi sa povredom čl. 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života). <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61263>.

Nakon toga, 26. septembra 2005. godine, podnosioci predstavke su tražili od Okružnog suda da odobri sporazum o usvojenju. U svojim podnescima partnerke su istakle da su razvile bliske emotivne odnose i da je sin jedne od njih imao koristi od života u domaćinstvu sa dve odrasle osobe koje su o njemu adekvatno brinule. Cilj im je bio da dobiju pravno priznanje svoje faktičke porodične jedinice, čime bi vanbračna partnerka majke dečaka zamenila njegovog oca. Navedeno je da otac dečaka nije pristao na usvojenje, ne navodeći nikakve razloge za svoj stav, kao i da je pokazao veliku netrepeljivost prema porodici, zbog čega sud ne treba da uzme u obzir njegovo odbijanje davanja pristanka, na osnovu člana 181. stav 3. Građanskog zakonika, budući da je usvojenje bilo u najboljem interesu deteta. U prilog ovim argumenatima, priložen je izveštaj Kancelarije za zaštitu mladih u kome je potvrđeno da su partnerke delile svakodnevne zadatke koji se odnose na brigu o detetu i ukupnu odgovornost za njegovo vaspitanje, zbog čega je zaključeno da bi bila poželjna dodela zajedničkog starateljstva.

10. oktobra 2005. godine Okružni sud je odbio da odobri sporazum o usvojenju, smatrajući da član 182. stav 2. Građanskog zakonika ne predviđa bilo koji oblik usvojenja koji bi imao efekat koji su želeli podnosioci predstavke. Član 179. Građanskog zakonika predviđa usvajanje od strane jedne osobe ili bračnog para, a samo pod određenim strogim uslovima oženjeno lice može usvojiti dete samostalno. Prema drugoj rečenici člana 182. stav 2. Građanskog zakonika, pravni odnos u porodičnom pravu prestaje samo u odnosu na biološkog oca (biološku majku) i njegovu (njenu) rodbinu, ako dete usvaja samo muškarac (ili žena). Član 182. Građanskog zakonika poslednji put je izmenjen 1960. godine (Savezni list 58/1960). Na osnovu nedvosmislene formulacije ove odredbe i namera zakonodavca u to vreme, može se pretpostaviti da, u slučaju usvajanja deteta, pravni odnos sa biološkim roditeljem koji je istog pola kao i usvojitelj prestaje da postoji, dok odnos sa roditeljem suprotnog pola i dalje postoji. Zbog toga aranžman koji su tražili podnosioci predstavke, kojim bi dete usvojila žena i nakon čega bi prestao odnos sa njegovim biološkim ocem, ali ne i sa njegovom biološkom majkom, nije u skladu sa zakonom. Prvostepeni sud je odbio prijavu, smatrajući da član 182. Građanskog zakonika odražava jasnu nameru zakonodavca da, u slučaju usvojenja treba očuvati odnos sa roditeljem suprotnog pola. Prema sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, države članice su imale posebno široku slobodu procene u sferi usvajanja od strane homoseksualaca, jer su ta pitanja bila podložna društvenim promenama. Pitanje da li je država članica obezbedila mogućnost da dve osobe istog pola ravnopravno stvore pravni odnos sa detetom bilo je pitanje o kome će sama država odlučiti, podležući ograničenjima utvrđenim članom 8. stav 2. Konvencije. Aranžman koji su tražili podnosioci predstavke nije bio moguć po austrijskom zakonu. Apelacioni sud je podržao odluku prvostepenog suda.

Podnosioci predstavke su se žalili. Pozivajući se na članove 8. i 14. Konvencije, tvrdili su da je član 182. stav 2. Građanskog zakonika diskriminatoran. Evropski sud za ljudska prava je presudio da je došlo do kršenja člana 14. u vezi sa članom 8. Konvencije i da su podnosioci predstavke diskriminirani u odnosu na nevenčane heteroseksualne partnere. Sud im je dosudio iznos od 10.000 EUR na ime nematerijalne štete i 28.420,88 EUR na ime troškova postupka.

U julu 2013. godine parlament Austrije je izmenio zakon, čime je dozvoljeno da se usvoji dete vanbračnog istopolnog partnera (ILGA Europe, 2014, p. 39). Danas,

postoji mogućnost da istopolni partneri zajednički usvajaju decu u Austriji, a lezbejskim parovima je dostupna usluga veštačke oplodnje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U poslednjoj deceniji dostupni su rezultati određenog broja istraživanja čiji je cilj bio da utvrde, da li se i na koji način život i razvoj dece usvojene od strane istopolnih parova, i dece u planiranim lezbejskim porodicama, razlikovao od dece u heteroseksualnim tradicionalnim porodicama. Postavljala su se sledeća pitanja: da li ova deca pokazuju znakove psihološke neprilagođenosti; da li su žigosani od vršnjaka; da li su u riziku od seksualnog zlostavljanja od strane roditelja; da li će se i sami identifikovati kao LGBT kada dostignu zrelost (Čović, 2015, p. 400).

U većini savremenih istopolnih porodica, deca su začeta za vreme trajanja heteroseksualnih veza, a nova istraživanja se posebno bave planiranim porodicama realizovanim kroz donatorsko osemenjivanje, pa se zaključuje da istopolni parovi biraju jednu od nekoliko potencijalnih mogućnosti za realizaciju roditeljstva: donator inseminaciju (DI, za žene), usvajanje ili surogat materinstvo, a takođe se navodi da roditelji u istopolnim vezama još uvek doživljavaju diskriminaciju u zdravstvenim ustanovama u perinatalnom periodu, kao i diskriminatorske stavove profesionalaca koji se bave usvojenjem dece (Ibid.) Autori Goldberg & Smith navode da se procenjuje da oko 59% biseksualnih žena i 32% biseksualnih muškaraca prijavljuje da su imali decu, u poređenju sa 31% lezbejki i 16% gej muškaraca, što znači da su oko 64% ili dve trećine LGB roditelja biseksualci (Čović, 2015, p. 410).

Da li se pravo homoseksualaca na planiranje porodice putem usvojenja direktno suprotstavlja najboljim interesima deteta, ili je pak moguće da se najbolji interesi deteta realizuju u istopolnoj porodici, pitanje je na koje će teorija i praksa dati odgovor, a presude Evropskog suda za ljudska prava će, bez sumnje, imati značajnu ulogu u ovoj oblasti i u budućnosti. Osim autora koji dosadašnju praksu Suda vide kao “korak po korak u pravcu jednakosti i fundamentalno važne pobeđe” (Scherpe, 2013, p. 91), postoje i mišljenja da iako “jasan konsenzus o nekom pitanju i dalje ostaje važan pokazatelj za Sud pri određivanju objektivnih standarda u skladu sa njegovim evolutivnim tumačenjem Konvencije, pronalaženje konsenzusa bi trebalo biti ograničeno na slučajevne gde postoji veliki ili značajan konsenzus država” (Nozawa, 2013, p. 73).

LITERATURA:

- Čović, A. 2013. Slučaj Gas i Dubois protiv Francuske u svetlu usvajanja zakona 2013-404. *Evropsko zakonodavstvo*, 45-46/2013, pp. 375-380.
- Čović, A. 2015. Iskustva LGBT roditelja i njihove dece – rezultati longitudinalnih studija. *Sociološki pregled*, 4/2015, pp. 399 – 418. DOI: 10.5937/socpreg1504399C
- Čović, A. 2017. *Prava deteta - evolucija, realizacija i zaštita*, Beograd: Institut za uporedno pravo.
- ILGA Europe. 2014. *Annual Review of The Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe*. <http://www.certidiritti.org/wp-content/uploads/2014/05/Annual-Review-2014-web-version.pdf>

- Nozawa, J. 2013. Drawing the Line: Same-Sex Adoption and the Jurisprudence of the ECtHR on the Application of the “European Consensus” Standard under Article 14. *Mercurious - Utrecht Journal of International and European Law*, Vol. 29/77, pp. 66-75. DOI: <http://doi.org/10.5334/ujjel.bx>
- Scherpe, J. 2013. The Legal Recognition of Same - Sex Couples in Europe and the Role of the European Court of Human Rights. *The Equal Rights Review*, Vol. 10, pp. 83 - 96.

Pravni izvori

- Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>
- Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope, 1950. (*Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, 9/03).
- Konvencija o pravima deteta, UN, 1989. godine (*Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, 15/1990 i *Službeni list SRJ*, 4/96 i 2/97).
- LOI no 99-944 du 15 novembre 1999 relative au pacte civil de solidarité.
- LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe.
- Porodični zakon, *Službeni glasnik RS*, 18/2005, 72/2011, 6/2015.
- Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, *Službeni list SCG*, 6/2003.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, 98/2006.
- Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik RS*, 22/2009.

Sudske presude

- Case of Karner v. Austria*, (no. 40016/98), 24. 07. 2003. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61263>
- Case of E. B. v. France*, No. 43546/02, 22. 01. 2008. <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/EB-protiv-Francuske.pdf>
- Case of Frette v. France*, No. 36515/97, 26. 02. 2002. <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/frette%20v%20france.pdf>
- Case of Gas and Dubois v. France*, No. 25951/07, 15. 03. 2012. <https://ordoiuris.hr/predmet-gas-i-dubois-protiv-francuske/>
- Case of X and Others v. Austria*, No. 19010/07, 19. 02. 2013. https://fidh.org/IMG/pdf/xvaustria_ecthrjudgment_19feb2013_en_.pdf
- Décision n° 2013-669 DC du 17 mai 2013. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/decision/2013/2013669DC.htm>
- VfGH G 258/2017. https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vfgh&Dokumentnummer=JFT_20171204_17G00258_00

**Ana Čović, Ph.D. Senior Research Associate,
Institute of Comparative Law in Belgrade
Bogdana Stjepanović, M.A. Research Associate,
Institute of Comparative Law in Belgrade**

SAME - SEX PARENTING IN DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract

Among the proceedings before the European Court of Human Rights, which concern the protection of children's rights, those in which the question was the right of homosexuals to adopt children and the best interests of children in those situations, attract special public attention. They are especially delicate, having in mind the specificity of family relations and the conditionality of family law norms by the history, culture and tradition of states. Also, the issue in these proceedings is the right of lesbian couples to medically assisted procreation, but also the right of same-sex couples to jointly exercise parental rights in situations when one of the partners has a biological child. This paper will analyze several significant judgments of the European Court of Human Rights in this area.

Keywords: same-sex parenting, LGBT couples, European Court of Human Rights, children's rights, adoption.

DJEČIJA PORNOGRAFIJA NA INTERNETU KAO GLOBALNI PROBLEM: POSTOJI LI GLOBALNI ODGOVOR?

Apstrakt

Korištenje interneta u svrhu širenja dječije pornografije je globalan problem. Generalno, svijest o težini ovog problema te o potrebi zakonskog i institucionalnog odgovora je prilično visoka, naročito posljednjih godina. Međutim, istraživanja pokazuju da su relevantna zakonska rješenja u mnogim državama širom svijeta često neadekvatna, nedosljedna ili se loše primjenjuju.

Dalje, poznato je da kompjuterski kriminal u svakom obliku zbog svoje eksteritorijalne prirode zahtijeva, koliko god je to moguće, jedinstven odgovor i rješenja. Ovo je naročito važno kada se radi o dječijoj pornografiji jer je poznato da su i neki osnovni pojmovi u ovoj oblasti različito definisani.

Zbog svega navedenog u ovom radu će se prije svega identifikovati ključni međunarodni dokumenti koji na indirektan (npr. Konvencija o pravima djeteta Ujedinjenih nacija) ili direktan način (npr. Konvencija o kompjuterskom kriminalu Savjeta Evrope) tretiraju ovaj problem. Analiza relevantnih odredbi iz ovih dokumenata bi trebala ukazati na postojeće međunarodne standarde koje treba primjenjivati kako u domaćem zakonodavstvu i praksi, ali i na koje se treba pozivati u međunarodnoj saradnji koja je u ovoj oblasti uglavnom neizbježna.

Posebna dodatna vrijednost ovog rada bi trebao biti kritički osvrt na analizirane dokumente i odredbe u smislu koliko su dovoljne, precizne i dosljedne.

Ključne riječi: dječija pornografija; kompjuterski kriminal; međunarodni dokumenti, Ujedinjene nacije, Savjet Evrope.

UVOD

Mogućnosti daleko bržeg i relativno anonimnog širenja dječije pornografije koje je omogućio internet su notorne. Pored toga, korištenje informacionih i komunikacionih tehnologija u ove svrhe je rezultiralo novim pojavnim oblicima zloupotrebe djece u seksualne svrhe. Tako se pojavio čitav niz, novih često teško prevodivih termina, kao što su “grooming”, “sexting”, “sextortion”, te “virtuelna pornografija”.

Isto tako, o problemu definisanja i terminologije govori i činjenica da je čak i upotreba samog termina “dječija pornografija” koji je uobičajen u nacionalnim zakonima i međunarodnim dokumentima, sve češće kritikovana. Ovo zbog toga što se smatra da sama riječ “pornografija” u većini zemalja prije svega podrazumijeva

* Dr Arben Murtezić, Direktor Centra za sudsku i tužilačku obuku Federacije Bosne i Hercegovine, e-mail: arben.murtezic@cest.gov.ba.

legalnu, sporazumno aktivnost, te u krajnjoj liniji i legalno registrovanu, oporezovanu i na druge načine pravno regulisanu multimilionsku industriju. Stoga, da bi se izbjegla bilo kakva mogućnost da dječija pornografija bude shvaćena kao podvrsta navedenog, preporučuje se i sve češće se koriste termini kao snimci ili materijal seksualne zloupotrebe djece (Doek i Greijer, 2016.).

Međutim, od niza pojmova, definicija i standarda od kojih može zavisiti kažnjivost i zakonsko procesuiranje u ovoj oblasti je od posebne važnosti pitanje starosne granice pristanka na seksualne odnose, odnosno zakonski definisana dob u kojoj se osoba smatra pravno sposobnom za pristanak na seksualne aktivnosti a zatim i pristanak na snimanje takvih aktivnosti. U nacionalnim zakonodavstvima postoje značajne razlike po ovom pitanju. Razlike su uočljive, između ostalog, i po pitanju kažnjivosti pristupa i posjedovanja dječije pornografije te tolerisanja nekih vrsta simulacija dječije pornografije. Pri ovome se misli na različite animacije ili situacije u kojima se oni koji zadovoljavaju kriterije zakonske starosne dobi predstavljaju kao mlađi.

Razumljivo, različiti kriteriji, definicije i znatno drugačije propisana krivična djela, mogu znatno uticati na ionako složen postupak međunarodne saradnje (Akdeniz, 2016). Stoga će se u ovom radu pokušati odgovoriti da li i kakve odgovore i smjernice u vezi sa pomenutim pitanjima daju međunarodni dokumenti koji na različite načine tretiraju ovu oblast.

Tako se, nakon uvodnog dijela, polazi od globalne i opšte Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta te pripadajućeg Fakultativnog protokola koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju. Konvencija Savjeta Evrope o kompjuterskom kriminalu je nešto opširnije obrađena zbog svog značajnog broja odredbi kojima se posebno tretira ovaj problem. Na kraju je evoluirana i Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja (Lanzarot konvencija) koja je posljednja i po datumu nastanka. Zaključni dio osim sumiranja navedenog u tekstu, sadrži i određene konkretne preporuke.

Metodološki je dominantno primijenjena primarna i komparativna analiza tekstova pomenutih dokumenata, ali je u značajnoj mjeri korištena i relevantna literatura.

KONVENCIJA UJEDINJENIH NACIJA O PRAVIMA DJETETA

Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima djeteta je do sada ratificiralo 196 država članica Ujedinjenih nacija što ga čini dokumentom sa najvećim brojem ratifikacija u istoriji. Dalje, ova Konvencija je prihvaćena kao okosnica, odnosno temeljni dokument koji tretira prava djeteta u međunarodnom pravu. Kao takav, ovaj dokument sadrži niz opštih odredbi, te mu, prema kritičarima, nedostaje preciznost neophodna za jedan zakonski tekst (Kendall i Funk, 2012). Na tu kritiku se nadovezuje problem nepostojanja efikasnog mehanizma primjene. Naime, predviđen je Komitet koji prati sprovođenje Konvencije u državama ugovornicama kojem su države dužne da podnose redovne izveštaje dužne o napretku u sprovođenju Konvencije i poteškoćama sa kojima se suočavaju. Međutim, nadležnosti Komiteta su ograničene gotovo isključivo na davanje preporuka.

Internet pornografija nije posebno tretirana, što je razumljivo obzirom na vrijeme donošenja a to je 1989. godina, kada je internet još uvijek bio daleko od onoga što danas poznajemo. Međutim, i kada se radi o seksualnoj eksploataciji djece uopšte, može se staviti primjedba nedostatka preciznosti. Tako je samo jedan član (34.) posvećen zaštiti od seksualne eksploataciji i zloupotrebe. Ovo uključuje poticanje ili tjeranje djeteta da se upusti u bilo kakvu nezakonitu seksualnu aktivnost, korištenje djeteta u cilju eksploatacije za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje, te korištenje djeteta u cilju eksploatacije u pornografskim predstavama ili materijalima, bez pobližeg definisanja šta takvi materijali predstavljaju. Što se tiče definicije djeteta u smislu starosti, već u članu 1. Konvencije je istaknuto da se radi o svakom ljudskom biću mlađem od 18 godina. Međutim, ostavljena je mogućnost da se po zakonu koji se primjenjuje na dijete, u principu nacionalnim zakonima, punoljetnost stekne ranije, te se ne može reći da je standard u ovom pogledu čvrsto uspostavljen. Pomenuti, može se reći i propust da se seksualnom iskorištavanju djece posveti veća pažnja doveo je, nakon tek nešto više od deset godina do Fakultativnog protokola uz koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, o kojem će biti riječi u narednom poglavlju.

FAKULTATIVNI PROTOKOL UZ KONVENCIJU O PRAVIMA DJETETA KOJI SE ODNOSI NA PRODAJU DJECE, DJEČIJU PROSTITUCIJU I DJEČIJU PORNOGRAFIJU

Jedan od osnovnih razloga zbog kojeg je ovaj Protokol usvojen i jeste zabrinutost zbog sve veće dostupnosti dječije pornografije na internetu i drugim komunikacionim tehnologijama, a što je istaknuto i u preambuli. U preambuli se konkretno poziva i na Međunarodnu konferenciju o suzbijanju dječije pornografije na internetu (Beč, 1999.), na kojoj su usvojeni zaključci o potrebi globalne kriminalizacije proizvodnje, distribucije, izvoza, prenosa, uvoza, namjernog posjedovanja i oglašavanja dječije pornografije, te naglašava važnost bliske saradnje i partnerstva između vlada i internet industrije, Međutim, internet se osim u preambuli, dalje ne spominje u tekstu, što je prilično čudno obzirom na vrijeme usvajanja, a to je 2000. godina, kada su rasprostajenost, kao i zloupotreba, interneta bili već na visokom nivou.

U Protoklu je dječija pornografija definisana kao svako predstavljanje, na bilo koji način, djeteta angažovanog u stvarnim ili simuliranim izrazito seksualnim aktivnostima ili svako predstavljanje spolnih dijelova djeteta primarno u seksualne svrhe (član 2. Protokola).

U članu 3. (1) (c) Protokola, države su pozvane da kriminalizuju „Proizvodnju, distribuciju, širenje, uvoz, izvoz, ponudu, prodaju ili posjedovanje dječije pornografije za gore navedene svrhe kako je definisano u članu 2.“.

Ova tačka je ovdje u potpunosti citirana obzirom da je često predmet rasprava, te diskusija između Komiteta i delegacija država, i to upravo po pitanju više puta spomenute inkriminacije isključivo posjedovanja dječije pornografije. Doslovnim tumačenjem ove odredbe, čini se bi se da bi države bile u obavezi da kažnjavaju posjedovanje dječije pornografije samo onda kada se radi o posjedovanju radi za proizvodnje, distribucije, širenja, ponude ili prodaje.

Ovakva interpretacija proizilazi i iz činjenice da se Protokol uglavnom fokusira na probleme povezane sa komercijalnom eksploatacijom djece, dok pitanje posjedovanja pornografskog materijala koji uključuje djecu nije u ovom djelokrugu ako nije povezano sa komercijalnim elementima (Cedrangolo, 2009). Međutim, čini se da se Komitet priklonio ekstenzivnom tumačenju ove odredbe te je preporučio jačanje prava u ovom pogledu i osiguranje kriminalizacije jednostavnog posjeda (Zaključna razmatranja na izvještaj Kostarike 2007. i Čilea 2008).

KONVENCIJA SAVJETA EVROPE O KOMPJUTERSKOM KRIMINALU (2001)

U literaturi postoji prilična saglasnost da je Konvencija Savjeta Evrope o kompjuterskom kriminalu (Budimpeštanska konvencija) najznačajniji i najsvrsishodniji korak u pravcu rješavanja problema zloupotrebe transnacionalnog karaktera kompjuterskog prostora i premoštavanja jazova između različitih pravnih sistema (Brenner & Schwerha, 2008; Broadhurst, 2010; Gercke, 2011). Snažan argument za ove epitete je i činjenica da je ratificiralo i 20 država koje nisu članice Savjeta Evrope, uključujući Sjedinjene Američke Države, a brojne druge zemlje širom svijeta koriste je kao osnovnu smjernicu kod kreiranja domaćeg zakonodavstva.

U pogledu materijalnog prava Konvencija najprije definiše 9 krivičnih djela grupisanih u 4 različite kategorije. U prvoj grupi su prekršaji protiv povjerljivosti, integriteta i dostupnosti kompjuterskih podataka i sistema u šta spadaju ilegalni pristup, nelegalno presretanje, ometanje podataka, ometanje sistema te zloupotreba uređaja. U drugoj grupi su falsifikovanje i prevare. Dječija pornografija je kao jedino djelo navedena u trećoj kategoriji djela koje se odnose na sadržaj. Na kraju, tu su prekršaji vezani za autorsko djelo a uključuju prekršaje u vezi sa kršenjem autorskih i srodnih prava.

Budimpeštanska konvencija vrlo detaljno definiše dječiju pornografiju. Tako je dječija pornografija definisana kao svaki pornografski materijal koji vizuelno prikazuje: maloljetnika prilikom eksplicitnog seksualnog odnosa, osobu koja se pojavljuje kao maloljetnik i koja se upušta u eksplicitni seksualni odnos. Dalje, važno je da je kriminalizirana i "virtuelna pornografija" odnosno realistične slike koje prikazuju maloljetnika prilikom eksplicitnog seksualnog odnosa. Naime, razvoj IKT tehnologija omogućava velike mogućnosti za proizvodnju i distribuciju takvog materijala koji, istina, ne nanosi štetu određenom maloljetniku. Međutim, ovakav materijal na određen način «reklamira» dječiju pornografiju, odnosno stimuliše potražnju za istom što ovu aktivnost čini društveno štetnom (Murtezić, A., 2021, p 168). S druge strane, postoje mišljenja da propisivanje ovakvog krivičnog djela bez žrtve, ugrožava slobodu govora (Byberg, 2012). Dalje, jedna od osnovnih generalnih kritika je nedostatak adekvatnih odgovora na trendove i novije pojave koje bi mogle dugoročno utjecati na kompjuterski kriminal (Gercke, 2011). U tom smislu, određene kritike se odnose između ostalog, i na to da nije obuhvaćeno navođenje na dječiju pornografiju, pomenuti *grooming* (Gillespie, 2002).

U smislu ove Konvencije termin "maloljetnik" označava svaku osobu mlađu od 18 godina, s tim što zemlje potpisnice mogu propisati niži limit starosne dobi, ali koji

mora biti minimum 16 godina, čime je ova granica ipak preciznije određena u poređenju sa UN Konvencijom o pravima djeteta.

Od država potpisnica se očekuje da kao krivično djelo propišu proizvodnju dječije pornografije nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije, distribuiranje ili prijenos dječije pornografije, pribavljanja za sebe ili za drugoga dječije, te posjedovanje. Za sve navedeno ključni elemenat je upotreba kompjuterskog sistema (član 9. stav 1.)

Međutim, prilično velika tolerancija, kao i prema gore pomenutoj virtuelnoj pornografiji, demonstrirana je kroz odredbu koja dozvoljava državama potpisnicama da ne kriminaliziraju pribavljanje i posjedovanje (član 9. stav 4.) što sigurno ne doprinosi uspostavljanju čvrstih standarda.

Pitanje nadležnosti koje je sveprisutno kod svih vrsta kompjuterskog kriminala, uključujući svakako i dječju pornografiju riješeno je primjenom tradicionalnih principa, što znači da se kriteriji za nadležnost temelji na prvenstveno na načelu teritorijalnosti (član 22.). Vjerovatno ova opcija nije sasvim adekvatna obzirom na više puta pomenuti prekogranični karakter kompjuterskog kriminala olakšava kriminalcima da svoje aktivnosti prenose iz jedne države u drugu u kratkom roku i stoga je vrlo teško odrediti *locus committi delicti* (Foggetti, 2008). Ipak, ostavlja se mogućnost da se nadležnost utvrdi kroz državljanstvo počinioca (član 22. stav 1. tačka d), te je dopušteno stranama da u skladu s svojim domaćim zakonima utvrđuju i druge vrste krivičnihopravnih nadležnosti (stav 4. člana 22).

Potrebna fleksibilnost je izražena i kada je riječ o bilo kojem pozitivnom sukobu nadležnosti gdje se od država traže da se konsultuju, odnosno dogovore u cilju utvrđivanja najsvrsishodnijeg rješenja (stav 5. član 22.).

Upravo primjena ovakvog sistema nadležnosti i sprovođenja zakona je razlog i najvećih kritika koje se odnose na Budimpeštansku konvenciju. Naime, tvrdi se da je ovaj lokalizovani i globalno decentralizovani sistem mogao biti zadovoljavajući za nezakonite radnje koje su po prirodi fizičke, ali ne i za kompjuterski kriminal” (Brenner, 2007). S druge strane, teško se od jednog ovakvog dokumenta moglo očekivati radikalnije zadiranje u jedno ovako osjetljivu materiju kao što je pitanje krivičnihopravnih nadležnosti.

KONVENCIJA SAVJETA EVROPE O ZAŠTITI DJECE OD SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA (LANZAROT KONVENCIJA)

Lanzarot konvencija za razliku od Budimpeštanske konvencije nije usmjerena isključivo na kompjuterski kriminal, odnosno na dječju pornografiju na internetu već joj je svrha zaštita djece od svih vrsta seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja. Međutim, očigledna je intencija Savjeta Evrope da se kroz Lanzarot konvenciju dopune i ažuriraju relevantne odredbe Budimpeštanske konvencije, tako da se ove konvencije smatraju, ako ne sestrama onda nešto daljim srođnicama (Kalim, 2012, p.443).

Dio u kojem Lanzarot konvencija očigledno dopunjuje Budimpeštansku konvenciju je odredba koja definiše navođenje (*grooming*) i to kao «*namjeran prijedlog,*

putem informacionih i komunikacionih tehnologija, odrasle osobe da se sastane sa djetetom koje nije dostiglo starosnu dob za pristanak», u svrhu činjenja bilo kojih krivičnih djela predviđenih u samoj konvenciji (članom 18. i 20.). Međutim, ono što znatno podiže kriterije za procesuiranje i kažnjavanje je uslov da ovakav prijedlog bude praćen konkretnim radnjama koje mogu dovesti do takvog susreta. Dalje, Član 20. (1) (e) Lanzarot konvencije kriminalizira posjedovanje dječije pornografije, i u tom smislu ide korak dalje od Budimpeštanske konvencije, ali još uvijek postoji klauzula u skladu sa kojom države zadržavaju pravo da proizvodnju i posjedovanje pornografskog materijala (član 20. stav 3.) propišu kao krivično djelo, ako materijal sadrži isključivo simulirani prikaz ili realistične slike nepostojećeg djeteta. Isto tako, ovo se odnosi i na materijal koji uključuje osobe koja su dostigle postavljenu dob iznad koje je dozvoljeno sudjelovati u seksualnim aktivnostima, gdje su ove slike proizvedene uz njihov pristanak. Dalje, inkriminisanje pristupa dječijoj pornografiji je ostavljeno u isključivoj nadležnosti država potpisnica bez ikakvog uslovljavanja, odnosno bez obzira na vrstu materijala kojem je pristupljeno (član 20. stav 4.)

Jedan od nedostataka Lanzarot konvencije je neuspjeh da se postigne šire globalno usvajanje, pa je tako do sada Tunis jedina zemlja potpisnica van Savjeta Evrope. Dalje, nisu postavljeni niti okvirni parametri u pogledu starosne granice ispod koje je zabranjeno imati seksualne odnose, već to isključivo zavisi od odluke zemalja potpisnica. Pored toga, kao što je gore navedeno, na nacionalnim zakonodavstvima je i odluka da li će kriminalizirati svjestan pristup i posjedovanje informacijskih i komunikacijskih tehnologija dječijoj pornografiji.

ZAKLJUČAK

Širenje i razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija je gotovo u potpunosti internacionalizovalo problem dječije pornografije, ali teret borbe protiv ovog zla je još uvijek, dominantno, na nacionalnim sistemima. Međutim, međunarodna saradnja, kako korištenje standardna pravne pomoći tako i različitih oblika razvijenih u cilju borbe protiv kompjuterskog kriminala su apsolutna neophodnost proistekla iz prirode ovog problema. Ono što može predstavljati kamen spoticanja je nedostatak jasnog konsenzusa oko važnih pitanja, kao što su, između ostalog, starosna granica, pitanje kažnjivosti posjedovanja i pristupanja snimcima seksualne zloupotrebe djece, kao i kriminalizacije specifičnih virtuelnih pornografskih materijala. Gore predstavljani međunarodni dokumenti i pored jasne različitosti u smislu osnovnog predmeta, teritorijalnog važenja i načina normiranja sigurno predstavljaju solidan osnov za uspostavljanje univerzalnih standarda. Međutim, uočljiva je i određena ambivalentnost po pitanju važnih pitanja, od kojih su neka i gore spomenuta. Dalje, problem praćenja različitih pojava oblika karakterističnih za najširu oblast kompjuterskog kriminala u smislu adekvatnog i pravovremenog zakonodavnog i institucionalnog odgovora se održava i na pitanje dječije pornografije. Obzirom na tendenciju rasta i univerzalno veliku društvenu opasnost ovog fenomena, te složenost pomenutih pitanja, poseban međunarodni dokument koji bi tretirao isključivo ovaj problem bi trebao biti razmotren. Efikasan mehanizam koji bi omogućio adekvatne izmjene i dopune bi morao biti dio ovakvog dokumenta.

LITERATURA:

- Akdeniz, Y. 2016. *Internet child pornography and the law: national and international responses*. Routledge.
- Brenner, S. and Schwerha, J. J. 2008. Cybercrime Havens, *The Computer & Internet Lawyer*, 25 (9), 19 – 21
- Brenner, S. W. 2007. Private-public sector cooperation in combating cybercrime: In search of a model. *J. Int'l Com. L. & Tech.*, 2, 58.
- Broadhurst, R. 2010. Developments in the global law enforcement of cyber-crime Policing. *An International Journal of Police Strategies and Management*, 29(2), 408-433
- Byberg, J. 2012. *A Comparative Analysis of the Validity of the Current Restrictions in the United Kingdom and United States on Virtual Child Pornography in Relation to the Right to Free Speech (July 20, 2012)*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2114564>
- Cedrangolo, U. 2009. *The optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography and the jurisprudence of the Committee on the Rights of the Child*. (Innocenti Working Paper No. 2009-03). Florence, Italy: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Doek, J. and Greijer, S. 2016. *Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse Adopted by the Interagency Working Group in Luxembourg, 28 January 2016*. ECPAT International.
- Gercke, M. 2011. *Understanding Cybercrime: A Guide for Developing Countries (2nd edition)*. Geneva: International Telecommunication Union
- Gillespie, A. A. 2002. Child protection on the internet-challenges for criminal law. *Child & Fam. LQ*, 14, 411.
- Kalim, A. 2012. Addressing the gap in international instruments governing internet child pornography. *CommLaw Conspectus*, 21, p.428.
- Kendall, V. M., & Funk, T. M. 2012. *Child exploitation and trafficking: Examining the global challenges and US responses*. Rowman & Littlefield.
- Malby, S., Mace, R., Holterhof, A., Brown, C., Kascherus, S., & Ignatuschtschenko, E. 2013. United Nations Office on Drugs and Crime: Comprehensive study on cybercrime. (ITU u Clough)
- Murtezić, A. u saradnji sa Dizdarević, A. 2021. *Fighting Cybercrime: The International legal and institutional framework and Bosnia and Herzegovina/ Borba protiv kompjuterskog kriminala: Međunarodni pravni i institucionalni okvir i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo. Art Rabic, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.
- Yar, M. 2006. *Cybercrime and society*. London, Los Angeles: SAGE.

Pravni izvori

- CETS, 2001, Council of Europe, Convention on Cybercrime (CETS No.185) od 23. 11. 2001. Godine. Dostupno na <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185>
- CETS, 2007. Council of Europe, Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (CETS No.201) od 25. 10. 2007. godine. Dostupno na <https://rm.coe.int/1680084822>
- UN Convention on the Rights of the Child, od 20. 11. 1989. godine. Dostupno na <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
- UN Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, od 25. 05. 2000. godine. Dostupno na <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opsccrc.aspx>
- UN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, od 15. 11. 2000. Godine. Dostupno na <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/protocoltraffickinginpersons.aspx>

Arben Murtezić, PhD Director, Centre for Judicial and Prosecutorial Training
of Federation of Bosnia and Herzegovina

CHILD PORNOGRAPHY ON THE INTERNET AS THE GLOBAL PROBLEM: DOES THE GLOBAL ANSWER EXIST?

Abstract

Using internet for spreading the child pornography is a global problem. Generally, the awareness of the severity of this problem and the need for the legal as well as institutional response is quite high, especially during recent years.

However, researches show that relevant legal solutions in many countries worldwide are often inadequate, inconsistent or are poorly applied.

Further, it is well known that the cybercriminal in every form, because of its extraterritorial nature, demands, as much as possible, a unique answer and solutions. This is especially important when it comes to the matter of the children pornography, because it is known that some basic terms are differently defined in this area.

Because of all mentioned in this paper, as first step will be identified key international documents which on indirect (e.g. UN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons) or direct way (e.g. Council of Europe Convention on Cybercrime) are threatening this problem.

Analysis of relevant directives from these documents should point out existing international standards that need to be applied, as well as in a domestic law and praxis, but also to be referred in international cooperation which is in this area mainly inevitable.

Special added value of this paper should be a critical review on the analyzed directives in terms of sufficiency, precision and consistency.

Key words: child pornography; cyber crime; international documents, United Nations, Council of Europe

PEDOFILIJA IZMEĐU BOLESTI I KRIMINALA

Apstrakt

U radu se razmatra nekoliko paradigmi u naučnom pristupu analizi seksualnih delikata bez nasilja, ostalih seksualnih delikata i krivičnih dela koja spadaju u visokotehnološki kriminal, a svrstavaju se u grupu krivičnih dela protiv polne slobode. Takođe, deo analize odnosi se i na pojam pedofilije, ali i tretman izvršilaca nakon presude u vidu, sve češćih, zahteva za različitim vidovima kastracije. Autori analiziraju stanje u oblasti krivičnih dela visokotehnološkog kriminala (VTK), a koja je tangenta sa grupom krivičnih dela protiv polne slobode. Potreba za analizom proizilazi iz specifičnosti krivičnih dela grupe protiv polne slobode. Ona, po pravilu, nose značajnu društvenu opasnost, a time i izazivaju značajnu pažnju društveno – socijalnog okruženja, kao i pritisak u cilju rasvetljavanja i kažnjavanja vinovnika. Autori pružaju prikaz stanja i kretanja pomenutih kategorija kriminaliteta u Republici Srbiji, upoređuju je sa aktuelnim stanjem kriminaliteta u periodu od 10 godina odnosno 5 poslednjih godina i prikazuju da, iako ova krivična dela u strukturi kriminaliteta nisu zastupljena u značajnijem procentu, ona nose mnoge dodatne specifičnosti. Iz već pomenutih razloga ova dela, imaju specifičnosti, koje se ispoljavaju u pojačanom interesovanju javnosti, pritisku na organe otkrivanja i gonjenja, specifičnim viktimološkim aspektima i osobenim problemima penološke prirode. Iz analiziranih podataka autori izvlače zaključke u vezi sa trendovima ove oblasti na više različitih nivoa.

Ključne reči: visokotehnološki kriminal, pedofili, krivična dela protiv polne slobode, kriminalistički aspekti

UVOD

U razmatranju i analizi krivičnih dela VTK značajan deo i okvir zauzimaju dela čiji je grupni zaštitni objekat polna sloboda. Poseban položaj u ovom smislu imaju krivična dela iz čl. 185, 185a kao i čl.185b KZ RS. U ovom radu rukovodili smo se istraživanjima u ovoj oblasti interesovanja, odabirom literature koja je pribavljena metodom ciljane analize pogodaka na onovu pretrage u Ebsko (Ebsco) bazi podataka, gde smo odabrali originalne naučne radove, kao i pretragom na Gugl akademiku (Google Scholar), putem kojeg smo došli do radova kategorisanih kao originalni naučni i kao pregledni radovi. Analizom obrađene literature i predmeta istraživanja došli smo do sledećeg.

* Prof dr Zvonimir Ivanović, redovni profesor, Kriminalističko-policijski univerzitet.

** Prof dr Božidar Banović, redovni profesor, Kriminalističko-policijski univerzitet.

Oblast VTK posmatrana je u ovom radu sa više različitih aspekata. Prvi predstavlja širi okvir i strateški ugao razmatranja, kroz analizu radova kojima se obrađuje stanje u oblasti rasvetljavanja krivičnih dela kao i izrečenih sankcija u ovoj ili odgovarajućoj oblasti zemalja koje su privukle pažnju autora – Francuske i SAD. U tom aspektu obrađuju se istraživanja koja su se ovim fenomenima bavila u Francuskoj (Frederik Šavad u Univerzitetkom biltenu Ren Univerziteta, Pravo kažnjavanja pedofila str. 143-156) odnosno u SAD (Lojd Klajn 1980-2003 i Dejvid Finkelhor 1993-2004). Svako od opisanih istraživanja ima svojih specifičnosti. Francusko podrazumeva temeljnu analizu, počev od XIX veka do danas, sankcija izrečenih licima koja su vršila krivična dela koja obuhvataju i pedofiliju – tzv. nenasline oblike seksualnih napada, u sudskoj praksi francuskih sudova. Ovo istraživanje obuhvata sudsku praksu, stavove predsednika sudova, rad sudija porotnika i sudija po pozivu, njihova izdvojena mišljenja, kao i obrazloženja sudskih veća u donošenju presuda.

Na osnovu dobijenih podataka možemo sagledati kretanje društvenog diskursa u ovoj oblasti kao i socijalne interakcije sa pojavom, tokom značajnog vremenskog perioda. Ovako sagledana pozicija, uz izbor francuskog zakonodavstva i sudske prakse, čini nam se, predstavlja odličan osnov razmatranja. Naime, specifičnosti dugotrajnog praćenja jednog kontinentalnog zakonodavstva, i sudske vlasti, kojem sistemu pripada i naše, od izuzetnog su značaja sa aspekta istorijsko – pravne analize. Veoma mali broj pravnih sistema omogućava ovako sveobuhvatnu analizu i sintezu iz nje. Takođe, moguće je uporedno – pravno izvlačenje zaključaka o nedostacima našeg sistema.

Sa druge strane, analiza stanja u SAD obuhvata nacionalnu bazu podataka o silovanjima i nenasilnim seksualnim aktima, kao i „ostalim“ seksualnim deliktima, u koje spada i deo našeg interesovanja. Posebno interesantna je analiza stope kriminaliteta, kao i stope otkrivanja i rasvetljavanja ovih krivičnih dela, a naročito izrečenih sankcija za pomenute delikte.

Sagledali smo karakteristike i specifičnosti načina analiziranja i praćenja pojave na više nivoa u Sjedinjenim Američkim Državama. Upoređivanjem rezultata pojedinih država sa federalnim nivoom dolazimo do više različitih zaključaka.

Svako istraživano polje u analiziranim istraživanjima doprinelo je da se u našem radu pozabavimo i rezultatima RS u ovoj oblasti. Obratili smo pažnju na specifičnosti našeg pravnog sistema, pomenute specifične kriminalne fenomene u okviru glave XVIII KZ RS, sa posebnim akcentom na krivična dela koja spadaju u VTK.

POJMOVI

Značajno je ukazati da pedofilija predstavlja oblik parafilije prema DSM 4 (Diagnosics and Statistical Manual of Mental Disorders 4th edition, Text Revision DSM-IV-TR, 2021), priručniku Američke Psihijatrijske Asocijacije iz 2000.god. kao psiho-seksualni poremećaj. Isti tretman ima i u ICD (International Classification of Diseases 11th Revision, 2021). Obično se parafilije definišu kao periodične, ponavljajuće, intenzivne seksualno uzbuđujuće fantazije, porivi ili ponašanja koja obično uključuju:

- Objekte koji ne predstavljaju ljude
- Patnje ili poniženje na sebi ili na partneru

• ili deci ili drugim licima koja ne mogu dati pristanak na takve aktivnosti, (ovaj oblik je veoma specifičan obzirom da u sebe uračunava i lica koja imaju problema na psihičkom planu, oligofrene osobe osobe koje ne mogu same o sebi da se staraju i sl.)

a koje se javljaju u periodu od poslednjih šest meseci. Neki idu još dalje uvodeći u definisanje i ograničenja u pogledu dece, u smislu da su u pitanju deca, kao objekat pedofilije, koja nisu još dospela u pubertet. Još je Frojd pokušao da pruži objašnjenje perverzne seksualnosti kroz „nije ništa drugo do infantilna seksualnost uveličana i izdvojena na komponentne elemente“.

Parafilija ili patološka seksualna sklonost je, prema Vikipediji, naziv za sve ono što se smatra neprirodnim polnim ponašanjem u psihologiji i seksologiji. Parafilija je (grčka reč od para παρά = osim i '-filia' φιλία = ljubav) i opisuje seksualnu žudnju kao odgovor na seksualni objekt ili situacije koje mogu interferirati sa kapacitetom recipročne seksualne aktivnosti. Parafilija takođe može implicirati ne-većinsko seksualno prakticiranje, bez da nužno implicira disfunkciju ili moralnu devijantnost. U psihologiji je uobičajena sledeća podela parafilija: pedofilija - fizička, seksualna, emocionalna i duhovna privlačnost uglavnom prema deci, Sadizam, Mazohizam, Seksualni fetišizam, Egzibicionizam, Voajerizam, Froterizam, Transvestitski fetišizam.

Što se tiče upotrebljivosti u operativne svrhe, prisustvo parafilije daje mogućnost postojanja ponavljanja aktivnosti i radnji, navika i privika, kao i ponašanja vođenih kompulsivnošću ili opsesivnih radnji.

Još jedan značajan momenat je neophodno razmotriti kod određivanja pojma pedofila, naime, pedofil jeste ono lice, koje preferira seksualne odnose sa decom i maloletnicima. Lice koje je normalno u svojim seksualnim stremljenjima i preferira seksualne odnose sa odraslim partnerima se može, iz najrazličitijih razloga, odlučiti da stupi u seksualni odnos sa detetom (najpre maloletnikom, ali i decom). Ovi razlozi mogu biti prosta dostupnost, izgled, želja da se povredi osoba koja je vezana za to dete. Seksualne fantazije lica koje se ne fokusiraju na decu ili ne obuhvataju primarno decu, već su ona, silom prilika, uključena u iste ne čine tu osobu pedofilom. Takođe tretman prema ovakvim licima ide od gađenja do određivanja kao bolesnima i ukoliko ovaj stav ima prevalenciju, pokušaje da se razmišlja o medocinskim tretmanima prema njima. O tome nešto kasnije.

ISTRAŽIVANJA U OVOJ OBLASTI

Francuska

Kao što je već pomenuto prilikom sistematične analize literature uspeli smo da dođemo do dokumenta pod nazivom Pravo kažnjavanja, i pod posebnim poglavljem Pravo kažnjavanja pedofila, urednika Frederik Šavada – Frederic Chauvaud, u Univerzitetkom biltenu Ren Univerziteta – *Rennes University press*, str. 143-156 (Chauvaud, Frédéric (dir.) *The right to punish: From the Enlightenment to the present day*. New edition [online]. Rennes: Rennes University Press, 2012). Ovim dokumentom uspeli smo da steknemo uvid u veoma dugu pravnu tradiciju francuskih sudova, koji su se bavili problematikom seksualnih delikata i kažnjavanja – tokom različitih vremenskih

perioda. Ono što ovaj dokument čini interesantnim za našu temu jeste, prvenstveno, zajednički predmet istraživanja ali i posebni zaključci koji, veoma ingeniozno, odslikavaju društvene odnose prema pedofiliji, seksualnim napadima na maloletnice i decu, kao i mere pravnog sistema u pravcu korekcije takvih stavova. Naime, već se od 1810. god. i Kaznenog Zakona Republike Francuske (*Penal code*) počinje sa kažnjavanjem pedofila, gde se među prvim sankcijama izriču prinudni rad u vremenskom opsegu od 5 do 20 godina kao i doživotni zatvor (u tom periodu u zastupljenosti od 78-87% do sredine 1830-tih). Od 1832.god. kada se inkriminiše tzv. nenasilni, nepristojni, napad počinju se primenjivati sankcije, koje su potpunije prema izvršiocu (individualizacija) ali prema strogosti – blaže, iako se uz njih izriču i supsidijarne kazne, kao što su: oblačenje ludačke košulje, javno izlaganje na trgovima i bičevanje (interesantno je da se u tom periodu javlja oko $\frac{1}{3}$ oslobađajućih presuda). Ove supsidijarne kazne se gube u periodu 1832-1848.god. Kasniji period karakteriše se sa manje od 30% izrečenih kazni u vidu kazne prinudnog rada a u razdoblju od 1880-1890 ova sankcija pada do ispod 10% ukupnog broja (tada raste i broj oslobađajućih presuda). Zatvorska kazna u ovom periodu čini $\frac{1}{4}$, odnosno, $\frac{1}{3}$ ukupnog broja izrečenih sankcija a u poslednjih dve decenije XIX veka – ispod 20%. U vezi visine sankcija zatvorske kazne, manje od jedne godine izrečene kazne zatvora čini 5% izrečenih sankcija za period 1843-1876.god. a već 1883.god. u 23% izrečenih sankcija. Korektivne sankcije od 1843. god. čine preko 50% izrečenih sankcija a 1898.god. čak $\frac{2}{3}$ ukupno izrečenih sankcija. Zakonom se 1863.god. uvodi prezumpcija nemogućnosti pružanja suvislog otpora od strane žrtava – maloletnih lica uzrasta do 13 godina. Od 1870.god. menja se klima u vezi kažnjavanja. Uzimanje u obzir različitih olakšavajućih okolnosti samog dela, prilikom odlučivanja u presudi od 1880.god. dovodi do uračunavanja u 77% presuda, kod nenasilnih napada, što konsekventno dovodi do povećanja korektivnih sankcija. Od 1880.god javlja se tendencija da se seksualni napadi usmereni na maloletna lica, bez upotrebe nasilja kažnjavaju blažim kaznama. Takođe, javlja se tendencija tendencija za isključivanjem javnosti tokom krivičnog postupka, uz izraženu društvenu klimu «zataškavanja» ovakvih slučajeva. Kazne se počinju izricati od 3-5. godina zatvora i, uz alternativno ili kumulativno određenu novčanu kaznu u iznosima od 6000 – 60000 Franaka. Od 1994. god. inkriminišu se seksualna dela bez nasilja, koja se kažnjavaju korektivnim sankcijama. Svaki nasilni seksualni delikt kažnjava se sa najmanje 5 godina zatvora i novčanom kaznom od 75000 EUR-a, a kao teži oblik tretira se vršenje osnovnog oblika od strane srodnika ili lica koje koristi kakav odnos zavisnosti ili podređenosti (inkriminisano 2010. god.) sa pasivnim subjektom. Ovaj oblik se kažnjava sa minimum 10. godina zatvora i novčanom kaznom u iznosu od 150000 EUR. Kažnjavanje za silovanje maloletnog lica iznad 15 godina kažnjava se još od 1980.god. kaznom zatvora od 20. godina, dok se doživotni zatvor izriče za silovanje mlaćeg lica od 15. godina. Treba napomenuti da je primetno stabilno ukupno uvećanje izrečenih kazni do 1980.god. a tada već zakon propisuje teže kazne. Oslobađajuće presude se 1928.god. javljaju u 17% slučajeva, posle rata u manje od 5% dok 1952.god. imamo ukupno ispod 3%. Uzimanje okolnosti slučaja u obzir i to najčešće olakšavajućih okolnosti prilikom izricanja sankcije u XX veku ide sa iznad 65% presuda od 1910. god. na blizu 80% za period 1938-1951.god. a u 1933.god. 90%. Sankcija prinudnog rada doživela je porast za period 1920-1950.god. Početkom tog veka zatvorska ka-

zna opstaje u okvirima 18-28% izrečenih sankcija, dok doživotni zatvor nestaje posle 1968.god. Nakon toga nastupa period značajnog pooštavanja sankcija za seksualne prestupnike, pa tako kazna od pet godina zatvora i više predstavlja više od 54% izrečenih sankcija 1978.god. a 74% 1992.god. Deset godina zatvora i više čini 13% 1978. god, dok ih je 35% 1992.god. Korektivne sankcije u XX veku čine 60-75% izrečenih sankcija. U poslednjih trideset godina one beleže pad. Od 2000.god uvodi se socijalno pravosudni nadzor nad izvršiocima seksualnih delikata, kao i pojačan nadzor državnih organa prema njima, značajno pojačavajući represivan odnos društva prema ovakvim izvršiocima. U XXI veku više od 81% izrečenih sankcija kazni zatvora su kazne za preko pet godina.

Sa aspekta sudske vlasti odnos analiziramo kroz oblike kažnjavanja (vrste i visine sankcija) od strane sudova kao i obrazloženja presuda ali i izdvojene stavove pojedinih sudija, kao i mišljenja predsednika sudova i sudske prakse, uopšte. Tako se može, kroz sudsku praksu, primetiti da su od 1810.god, u vezi striktno primene načela legaliteta postojala odstupanja – posebno u vezi sa napadima bez nasilja. Naime KZ iz 1810.god. posebno je oštar prema nasilnim delima, pa se iz ovog razloga drugi oblici seksualnih dela drugačije tretiraju. Takođe, u vezi sa nenasilnim seksualnim delima dolazi do značajnog broja oslobađajućih presuda ili odustanaka od tužbi, eventualno, primene korektivnih sankcija. U prvoj polovini XIX veka skoro polovina, od ukupnog broja, je ovakvih odluka. Pokušaji pravnog sistema u korigovanju ove prakse ogledaju se, posebno, u stavovima viših sudova (njihovih predsednika), ali i izdvojenim mišljenjima sudećih sudija u većina sudova koji su presuđivali, u kojima dolazi do kritike ovakve prakse. Na primer 1824.god. predsednik sudskog veća ukazuje na propust zakonodavca da utvrdi minimalni uzrast lica koje ni u kom slučaju nije u mogućnosti da pruži suvisao otpor, te prema kojem, nije neophodna primena nasilja, kako bi postojala konstrukcija krivičnog dela. On govori o značajnom broju presuda koje su donete na osnovu ovakvog stava zakonodavca, a koje nije trebalo na taj način rešavati. Ovakvo konfuzno tretiranje, kako zakonodavca, tako i pravosudnih struktura, dovodi do pravne nesigurnosti i do same negacije kriminala, kao takvog. Tada je bilo dovoljno baciti sumnju na čestitost žrtve koja ima npr. 11. godina i ukazati na vidljivu odsutnost nasilja i izvršilac bi se mogao lako osloboditi od sumnje ili kazne¹. Suštinski, inkriminacija iz 1834.god. dovela je do ublažavanja sankcija, ali i do njihovog češćeg izricanja. Ovo se vidi u izveštaju po kojem 60% presuda u periodu 1833. god. – 1835.god. ukazuju na blažu kaznenu politiku, predstavljajući dve trećine blažih sankcija nego u ranijem periodu. Takođe, za period od 1856-1860.god. sudovi su izrekli u presudama čak više od $\frac{3}{4}$ ili 77% blaže sankcije. U istim periodima značajno opada broj oslobađajućih presuda, odnosno odustanka od gonjenja. Interesantno je razmotriti i otežavajuće okolnosti gde se, još u devetnaestom veku, navode povrat i teži oblici dela sa većom društvenom opasnošću, kao osnov za izricanje teže kazne.

¹ Posebno je od značaja način na koji su se pojedini porotnici odnosili prema ovakvim delima – pružajući prilike za veoma dekadentna tumačenja. Na primer u slučaju Eugena (str.148). Godine 1834. inkriminiše se i tzv. nenasilni napad. Tada kazne bivaju češće ali se i izvršioци blaže kažnjavaju. Posebno je interesantno kada se u obrazloženjima presuda javljaju sledeća objašnjenja za visinu sankcije – kod nenasilnog seksualnog napada na žrtvu od 5 godina da „nije došlo do defloracije“ (iz 1865.god. – str.149.) ili da „nije bilo penetracije“ u vezi sa seksualnim napadom na dete od 7 godina. Ovaј poslednji slučaj doveo je do kazne od 8 godina zatvora, ali samo usled postojanja рецидивизма на страни извршиоца!

Za oslobađanje i ublažavanje sankcije u XIX i XX veku navode se nemoralno ponašanje žrtava (1821-1824.god.) i težina sankcija u odnosu na osobu – izvršioca. Do 1848.god. postoji nespremnost sudova da se izrekne prinudni rad a dobar pokazatelj je izricanje javnog izlaganja ruglu izvršioca i žigosanje. Kao razlozi blažeg kažnjavanja i, čak, oslobađajućih presuda, 1865.god navode se „godine, njihova pozitivna prošlost ili njihove titule, porodična čast, slaba inteligencija, odsustvo otpora žrtve, njihovo priznanje, pokajanje, uopšteno njihovo držanje i izjave na suđenju, određeni poremećaji mentalnih stanja, stanje intoksikacije za vreme izvršenja radnje dela i sl.“ U XX veku okolnosti slučaja su u većini slučajeva korišćene za izricanje težih sankcija, ali se do poslednje trećine ovog veka, veoma često, opravdavaju izvršioci, kroz izbore porotnika koji su imali simpatije prema ovakvim izvršiocima. Ove simpatije ogledaju se u korišćenju argumenata kod razmatranja olakšavajućih okolnosti u vidu: „zdravog razuma“, da nije bilo teških povreda žrtava, smatrajući akte „blagim nesrećama“ a, posebno, ulaženje u tumačenje pristanaka žrtvi i argumentacije o zavođenju od strane žrtava. Naročito je karakteristično da se tada, dodatno, stigmatizuju žrtve. Do 1980.god. teorijski i praktični aspekti u vezi svedočenja žrtava dolaze do apsurd – vrednujući dečje svedočenje, kao nepouzdan – određujući se, tako, prema žrtvama ovakvih oblika seksualnih napada, veoma diskriminišuće. Posebno je značajno podvući razliku u stavovima sudija po pozivu i sudija porotnika. U pogledu sankcija one su sve teže i represivnije što se bližimo modernom dobu.

SAD

U pogledu analize seksualnih prestupa u SAD neophodno je primetiti da stope kriminaliteta i stope rasvetljavanja dela do 1980.god. stabilno rastu i u toj godini imaju najviše vrednosti, nakon čega opadaju. O tome govore rezultati u Kaliforniji ali i na federalnom nivou. Istraživanjem koje je obuhvatilo period od 1990-2004.god. utvrđen je statistički plato nivoa hapšenja, nakon čega sledi pad ovog trenda. Ovakvo dešavanje je potvrđeno u više istraživanja u SAD. Dejvid Finkelhor ukazuje na činjenicu da različiti načini zlostavljanja dece i maloletnika opadaju za 40-70% u periodu 1990-2004. god. U to se ubrajaju i seksualno, fizičko zlostavljanje i seksualni napadi, ubistva, teški napadi (kao varijacija teških telesnih povreda i prinude u našem zakonodavstvu) razbojništva i teške krađe. Prema njegovom istraživanju ovi oblici napada imaju rastući trend do 1990.god. kada nastupa opadanje i to do 2005.god. Jedinstveni krivični izveštaj FBI (UCR) na nacionalnom nivou ukazuje na sličnu tendenciju. Statistike drugih država pokazuju manje značajnu razliku, kao na primer: Tenesi, Džordžija, Nju Jork. Ovo potvrđuje istraživač Lojd Klajn (Finkelhor, D. & Jones, L.M. (2004). Explanations for the Decline in Child Sexual Abuse Cases. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention). One pokazuju rast ovih dela u periodu 1980-2003. god. Sa druge strane Mičigen, Minesota i Tenesi imaju samo uvećanje nasilnih oblika silovanja dok se druga dela ove oblasti ne naziru u takvom trendu. Ovde mnogi naučnici ukazuju na značaj regionalno – temporalno specifičnih faktora prilikom analize i razumevanja ovakvih trendova i rezultata. Ovo takođe ima značaja i kod uzimanja u obzir faktora varijacija

a, naročito, sa rastom interesa medija, posebno socijalnih medija i političkih faktora. Ovde se kroz analizu celokupnog perioda posamtranja ukazuje od obojice citiranih da seksualni prestupi koji ne predstavljaju dela silovanja (ili sa njim izjednačenih akata) beleže značajan porast. Šta više oni imaju najveći rast u analiziranom periodu za SAD. Procenat lišenih lobode i zadržanih lica 1980 – 2007.god. u vezi nenasilnih seksualnih napada i drugih seksualnih krivičnih dela takođe beleži značajan rast u SAD.

Za ovaj rad interesantno je razmotriti neke trendove u ovoj oblasti. Jedan od njih je hemijska kastracija pedofila. U analizi sankcionisanja dela koja se odnose na pedofiliju od izuzetnog značaja je razmatranje odredaba četiri zakona u američkim državama (William Winslade et all. *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment*, 1998). Propisi o kojima je reč, su: Zakon Kalifornijske skupštine iz 1996.god. (California Assembly Bill 3339, signed into law in 1996); Zakon koji je doneo Senat savezne države Montane (158 Montana Senate Bill 31 and House Bill 268,- a compromise of earlier bills that were vetoed by Montana Governor Racicot, but whose vetoes were overridden;); Zakon Savezne države Floride iz 1997.god. (159 Florida House Bill 83, which became effective for crimes committed on or after October 1, 1997;); i zakon senata savezne države Teksas iz 1997.god. (Texas Senate Bill 123, entitled «An Act Relating to the Treatment of Repeat Sex Offenders,» signed into law in May 1997.1) Sva četiri zakona propisuju hiruršku hemijsku kastraciju za izvršioce pedofile koji su povratnici, međutim oni ih različito regulišu. U Kaliforniji u pitanju je hemijski tretman (medroxyprogesterone acetate (MPA - MPA) treatment) i primenjuje se na izvršioca nedelju dana pre otpuštanja i traje koliko traje period proveravanja (moguća je primena i doživotno). Obavezuju se institucije koje će primenjivati terapiju da osuđeniku obrazlože i objasne efekte i ciljeve tretmana. Ovo se genrealno ne smatra sankcijom, s obzirom da se u suštini zahteva pristanak lica, prema kojem se tretman primenjuje. U Montani se ovakav tretman MPA smatra specifičnom merom, koja se može izreći, pored sankcije izrečene za delo – kod kojeg je pasivni subjekat mlađi od 16 godina i kod kojeg je učinilac najmanje tri godine stariji od pasivnog subjekta. U Montani MPA se smatra sankcijom, ali, takođe, se sankcionisanom licu mora jasno objasniti svrha i smisao mere. Razlika postoji i u obaveznosti primene - U Kaliforniji sudovi su obavezni da odrede primenu mere, dok u Montani ove obaveze nema – sud odlučuje u svakom posebnom slučaju i to potpuno diskreciono. Dozvoljeno je i da se lice samo odluči za podvrgavanje ovom tretmanu. Na Floridi je, slično kalifornijskom zakonu, ovaj oblik sankcije vezan za postojanje povrata i ukoliko lice odbije ili ne podvrgne se ovoj terapiji, isto se tretira kao novo krivično delo. Isti je vremenski opseg primene kao u Kaliforniji, ali su sudovi dužni da propišu dužinu vremena proveravanja, kao i da, ukoliko izaberu doživotnu primenu, to u presudi iznesu. U Floridi je moguće ovu sankciju zameniti fizičkom kastracijom, čak i uz pristanak lica. U Teksasu je moguće vršiti hiruršku kastraciju pod nazivom „orhiektomija“ prema licima koja su najmanje jednom povratnici (dela kod kojih su kao meta seksualnih napada bila lica mlađa od 17 godina). Propisi u Teksasu obezbeđuju da ovakva kastracija bude dobrovoljna, ne prinudna i jasno terapeutski orijentisana. U saveznoj državi Teksas se ni u kom slučaju ovakva kastracija ne smatra sankcijom.

Srbija

Većina radova obuhvata analizu krivičnih dela kao novoustanovljenih u zakonodavstvu u Republici Srbiji (Delibašić, Veljko: Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, 2017: 559-570.), (Dejan Novaković, Martin Matijašević, Krivična dela protiv polne slobode i sprečavanje diskriminacije žrtava, 2018: 421-429) zanemarujući da su ona tu već 15 godina. Nema neke značajne analize sudske prakse, i u većini slučajeva u pitanju su pregledni radovi, sa izuzetkom radova autora ovog članka.

REZULTATI

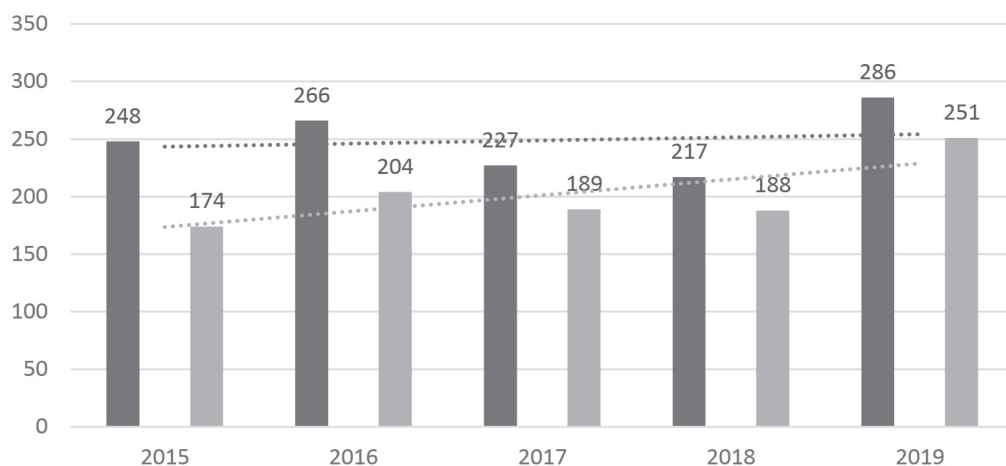
Naše istraživanje obuhvatilo je, u prvom delu, striktno javno dostupne statističke podatke o oblasti pravosuđa, objavljene od strane Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije. Oni se mogu preko različitih biltena za svaku godinu pribaviti putem veb stranice Zavoda. U tabeli 1 dat je prikaz optuženih i osuđenih lica za period 2015-2019, dok se na grafikonu – ilustraciji br.1. mogu videti i trendovi obe ove pojave za isti period. Ukoliko se uporedi može se zaključiti da je trend optuženih sa manjim rastom od osuđenih. To ni u kom slučaju ne znači da je to u apsolutnim brojkama veliki rast, ali je značajno primetiti ga.

Tabela 1 Tabelarni prikaz optuženih i osuđenih lica za krivična dela protiv polne slobode 2015 - 2019.god.

Optuženi učinioci dela 2015-2019										
Krivična dela	2015		2016		2017		2018		2019	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Protiv polne slobode	248	0,6	266	0,7	227	0,6	217	0,6	286	0,9
Osuđeni učinioci dela 2015-2019										
Protiv polne slobode	174	0,5	204	0,6	189	0,6	188	0,6	251	0,9

Analiza ove dve pojave ukazuje na činjenicu da prijavljena lica pokazuju relativno stabilan trend rasta, dok se za posmatranih pet godina osuđena lica javljaju sa značajnim porastom trenda. Ovde se može spekulirati o pooštavanju kaznene politike prema izvršiocima krivičnih dela protiv polne slobode, što može biti uzeto kao činjenica, ali i dalje ne opisuje situaciju u oblasti dela VTK (iz čl.185 (a i b) KZ RS). Ostala statistika prikazana u tabeli 2 ukazuje na period koji je značajnije duži 2010-2019. god. i pruža uvid u trend svih krivičnih dela u Republici Srbiji kao i dela protiv polnih sloboda tabela 2 i ilustracija 2.

Оптуђени и осуђени 2015-2019

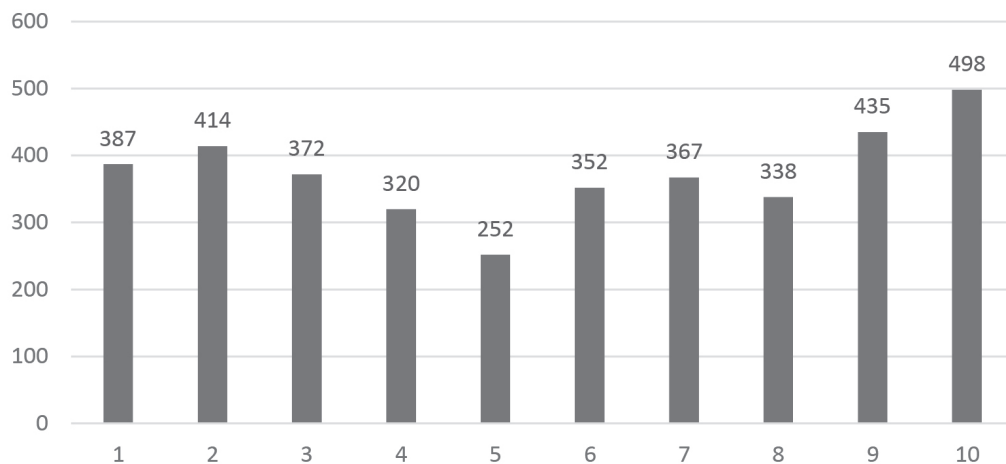

Илустрација 1 Оптуђени и осуђени учиниоци кривичних дела против полне слободe 2015-2019.год.

Табела 2 Пријављена пунолетна лица за кривична дела 2010-2019.год.

Пријављена пунолетна лица према кривичном делу, 2010–2019.										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
REPUBLIKA SRBIJA	74279	88207	92879	91411	92600	108759	96237	90348	92874	92797
Кривична дела против полне слободe	387	414	372	320	252	352	367	338	435	498

Пријављени за кривична дела против полних слобода 2010-2019.год.

Илустрација 2 Пријављени учиниоци за кривична дела против полних слобода за период 2010-2019.год.

Uvid u potpuniju sliku pruža statistički pregled prijava, optuženja i osuda uz indekse odnosa za period 2015-2019.god. u tabeli 3.

Tabela 3 punoletni učinoci za period 2015-2019.god.

Punoletni učinoci krivičnih dela, 2015–2019.										
	Ukupan broj					Indeksi				
	2015	2016	2017	2018	2019	$\frac{2016}{2015}$	$\frac{2017}{2016}$	$\frac{2018}{2017}$	$\frac{2019}{2018}$	$\frac{2019}{2015}$
Krivične prijave										
REPUBLIKA SRBIJA	108759	96237	90348	92874	92797	88	94	103	100	85
Učinitelj poznat	64226	67089	61767	63903	64695	104	92	103	101	101
Učinitelj nepoznat	44533	29148	28581	28971	28102	65	98	101	97	63
Optuženja										
Republika Srbija	42030	39610	37752	35146	32360	94	95	93	92	77
Osude										
Republika Srbija	33189	32525	31759	29750	28112	98	98	94	94	85

Konkretizaciju dobijamo upoređivanjem sa prikazom odnosa ukupno prijavljenih krivičnih dela i prijavljenih dela protiv polne slobode. Može se konstatovati da je udeo krivičnih dela protiv polne slobode, u strukturi ukupno prijavljenih krivičnih dela, značajno mali, ali se zbog njihove društvene opasnosti i stava javnosti prema ovim krivičnim delima ne može pripisati atribut zanemarljivih. Najpre, zbog težine krivičnih dela, društvene opasnosti koju ona nose kao i odnosa javnosti prema ovim delima.

Tabela 4 Odnos ukupno prijavljenih dela i dela protiv polne slobode.

Krivične prijave protiv punoletnih lica za grupu krivičnih dela protiv polne slobode za period 2015–2019.										
Republika Srbija										
Krivična dela	2015		2016		2017		2018		2019	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupno	108759	100	96237	100	90348	100	92874	100	92797	100
Protiv polne slobode	248	0,6	266	0,7	227	0,6	217	0,6	286	0,9

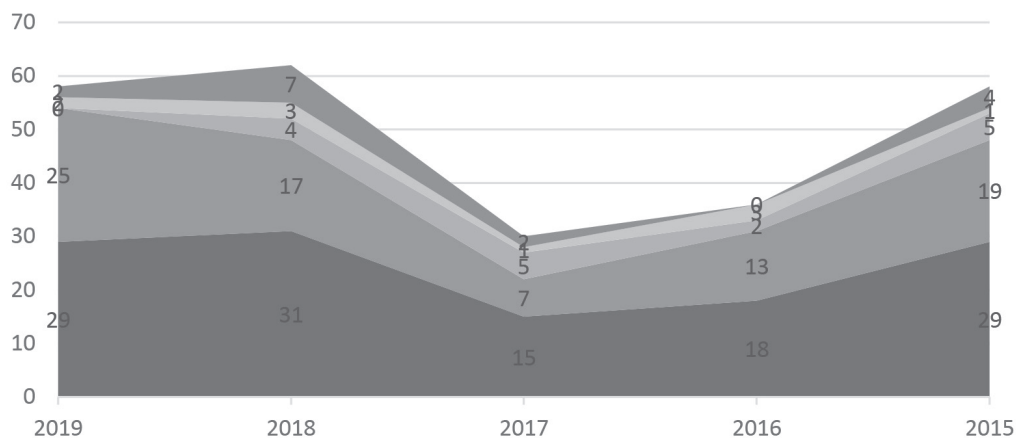
Dodatni, još potpuniji, uvid ostvaruje se analizom statističkih pokazatelja prijavljenih punoletnih lica za delo iz čl.185 KZ RS za period 2015-2019.god u tabeli 5 po regionima u Srbiji, kao i ilustracijom br.3. Ona govori o stabilnom trendu vezanom za regione u Srbiji, kao i o veoma čvrstom trendu rasta i perzistentnosti ovih dela u posmatranom periodu, naročito za region Beograda.

Tabela 5 Prijavljena punoletna lica za krivično delo iz čl.185 KZ RS za period 2015-2019.god.

Prijavljena punoletna lica prema krivičnom delu, po regionima 2019.						
Krivična dela	Republika Srbija					
	ukupno	Srbija – sever		Srbija – jug		
		Beogradski region	Region Vojvodine	Region Šumadije i Zapadne Srbije	Region Južne i Istočne Srbije	Region Kosovo i Metohija
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	29	25	-	2	2	
Prijavljena punoletna lica prema krivičnom delu, po regionima 2018.						
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	31	17	4	3	7	
Prijavljena punoletna lica prema krivičnom delu, 2017.						
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	15	7	5	1	2	
Prijavljena punoletna lica prema krivičnom delu, po regionima 2016.						
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	18	13	2	3	-	
Prijavljena punoletna lica prema krivičnom delu, po regionima 2015.						
Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju	29	19	5	1	4	

Grafički prikazano to izgleda kao u ilustraciji br.3.

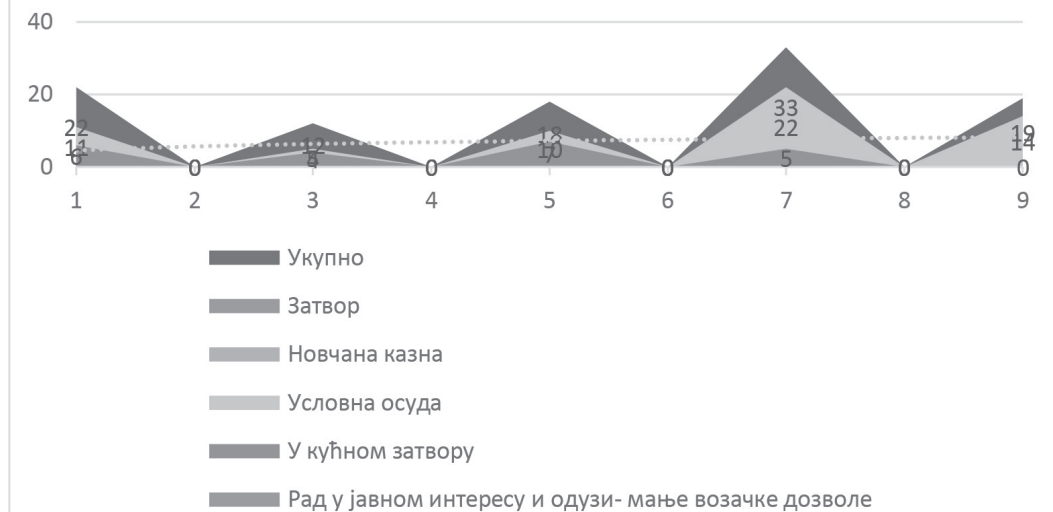
Пријављени - кд 185 (а, б) период 2019-2015.год.

Илустрација 3 Пријављени пунолетни учиниоци кривичног дела из чл.185 (а, б) за период 2015-2019.год.

У погледу закључивања о казеној политици од значаја је илустрација 4. Овде значајан тренд beleže условне осуде и, у последње 4. године, кућни затвор.

Осуђена пунолетна лица 2015-2019 - санкције

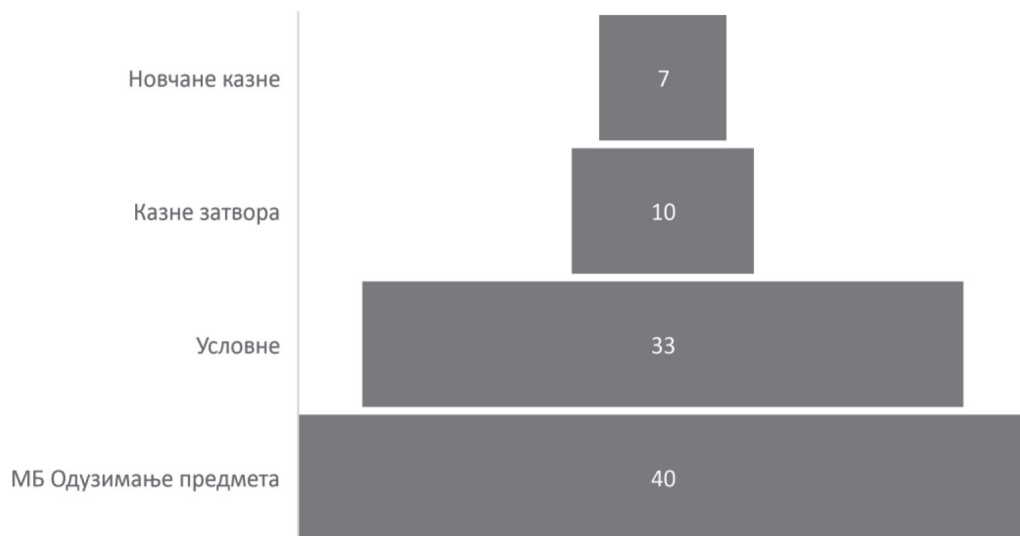

Илустрација 4 Осуђена пунолетна лица 2015-2019. – изречене санкције

Посебно истраживање спроведено је на узorkу од 53 пресуда за период 2013-2018.год. којима су покривена већином дела из чл. 185 (а, б) КЗ РС. Пресуде су анализирани у писарници Посебног Туžилаштва за ВТК у Београду. Анализа је вршена читањем пресуда и груписањем података пресуда у вези са изреченим пресудима и анализима

žalbenih postupaka, kao i sankcija. Prilikom vršenja ovih analiza, istraživanjem su obuhvaćeni i sadržaji obrazloženja presuda i izvođena je analiza olakšavajućih i otežavajućih okolnosti kod odmeravanja krivičnih sankcija. Rezultati su sledeći.

Санкције изречене у пресудама ВТК

Ilustracija 5 Sankcije izrečene u presudama za krivična dela VTK (čl.185, a, b KZ RS) period 2013-2018.god.

Sankcije izrečene za krivična dela VTK, (ilustracija 9. i 10, kao i tabela 6.) prvenstveno, su uslovne kazne zatvora sa vremenom proveravanja ili 36.26% od ukupnog broja izrečenih sankcija. Uz većinu izrečenih sankcija izrečena je, kumulativno, i mera bezbednosti oduzimanja predmeta njih 40 a što je 43.96% ukupno izrečenih sankcija. Od ukupnog broja sankcija 10.99 % (ili 10 izrečenih) čine kazne zatvora. U ove su mahom uračunata vremena provedena u pritvoru ili se ova sankcija izvršavala u kućnom zatvoru. Do završetka istraživanja samo je jedna kazna zatvora i izvršena. Najmanji broj izrečenih sankcija otpada na novčane kazne, njih 7 ili 7.69%. U samo jednom slučaju u analiziranom periodu došlo je do sporazuma o priznanju krivičnog dela. Iako je u Srbiji usvojen i zakon Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja² krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima («Sl. glasnik RS», br. 32/2013) – tzv. Marijin zakon, ove mere nisu usmerene na oblike tretmana medicinske prirode kao u opisanom slučaju u SAD. Odnos društva je i pored velike pažnje inertan, a primer za to je da je primena prve posebne mere je usledila tek tri godine nakon donošenja Marijinog zakona.

Tabela 6 Pregled sankcija izrečenih za krivična dela VTK

Sporazum o priznanju krivice	Novčane kazne	Kazne zatvora	Uslovne	Mera bezbednosti Oduzimanje predmeta
1	7	10	33	40
	10000 - 900000	6M - 2G i 7M	3M - 1G	HD

Sankcije su izricane u proseku na sledeći način – Novčane kazne u iznosima od 10000 – 900000 dinara, Kazne zatvora u rasponu od 6 meseci do 2. godine i 7 meseci, Uslovne kazne od 3 meseca do 1 godine, sa vremenima proveravanja od 1-3 godine. Najčešće oduzimani predmet bio je hard disk.

Изречене санкције

Илустрација 6 Изречене санкције у бројности и односима

Kao najčešći razlozi za olakšavajuće okolnosti navode se: priznanje u 32.08% presuda, korektno držanje u 18.87% slučajeva, a u 24.53 % kajanje (u određenim presudama navodi se iskreno kajanje), i lične i porodične prilike se javljaju u 32.08 % presuda. U vidu otežavajućih okolnosti najčešće se navodi okolnost direktnog umišljaja.

Tabela 7 Prikaz najčešćih okolnosti uzimanih u obzir kod izricanja presuda VTK

Olakšavajuće okolnosti	Otežavajuće okolnosti
priznanje dela, ranija neosuđivanost, ispoljen osećaj krivice, kajanje, korektno držanje pred sudom, lične prilike: vršenje dela kao mlađe punoletno lice, nepoznavanje jezika, ne zna za pojam PTHC slučajno označio 500-600 nasumičnih snimaka, utvrđen smanjen libido, živi sa ocem, oženjen, otac deteta ometenog u razvoju	direktan umišljaj, psihički i srčani problemi što je moglo uticati na uračunljivost, prisustvo i dece na materijalu (3, 5, 7 i sl), Supruga bolesna pa bez seksualnog života, društvena opasnost, uporan, već dve godine se bavi pornografijom žrtve maloletna lica, koristio tuđe ime za prodaju, prethodna osuđivanost

ZAKLJUČAK

Prikazane analize ukazuju, na prvom mestu, da se ova oblast kod nas prati u značajno manjem obimu u odnosu na analizirane radove u Francuskoj i SAD, a tome, naravno, doprinosi i okolnost da su krivična dela, koja spadaju u VTK, uvedena Krivičnim Zakonikom Republike Srbije tek 2006. godine (uz kasnije izmene i dodavanje novih dela). Period predstavlja veoma mali vremenski okvir za analizu sudske prakse, ali i uz veoma česte izmene zakonodavstva, to čini da se ova oblast partikularno analizira i ne predstavlja fokus naučnog diskursa. Naime, u ovom radu prikazana je analiza slične oblasti koja obuhvata dva veka sudske prakse, zakonodavnih dinamika kao i sankcija izrečenih u takvim postupcima. Mislimo da je osnovni razlog tome promena društvenog uređenja, i inertnost naučne, doktrinarne, misli. Ako rezimiramo – kod nas se za krivična dela VTK, neopravdano, veoma retko, izriču zatvorske kazne, značajno mnogo se, prilikom izricanja sankcije, koriste olakšavajuće okolnosti kao što su lične i porodične prilike i priznanje dela. Isto govori o veoma siromašnoj ideji u formulaciji sankcija u naučnom diskursu, uz izostanak razmatranja naučnih trendova u ovoj blasti. Kazne su blaže, sa najčešće izricanim uslovnim osudama, novčane kazne izricane su u veoma širokom opsegu, bez potpunijeg nivelisanja. Svakako, najčešće su primenjivane mere bezbednosti oduzimanja predmeta, razumljivo, obzirom na materiju. Neophodno je pooštriti kaznenu politiku, razmotriti nove pristupe problemu, kao i konsultovati rešenja drugih pravnih sistema. Kod nas, na primer, još nema razmatranja o hemijskoj ili hirurškoj kastraciji pedofila, a posebne mere propisane posebnim – Marijinim zakonom nemaju trajnu, niti tereapeutsku dimenziju. Ukoliko se ovako posmatrana pojava ne tretira i terapeutski, možda govorimo o omašci, koja može biti, na duže staze, veoma problematična – sa aspekta društvenog značaja. U svakom slučaju, prikazano ukazuje na stihijski odnos društva prema pojavi u pitanju, te da je neophodno još, dodatno, analizirati uslove, okolnosti, pojave i rezultate delovanja društva u ovoj oblasti. Cilj takve analize mora biti unapređenje stanja a ne nazadovanje. Moguće je prepoznati i određena pitanja kojima bi se trebalo pozabaviti u daljim razmatranjima ove problematike. Neophodno je temeljno obraditi pitanje terapeutskih mera prema

izvršiocima seksualnih delikata, razmotriti pooštavanje kaznene politike prema određenim krivičnim delima protiv polnih sloboda (naročito onih koja spadaju u VTK). Treba predložiti izmene Marijinog zakona u pravcu uvođenja terapijskih sredstava u tretiranju izvršilaca seksualnih krivičnih dela. Prilikom razmatranja i većanja oko razloga za odlučivanje u presudi mora se biti konkretan, precizan, individualno određen, a moraju se uzimati i pravi razlozi koji čine olakšavajuće okolnosti.

LITERATURA:

- Baić, Valentina. Ivanović, Zvonimir Oljača, Milan (2019). Exploitation of minors for pornographic purposes - Sociodemographic and criminal profile of the perpetrator, *NBP Journal of Criminology and Law*, 24(2), 29-44.
- Chauvaud, Frédéric (dir.). *The right to punish: From the Enlightenment to the present day*. New edition [online]. Rennes: Rennes University Press, 2012. Available on the Internet: <<http://books.openedition.org/pur/113936>>. ISBN: 9782753568617. DOI: <https://doi.org/10.4000/books.pur.113936>.
- Delibašić, Veljko: Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, *Krimen Pravni fakultet u Beogradu*, 2017, str. 559-570,
- Finkelhor, David. & Jones, M. Lisa (2004). *Explanations for the Decline in Child Sexual Abuse Cases*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
- Ivanović, Zvonimir Banović, Božidar Sexual exploitation of minors / analysis in serbian law enforcement practice, *Kultura polisa*, Strana: 493-511, br.42, god. XVII, 2020.
- Ivanović, Z. Baić, V. Stojanović, L. (2020). Issue of material of sexual exploitation of a minor, *Nauka i društvo* br.11, godina 2020, pp.21-35
- Matthew V. Daley (2008): A flawed solution to the sex offender situation in THE United States: the legality of chemical castration for sex offenders, *Indiana health law review* Vol. 5:87-
- Novaković, Dejan, Matijašević, Martin: Krivična dela protiv polne slobode i sprečavanje diskriminacije žrtava, *Centar modernih znanja*, 2018, br.3., str. 421-429
- William Winslade, T. Howard Stone, Michele Smith-Bell, Denise M. Webb: *Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses against Children: New Treatment or Old Punishment*, *SMU Law Review* Volume 51 | Issue 2 1998. pp. 349-411.

Internet izvori:

- www.statistika.gov.rs poslednji put pristupljeno 27.02.2021.god.
- <https://www.ebsco.com/> poslednji put pristupljeno 27.02.2021. god.
- <https://scholar.google.com/> poslednji put pristupljeno 27.02.2021. god.
- Diagnosics and Statistical Manual of Mental Disorders 4th edition, Text Revision DSM-IV-TR <https://www.nlm.nih.gov/research/umls/sourcereleasedocs/current/DSM4/index.html> poslednji put pristupljeno 27.02.2021. god.
- International Classification of Diseases 11th Revision <https://icd.who.int/en> poslednji put pristupljeno 27.02.2021. god
- Wikipedia.com poslednji put pristupljeno 27.02.2021. god

**Prof. Dr. Zvonimir Ivanović, full professor,
University of Criminal Investigation and Police Studies
Prof. Dr. Božidar Banović, full professor,
Faculty of Security University of Belgrade**

PAEDOPHILIA BETWEEN DISEASE AND CRIME

Abstract

The paper discusses several paradigms in the scientific approach to analysis non-violent sexual offenses, other sexual offenses and criminal acts that are belonging to high-tech crime, and are classified within in the group of crimes against sexual freedom determined by Criminal Code. A part of the analysis refers to the notion of paedophilia, but also the treatment of perpetrators after judgments and sentencing in the form of, increasingly demanded, requests for different types of castration. The authors analyse the situation in the area of high-tech crimes (VTK), which is tangent with the group of crimes against sexual freedom. The need for analysis stems from specificity criminal acts of the group against sexual freedom. Those, as a rule, wear significant societal danger, and thus cause significant attention social environment, as well as pressure on the clarifying and punishing the perpetrators. The authors provide an overview of the statuses and dynamics of the mentioned categories of crime in the Republic of Serbia, they compare it with the current state of crime over a period of 10 years, and respectively, the last 5 years and show that, although these crimes in crime structures are not represented in a significant statistical percentage, they carry many additional specifics. For the reasons already mentioned, these acts, have specifics, which are manifested in increased interest public, pressure on law enforcement agencies, specific victimological aspects and special problems of penology nature. From analysed data, the authors draw conclusions about trends in these areas at several different levels.

Key words: high-tech crime, paedophiles, crimes against sexual freedom, criminal aspects

PUT KA DEČIJOJ PROSTITUCIJI I SAVRŠENOJ ŽRTVI - PARADIGMA

Apstrakt

Pojam dečije prostitucije je veoma složena, izuzetno opasna, globalno važna pojava. Ovaj pojam se može posmatrati kroz prizmu međusobno uglavnom povezanih pojava zlostavljanja, silovanja, nasilja u porodici, koji ostavljaju duševnu pustoš i dezintegracija ličnosti mlade osobe. Autorka je pokušala u radu da osvetli ovu retrogradnu tendenciju savremenog društva. Kako autorka ističe, za razumevanje i efikasnu borbu protiv dečije prostitucije, važno je analizirati kontekst i osnove iz koga ona izniče. Ovde kao da se na međunarodnom i nacionalnom nivou već mnogo decenija ništa nije promenilo. Pažnju privlači podatak da je samo u SAD-u, 80% prostitutki počelo da se bavi tim "zanimanjem" pre nego što je napunilo 18 godina, dok se u Velikoj Britaniji taj broj kreće u rasponu od 50-70% slučajeva. S obzirom da ogromna većina njih počinje sa prostituisanjem "kao dete", autorka naglašava kako je neophodno detaljno ispitivanje faktora rizika za ugroženu decu koja ulaze u ove "pakleno začarane krugove", kao i preventivna rešenja kako bi se izbegle katastrofalne posledice koje ona proizvodi za pojedinca i društvo. U tom pravcu, pažnja je usmerena na razvijanje jedne realne i jedinstvene strategije u borbi protiv tog vida prostitucije, tj. stvaranja jedinstvene platforme otkrivanja i kažnjavanja onih koji trgovinom decom snabdeavaju "seks-industriju" (navođenje na prostituciju, podvođenje, seksualno zlostavljanje, prodaju i trgovinu decom u cilju seksualne eksploatacije...i dr.).

Ključne reči: deca, prostitucija, trgovina ljudima, mere reagovanja, UNICEF.

UVODNA RAZMATRANJA

Dečija prostitucija je zlo svetskih razmera, fenomen koji pripada posebnoj realnosti, mesto na kome se na najgori mogući način susreću "ljudska duša i velika industrija". Ovde prevladava ono što je najgore u igračima izopačenih i krajnje destruktivnih strasti.

Procenjuje se da postoji više od tri miliona maloletnika koji su uključeni u organizovanu mrežu prostitucije. Ovaj sve unosniji fenomen postaje sve rasprostranjeniji.¹

* Dr Dragana Petrović, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. e - mail: dpetrovic@iup.rs.

¹ Najnoviji pregled ECPAT International -a za Češku, poznat i kao Češka Republika, upozorava da je broj prijavljenih slučajeva seksualne eksploatacije dece kroz prostituciju nastavio da raste u 2017. Kao i sa globalnim trendovima, žrtve u Češkoj su sve mlade. U 2016. godini, bila su poznata tri slučaja dece seksualno eksploatisane u prostituciji koja su bila mlađa od tri godine. U 2016. godini, "prijavljena su" ukupno 23 slučaja, što je više u odnosu na 15 u 2015. Od 23 slučaja, 19 su bile devojčice, a četiri dečaka. Seksualno uznemiravanje je i dalje veliki problem u ovoj zemlji. 2012. deca čine više od polovine identifikovanih žrtava trgovine ljudima. 121 od

Dečija prostitucija označava iskorišćavanje dece u seksualne svrhe u zamenu za novac ili drugi oblik naknade (pokloni, hrana, odeća itd.). Ova deca rade na ulici ili u bordelima u klubovima, salonima za masažu, barovima, hotelima ili restoranima. I dečaci i devojčice prinuđeni su na prostituciju. Na primer, samo u Pakistanu više od 95% kamiondžija koristi seksualne usluge dečaka (ova praksa se objašnjava činjenicom da vozači žive, u proseku, više od 21 dan daleko od kuće...). Zašto birati decu umesto odraslih? Lakše je zlostavljati dete nego odraslu osobu. Seksualni eksploatatori koriste poslušnost dece, jer su ona manje sposobna da se odupru njihovom pritisku. Takav devijantni stav često je uzrokovan osjećajem seksualne i ekonomske moći, željom za novim iskustvima ili osjećajem nekažnjivosti u vezi s anonimnošću. Recimo, u nekim kulturama mitovi i predrasude često opravdavaju ovu pojavu. U Aziji, na primer, neki muškarci su ubeđeni da ih činjenica da imaju seksualne odnose sa vrlo mladim devojka - devicama sprečava da dobiju *HIV/AIDS*, kao i da izleče ovu bolest. Većina muškaraca, takođe, veruje da seksualni odnos sa devicom povećava njihovu muškost, kao i da donosi dugovečnost i uspeh u poslu.

Glavni uzrok prostitucije je siromaštvo. Roditelji se često osećaju obaveznim da prodaju svoju decu makroima, jer im mala zarada ne omogućava da zadovolje potrebe svoje porodice. Siromaštvo, takođe postaje uzrok napuštanja. Ovo odbijanje primorava decu da napuste porodično okruženje i postanu "deca ulice". Ranjivi u potrazi za novcem, oni su glavna meta operatora koji im obećavaju rad i platu. Prostitucija je vrlo unosna aktivnost. U Keniji, na primer, seks sa devojčicom mlađom od 16 godina može koštati oko dvadeset evra. Ali cena može da dostigne iznos od šezdeset evra u zavisnosti od situacije. Za poređenje, prosečan Kenijac zarađuje samo četiri evra dnevno. Ratovi, prirodne katastrofe i epidemija *HIV/AIDS*-a doprinose povećanju broja nezbrinute dece. Pošto su toliko ranjiva, ova deca prihvataju bilo koju vrstu posla. Prostitucija postaje način preživljavanja, jer je ta aktivnost izuzetno isplativa u poređenju sa drugim oblicima ponižavajućeg, teškog ili opasnog rada.

Svake godine širom sveta nasilnim putem se veliki broj dece integriše u mreže prostitucije (protiv svoje volje). Tokom proteklih četrdeset godina, industrija seksa je intenzivirana i proširena novim metodama komunikacije. Porast i normalizacija pornografije" posebno su doprineli razvoju prostitucije. Seks turizam koji uključuje decu je komercijalna seksualna eksploatacija dece od strane jednog ili više ljudi koji putuju izvan svoje provincije, geografske regije ili zemlje. Žene radije odlaze u Indiju (Goa), Jamajku ili Gambiju, dok muškarci putuju u jugoistočnu Aziju, Maroko, Senegal, Dominikansku Republiku, Kubu, Panamu, Surinam i Brazil. Već dugi niz godina

198 žrtava trgovine su deca. Humanitarne krize, poput sukoba u Siriji, povećale su broj izbegličke dece bez pratnje koja prolaze kroz Češku. Ova grupa, zajedno s onima koji beže iz rezidencijalne nege, posebno su izložene visokom riziku od seksualne eksploatacije. Izvršioци ovih dela su uvek u potrazi za ugroženom decom, a ova deca su laka meta. Češka je, takođe, doživela nezapamćen porast broja turista, koji je u 2017. veći od 20 miliona. Noćni život u zemlji privlači ogroman broj posetilaca. Iako postoji jasna potreba za zaštitom dece od seksualnih prestupnika koji putuju, Vlada još uvek nije preduzela konkretne korake u tom pravcu. Iako je češka država uložila određene napore da podigne svest o trgovini i seksualnom zlostavljanju dece na mreži, u izveštaju se kaže da nije bilo zvaničnih mera za zaštitu dece od seksualnih prestupnika ili prostitucije. Hitno je potreban nacionalni akcioni plan za borbu protiv seksualnog iskorišćavanja djece, kao i nezavisni ombudsman koji istražuje pritužbe djece. Češka je trenutno jedina članica EU bez ombudsmana za decu. Dostupno na: <https://ecpat.org/czechia-child-sexual-exploitation-through-prostitution-reaches-new-high/>.

turistički vodiči daju adrese na kojima se nude seksualne usluge deteta. Internet takođe promovise ovu varijantu kriminalnog ponašanja. U većini slučajeva prostituisana deca su pod kontrolom svodnika, koji zarađuje u procentima od prihoda deteta. Ovi makroi mogu biti bivše lokalne dečje prostitutke, ili u većem obimu mogu pripadati globalnoj mreži organizovanog kriminaliteta. „Lanac koji veže dete za svog eksploatatora može biti dug hiljadama kilometara“ (1). Posrednicima se smatraju i regruti, prevoznici, vlasnici javnih kuća i taksisti, a da ne govorimo o policajcima koji će vrlo često zatvarati oči pred ovim prokletstvom.

Prostitucija dece proizvodi višestruko negativne efekte po mentalno zdravlje deteta, jer kasnije u životu, i oni sami često postaju makroi. Reč je o neobrazovanoj deci. Odbačeni od članova porodice i marginalizovani u društvu, nemaju pristup zdravstvenoj zaštiti i žive u izrazito nehygienjskim uslovima. Prostitucija doprinosi širenju HIV/AIDS-a, jer brojni klijenti odbijaju da imaju zaštićene seksualne odnose sa detetom. Deca su stoga osetljiva na mnoge polno prenosive infekcije. Na fizičkom nivou, oštećenje dece uključuju fizičke posledice mučenja, bola, infekcije ili neželjene trudnoće. Na psihološkom nivou, dete može pokazati razne simptome, poput depresije, konfuzije ličnosti ili seksualne orijentacije, probleme s ponašanjem (agresivnost ili ljutnja), probleme sa spavanjem, gubitkom samopouzdanja, nepoverenjem ili mržnjom prema odraslima (Kreston, 2000, p. 37).²

AKTUELNOST PROBLEMATIKE

Krajem 2000, samo u SAD-u je zabeležena brojka od 600.000 zlostavljane dece koja su uvučena u prostituciju, dok je u Aziji taj broj znatno veći. U Litvaniji deca starosti 11 godina “zarađuju” radeći po bordelima. Velika potražnja multibilionske industrije seksa dovodi do značajnog povećanja broja seksualno eksploatisane dece. Ona koja su na ovaj način zlostavljana, uvlače se u taj prljavi biznis lažnim obećanjima o dobrom poslu u gradu, ili primamljivim pričama o braku, o visokim platama u fabrikama, restoranima, po kućama - za radna mesta negovateljica, bejbisiterki, službenica, ili manekenki... Kad se jednom nađu u stranoj zemlji, ove osobe preživljavaju ekstremno fizičko i psihičko maltretiranje, uključujući silovanje, seksualno izrabljivanje, torturu, prebijanje, izgladnjivanje, pretnje smrću; fizičko zlostavljanje varira od pretnji, batinanja, do drogiranja, čak i ubistava. Žrtve koje prežive često ostaju obogaćene, unakažene i doživotno emocionalno osakaćene. Procenjuje se da je u poslednje tri decenije, oko trideset miliona žena i dece prodato u svrhu seksualne eksploatacije. U Americi na godišnjem nivou broj žrtava sa kojima se trguje je oko 50.000 (Hotaling, 2002, pp. 118, 119).

Međunarodne mreže organizovanog kriminaliteta kontrolišu krugove prostitucije širom sveta, ali izvor ovih kriminalnih radnji su obično siromašne, ratom razorene i opustošene zemlje, kao i one u tranziciji, odakle se roblje prodaje u bogatije, razvijenije

² “Živela sam u svratištu, jer sam pobešla od kuće. Nisam jela nedeljama, ali sam uzimala heroin i spid. Odlazila sam na utakmice, bila sa 6-8 muškaraca u toku jedne noći. Pružajući seksualne usluge, zarađivala sam za drogu i lekove koji su mi bili potrebni. Ne mogu ovako više da živim. Želim da zaspim i da se više nikad ne probudim. Želim da vodim normalan život, da sve bude kao pre. Bila sam pretučena tri puta u poslednje dve nedelje.” Šejn je prostitutka - dete, i ovo je samo jedna od priča seksualnog iskorišćavanja dece u mračnom svetu prostitucije.

zemlje (Baloš, 2004, pp. 137, 138).³ Učešće organizovanih kriminalaca u ovoj vrsti kriminalne delatnosti je značajno, jer je “seks-industrija” veoma profitabilna.⁴

Iako je zlostavljanje dece u seksualne svrhe karakteristično većinom za zemlje u razvoju (“zemlje destinacije”), SAD i druge zapadne zemlje na odlučujući način doprinose razvoju ovog tipa kriminaliteta (“seks-turisti”, ili “potrošači”). Recimo: osobe koje su tokom 1980-tih, i 1990-tih uhapšene zbog seksualnog iskorišćavanja dece u ovom delu sveta, bili su Amerikanci (24%), Nemci (16%), Britanci (13%) i Australijanci (13%). U ostvarenju postavljenog cilja - maksimiziranja profita - ide se toliko daleko da se “seks - turizam” u ovim zemljama reklamira putem specijalnih brošura u kojima se nude “*all - inclusive*” paketi sa širokom lepezom usluga...

Ne bez razloga, većina ljudi na pomnjanje reči - “dečija prostitucija” pomisli na seks turizam na Tajlandu, ili na 150 trgovaca ljudima koji su nedavno uhapšeni u SAD. Međutim, takva “praksa” je prisutna i na tlu Evrope. Proučavanje ove pojave, ovog tipa zločina u Nemačkoj, to najbolje pokazuje.

Zbog toga što izloženi stavovi o tom tipu kriminaliteta u Nemačkoj jasno ukazuju na dominantnu praksu koja dolazi do izražaja i u mnogim drugim evropskim državama, zadržaćemo se ovde.

Problem je dobro poznat, njegova dimenzija nije. “Gotovo da nema informacija o dječjoj prostituciji u Nemačkoj, jer nemamo znanje, činjenice i brojke”, kaže *Mechtild Maurer*, predsednik Radne grupe za zaštitu dece od seksualne eksploatacije (ECPAT). Jedan od problema je što statistika ove vrste kriminaliteta ne daje dovoljno podataka. Ona pruža informacije o seksualnom nasilju i zlostavljanju, ali ne i o temeljnim strukturama. Drugo pitanje je to što se dečija prostitucija često odvija u senci, ne na otvorenom (nevidljivost, sakrivenost, tajnovitost). Maloletnici rade u bordelima, klubovima ili objektima iznajmljenim posebno za prostituisanje. Zato je teško doći do tačnih cifara. Organizacija za pomoć “*Mitternachtsmission*” (“Ponoćna misija”) u Dortmundu, centru koji blisko saraduje sa prostitutkama, kaže da je otprilike svaka 11. osoba koja traži pomoć maloletna. Ukupno u Nemačkoj ima oko 400.000 prostitutki, uključujući i maloletne i odrasle osobe. Podaci o “džonovima”, klijentima prostitutki, podjednako su retki. Uglavnom su to muškarci stariji od 40 godina i dolaze iz svih

³ Kao što smo već napomenuli, većina dece žrtava seksualnog iskorišćavanja su iz zemalja u razvoju. Samo u Indoneziji seks-industrija generiše između 1,2 - 3,3, milijardi dolara godišnje. Sve je dozvoljeno u pravcu maksimiziranja profita - koriste se metode sile; kao što su otmice i fizičko nasilje, sve, samo da se održi adekvatna ponuda dece - prostitutki. Rezultati opsežne studije o tretmanu prostitutki u Južnoj Africi, Tajlandu, Turskoj, SAD-u i Zambiji, su pokazali: na 81% prostitutki primenjeno je psihičko nasilje, 73% bilo je fizički ugroženo, dok je u 68% slučajeva upotrebljeno i oružje.

⁴ Aceh je jedna od oblasti u Indoneziji koja je najteže bila pogođena cunamijem i ona je blizu poznate tranzitne rute bandi koje se bave trgovinom dece i tinejdžera, i njihovim slanjem van granica Indonezije. Deca koja „su odsečena” od svojih porodica, čine „posebno” ranjivu grupu za napad organizovanih zločinaca. Deda čija je kuća uništena cunamijem, pokušao je da proda svoje dve unuke, uzrasta od sedam i devet godina. Takođe, predstavnici UNICEF-a su tragom tekstualnih poruka sa mobilnih telefona otkrili mrežu kriminalaca, koju su predstavljajući se kao roditelji, ili njihovi pomoćni radnici, kroz nezakonito usvajanje u inostranstvu trgovali decom - žrtvama seksualne eksploatacije. UNICEF je objavio „pet ključnih koraka” za zaštitu ugrožene dece od eksploatacije. Prvi korak je da sva raseljena deca moraju da budu registrovana... Drugi korak je da se odmah obezbedi i sprovede sigurna nega nad decom koja su ostala sama... Treće, lociranje rođaka registrovane dece, što treba da pomogne ujedinjenju raseljenih porodica. Četvrto, vlasti, kao što su policija i drugi treba da budu upozoreni na opasnost od seksualne eksploatacije dece, tako da ovi treba da zaštite decu bez pratnje. Najzad, UNICEF je predložio nacionalne mere - kao što je izdavanje privremene zabrane, za decu mlađu od šesnaest godina da napuste ovu oblast, obezbeđujući tako da ovim budu zaštićeni dok se ne registruju i pronađu porodice.

sfera života. Veliki broj dečijih prostitutki u Nemačkoj nisu siromašni imigranti već nemački građani. Nedostatak informacija pokazuje da su mnogi stereotipi o prostituciji lažni. "Znamo da je dečija prostitucija raznovrsnija nego što se misli", kaže *Maurer*. Žrtve nisu samo devojke iz istočne Evrope i Afrike, već i iz Nemačke. Zvaničnici ove humanitarne organizacije u Dortmundu procenjuju da je otprilike dve trećine mladih koji se bave prostitucijom poreklom iz Nemačke, ako nisu deo šema trgovine ljudima. Neki od njih vode običan život i prostitušu se između škole i večere. Drugi su zavisnici od droga i beskućnici.

Putevi ka prostituciji su, takođe, različiti. Dečake i devojčice u posao uvode poznanici ili rođaci, kao i stranci koji ubede tinejdžere da im veruju. Ljubavnici za devojčice, prostori za druženje za dečake. Jedan od načina da se devojke namame na prostituciju je varka „ljubavnika“, kaže *Silvia Vorhauer*, socijalna radnica u "Ponoćnoj misiji". "Loverbois su obično mladići koji posebno traže devojke u pubertetu i prilaze im u školi, u barovima ili u klubovima", objašnjava *Vorhauer*. "Oni koriste svoj šarm da bi ih devojke zavolele i postale emocionalno zavisne od njih." *Vorhauer* opisuje ovu praksu na sledeći način: tokom veze devojke su izolovane od prijatelja i porodice, dok ljubavnik postaje sve važniji. Na kraju, on govori devojci o svojim problemima - koc-karskom dugu i fizičkim pretnjama koje su usledile od besnih kreditora zbog napravljenog duga. Ona mu "može i mora" pomoći da brzo dođe do novca. Mnoge devojke ulaze u ovu priču, a onda ih oni šalju na ulicu. Dečaci su sve češće među žrtvama, kaže *Mechtild Maurer* iz *ECPAT*-a. Oni su namamljeni drugim taktikama - na primer, takozvanim "otvorenim stanovima". Ova mesta iznajmljuju pedofili i nude dečacima priliku da se druže dalje od roditelja. Scenario je ovakav: "dečaci su pozvani da igraju mali fudbal, gledaju filmove ili igraju Plejstejšn", kaže *Maurer*. "A kasnije, možda će se okačiti i neka pornografska slika ili film." Dečaci stvaraju veze, možda se čak i sprijatelje sa starijim muškarcima. Na kraju tog procesa, od njih se traži da se dodirnu i konačno izvrše seksualne činove sa drugima. Neke prostitutke isprva uživaju u svojoj novootkrivenoj moći, ali su kasnije teško traumatizovane. Komplikovano je stupiti u kontakt sa mladim prostitutkama. Vrlo retko se same obraćaju nekoj humanitarnoj organizaciji za pomoć. Češće to čine umesto njih rođaci, poput sestre, koji sumnjaju šta se dešava. Ali to je samo prvi korak dugog puta do napuštanja ovog posla. "Postoji fenomen koji nazivamo" početnička euforija. "Devojke koje prolaze kroz pubertet pobune se protiv pravila i normi društva." *Silvia Vorhauer* kaže. "Oni se bave prostitucijom i ruše tabu - a ovaj tabu im obezbeđuje čak i zaradu." Zato izlaz može biti uspešan samo ako devojka sama želi da napusti prostituciju.

FAKTORI KOJI POGODUJU OVOJ VRSTI BIZNISA

Za razumevanje ove izuzetno opasne, kompleksne i veoma intrigantne pojave, kao i za efikasnu borbu protiv nje, važno je analizirati kontekst iz koga ona izniče. Ova kao da se na međunarodnom i nacionalnom nivou već mnogo decenija nije izmenila.⁵

⁵ „Japan značajno zaostaje za drugim industrijski razvijenim zemljama u suzbijanju dečije prostitucije. Umesto toga, država potpuno ignoriše ovaj problem”, rekla je Jumeno Nito, aktivistkinja koja se bori protiv ozloglašene seks industrije „JK”. Pogrešna pretpostavka da su devojke, a ne trgovci ljudima ili kupci krive, duboko je ukorenjena u društvu. „Ali ovo razmišljanje ne rešava problem“. Mnoge devojke zarobljene u seks industriji, rekla je aktivistkinja, potiču

Zanimljiv je podatak da je samo u SAD-u - 80% prostitutki počelo da se bavi ovim "zanimanjem" pre nego što je napunilo 18 godina, dok je u Velikoj Britaniji taj broj ograničen na - 50-70% slučajeva. Kako ogromna većina njih počinje sa prostituisanjem "kao dete", neophodno je da se detaljno ispituju faktori rizika za ugroženu decu, kao i odgovarajuća preventivna rešenja kako bi se izbegle posledice. U julu 2004. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Velike Britanije je donelo - *Consultation paper* (dokument savetodavnog karaktera), koji je za rešenje ovog ozbiljnog problema ponudio niz "zahvata" koja se tiču, pre svega: prevencije onih osoba koje rano počinju da se bave prostitucijom, zaštitom onih koji su već angažovani u ovoj vrsti "biznisa", i izvođenju pred lice pravde onih koji trguju decom u svrhu seksualnog iskorišćavanja tj. njihovim sankcionisanjem. Dokument definiše prostituciju kao "razmenu seksualnih usluga za neki oblik naknade - obično novca ili droge". Sama prostitucija nije ilegalna, ali sve druge aktivnosti povezane sa njom predstavljaju krivično delo (na primer, pronalaženje i vrbovanje deteta u svrhu seksualne eksploatacije ...). Prema nekim procenama, u Velikoj Britaniji se, čak 80 000 osoba bavi prostitucijom. Ova brojka obuhvata i 5000 mladih, zbog čega je akcenat u označenom dokumentu i stavljen na - sprečavanje zlostavljanja dece kao žrtava seksualne eksploatacije. U tom smislu, pažnja je usmerena na razvijanje strategije otkrivanja i kažnjavanja onih koji trgovinom decom snabdevaju "seks - industriju"... Veoma je važno obuhvatiti svaku aktivnost koja predstavlja navođenje na prostituciju, podvođenje, prisiljavanje na prostituciju, seksualno zlostavljanje, njihovo fizičko i psihičko maltretiranje, prodaju i trgovinu decom u cilju seksualne eksploatacije i sl. U daljoj analizi pomenutog dokumenta, *David Blunkett*, državni sekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova Velike Britanije ističe da ovaj treba da predstavlja polaznu tačku, tj. platformu za usvajanje jedne realne i jedinstvene strategije u borbi protiv tog vida prostitucije, protiv štetnih posledica koje ona proizvodi za pojedinca i društvo (Petrović, 2019, pp. 244-246). Recimo, dokument ima za cilj da se bavi određenim, ključnim problemima dečije prostitucije, podrazumevajući, pri tom, širenje polno prenosivih bolesti, ekonomski uticaj nasilja, stigmatizacijom onih koji se prostitušu, zlostavljanjem dece u prostituciji, trgovinom ljudima u svrhu seksualne eksploatacije (Petrović, 2019, pp. 244-246).

Consultation paper sugeriše da je "preživljavanje", tj. "opstanak", ključni motiv za osobe koje se bave prostitucijom. U ideji razumevanja i prepoznavanja odlučujućih faktora rizika koji decu čine ranjivom i uvlače ih u prostituciju, zajedničko u većini slučajeva je da su u detinjstvu bili zlostavljani, uz uključeno silovanje i nasilje u porodici. Većina njih su beskućnici, kod svih je zabeležena problematična upotreba droga i siromaštvo. Takođe, većina je sa kriminalnim dosijeima. Iako se prostitucijom bave osobe oba pola, istraživanja o muškoj prostituciji su oskudna (Trafficking in Persons Report, June 2005). Zloupotreba droga i alkohola su značajni faktori za ulazak u svet

---

iz siromašnih porodica, uključujući zanemarivanje i zlostavljanje. Neke se bore i sa mentalnim bolestima. „Japan ima strog zakon o trgovini ljudima, ali se retko primenjuje jer su prepreke velike“, kaže ona. „Ako Japan zaista želi da spreči trgovinu ljudima, mora da tumači zakone šire ili da ih revidira.“ Za kršenje zakona o trgovini ljudima u većini slučajeva predviđena je kazna zatvora od jedne do 10 godina. Oni koji su proglašeni krivim jednostavno ne smeju izbeći kaznu zatvora plaćanjem novčane kazne. Za kršenje zakona o prostituciji maksimalna kazna je manja od 10 godina zatvora ili novčana kazna od 300.000 ¥. Izvori za sprovođenje zakona pokazuju da oni koji su proglašeni krivim za prostituciju ne idu na izdržavanje kazne zatvora“. Dostupno na: <https://www.japantimes.co.jp/news/2014/04/05/national/host-clubs-a-hotbed-of-human-trafficking/>.

prostitucije - lečenje je ključni “izlazni faktor” iz ovog izvitoperenog sveta. Obrazovanje i odvikavanje od droge programima rehabilitacije može da pomogne ovim licima visokog rizika da nađu alternativne opcije za izlazak iz prostitucije.

Nasilje u porodici, čak i kada dete nije direktna žrtva takvog nasilja povećava njegovu osetljivost. Zbog svoje ranjivosti, deca izložena nasilju u porodici će biti u većoj meri zastupljena u prostituciji. Stoga ovaj dokument “priznaje” da je borba protiv nasilja u porodici od posebnog značaja kao vid preventivnog delovanja u pogledu dece koja su maltretirana i zlostavljana od strane makroa. Obrazovanje je, takođe, od bitnog značaja u prevenciji, jer, kako jedno istraživanje pokazuje - 75% dece zlostavljane kroz prostituciju nije išlo u školu (Todres, 1999, p. 25). Programi usmereni na povećanje pohađanja nastave, ne samo da bi pomogli u sprečavanju dece da uđu u prostituciju, već bi pomogli da smanji rizik za vršenje i drugih krivičnih dela. Begunci su takođe podložni manipulaciji. Nedavna studija je pokazala da će - 67% odbeglih od kuće radije ostati sa strancem i stradati, 25% njih će “spavati” uz izražene grubosti, prostakluka i maltretiranje, i 21% njih će biti fizički i seksualno zlostavljano (Rees, 2001).

U uslovima zlostavljanja i izolacije, primenom sofisticiranih metoda prisile i manipulacije, za makroe, ovakva deca postaju lak plen. Veruje se da “očigledan nedostatak životnih izbora” navodi na prostituciju i podstiče zloupotrebu droga. Predatori koriste ovu zavisnost, odnosno oni koriste drogu da bi se deca bavila prostitucijom i da bi se razvila zavisnost za uživanjem droga. Začarani krug - kada postanu zavisne, ove mlade osobe postaju lako kontrolisane od strane makroa (Consultation Paper, 1999).

Organizovanje ovog oblika prostitucije predstavlja jednu od važnih kriminalnih aktivnosti organizovanog kriminaliteta, kojim se, kako smo već naglasili, ostvaruju veliki profiti. Sama ta delatnost se, po pravilu, vrši u kombinaciji sa krivičnim delom trgovine ljudima, ali i zasnivanjem ropskog odnosa (Ignjatović, Škuljić, 2010, p. 215).

Upravo, na ovaj način dolazimo do problema odnosa, tj. postojanja “organske veze” između seksualne eksploatacije dece i trgovine ljudima kao jednim od najvažnijih generatora te vrste organizovanog kriminaliteta u naše vreme. Zbog toga ćemo to pitanje (u opštem) izložiti u nastavku.

KOMPLEKS RELACIJA SA ORGANIZOVANIM KRIMINALITETOM

Međunarodno tržište trgovine ženama i decom u cilju prostitucije je, poslednjih tridesetak godina, više nego živo. Trgovina ljudima je, posle trgovine drogom i oružjem, treća po redu najprofitabilnija organizovana kriminalna delatnost. Upravo, prema raspoloživim podacima, neke kriminalne organizacije se u ovom poslovanju prebacuju sa trgovine drogom na trgovinu ljudima, jer je rizik manji, a zarada veća. Interpol je procenio da profit od trgovine ljudima dostiže cifru od 19 milijardi dolara na godišnjem nivou. Međunarodna organizacija rada procenjuje da je godišnji profit 217.8 milijardi dolara, ili 23 000 dolara po žrtvi (Bošković, Mijalković, 2009, p. 192).⁶ U

⁶ Trgovinom ljudima se samo u Evropi godišnje stiče prihod od trinaest milijardi dolara, od čega oko sedam milijardi dolara od prostitucije žrtava trgovine ljudima. Na globalnom nivou, seksualnom eksploatacijom žrtava trgovine ljudima ostvaruje se profit od oko šezdeset milijardi evra godišnje. To je 400% više nego pre deset godina, te u finansijskom

kojoj meri se krše ljudska prava zavisi od nabavke žrtava trgovine ljudima iz zemalja porekla i od njihove potražnje u svrhu seksualne eksploatacije u zemljama destinacije.

Međunarodna organizacija rada (*ILO*) je napravila studiju sa empirijskom analizom transnacionalne trgovine ljudi u svrhu seksualne eksploatacije i zaključila da je potražnja za žrtvama “veća u onim zemljama koje su otvorenije za procese globalizacije i koje imaju veću stopu kriminaliteta u oblasti prostitucije, kao i da dolazi do veće “ponude i isporuke” žrtava iz zemalja u kojima je nezaposlenost među ženama veća. Takođe, američki Kongres je zaključio da je “loš položaj žena u mnogim zemljama sveta doprineo cvetanju industrije kao što je trgovina ljudima”. Pri tom, visoki nivoi korupcije u zemljama porekla olakšavaju “trgovcima” da regrutuju veći broj žrtava.” Iz perspektive potražnje, podaci iz ove studije podržavaju zaključak da su “ekonomske i finansijske reforme, podizanje barijera u trgovinskim odnosima, u smislu ukidanja mnogih zakona, ostavili dosta prostora za ilegalnu trgovinu svake vrste, pa i ljudima, omogućavajući veću fleksibilnost “trgovcima” u izvođenju njihovih operacija i ostvarivanju profita. Treba naglasiti da od kvaliteta granične kontrole u mnogome zavisi potražnja za žrtvama trgovine ljudima.

Prema mišljenju Antonija Koste (*Antonio Maria Costa*), izvršnog direktora Sektora za borbu protiv narkotika i kriminaliteta Ujedinjenih nacija, dostupna sredstva transporta i globalna sredstva elektronske komunikacije su, takođe, faktori koji povoljno utiču na ovu vrstu kriminaliteta. “Sve ovo olakšava globalnu trgovinu i usluge, pa i trgovinu ljudima. Žrtve trgovine su, pre svega, ljudska bića kojima se trguje kao običnom robom koja se kupuje i prodaje u okviru seks-industrije u zemljama krajnje destinacije” (Strohecker, 2008).

Ali, krenimo redom.

Trgovina je termin koji se koristi za opisivanje ilegalne prekogranične trgovine robom - posebno krijumčarenjem, poput droge - radi sticanja dobiti. Tokom poslednje decenije, koncept je proširen da obuhvati ilegalni transport ljudi, posebno žena i dece, u svrhu njihove prodaje ili eksploatacije njihovog rada. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1994. godine, definisala trgovinu ljudima kao „nezakonito i tajno kretanje ljudi preko nacionalnih i međunarodnih granica. Iako u različitim delovima sveta postoje različiti modeli eksploatacije, decom se trguje u različite svrhe, uključujući: seksualnu eksploataciju; usvajanje; dečiji rad (npr. rad po kućama, prosjačenje, prodaje droga); učešće u oružanim sukobima; brak; trke kamila; trgovina organima. Žrtve trgovine ljudima ili njihovi staratelji često traže izlaz iz siromaštva. Najčešće su žrtve trgovine devojčice, one iz plemenskih grupa i etničkih manjina, lica bez državljanstva i izbeglice (prema specijalnom izveštaju UN). Neka deca (ili njihovi roditelji) namamljeni su obećanjima o obrazovanju, novoj veštini ili „teško im je da traže pomoć ne samo zato što su deca, već i zato što su često ilegalni imigranti i imaju lažna dokumenta ili ih nemaju”. Dečaci kojima se trguje u oružanim sukobima obično se koriste kao vojnici, dok su devojčice obično prisiljene da budu sluškinje koje vojnici često iskorišćavaju i u seksualne svrhe. Različite kulturne situacije proizvode različite vrste eksploatacije. U Indiji, na primer, kastinski sistem i tradicija vezanog rada znače da je veća verovatnoća da će deca iz plemena i dece iz nižih kasti biti izloženi u trgovini

---

smislu predstavlja izjednačenje sa trgovinom narkoticima. Procenjuje se da se u Srbiji oko 1200 osoba odaje prostituciji, a da prihodi od prostitucije iznose blizu četrdeset miliona evra godišnje.

ljudima od druge dece. U zapadnoj Africi, pak duga tradicija slanja svoje dece na rad u kuću bogatijeg rođaka ili prijatelja olakšala je trgovinu sve većeg broja dece, posebno za kućne poslove. Trgovina decom funkcionira preko ličnih i porodičnih mreža, kao i preko dobro organizovanih međunarodnih kriminalnih mreža. Rekruteri su često lokalni stanovnici. Rute trgovine ljudima se brzo menjaju kako bi se prilagodile promenljivim ekonomskim ili političkim okolnostima ili otvaranju novih tržišta. Međutim, glavni putevi trgovine ljudima su od juga prema severu i od istoka prema zapadu: od Latinske Amerike do Severne Amerike, Evrope i Bliskog istoka; iz zemalja bivšeg sovjetskog bloka u baltičke zemlje i zapadnu Evropu; od Rumunije do Italije, a preko Turske i Kipra do Izraela i Bliskog istoka; od Zapadne Afrike do Bliskog istoka; od Tajlanda i Filipina do Australije, Novog Zelanda i Tajvana; od Kambodže, Mjanmara i Vijetnama do Tajlanda; i od Nepala i Bangladeša do Indije; i od Indije i Pakistana do Bliskog istoka.

Loši ekonomski uslovi, siromaštvo, nezaposlenost, porast međunarodnog organizovanog kriminaliteta, nizak socijalni status devojčica, nedostatak obrazovanja, neadekvatno ili nepostojeće zakonodavstvo i/ili slaba primena zakona - sve to doprinosi povećanju trgovine decom. Trgovina ljudima postaje sve intenzivnija za vreme rata, prirodnih katastrofa i slabog poštovanja ljudskih prava. Između 5.000 i 7.000 nepalskih devojaka svake godine se proda preko granice prema Indiji. Većina njih završi kao seksualni radnici u bordelima u Bombaju i Nju Delhiju. Procenjuje se da 200.000 nepalskih žena, većinom devojčica mlađih od 18 godina, radi u indijskim gradovima. Isto tako procenjuje se da 10.000 žena i devojaka iz susednih zemalja radi u bordelima na Tajlandu. Devojčice se dovode sa severa Tajlanda, a starije devojke i žene iz Mjanmara, južne Kine, Laosa i Kambodže (procene *ECPAT*-a [Zaustavi dečiju prostituciju u azijskom turizmu]). Kineski biro za javnu bezbednost prijavio je 6.000 slučajeva trgovine decom 1997. godine, sa stalnim rastom broja devojčica od 14 i 15 godina (*Okfam*). UNICEF procenjuje da su od 1.000 do 1.500 gvatemalskih beba i dece godišnje žrtve trgovine ljudima radi usvajanja od strane stranih parova u Severnoj Americi i Evropi. Devojčice od 13 godina (uglavnom iz Azije i istočne Evrope) se "kupuju - prodaju" kao "neveste koje se naručuju poštom". U većini slučajeva ove devojke i žene su bespomoćne i izolovane i izložene su značajnom riziku od nasilja. Veliki broj dece su žrtve trgovine u zapadnoj i centralnoj Africi, uglavnom za rad na kućnim poslovima, ali i radi seksualne eksploatacije, rada u prodavnicama ili na farmama, da bi bili čistači ili ulični trgovci. Skoro 90 odsto ovih domaćih radnika kojima se trguje su devojke. Deca iz Toga, Malija, Burkine Faso i Gane se prodaju u Nigeriju, Obalu Slonovače, Kamerun i Gabon. Neka deca se šalju čak i na Bliski istok i u Evropu. UNICEF se rukovodi Konvencijom o pravima deteta (*CRC*), koju su ratifikovale sve zemlje osim SAD-a i Somalije (Reljanović, 2008, pp. 89-99). Članovi 9. i 10. Konvencije predviđaju da dete ne sme biti odvojeno od svojih roditelja protiv njihove volje, osim ako je to u najboljem interesu deteta. Član 11 obavezuje države da se bore protiv nezakonitog prebacivanja dece u inostranstvo. Član 35 zahteva od država da usvoje odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje otmice, prodaje ili trgovine decom u bilo koju svrhu ili u bilo kom obliku. Za decu koja ne žive sa roditeljima, članovi 20. i 21. proglašavaju najbolji interes deteta najvažnijim i ističu da je poželjno da se očuva, tj. nastavi etničko, versko, kulturno i jezičko poreklo deteta.

Član 21. propisuje da međunarodno usvajanje ne sme uključiti “neprikladnu finansijsku dobit”. Članovi 32, 34, 36 i 39, koji predviđaju zaštitu od ekonomskih, seksualnih i svi drugih oblika eksploatacije, kao i pravo deteta na fizički i psihički oporavak i društvenu reintegraciju, takođe su relevantni za zaštitu dece žrtava trgovine ljudima. *UNICEF*-ova strategija za borbu protiv trgovine decom fokusira se na četiri glavne oblasti: 1) podizanje svesti o problemu; 2) pružanje ekonomske podrške porodicama; 3) poboljšanje pristupa i kvaliteta obrazovanja; 4) zalaganje se za prava deteta. Mere usmerene na sprečavanje trgovine decom uključuju povećane obrazovne mogućnosti za decu u nepovoljnom položaju, posebno devojčice; podrška porodicama u riziku, odgovarajuća socijalna zaštita, obuka službenika za sprovođenje zakona i pravosudnih organa. Takođe je važno podići svest kroz medije, zajednice i porodice o pravima dece žrtava bilo kog oblika trgovine ljudima. *UNICEF* smatra da svaka nova strategija o trgovini ljudima mora biti zasnovana na standardima koje je već usvojila međunarodna zajednica, uključujući Konvenciju o pravima deteta. *UNICEF* daje doprinos Kancelariji Visoke komisije za ljudska prava (*OHCHR*) “Projekat protiv trgovine ljudima”. *UNICEF* je naglasio važnost ne kriminalizacije žrtava trgovine ljudima; deca, koja su žrtve, moraju biti zaštićena. Slično, tamo gde se trguje decom, posebno kada se nađu u nepoznatoj zemlji, prvi prioritet mora biti njihovo postupanje u okruženju koje ne guje zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta (kako je navedeno u Konvenciji o pravima deteta). Deca žrtve bilo kog oblika trgovine zahtevaju posebnu zaštitu i sa njima treba postupati s poštovanjem i na način koji je u skladu sa njihovim uzrastom i posebnim potrebama. Oni imaju pravo na pravnu zaštitu i pomoć pri integraciji u svoje zajednice. Ako se deca koriste kao svedoci, službenici bi trebali osigurati njihovo svedočenje na način koji ih ne traumatizuje i garantuje njihovu zaštitu tokom celog krivičnog postupka i dalje prema potrebi. Roditeljima treba obezbedi neophodnu pravnu i finansijsku pomoć za učešće deteta u pravnim postupcima. Države bi trebale osigurati da djeca žrtve imaju pristup pomoći koja zadovoljava njihove potrebe, poput pravne pomoći, zaštite, sigurnog stanovanja, ekonomske pomoći, savjetovanja, zdravstvenih i socijalnih usluga, usluga fizičkog i psihološkog oporavka i da nisu diskriminisana. Posebnu pomoć treba dati onima koji su zaraženi *HIV/AIDS*-om. Akcenat treba staviti na rehabilitaciju ili smeštaj u hraniteljske porodice na nivou zajednice, a ne na institucionalizaciju. Deci treba dati priliku da izraze svoje stavove, posebno u okviru bilo kog upravnog ili sudskog postupka koji se na njih odnosi; i nijedno dete ne sme biti diskriminisano, uključujući i na osnovu pola, nacionalnog ili društvenog porekla. Ovo je u skladu sa članom 2 i 13 Konvencije. Napori protiv trgovine ljudima treba da budu usmereni naročito na sprečavanje ugroženih grupa dece da postanu žrtve. Rodna diskriminacija može dovesti djevojčice u veći rizik od seksualne eksploatacije, a pritom stvara i posebne potrebe za njihovu rehabilitaciju. *UNICEF* podržava velike studije o trgovini ljudima koje se odvijaju širom sveta, uključujući i studiju o trgovini ljudima u regionu *NAFTA* koja je u toku na Univerzitetu u Pitsburgu. *UNICEF* daje doprinos “Globalnom programu za borbu protiv trgovine ljudima”, trogodišnjoj studiji koju je sprovedla Kancelarija Ujedinjenih nacija za kontrolu droga i prevenciju kriminaliteta. Fokus je na ulozu koju ima organizovani kriminalitet, obrasci trgovine ljudima, priroda uključenih kriminalnih sindikata, uloga korupcije, uticaj tajnih migrantskih zajednica, trgovina ženama i decom u svrhe prisilnog/eksploatatorskog rada, komercijalna

seksualna eksploatacija i nezakonito usvojenje. *UNICEF* posebno insistira na spektru ljudskih prava - ona ne smeju biti ugrožena fokusom studije na krivičnim aspektima.

SRBIJA U BORBI PROTIV SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA DECE

Za razmatranje koje smo, u jednom sveukupnom pristupu učinili sa namerom da izvučemo zanimljive i aplikativne zaključke koji mogu doprineti efikasnijem suzbijanju i kontroli ovog osobenog društvenog zla u našoj zemlji, "pošli" smo od istraživanja Viktimološkog društva Srbije iz koga se vidi da je Srbija zemlja tranzita trgovine ljudima, ali i zemlja regrutovanja, privremenog ili krajnjeg odredišta žena i devojčica koje se prodaju u svrhu seksualne eksploatacije (Nikolić-Ristanović, 2004, pp. 115-118).⁷ Žrtve, većinom iz istočnoevropskih, siromašnih zemalja - Moldavije, Rumunije, Ukrajine i Bugarske završavaju u zemljama zapadne Evrope, na Kosovu, u Bosni i Albaniji. Romska deca se, takođe, prebacuju u zapadnu Evropu za prosjačenje i krađu. I kineski državljani se tranzitiraju preko Srbije u zemlje zapadne Evrope.

Na početku treba istaći da Vlada Republike Srbije nije u potpunosti ispunila minimalne zahteve za eliminisanje trgovine ljudima, ali čini značajne napore u tom pravcu, i ipak beleži odgovarajući napredak na tom planu.

Kako je, već više puta primećeno, naša zemlja je sa ciljem realizacije efikasne politike suprotstavljanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, preduzela niz aktivnosti.

Na terenu konkretnog postupanja u tom pravcu, a sa razlozima od kojih svaki ima specifičnu težinu i značenje, ovde ćemo pomenuti nekoliko pokušaja da se do postavljenih ciljeva i dođe. Naime, decembra 2000. godine u Palermu je usvojena Konvencija UN za borbu protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta sa dopunskim protokolom (2003). Bivša SRJ je potpisala i potvrdila ovu Konvenciju i njene dopunjujuće protokole - Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom i Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, (Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 6/2001) 22. jula 2001. godine, (a koja je od strane Republike Srbije kao sukcesora bivše SRJ Vlada i ratifikovala). Treba reći da se ovaj dokument UN snažno reflektovao na uspostavljanje novih pravnih i institucionalnih okvira na problem trgovine ljudima u našoj zemlji.

Takođe, od posebnog je značaja i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005), a koju je Državna zajednica SCG potpisala 16. maja 2005. godine, u Varšavi, a Republika Srbija potvrdila 18. marta 2009. godine (Službeni glasnik RS, br. 19/09).

Globalni plan akcija na međunarodnom nivou ukazao je na niz ciljeva koje bi trebalo ugraditi u nacionalno zakonodavstvo. I upravo, tokom poslednjih godina učinjeni su značajni pomaci u otklanjanju nedostataka iz ranijeg zakonodavstva i daljem jačanju krivičnopravne zaštite. U tom kontekstu, skrećemo pažnju da je prva inkriminacija trgovine ljudima iz čl. 111v ranijeg KZ RS uvedena 2003. godine, Zakonom

⁷ Dobijenim na osnovu istraživanja koje je sprovedeno 2003. godine, od strane Viktimološkog društva Srbije, a objavljenom 2004. godine. Reč je o svojevrsnom istraživačkom zahvatu koji nam je prvi put ponudio najkompletniji uvid u rasprostranjenost, strukturu i karakteristike trgovine ljudima, ali i način funkcionisanja raspoloživih mehanizama za njeno suzbijanje i prevenciju.

o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Srbije, usvojenim aprila 2003 (Službeni glasnik RS, br. 39/03).

Inače, pažnju privlači činjenica da na zakonodavnom planu u cilju suzbijanja ovog vida kriminaliteta u našoj zemlji, za razliku od nekih drugih, ne postoji poseban zakon o trgovini ljudima, već se konkretne norme za postizanje postavljenih ciljeva mogu naći u: Krivičnom zakoniku, (Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19) Zakoniku o krivičnom postupku (Sl. glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/2021 Odluka US i 62/2021), Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (Sl. glasnik RS, br. 94/2016 i 87/2018 - dr. zakon). Zakonu o prekršajima, (Sl. glasnik RS, br. 65/2013 i 13/2016 Odluka US, 91/2019 i 091/2019) Zakonu o strancima (Službeni glasnik RS, br. 24 od 26. marta 2018, 31 od 29. aprila 2019) i Zakonu o zaštiti državne granice (Sl. glasnik RS, br. 97/2008 i 20/2015).

Usled odsustva saglasnosti sa definicijom iz Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, prvenstveno u oblasti zaštite maloletnih lica, kao i zbog "terminološke zbrke i konfuzije" u pogledu unutrašnjeg sadržaja ove odredbe, što je imalo za posledicu istovremeno sankcionisanje, kako aktera u trgovini ljudima, tako i onih u krijumčarenju ljudi, ova odredba je zamenjena normativnim rešenjima iz Krivičnog zakonika iz 2005. godine (Nikolić - Ristanović, 2009, p. 153).

Stvaranjem nove koncepcije o kažnjavanju za trgovinu ljudima formulisanim inkriminacijama: krivično delo trgovine ljudima (čl. 388. KZ), trgovini decom radi usvojenja (čl. 389. KZ) i zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (čl. 390 KZ) - glava XXXIV "Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom", kao i "nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi" čl. 350. u okviru glave XXXI novog KZ, domen krivičnopravne zaštite od ove vrste aktivnosti, dobija potpuno drugačiji oblik i suštinu (Nikolić - Ristanović, 2009, p. 153).

Isto tako, u skladu sa napred preuzetim obavezama, tokom poslednjih godina su učinjeni značajni pomaci - najpre u pogledu uspostavljanja i razvijanja nacionalnih mehanizama suprotstavljanja trgovini ljudima. Od formiranja Nacionalnog tima za borbu protiv trgovine ljudima, Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, Saveta za borbu protiv trgovine ljudima i dr. (Službeni glasnik RS, br. 92/2017).

Savet se kao stručno savetodavno telo Vlade obrazuje radi koordinacije nacionalnih i međunarodnih aktivnosti za borbu protiv trgovine ljudima, razmatranje izveštaja relevantnih tela međunarodne zajednice o trgovini ljudima, praćenje i ocenjivanje napretka u sprovođenju strategije, prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom i zaštite žrtava 2017-2022 i Akcionog plana za sprovođenje Strategije, usklađivanje postupanja nadležnih državnih organa i organizacija i institucija koja su od značaja za borbu protiv trgovine ljudima i predlaganja mera za rešavanje uočenih problema i angažovanje potrebnih resursa (Službeni glasnik RS, br. 92/2017). Na ovom mestu važno je primetiti i da su u prethodnih par godina preduzete brojne aktivnosti u pravcu edukacije stručnjaka o ovom veoma složenom i komplikovanom problemu, obuhvatanjem velikog broja policajaca, tužilaca, sudija, socijalnih, prosvetnih i zdravstvenih radnika, novinara...

ZAKLJUČAK

Napori međunarodne zajednice koji se odnose na ovaj problem imaju određeni efekat u sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima, jedino ukoliko se realizuju i na nacionalnom nivou. Ovaj posebni paralelizam, odnosno angažovanje adekvatnih struktura za borbu protiv označenog vida organizovanog kriminaliteta u svim zemljama i njihovo angažovanje u međunarodnim naporima u ovoj oblasti, prioritet je u procesu budućeg postupanja. Da ponovimo, ne bez razloga: globalni problemi zahtevaju globalna rešenja. Ipak, čini se da je najznačajniji problem i dalje problem pravne regulative, odnosno zahtev da se ona poboljša i prilagodi aktuelnim posebnim obeležjima ovog izuzetno opasnog fenomena koji se u našoj stvarnosti potvrđuje u svojoj kompleksnosti (prerušen u "hiljade" iznijansiranih oblika koji neprekidno izmiču superiornošću u svom ispoljavanju i kompromitovanjem skoro svih metoda i sredstava u borbi sa njim). Naša država je pokazala spremnost i političku volju da se pridruži svetskim naporima i ratifikovala sve važne međunarodne dokumente u s tim u vezi. Upravo, u oblasti trgovine ljudima radi i na punoj usklađenosti sa Direktivom 2011/36 EU i Direktivom Saveta 2004/81 EC.

LITERATURA:

- Baloš, B., The Wrong Way to Equality: Privileging Consent in the Trafficking of Women for Sexual Exploitation, *Harv. Women's Ly*, No. 27/2004.
- Bošković, G., Mijalković, S., Međunarodna saradnja u oduzimanju prihoda stečenih organizovanim kriminalom, *Strani pravni život*, br. 1/2009.
- Consultation Paper*, National Center on Addition and Substance Abuse at Columbia University, Dangerous Liaisons: Substance Abuse and Sex, 1999, dostupno na http://www.casacolumbia.org/pdshopprov/files/Dangerous_Liaisons_12_7_99-pdf.
- Hotaling, N., Levitas-Martin, L., *Increased Demand Resulting in the Flourishing Recruited and Trafficking of Woman and Girls: Related Child Sexual Abuse and Violence Against Women*, 13 Hastings Women's LJ, 2002.
- Ignjatović, Đ., Škulić, M., *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2010.
- Kreston, S. S., *Prostituted Children: Not an Innocent Image*, 34 Dec. Prosecutor, 2000.
- Nikolić-Ristanović, V., *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd, 2004.
- Petrović, D., *Seksualna eksploatacija dece : faktori koji pogoduju razvoju organizovanog kriminaliteta*, u: Usklađivanje pravnog sistema Srbije sa standardima Evropske unije, knj. 7, Krajujevac, 2019.
- Rees, G., *Working with Runaways: Learning from Practice*, 2001.
- Reljanović, M., Sprečavanje eksploatacije dece - međunarodni standardi i stanje u Srbiji, *Strani pravni život*, br. 2/2008.
- Strohecker, K., *Soaring Human Trafficking Demands Gout Crackdown - UN*, Reuters Africa, Feb. 12, 2008. at 27, dostupno na: http://www.coe.int/T/E/human_rights/trafficking/PDF_Conv_197_Trafficking_E.pdf, pristupljeno 15.11.2018.
- Todres, J., *Prosecuting Sex Tour Operations in U.S. Courts in an Effort to Reduce the Sexual Exploitation of Children Globally*; B.U. Pub. Int.L.J. No 9/1999.
- Trafficking in Persons Report June 2005, dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/47255.pdf>

Internet:

<https://ecpat.org/czechia-child-sexual-exploitation-through-prostitution-reaches-new-high/>
<https://www.humanium.org/en/child-prostitution/>
<https://www.justice.gov/criminal-ceos/child-sex-trafficking>
<https://www.dw.com/en/child-prostitutes-between-school-and-dinner/a-16996832>
<https://www.japantimes.co.jp/news/2014/04/05/national/host-clubs-a-hotbed-of-human-trafficking/>
<https://www.copyright.com/cc/basicSearch.do?&operation=go&searchType=0&lastSearch=simple&on&titleOrStdNo=1069-4455>, pristupljeno 17.11.2018.
<https://www.copyright.com/cc/basicSearch.do?&operation=go&searchType=0&lastSearch=simple/all=on&titleOrStdNo=074-1759>, pristupljeno 15.11.2018.
<https://asiasociety.org/trafficking-children-prostitution-and-unicef-response>
<https://asiasociety.org/trafficking-children-prostitution-and-unicef-response>

Pravni izvori:

Krivični zakonik, (Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19)
 Zakonik o krivičnom postupku (Sl. glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/2021 Odluka US i 62/2021).
 Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (Sl. glasnik RS, br. 94/2016 i 87/2018 - dr. zakon).
 Zakon o prekršajima (Sl. glasnik RS, br. 65/2013 i 13/2016 Odluka US, 91/2019 i 091/2019).
 Zakon o strancima (Službeni glasnik RS, br. 24 od 26. marta 2018, 31 od 29. aprila 2019).
 Zakon o zaštiti državne granice (Sl. glasnik RS, br. 97/2008 i 20/2015)

**Dragana Petrović, LL.D., Research Fellow,
Institute of Comparative Law in Belgrade**

THE PATH TOWARDS CHILDREN'S PROSTITUTION AND THE PERFECT VICTIM - PARADIGM

Abstract

From the title itself, it can be easily noticed that this is a very complex, extremely dangerous, globally important phenomenon ... an issue that intrigues significantly and continuously. There is no time, place, or opportunity not to emphasize to the necessary extent its distortion, displacement ... child abuse, rape, domestic violence, mental devastation and disintegration of the young person's personality ... Nothing more destructive than this retrograde tendency of modern society !! As the author points out, the impressions are lower here: anger, bitterness, fear, disappointment. At that level, for understanding and effectively combating it, it is important to analyze the context and the foundations from which it emerges. It is as if nothing has changed here at the international and national level for many decades. It is noteworthy that in the United States alone, 80% of prostitutes have started this „occupation”. before the age of 18, while in the UK that number ranges from 50-70% of cases. Since the vast majority of them start prostitution „as a child”, the author emphasizes the need to examine

---

in detail the risk factors for vulnerable children entering these „hell vicious circles”, as well as preventive solutions to avoid the catastrophic consequences that she products for the individual and society. In that direction, attention is focused on developing a realistic and unique strategy in the fight against this type of prostitution, ie. creating a unique platform for detecting and punishing those who traffic in the child supply to the „sex industry” (inducing prostitution, cheating, sexual abuse, selling and trafficking in children for the purpose of sexual exploitation ... etc.).

Keywords: children, prostitution, human trafficking, response measures, UNICEF.

„DEČACI KOJI PLEŠU“: SEKSUALNA EKSPLOATACIJA MALOLETNIKA MUŠKOG POLA DUŽ MIGRANTSKE RUTE KA EVROPI

Apstrakt

Poznata je činjenica da se deca koja učestvuju u evropskoj migrantskoj krizi, a posebno ukoliko putuju bez pratnje roditelja ili staratelja, suočavaju sa većim stepenom rizika od nasilja, uključujući i seksualno nasilje, eksploataciju i trgovinu ljudima. Iako je pitanje roda svakako relevantno kada govorimo o izloženosti nasilju, uzevši da ženama, a posebno maloletnicama, preti veća opasnost od modernog vida ropstva, seksualne industrije i prisilnih brakova, velika je nepoznanica da se i dečaci, to jest, maloletnici muškog roda, takođe suočavaju sa sličnim problemima. U ovom radu, autorka nastoji da analizira negativni socijalni fenomen poznat kao „Bača Bazi“ (eng. Bacha Bazi), to jest, „dečak koji pleše“, a koji se odnosi na kulturološki opravdanu, vekovima staru tradiciju seksualnog zlostavljanja koja se praktikuje u Avganistanu i Pakistanu, a koja se pojavila kao negativni fenomen unutar migrantske krize. Kroz izučavanje porekla i oblika kulturnog opravdanja takve loše prakse, autorka nastoji da odgovori na sledeća istraživačka pitanja: „Koji su pokretači takvih pojava u okviru migrantske krize?“, to jest, „Kako mladi dečak postaje „Bača Bazi“ daleko od domovine ovog fenomena?“. Korišćenjem metode analize sadržaja, kao i kroz intervju sa humanitarnim radnicima u Republici Srbiji, autorka će predstaviti ovu negativnu praksu, a takođe će ponuditi i moguće metode detekcije i prevencije iste, sa ciljem izbjavljanja muških maloletnika iz takvih okruženja.

Ključne reči: migrantska kriza, nasilje, deca, negativni običaj, fenomen „Bača Bazi“.

UVOD

Kraj 2015. godine će zauvek biti upamćen kao trenutak kada je postavljen rekord na globalnom nivou po pitanju broja prisilno raseljenih lica izbeglih iz ratnih zona. U datom trenutku, našu planetu je naseljavalo 65,3 miliona prisilno raseljenih lica, od kojih su 21,3 miliona činile izbeglice (Almustafa; 2021:1). Te 2015. godine, većina izbeglica bila je smeštena na „globalnom Jugu“, to jest, u državama poput Turske, Irana i Libana, ali uskoro, Evropa je postala definicija konačne destinacije velikog broja, ako ne i svih migranata i izbeglica. Do 2018. godine, u Evropi je u proseku 80% tražilaca azila u Nemačkoj, Francuskoj, Grčkoj, Španiji, Ujedinjenom Kraljevstvu i

* Doktorand politikologije na Fakultetu političkih nauka, Univerzitet u Beogradu; registrovani prevodilac UNHCR za arapski, francuski i engleski.

Italiji poticalo iz Sirije, Eritreje, Avganistana, Sudana, Iraka i Irana (Archick & Margresson, 2019:2).

Uzroci evropske migrantske krize su brojni, ali je očigledno da se većina njih zasniva na nasilju, to jest, terorizmu i građanskim ratovima, kao i na siromaštvu, lošoj ekonomskoj situaciji i humanitarnoj krizi. Procenjuje se da je tokom 2015. godine ukupno 1.015.078 izbeglica stiglo u Evropu pomorskim rutama, dok je ukupno 34.887 njih na evropski kontinent stupilo kopnenim putem (Archick & Margresson, 2019:1). Narednih godina, pa sve do danas, broj izbeglica i migranata nastavlja da raste, te su migracije, to jest, migrantska kriza, postale konstantni fenomen u savremenim studijama međunarodnih odnosa i politikologije. Ne samo da su migranti postali vrlo korisna poluga u međunarodnim odnosima za pojedine države, poput Turske, koja je domaćin velikog broja izbeglica u svojim brojnim izbegličkim kampovima, već su migracije postale vrlo plodonosna tema multidisciplinarnih istraživanja u skoro svakom naučnom polju. Iz potrebe za razumevanjem tekućeg stanja i političko-bezbednosne situacije koja je izazvala migrantsku krizu i koja iz nje proizilazi, mnogi su uložili napore kako bi izvršili analizu posledica migracija, ne samo kada je reč o matičnim državama migranata i izbeglica, već i po pitanju država domaćina.

Imajući u vidu aktuelnu političko-bezbednosnu situaciju u svetu, kao i ponovno pokretanje konflikata i nasilja u određenim delovima sveta, a posebno u Avganistanu, glavna tema ovog rada biće negativan kulturološki fenomen „*Bača Bazi*“ (eng. *Bacha Bazi*), uzevši da su duž migrantskih ruta ka Evropi zabeleženi pojedini slučajevi takve prakse. Kako bismo bolje razumeli navedeni fenomen, na narednim stranicama će autorka predočiti pojavne oblike nasilja duž migrantskih ruta, kao i aktuelnu „anatomiju“ migrantskih tokova. Ova dva segmenta će poslužiti kao vid opravdanja i potvrđivanja neophodnosti sprovođenja daljih istraživanja usmerenih ka opisivanju i objašnjavanju prakse „*Bača Bazi*“, viđenih očima humanitarnih radnika uključenih u saniranje migrantske krize buš Balkanske rute.

NASILJE DUŽ MIGRANTSKIH RUTA

Kao izbeglica, pojedinac je prisiljen da neminovno stupi u „krug nasilja“, koje će se okončati samo u slučaju da navedeno lice dobije azil ili stalni boravak u nekoj državi Zapada. Ovaj „krug nasilja“ se sastoji iz više faza, počev od nasilnog okruženja iz kojeg navedena izbeglica beži, nastavljajući se kroz fazu migriranja, koja može potrajati mesecima, pa čak i godinama, a zatim se produžavajući i dalje, nekada u formi stigmatizacije ili diskriminacije, a nekada u vidu stalnog fizičkog ili emocionalnog zlostavljanja. Neki od njih, ukoliko imaju sreće, će okončati taj „krug nasilja“. Međutim, mnogi od njih ostaju tokom celog života obeleženi sećanjima o patnji, nasilju, poniženju i zlostavljanju. Za potrebe ovog rada, definisaćemo sledeće dve faze „nasilnih uslova“ sa kojima se izbeglica/migrant mogu susreti duž migrantske rute:

1. **Potreba za napuštanjem države:** kao što smo prethodno naveli, većina migranata/izbeglica koja je „zakucala na vrata“ Evrope početkom 2015. godine se odlučila na tako teško putovanje zbog nasilnih konflikata koji su u datom trenutku potresali Bliski istok, kao i afrički kontinent, uglavnom u Siriji, Iraku i Avganistanu, kao i u

Libiji, Nigeriji, Južnom Sudanu, Sudanu, Somaliji i Centralnoafričkoj Republici, kada je reč o Africi. Suočeni sa direktnim ili indirektnim nasiljem, kao posledica ratnog stanja, navedena lica su bila primorana da napuste svoju domovinu. Među tim nasilnim uslovima možemo napraviti razliku između direktnog nasilja koje se ispoljava u okviru ratnih zona, poput ubijanja, bombardovanja, prisilne regrutacije, i td., kao i indirektnog nasilja, koje se uglavnom odnosi na strah od nasilnih incidenata i patnje pojedinaca za sebe same i svoje voljene. Pored toga, važno je napomenuti da je vrsta nasilja koju navedeno lice doživljava uslovljena starosnim dobom, polom, verskom/političkom pripadnošću i dr., koje dodatno otežavaju situaciju na terenu.

2. Migrantski put: Osim kratkoročne mogućnosti za migrante i izbeglice smeštene u Iranu da direktno lete ka Evropi, to jest, ka Srbiji, zahvaljujući bezviznom režimu između Srbije i Irana u trajanju od avgusta 2017. godine do oktobra 2018. godine, ostatak migranata je bilo osuđeno na put ka Evropi putem pomorskih i kopnenih ruta. Obe metode su prilično opasne i mogu rezultovati smrću, čemu smo posvedočili poslednjih šest godina. Međutim, osim očiglednih opasnosti samih ruta, važno je napomenuti da se većina migranata/izbeglica oslanja na krijumčare migranata da ih dovedu do krajnjih destinacija, to jest, izlažu se određenim modalitetima trgovine ljudima.

Uprkos činjenici da je vrlo ograničen broj migranata/izbeglica duž Balkanske rute okarakterisano i identifikovano kao žrtve trgovine ljudima, istraživanjem koje su sprovele međunarodne organizacije „Terre des hommes’ (Tdh) Children and Youth in Migration Programme“ i „International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)“ utvrđeno je da su glavni pojavnici oblici trgovine ljudima registrovani duž Balkanske rute sledeći: **radna eksploatacija, iznuđeno kriminalno ponašanje i seksualna eksploatacija**, koja se, po pitanju osoba muškog pola, duž migrantske rute ispoljavala kroz praktikovanje običaja „*Bača Bazi*“, vrste muške dečije prostitucije (Terre des hommes Europe, 30.07.2018.), koja će biti centralna tema ovog istraživanja.

Duž ovog puta, najbolji ishodi, kada je reč o posledicama krijumčarenja po migrante, jesu finansijska iznuda, dok drugi slučajevi mogu takođe porazumevati i seksualnu eksploataciju, koja vrlo često, suprotno uvrženom mišljenju, nije kondicirana polom. Vrlo je čest slučaj da se žrtve seksualnog nasilja definišu kao žene i deca, dok manje poznatu činjenicu predstavlja podatak da je duž migrantskih ruta nasilje zabeleženo i među muškarcima, to jest, uglavnom među (mlađim) maloletnicima muškog pola. Ti nasilni akti su uglavnom podrazumevali ilegalni pritvor izbeglica/migranata od strane krijumčara, a u određenim slučajevima, to jest, u određenim zajednicama, navedeno nasilje bilo je seksualne prirode, te je podrazumevalo silovanje i zlostavljanje maloletnika muškog pola. Ova praksa je pretežno registrovana među avganistanskim i pakistanskim migrantskim zajednicama, vukući korene iz negativne tradicije koja se praktikuje u navedenim državama, a koja se naziva „*Bača Bazi*“ (eng. *Bacha Bazi*), što znači „dečak koji pleše“ ili „igra dečaka“. Imajući u vidu široko rasprostranjeno ignorisanje ove negativne prakse od strane donosioca odluka i humanitarnih radnika koji se bave migrantskom/izbegličkom populacijom, kao i porast broja avganistanskih izbeglica duž migrantskih ruta, fokus ovog rada će u potpunosti biti usmeren na opis i objašnjenje ove negativne prakse, sa ciljem pružanja humanitarcima na terenu, kao i pravnim savetnicima, socijalnim radnicima i drugim profesijama uključenim u sanaciju migrantske krize, znanja neophodna za reagovanje u takvim slučajevima.

ANATOMIJA AKTUELNE MIGRANTSKE KRIZE

Pre nego što se uhvatimo u koštac sa opisivanjem i objašnjavanjem negativne tradicije “*Bača Bazi*”, prisutne u Avganistanu i Pakistanu, neophodno je analizirati tekuće trendove u migracijama širom sveta i uporediti procene razvoja migrantske krize sa stanovišta političkih analitičara iz perioda sa početka migrantske krize sa aktuelnom situacijom. Naime, čak i 2015. godine, sa povećanjem broja prispelih migranata i izbeglica u Evropu, analitičari su upozoravali da će se situacija u budućnosti samo pogoršavati. U datom trenutku, većina njih je bila stava da će se rat u Siriji nastaviti, da je Avganistan na ivici kolapsa, da ofanziva protiv tzv. „Islamske države“ (ID) stvara nove talase izbeglica, a da su situacije u Libiji i Ukrajini daleko od stabilnosti (Kugiel, 2016:41-42). Iz perspektive sadašnjice, možemo zaključiti da takva procena nije daleko od istine, iako postoje određene blage diskrepance po pitanju razvoja političko-bezbednosne situacije u navedenim regionima.

Primeru radi, kada je reč o tzv. „Islamskoj državi“, očigledno je da je napredak ove terorističke organizacije značajno usporen, ali da je ona daleko od potpunog uništenja, uzevši da ona trenutno „nastoji da nastavi sa sprovođenjem operacija duž kurdsko-arapskih etničkih linija fronta u Iraku, kao i duž obala reke Eufrat na severoistoku Sirije“, ali i u oblastima koje su u Siriji pod kontrolom državnih snaga, posebno u pustinji Badija, južno od Eufrata i istočno od Palmire (Jeffrey, 22.12.2020). Stoga, jurišna moć tzv. „Islamske države“ svakako jeste oslabljena u Siriji i Iraku, ali je ta teroristička organizacija i dalje prisutna i aktivna na terenu.

„Nakon decenije rata i podela, u Libiji se beleži napredak ka miru tokom ove godine“ (Wilson & Abouaoun, 14.07.2021), ali situacija i dalje ostaje sumorna. Naime, „Vlada narodnog jedinstva“ je formirana sa ciljem ujedinjenja „Vlade nacionalnog jedinstva“ Fajeza al Saradža (Fayez al-Sarraj) i istočne vlade, koju predvodi feldmaršal Halifa Haftar (Khalifa Haftar), to jest, komandant „Libijske nacionalne armije“, do trenutka kada će se libijski narod opredeliti za svog budućeg lidera u okviru demokratskih izbora, planiranih za početak 2022. godine.

U Ukrajini, tenzije nastavljaju da rastu zbog intenziviranja kršenja sporazuma o prekidu razmene vatre i masovnog razmeštanja oružanih snaga RF u pograničnim delovima uz Ukrajinu, preteći da eksplodiraju i prerastu u još jedan direktan konflikt u regionu. Broj izbeglica koje pristižu u Evropu iz tog regiona svakako se smanjio, kao rezultat sporazuma o prekidu razmene vatre iz 2015. godine, ali novi razvoj situacije svakako obećava da će ka Evropi uputiti novi talas ukrajinskih izbeglica ukoliko dođe do izbijanja rata.

Nažalost, Avganistan jeste doživeo kolaps. Potpuno pogoršanje bezbednosne situacije otpočelo je 01. maja 2021. godine, nakon konačne ofanzive Talibana i početka povlačenja međunarodnih snaga iz zemlje. Ubrzo, sredinom avgusta, Talibani su preuzeli kontrolu nad 17 od ukupno 34 prestonica provincija, što je rezultiralo odlaskom predsednika Ašrafa Ganija (*Ashraf Ghani*) iz zemlje i ulaskom talibanskih vođa u predsedničku palatu (European Asylum Support Office, 2021: 11). Sa stupanjem Talibana na vlast, dolazi takođe i do porasta broja terorističkih napada u Avganistanu za koje odgovornost preuzima tzv. „Islamska država“¹, usmerenih ka rivalskim talibanskim borcima

¹ Centralno jezgro boraca tzv. „Islamske države“ u Avganistanu, koje se nalazi uglavnom u Kunaru i Nangarharu, broji oko 1.500 do 2.000 boraca, pretežno avganistanske i pakistanske nacionalnosti.

(Jeffrey, 22.12.2020). Ova intenzivirana destabilizacija političko-bezbednosne situacije u zemlji poslužila je kao katalizator migrantskih talasa iz regiona.

Imajući u vidu sve prethodno navedeno, očigledno je da migracioni trendovi, kada je reč o nacionalnosti migranata/izbeglica, ostaju nepromenjeni, sa minimalnim varijacijama u brojnosti sirijskih/iračkih izbeglica i onih koji sada u talasima napuštaju Avganistan. Prema podacima koje je prikupio *Frontex*, „broj ilegalnih prelazaka granice na spoljnim granicama Evropske unije tokom prvih devet meseci 2021. godine je skočio za 68%, pri čemu je većina njih pristigla centralnomediteranskom ili Balkanskom rutom“ (Relief web, 15.10.2021). Kada je reč o Balkanskoj ruti, koja takođe podrazumeva i Republiku Srbiju, oko 40.200 ilegalnih prelazaka državnih granica zabeleženo je tokom prva tri kvartala 2021. godine, što predstavlja porast od 112% u odnosu na isti period prethodne godine. Stoga, vredno je napomenuti da je većina migranata i izbeglica na ovoj ruti bilo iz Sirije, Avganistana i Maroka (Relief web, 15.10.2021). Pored toga, analiza koju je sprovedla „Evropska kancelarija za pružanje podrške azilantima“ (*European Asylum Support Office - EASO*) ukazuje na to da je već u julu 2021. godine došlo do porasta broja tražilaca azila iz Avganistana, peti mesec zaredom, na oko 7.300 zahteva, time se približivši broju zahteva koje su podneli sirijski državljani. Navedena organizacija takođe je došla do zaključka da se „razlika u broju avganistanskih i sirijskih tražilaca azila stabilno smanjuje od decembra 2020. godine“, te stoga, iz ovog ugla, možemo čvrsto zaključiti da je broj izbeglica i migranata avganistanskog porekla koji dolazi u Evropu definitivno nadmašio broj izbeglica koje sada dolaze iz Sirije i Iraka (EASO, 16.09.2021).

Svaka nacija ima svoje tradicije, običaje i verovanja koja nose sa sobom gde god pošli i gde god bili. Ona predstavljaju integralni deo identiteta čoveka, te su stoga neodvojivi od njihovih tela i duša. Uz to, „identitet svakog pojedinca je sačinjen od određenog broja elemenata, koji svakako nisu ograničeni na pojedinosti zapisane u zvaničnim dokumentima. [...] Naravno, nisu sve ove pripadnosti jednake jačine, barem ne u svakom trenutku. Ali nijedna od njih svakako nije beznačajna. Sve one predstavljaju komponente ličnosti – možemo ih skoro nazvati „genima duše“, dok god imamo u vidu da većina njih nisu urođene” (Maalouf, 2003:10-11).

Ovo se najbolje može videti u činjenici da svaka dijaspora, odakle god potiče i gde god se nalazila, i dalje nastoji da očuva svoje običaje i prenese ih na svoje potomke. Na primer, ruska, kao i srpska dijaspora, posećuju hrišćanske pravoslavne crkve u, primera radi, Sjedinjenim Američkim Državama ili Kanadi; turska dijaspora u Saveznoj Republici Nemačkoj se okuplja u džamijama, tipičnim turskim kafićima i turskim udruženjima i kulturnim centrima; magrepska populacija u Francuskoj nastavlja da praktikuje islam i posećuje tradicionalne severnoafričke restorane. Primeri su mnogobrojni. Stoga, suočeni sa masivnim migracijama ka Evropi, važno je da se mi, kao pripadnici evropskih naroda, upoznamo sa kulturološkim praksama koje migranti i izbeglice nose sa sobom, ne samo sa onim dobrim, već i sa onim retkim negativnim praksama. Uzevši da Evropa trenutno svedoči porastu broja avganistanskih migranata u samom srcu kontinenta, glavni deo ovog rada će nadalje biti usmeren ka definisanju i opisivanju negativnog običaja praktikovanja „*Bača Bazi*“ odnosa, kao i ka proučavanju iskustava humanitarnih radnika u takvim situacijama duž migrantskih ruta, kako

bismo, na kraju, pružili akademskoj, ali i humanitarnoj zajednici, određeni set saveta o tome koje akcije preduzeti u takvim slučajevima.

Međutim, pre nego što počnemo sa izučavanjem informacija o ovom negativnom kulturološkom fenomenu, moramo naglasiti da „iako literatura i primeri ukazuju na postojanje ove prakse, ne bismo to trebali smatrati avganistanskom kulturom. Pre svega, vrlo je verovatno da ta praksa nije prihvaćena socijalna norma, niti da je u pitanju dominantna kultura u Avganistanu. To se jednostavno može okarakterisati kao subkultura bogatih i uticajnih muškaraca“ (van Baarle, 2018:86), koja je dospela u migrantske tokove i vrlo verovatno u migrantske kampove. Uz to, ova praksa se ne vezuje isključivo za Avganistan, uzevši da su verzije takvog ponašanja zabeležene i u drugim azijskim državama, poput Pakistana, Indije i Bangladeša (van Baarle, 2018:88), te se stoga praktikovanje „*Bača Bazi*“ odnosa ne može smatrati čisto avganistanskim običajem.

POREKLO NEGATIVNE TRADICIJE „BAČA BAZI“

Negde u Avganistanu, tokom noći, grupa moćnih muškaraca se okuplja u sobi ispunjenoj dimom. Oni piju *chai*², razgovaraju, planiraju, uživaju slušajući muziku i – gledaju lepo mlado stvorenje kako igra u centalnom delu sobe. To „lepo mlado stvorenje“ je mlad momak, uglavnom starosti od dvanaest do trinaest godina, koji će, nakon što se okupljanje završi, biti odveden kući, a češće u hotel, od strane jednog od prisutnih muškaraca, kada će biti prisiljen na seksualni odnos, jer „pravi muškarci [u Avganistanu] moraju da „dime“ kao dimnjaci, da vole konje, da nose brade i naravno, da uživaju gledajući dečake obučene kao žene kako igraju u sobi punoj muškaraca. Ovde, oni to nazivaju kulturološkom tradicijom“ (Russia Today Documentary, 2016).

Žurke tokom kojih se odvija ta „kulturološka tradicija“ se ne nazivaju žurkama, već „venčanjima“. „Međutim, tokom tih „venčanja“, nema mladoženje ni mlade. Nema ni žena na vidiku, samo muškarci su tu, sa njihovim pištoljima. Pažnja skoro svih prisutnih usmerena je na dečake koji su primorani da nose ženstvenu odeću“ (Verma, 2019:43-44).

U izveštaju koje je objavila nevladina organizacija „CARE International Balkans“ na osnovu istraživanja sprovedenog u septembru 2017. godine u prihvatnom centru u Preševu, termin „*Bača Bazi*“ je definisan kao „sleng u Avganistanu koji se odnosi na široki opseg aktivnosti koje podrazumevanju seksualne odnose između starijih muškaraca i mlađih adolescenata ili dečaka, koji mogu, u određenim slučajevima, podrazumevati i seksualno ropstvo i prostituciju dece“ (CARE International Balkans, 2018:12). Prema istom istraživanju, ova negativna tradicija je postojala tokom istorije, a trenutno se javlja u raznim delovima Avganistana „Prisila i prinuda su vrlo česte, a bezbednosni organi navode da nisu u mogućnosti da stanu na kraj takvim praksama jer većinu muškaraca koji učestvuju u aktivnosti vezane za praktikovanje „*Bača Bazi*“ odnose predstavljaju vrlo moćni i naoružani vojni zapovednici“ (CARE International Balkans, 2018:12).

Ovaj „odnos“, kako ga mnogi Avganistanci nazivaju, podrazumeva učešće barem dva lica – „*Bača Baza*“ (*Bacha Baaz*), to jest, odraslog muškarca, i „*Bača Bariša*“

² Reč koja na dariju/farsiju znači „čaj“.

(*bacha bareesh*)³, mladog momka koji se oblači kao žena „i nosi šminku kako bi plesao za svoje gospodare“. Nakon što se ples okonča, „dečaci se odvođe kućama onih koji plate najviše. [...] Dečak se uvodi u porodično okruženje ili socijalni krug svog vlasnika, a ponekada dobija i neki vid posebne isplate i/ili finansijsku pomoć za svoju porodicu“ (van Baarle, 2018:80).

Dečaci nekada u „*Bača Bazi*“ veze stupaju na prevaru, a nekada se kupuju od najsiromašnijih porodica ili kidnapuju sa ulica Avganistana. Predstavljaju neki vid statusnog simbola, uzevši da samo bogati i uticajni muškarci imaju mogućnosti da imaju svog ličnog „*Bača Bariša*“. „Što je dečak atraktivniji, to veći prestiž donosi odraslom muškarcu („*Bača Bazu*“), to jest, vlasniku. [...] Dečaci koji su dobri performer i uživaju poštovanje i često dobijaju šansu da podučavaju plesu, pristojno zarađuju, a u pojedinim slučajevima, takođe postaju „*Bača Bazi*“. To je jedan začarani krug“ (van Baarle, 2018:85).

Iako ova praksa podrazumeva vezu između dva muškarca, u Avganistanu, praktikovanje odnosa „*Bača Bazi*“ ne tretira se kao homoseksualizam, jer „homoseksualizam se odvija između dva muškarca, a mladi dečaci još uvek nisu muškarci. Ovi dečaci imaju feminiziranu ulogu po pitanju njihovog izgleda i ponašanja“ (van Baarle, 2018:86), te ih njihovi „vlasnici“ ni na koji način ne doživljavaju muškarcima. Međutim, očigledno je da je „ova praksa očigledno suprotna islamskim normama u Avganistanu. Na primer, često se može smatrati da su ti dečaci izdali čast svojih porodica, te zbog toga izvršavaju samoubistva, što ukazuje na to da je ova praksa daleko od prihvaćene u avganistanskoj kulturi“ (van Baarle, 2018:86).

Poreklo ove tradicije se neretko opisuje maksimum koja se često može čuti na ulicama Avganistana, u kojoj se navodi da su „žene za rađanje dece, dok su dečaci za zadovoljstvo“ (Verma, 2019:44). Naime, postoji vrlo jasna stereotipna podela između muških i ženskih uloga i dužnosti, uslovljenih situacijom i normama u širem socijalnom kontekstu savremenog Avganistana, u kojem se od žena očekuje da čuvaju svoju nevinost, te stoga određeni bogati i uticajni muškarci odlučuju da se okrenu ka mladim dečacima kako bi zadovoljili svoje potrebe. To jest, ti pojedinci „*Bača Bazi*“ odnose smatraju moralnijim nego sknavljenje časti jedne žene (Verma, 2019:48). Na primer, dokumentarac koji je režirao avganistanski novinar Nadžibulah Kurejši (*Najibullah Quraishi*), objavljen 2010. godine, prikazuje bivšeg komandanta⁴ iz provincije Tahar (Takhar) po imenu Dastagar, koji navodi da je tokom dvadeset godina života bio u „*Bača Bazi*“ odnosima, te da je tokom tog perioda *video* oko 2.000-3.000 „*Bača Bariša*“ (Clover Films, 2010). U drugom dokumentarcu, snimljenom u produkciji „*Russia Today*“, drugi bivši komandant, Džapar (*Japar*), prikazuje novinaru „*Bača Bazi*“ scenu Mazar-e Šarifa, objašnjavajući da su najbolji „*Bača bariši*“ mladići starosti dvanaest do petnaest godina, jer „ispod dvanaest godina, oni su deca, ljudi ih ne vole“ (Russia Today Documentary, 2016). Kako bi ih održali „u kondiciji“ i voljnima da učestvuju u takvim aktivnostima, „*Bača Bariši*“ se nekada takođe ohrabruju da konzumiraju

³ Sintagma koja na dariju znači „dečak bez brade“.

⁴ Poznata je činjenica da su „avganistanski *mudžahedinski* ratni komandanti, koji su vojevali protiv sovjetske invazije i pokrenuli građanski rat osamdesetih godina prošlog veka, redovno sprovodili dela pedofilije. Čuvanje jednog ili više „*chai*“ dečaka, kako su nazivali te mlade regrute, za lične usluge i seksualno zadovoljstvo, postalo je simbol moći i socijalni status“. Videti više u: Mondloch, S. (28.10.2013). „Bacha Bazi: An Afghan Tragedy“. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2013/10/28/bacha-bazi-an-afghan-tragedy/> [Accessed: 02.10.2021.]

alkohol, dok u drugim slučajevima, sam „*Bača Bariš*“ bira sa kim će otići kući. Iako je većina dece, a posebno oni najmlađi, na preveru stupilo u svet praktikovanja „*Bača Bazi*“ odnosa, očigledno je da, u određenim slučajevima, ta deca navodno svojevolumino biraju da praktikovanje „*Bača Bazija*“ bude njihova „profesija“. Dva „*Bača Bariša*“, koje je intervjuisao i prikazao Nadžibulah Kurejši u svom dokumentarcu „*Avganistan-ski dečaci koji plešu*“ (eng. *The Dancing Boys of Afghanistan*), Abdulah (*Abdullah*) i Iman (*Iman*), potvrđuju pred kamerama da je ta „profesija“ bila njihov izbor, navodeći da „su imali strast za tim“ (Abdulah), te da, kada odrastu, žele da imaju svoje lične „*Bača Bariše*“ (Iman) (Clover Films, 2010).

Međutim, iako je ova tradicija vrlo česta, posebno „duž južnog i istočnog paštunskog dela Avganistana, kao i među etničkim Tadžikima duž severnog dela zemlje“ (Verma, 2019:44), potvrđeno je da se takva „venčanja“ organizuju i u urbanim gradovima. Ova praksa je zvanično zabranjena tokom vladavine Talibana u periodu od 1996. godine do 2001. godine, ali je tokom poslednje dve decenije ponovo popularizovana, čim je „gvozdена pesnica“ Talibana nad Avganistanom oslabila. Talibani su tradicionalno održavali averziju prema ovoj praksi, smatrajući je neislamskom i stoga pogrešnom, doživljavajući je vidom homoseksualne ekspresije. Kazne za takve aktivnosti, pod Talibanima, bile su, to jest, imajući u vidu povratak Talibana u Avganistanu, jesu – smrt ili sakaćenje (Verma, 2019:47). Usled ponovnog porasta nasilja Talibana i posledičnog preuzimanja vlasti, očekuje se da će migrantski tokovi u narednom periodu među svojim redovima imati i praktičare „*Bača Bazi*“ odnosa, koji će iz zemlje bežati u strahu od osвете i kazne Talibana za svoja postupanja.

Pored same pojave praktičara „*Bača Bazi*“ odnosa u Evropi duž migrantskih ruta i u okviru privremenih migrantskih zajednica, problem „*Bača Bazi*“ odnosa je zadobio pažnju međunarodne zajednice kada je 2020. godine otkrivena stranica na društvenoj mreži *Facebook* na kojem je prikazano „više od 100 video zapisa koji prikazuju navodno zlostavljanje dečaka u šest škola, koje su sprovodili nastavnici, direktori i drugi autoriteti“, prikopriveno pod okriljem nevladine organizacije po imenu „*Logar Youth, Social and Civil Institution*“ (The Week Staff, 29.01.2020.). Nakon što je ovaj skandal dospelo u međunarodnu javnost, avganistanski državni tužilac je pokrenuo istragu o optužbama da su navedena lica održavala „*Bača Bazi*“ odnose sa preko 500 dece. Međutim, slučaj je vrlo brzo izgubio na publicitetu, te je istraga obustavljena, sve zbog činjenice da veliki broj državnih službenika i uopšte istaknutih ličnosti u Avganistanu nastavlja da praktikuje takve odnose.

PRISUSTVO TRADICIJE PRAKTIKOVANJA „*BAČA BAZI*“ ODNOSA DUŽ MIGRANTSKIH RUTA

Adolescenti koji su učestvovali u radionicama organizovanim krajem 2017. godine u Preševu, istakli su da u Avganistanu bogate struktura društva, koju čine isključivo muškarci, pronalaze mlade dečake iz nižih klasa i seksualno ih zlostavljaju, pri čemu su navedeni adolescenti takvu praksu identifikovali kao „*Bača Bazi*“ odnos. „To se često dešava u Grčkoj“, izjavio je jedan učesnik. „Stariji muškarci žele da imaju seksualne odnose sa mladim dečacima, te im daju novac za te usluge. Videli smo da se

to dešava u parkovima Viktorija i Aleksandar. U Grčkoj, jedan stariji muškarac mi je prišao, odvojio me je od mojih prijatelja, a zatim je zatražio od mene seksualne usluge. Znam mlade muškarce iz Irana koji su to učinili i koji su za to bili dobro plaćeni“ (CARE International Balkans, 2018:12). Ista praksa zabeležena je i u Turskoj, gde se usko vezuje za krijumčarenje migranata, pri čemu su krijumčari verbalno, fizički i često seksualno zlostavljali migrante i izbeglice koje su krijumčarili sve dok navedena lica nisu uplatila dodatan iznos radi nastavka puta ka konačnoj destinaciji. Mnoge izbeglice i migranti koje su se našle u takvoj situaciji su kasnije istakli da su takve aktivnosti krijumčari često beležili mobilnim telefonima, a zatim pretili migrantima/izbeglicama da će video zapise poslati članovima njihove porodice. „Pojedini prijavljuju da su bili primorani da preuzmu rodnu ulogu devojke, da plešu za starije muškarce, te da su ih kasnije isti muškarci seksualno eksploatisali“ (Vještica & Dragojević, 2019:9) u okviru tradicionalne štetne prakse poznate kao „*Bača Bazi*“ odnos.

Drugi izveštaj, koji je objavio „Međunarodni centar za razvoj politika migracija“ (eng. *International Center for Migration Policy Development*), ističe da su takva svedočenja zabeležena u migrantskim kampovima u Grčkoj, ali i u Austriji, Švedskoj i Finskoj. U navedenoj izveštaju, ističe se da je seksualno eksploatisanje duž migrantske rute usmereno ka muškim maloletnicima bez pratnje roditelja ili staratelja, „a posebno prema dečacima tražiocima azila iz Avganistana, kao i prema mladim muškarcima, koji se eksploatišu kroz praktikovanje „*Bača Bazi*“ odnosa“ (Forin & Healy, 2018:66). U Bugarskoj takođe, prilikom intervjuisanja migranata i izbeglica, ističe se da je „određeni broj istraživača u Bugarskoj naišao na slučaje seksualnog zlostavljanja dece, a posebno avganistanskih tinejdžera muškog pola, koji su bili smešteni u prihvatnim ili pritvornim jedinicama za tražioce azila u Bugarskoj“ (Forin & Healy, 2018:76).

Obučeni humanitarni i socijalni radnici poseduju dovoljna znanja po pitanju posledica koje praktikovanje tradicije „*Bača Bazi*“ odnosa ostavlja na mlade dečake, te stoga ističu da, na primer, takve slučajeve moramo aktivno pratiti zbog činjenice da seksualno zlostavljanje u mladom dobu, kao i pripadanje disfunkcionalnoj porodici, u šta ubrajaju i učestvovanje u „*Bača Bazi*“ odnosima, predstavljaju visoke faktore rizika koji mogu u budućnosti dovesti do dobrovoljnog učešća u prostituciji i seksualnoj trgovini (Forin & Healy, 2018:79). U tom smislu, radnici angažovani u migrantskoj krizi objašnjavaju da deca muškog pola sa takvom porodičnom istorijom predstavljaju kategoriju lica koja će biti podložnija pribegavanju praktikovanja „seksa radi preživljavanja“, to jest, dobrovoljnoj seksualnoj eksploataciji ili seksualnoj trgovini, te stoga predstavljaju izuzetno osetljivu grupu. Pored toga, određene države, poput Norveške i Švajcarske, bivšim „*Bača Barišima*“ osiguravaju pravnu osnovu za sticanje statusa izbeglica, koji se takođe daje deci bez roditelja i deci sa ulice, to jest, deci kojoj prethodi gonjenje i kazna po povratku u svoju domovinu (NOAS, 2018:23).

ZAVRŠNE NAPOMENE

Migrantska kriza je dvosmerni problem, uzevši da ona može imati negativan uticaj i na izbeglice/migrante i na državu domaćina, bilo da ona predstavlja krajnju destinaciju, ili samo tranzitnu državu. Uzevši da se Republika Srbija, kao država evropskog

kontinenta, našla među državama domaćinima, praćenje migrantskih trendova i izučavanje svih segmenata migrantske krize – od situacije i stanja u zemlji porekla izbeglica do njihovog migrantskog puta Balkanskom rutom, pa sve do njihovog prispeća do država Evropske unije, kao i svih fenomena koji se javljaju usput, ističe se kao ključno za kreiranje sveukupnog razumevanja fenomena koji je pred nama.

Tekuća anatomija migrantske krize, to jest, povećanje broja izbeglica i migranata iz Avganistana, dodatno komplikuje aktuelnu migrantsku krizu, koja je na evropskom tlu prisutna od 2015. godine. Očigledno je da trenutno najveći teret podnose države susedi Avganistana, kao i države koje su na dobrovoljnoj bazi prihvatile određeni broj izbeglica iz te zemlje. Međutim, od dolaska više od million migranata i izbeglica, pretežno iz Sirije, veliki broj evropskih država postao je izuzetno neprijateljski nastrojen prema migrantima i tražiocima azila, te su od kolapsa avganistanske države upućivale ohrabrujuće poruke rukovodstvu Evropske unije po pitanju nastavka deportacije avganistanskih tražilaca azila čiji su zahtevi odbijeni. Međutim, koliko god određene evropske države planirale da sebe „odbrane“ od migrantske krize na taj način, neizbežno je da će veliki broj izbeglica i migranata iz Avganistana zaista završiti u Evropi, posebno imajući u vidu da se oko 100 država sveta, među kojima su i države EU, 15. avgusta 2021. godine obavezalo da će prihvatiti avganistanske izbeglice i migrante koji beže od vladavine Talibana, nakon čega je usledila evakuacija državljanja EU i Avganistanaca iz te zemlje.

Avganistanci već predstavljaju drugu najveću kategoriju tražilaca azila u Evropi, pri čemu je od 2015. godine do danas u zemljama Evropske unije podneto oko 570.000 zahteva za dobijanje azila od strane državljanina Avganistana. Pored toga, samo u avgustu i septembru 2021. godine, u Evropu je pristiglo oko 123.000 Avganistanaca, koji će neminovno tu i ostati, usled nemogućnosti povratka istih kući zbog intenziviranja nasilja u njihovoj matičnoj državi. Očigledno je da je broj avganistanskih izbeglica i migranata koji pristižu u Evropu tokom poslednjih nekoliko meseci u porastu, ali i da se taj trend neće u skorije vreme zaustaviti. Sve ovo predstavlja dobar razlog za sprovođenje istraživanja i upoznavanje sa problemima sa kojima se neki od njih, to jest, maloletnici, suočavaju, uzevši da oni svakako predstavljaju najznačajniju starosnu kategoriju. Naime, indikativno je da će predstavnici mlađe populacije, nakon stupanja u određenu zajednicu, steći pravo da pohađaju škole, učestvuju na tržištu rada, te da će, u suštini, postati ravnopravni članovi evropskih zajednica. Ovo „uranjanje“ u drugačiju kulturu je, takođe, dvosmerni proces – kako bi prihvatio novu kulturu, pojedinac takođe mora biti prihvaćen u istoj. Baš zbog toga je učenje o kulturama i nasleđima koje sa sobom nose potencijalni novi stanovnici Evrope od ključnog značaja.

Nažalost, uz nadanja i snove o boljoj i svetlijoj budućnosti ruku uz ruku idu i noćne more sa kojima su se izbeglice suočavale tokom svojih života, koje su, nažalost, postojeće i među najmlađima. Tačno je da među migrantima postoje i oni koji žude za ekonomskom stabilnošću i, stoga, ne beže od rata i nasilja, ali tužna istina glasi da je aktuelni razvoj situacije u Avganistanu načinio nasilje najdominantnijim „push“ faktorom za migriranje.

Za izbeglice iz Avganistana, nasilje predstavlja začarani krug, imajući u vidu borbu protiv Talibana koja je u toj zemlji prisutna već skoro tri decenije. Međutim, sama ratna zbivanja nisu jedini nasilni incidenti koji su obeležili nesreću avganistanskog naroda.

Negativna tradicija, „*Bača Bazi*“ odnosi, to jest, skoro pa kulturološki prihvatljiv oblik zlostavljanja i silovanja dečaka starosti dvanaest do petnaest godina, pa čak i mlađih, ali i starijih, doprinela je pogoršanju stanja ljudskih prava, to jest, prava dece. Pored toga, ovaj običaj dospeo je putem glavnih migrantskih ruta sve do Evrope, a stoga – i do naše zemlje.

Predstavljena svedočenja nekoliko mladih avganistanskih izbeglica, kao i izjave humanitarnih i socijalnih radnika, naglašavaju da se ova štetna tradicionalna praksa pojavila u formalnim i neformalnim izbegličkim kampovima, i to ne samo kao prisilna praksa, već je prerasla u vid dobrovoljnog oblika prostitucije, koji se najbolje može opisati kao „seks radi preživljavanja“. Naime, praktikovanje „*Bača Bazi*“ odnosa se duž migrantskih ruta manifestovalo u svom „tradicionalnom“ obliku, to jest, kao tradicija oblačenja mladih momaka u žensku odeću, nošenja šminke i plesanja za bogate muškarce. Ovaj pojavni oblik tradicije „*Bača Bazi*“ odnosa se javlja u dva oblika – kao praksa koja je okončana po odlasku dečaka iz Avganistana, te kao praksa koja se odvija u migrantskim zajednicama izvan Avganistana. Zatim, ova praksa je prerasla u metod prisile koju su pojedini krijumčari koristili kako bi privoleli porodice izbeglica da plate za put navedenog pojedinca. U zajednici „krijumčara“, takva praksa takođe je postala način plaćanja dugova migranata i izbeglica svojim krijumčarima. Na kraju, razvila se u vid dobrovoljne dečije prostitucije, pri čemu maloletni migranti i izbeglice muškog pola biraju da svoje telo koriste kao oruđe za obezbeđivanje zarade.

O kojem god pojavnom obliku prakse „*Bača Bazi*“ odnosa govorili, jedno je sigurno – svaki „*Bača Bariš*“, to jest, maloletnik muškog pola koji učestvuje u „*Bača Bazi*“ odnosu, ulazi u takav vid veze bez istinske volje, a začarani krug seksualnog nasilja napušta samo u smrti, ili zahvaljujući dobroj i upornoj akciji humanitarnih i socijalnih radnika. Zbog toga je izučavanje svih segmenata ove štetne tradicionalne prakse ključno za pružanje pomoći u takvim slučajevima.

Ožiljci koji ostaju na dušama ovih mladih momaka nakon uzimanja učešća u takvim negativnim kulturološkim praksama su i vidljivi i nevidljivi, to jest, zapisani su ne samo na telu dečaka, već i na njihovim dušama. Iz tog razloga, najbolji način za uzimanje akcije i preveniranje takvih incidenata mora biti multidisciplinarnan, te mora obuhvatati ne samo medicinsku, već i psihološku i pravnu pomoć.

LITERATURA:

- Almustafa, M. (2021). *Reframing refugee crisis: A “European crisis of migration” or a crisis of protection?*. Environment and Planning C: Politics and Space. February 2021. doi:10.1177/2399654421989705
- Archick, K. & Rhoda Magresson. (2019). “Europe’s Refugee and Migration Flows”. Congressional Research Service. In Focus.
- CARE International Balkans. (2018). *ON THE ROAD TO EUROPE: Gender Norms Among Young Men in the Migrant Community in Serbia*. Qualitative research.
- Clover Films. (2010). “The Dancing Boys of Afghanistan”. Documentary. https://www.youtube.com/watch?v=B7eMUwkKiFY&ab_channel=MichaelHealy [Accessed: 17.07.2021]
- Vještica, S. A. & Maja Dragojević. (2019). “Game people: irregular migration and risks”. Crisis Response and Policy Centre, Belgrade.

- European Asylum Support Office (2021). "Afghanistan Security situation update: Country of Origin Information Report". European Union.
- Forin, R. & Claire Healy. (2018). "Trafficking along Migration Routes to Europe: Bridging the Gap between Migration, Asylum and Anti-Trafficking". European Union.
- EASO. (16.09.2021). "Asylum applications by Afghans approaching those by Syrians". <https://www.easo.europa.eu/news-events/asylum-applications-afghans-approaching-those-syrians> [Accessed: 22.09.2021]
- Jeffrey, J. F. (22.12.2020). "Part 1: The Future of ISIS". Wilson Center. <https://www.wilsoncenter.org/article/part-1-future-isis> [Accessed: 09.07.2021]
- Kugiel, P. (2016). *The Refugee Crisis in Europe: True Causes, False Solutions*. The Polish Quarterly of International Affairs, 2016, no. 4.
- Maalouf, A. (2003). "In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong". Penguin Books.
- Mondloch, S. (28.10.2013). "Bacha Bazi: An Afghan Tragedy". Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2013/10/28/bacha-bazi-an-afghan-tragedy/> [Accessed: 02.10.2021.]
- NOAS. (2018). "Who's the strictest? A mapping of the Afghanistan-policies in Western European countries".
- Reliefweb. (15.10.2021). "Frontex: Migratory situation at EU's borders in September: Increase on the Central Mediterranean and Western Balkans routes". <https://reliefweb.int/report/world/frontex-migratory-situation-eu-s-borders-september-increase-central-mediterranean-and> [Accessed: 17.10.2021]
- Russia Today Documentary. (2016). "Bacha Bazi Boys". https://www.youtube.com/watch?v=i6eL1js7zTo&ab_channel=IncognitoStranger [Accessed: 06.04.2021]
- Terre des hommes. (30.07.2018.). "World Day against Trafficking in Persons: Migrant children at risk of trafficking". <https://tdh-europe.org/news/world-day-against-trafficking-in-persons-migrant-children-at-risk-of-trafficking/7387> [Accessed: 11.05.2021]
- The Week Staff. (29.01.2020). "Bacha bazi: the scandal of Afghanistan's abused boys". <https://www.theweek.co.uk/105442/bacha-bazi-the-scandal-of-afghanistan-s-abused-boys> [Accessed: 27.06.2021]
- van Baarle, E. M. (2018). *Ethics education in the military: Fostering reflective practice and moral competence*. VU Research Portal. Vrije Universiteit Amsterdam, the Netherlands.
- Wilson, N. & Elie Abouaoun. (14.07.2021). "On the Road to Peace, Libya Makes Progress but Hits Pitfalls". United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2021/07/road-peace-libya-makes-progress-hits-pitfalls> [Accessed: 13.08.2021]

**Tanja Milošević PhD Candidate at the Faculty of Political Science,
University of Belgrade; registered UNHCR interpreter for Arabic, French and English**

THE "DANCING BOYS": SEXUAL EXPLOITATION OF MALE MINORS ALONG THE MIGRANT ROUTES TOWARDS EUROPE

Abstract

It is a known fact that children that are participating in the European migration crisis, especially if travelling unaccompanied, face a great risk of being subjected to violence, including sexual violence, exploitation, and human trafficking. Even though the issue of gender is definitely relevant to vulnerability, given that women, and espe-

cially female minors, tend to be more exposed to the dangers of modern slavery, sex industry and forced marriage, it is a quite unknown fact that boys, that is, male minors, face similar problems as well. In this paper, the author aims to analyze the negative social phenomenon known as *Bacha Bazi*, that is, “the dancing boy”, referring to culturally approved, centuries-old tradition of child sexual abuse practiced in Afghanistan and Pakistan, which has emerged as a negative phenomenon within the migration crisis. In exploring the origins and forms of cultural justification of this ill practice, the author seeks the answer the following research question: “What are the drivers of such occurrences within the migration crisis?”, that is, “How does a young boy become a *Bacha Bazi* far away from the homeland of this phenomenon?”. By using the method of content analysis, as well as through interviews with humanitarian workers in the Republic of Serbia, the author intends to shed some light onto this negative practice, as well as offer possible detection and prevention methods aimed at saving the male minors from such environments.

Key words: migration crisis, violence, children, negative customs, *Bacha Bazi* phenomenon.

Darko M. Marković*
 Darija D. Marković**

RAZUMEVANJE FAKTORA KOJI PODSTIČU REGRUTOVANJE DECE VOJNIKA

Apstrakt

Deca se regrutuju za potrebe učešća u oružanim sukobima širom sveta, kako od strane državnih oružanih snaga tako i od naoružanih grupa koje nisu pod kontrolom vlada. Prema različitim relevantnim izvorima, oko 300.000 dece je angažovano u oružanim sukobima, u ulogama vojnika ili (pomoćnog) neborbenog osoblja (kuvari, glasnici, špijuni, i sl.), kao i za seksualno iskorišćavanje od strane borbenog sastava. Kroz različite dokumente, pre svega one iz delokruga međunarodnog humanitarnog prava i prava ljudskih prava, međunarodna zajednica je uložila napor da se ova deca zaštite za vreme oružanog sukoba, u prvom redu smanjenjem starosne granice za regrutovanje u oružane formacije. U krivičnompravnog smislu, teži se ka umanjenju, pa i isključenju, krivične odgovornosti dece vojnika, te njihovoj fizičkoj i psihosocijalnoj rehabilitaciji i društvenoj reintegraciji. Međutim, u naučnoj i stručnoj javnosti sve češće se ukazuje da ovakve aktivnosti doprinose otklanjanju posledica, ali ne i suzbijanju pojave.

Razmatrajući ovaj problem iz šire naučne perspektive, autori rada analiziraju osnovne faktore koji podstiču regrutovanje dece u vojne svrhe, s ciljem da istaknu značaj proaktivnog delovanja na stvaranju zaštitnog okruženja, kako bi aktivnosti usmerene na okončanje vrbovanja dece za angažovanje u oružanim sukobima zaista bile i efikasne.

Ključne reči: međunarodno humanitarno pravo, oružani sukob, rat, starosna granica, zaštita prava deteta

UVOD

“Moj odred je moja porodica, moj pištolj je moj snabdevač i zaštitnik, a moje pravo je da ubijam ili budem ubijen”

Ishmael Beah

Postoje brojni izveštaji međunarodnih, nacionalnih i nevladinih organizacija o kršenju ljudskih prava upotrebom dece u oružanim sukobima. Regrutovanje dece u oružanim sukobima širom sveta, nezavisno od toga da li se radi o angažovanju u

* Docent Fakulteta za evropske pravno-političke studije, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9124-6417>. E-mail: darko.markovic@fepps.edu.rs.

** Student magistarskih studija na RUDN Univerzitetu, Ruska Federacija, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5602-902X>. E-mail: darija.dm.markovic@gmail.com.

zvaničnim oružanim snagama ili o paravojnim formacijama, jedno je od značajnijih obeležja savremenog ratovanja. Vidovi njihovog angažovanja su različiti - kao vojnici, kuriri, obaveštajci, ili pomoćno nevojno osoblje s ciljem opsluživanja vojnih snaga, uključujući i zloupotrebu u seksualne svrhe. Ova pojava nije inovacija savremenog doba. Uloga muškarca, oca porodice, u praistoriji, bila je jasno definisana u obavezama obezbeđivanja hrane i pružanja fizičke zaštite svojoj porodici. Možemo samo pretpostaviti da su dečaci u mlađem uzrastu od onog koji se danas smatra punoletstvom u većem delu sveta obučavani, najpre za lov, a zatim i za druge zadatke koji podrazumevaju upotrebu oruđa/oružja. Bila je to, jednostavno, potreba za preživljavanjem u surovim uslovima prirode i okolnostima življenja u malim grupama. Sa pojavom grupisanja ljudi u šire zajednice od same porodice, javila se i podela rada unutar zajednice, pa tako i potreba za profesionalizacijom vojnika. Takva profesionalizacija je na neki način predstavljala i zaštitu od korišćenja dece kao vojnika, ali razvoj ljudske zajednice obeležen brojnim sukobima, od lokalnih do globalnih razmera, doveo je i do uključivanja dece u oružane sukobe, čak i kroz profesionalizaciju vojne službe.

Pravila običajnog međunarodnog humanitarnog prava su sasvim jasna kada kažu da deca ne smeju biti regrutovana od strane oružanih snaga ili drugih oružanih grupa, te da se deci ne sme dozvoliti učešće u neprijateljstvima (Henckaerts, Doswald-Beck, 2009, pp. 482, 485). Pitanje oko kojeg međunarodna zajednica ne može da se usaglasi jeste pitanje gornje starosne granice deteta, što je veoma značajno za kvalifikaciju zloupotrebe dece u vojne svrhe. Suština aktuelnog stava međunarodne zajednice se oslikava u dva dokumenta. Odredba kojom se definiše da deca koja nisu navršila 15 godina starosti neće biti regrutovana u oružane snage ili grupe, niti će im biti dozvoljeno da uzimaju učešće u neprijateljstvima, uneta je član 4 st. 3 tač. c Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije iz 1949. godine, u okviru osnovnih garancija, a čime je regulisano pitanje dece vojnika u nemeđunarodnim oružanim sukobima. Ovo će se svakako pokazati kao bitno u godinama nakon usvajanja Dopunskog protokola II sa povećanjem broja nemeđunarodnih oružanih sukoba po okončanju Hladnog rata. Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine u članu 38 govori o obavezama država potpisnica da poštuju pravila međunarodnog humanitarnog prava, te o potrebi da se države ugovornice uzdrže od regrutacije dece mlađe od 15 godina starosti. Opcioni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta iz 2000. godine podiže starosnu granicu za regrutaciju maloletnih lica na 18 godina starosti, čime se proširuje krug lica koja su pod zaštitom.

Međutim, problem sa kojim se međunarodno humanitarno pravo konstantno susreće jeste nepoštovanje pravila ratovanja u praksi, pa toga nisu pošteđena ni deca. I pored toga što je čovečanstvo upoznato sa ovom pojavom skoro od svog postojanja, do danas nije pronađen najoptimalniji način da se nosi sa problemom dece koja učestvuju u oružanim sukobima. Pored napora da se smanji granica starosna granica za regrutovanje u vojne formacije, teži se i ka umanjenju, pa i isključenju, krivične odgovornosti dece vojnika, te njihovoj fizičkoj i psihosocijalnoj rehabilitaciji i društvenoj reintegraciji. Međutim, u naučnoj i stručnoj javnosti sve češće se ukazuje da ovakve aktivnosti doprinose otklanjanju posledica, ali ne i suzbijanju pojave.

Razmatrajući ovaj problem iz šire naučne perspektive, autori rada posmatranjem ove pojave iz više uglova, uz primenu istorijskog metoda, analiziraju osnovne faktore

koji podstiču regrutovanje dece u vojne svrhe, s ciljem da istaknu značaj proaktivnog delovanja na stvaranju zaštitnog okruženja, kako bi aktivnosti usmerene na okončanje vrbovanja dece za angažovanje u oružanim sukobima zaista bile i efikasne.

ISTORIJSKI KONTEKST

„Istorija se ponavlja, ali svaki put sve više košta.“

Winston Churchill

Iako nema mnogo dokumenata koji bi potvrdili duboke istorijske korene angažovanja dece u oružanim sukobima, postoje činjenice iz kojih se može sa velikom sigurnošću izvući takav zaključak. U nekim plemenima i danas postoje običaji da se uloga ratnika stiče u dečjem uzrastu. Oni govore o istorijskoj dugoj tradiciji uvođenja dece u vojnu obavezu u ljudskim zajednicama čije se uređenje nije zasnivalo na pravu već na običajima. Tako, na primer u plemenu Maasai, koje danas u većem broju živi u Keniji (oko 850.000), a u dvostruko manjem broju u severnom delu Tanzanije, ritual ratničke inicijacije počinje u petnaestoj godini života i traje nekoliko meseci. Ratnik se postaje nakon uspešnog lova na lava, a do tog završnog čina dečacima se daje specijalan narkotički napitak radi podizanja nivoa hrabrosti (New World Encyclopedia). Osnovna funkcija sticanja statusa ratnika u tako ranom uzrastu vuče korene iz perioda prvobitnih zajednica i uključivanja u lov radi pribavljanja hrane za opstanak roda i plemena, kao i čuvanja zajedničkog staništa od ugrožavanja od strane životinja i ljudi. Shodno ulozi muškarca u tom istorijskom periodu, da obezbeđuje hranu i fizički štiti svoj rod i pleme, nameće se logična pretpostavka da su dečaci sa stečenim statusom ratnika po potrebi uključivani i u borbe protiv drugih rodova ili plemena.

Sa raspadom prvobitne zajednice i pojavom država kao političkog oblika organizovanja društva javila se i potreba za organizovanim oblicima naoružanih sastava. Prvi obrisi profesionalizacije vojske javljaju se u vidu robovlasničkih milicija, koje su se popunjavale iz redova slobodnih građana. Njih su zamenile najamničke vojske, kao prvi oblici stajaćih vojski za kojima se ukazala potreba radi vođenja dugih osvajačkih ratova, ali i sprečavanja i gušenja pobuna robova (Vojna enciklopedija, 1973, VI, p. 449). Ovakvi ciljevi su zahtevali glomazne oružane snage, koje se mogu brzo dopuniti nakon svake bitke. Tako, u vreme vladavine dinastije Ahemenida pod vođstvom Kira Starijeg, Persija je izgradila veliku imperiju, a sa njom i veoma brojnu Nacionalnu armiju, čija brojnost je zahtevala vrlo rano uvođenje u vojnu obuku. Zbog toga su dečaci nakon svoje pete godine života dovođeni na dvor, gde su imali strogu vojnu obuku do svoje 20. godine, kada su postajali pripadnici Nacionalne armije (Vojna enciklopedija, 1972, III, p. 646). U antičkoj Sparti se o vojničkoj budućnosti takođe vodilo računa praktično od rođenja muškog deteta. Ukoliko bi se muško dete rodilo sa nekom manom ili bolešljivo bilo bi bačeno u provalije planine Tajget. Izuzetno strogo, na granicama surovosti, vaspitanje muške dece prvih sedam godina života odvijalo se u krugu porodice, nakon čega se pod još surovijim režimom obučavanje za vojni poziv sprovodilo u specijalnim odgajalištima. Obuka se izvodila u podeljenim grupama, *agelama*, gde su dečaci bili izlagani gladi i žeđi, te šibani i mučeni na druge načine, kako bi se

privikli na surove vojničke uslove (Vojna enciklopedija, 1975, IX, pp. 1-4). Smrtno stradanje dečaka u teškim uslovima obuke nije bila neuobičajena pojava, pogotovo što se praktikovala godišnja praksa *diamastigosis*, u vidu bičevanja dečaka, ponekad i do smrti, kao „nadmetanje izdržljivosti“ prema bolu (Andrews, 2013). Sama obuka se završavala ratnim igrama u okviru kojih su vršeni oružani napadi na *helote*, njihove poljoprivredne robove, kao i na druge nespartance, a ubistvo ovakvog „protivnika“ smatralo se uslovom za sticanje statusa koji bi omogućio napredovanje u vojnoj službi (Eger, 2007, navedeno u Hickman, n.d., p. 6).

U Rimskom carstvu se vodilo računa o razvijanju vojnih specijalnosti, pa se od vojnika očekivao određen stepen zrelosti i obrazovanja. Zbog toga, u vojnu službu nije se moglo pristupiti pre 17. godine života, što se tada smatralo razumnim, jer se punoletstvo muške populacije u skladu sa *ius civile* sticalo sa četrnaest godina (Malenica, 2009, p. 209).

Zbog teritorijalne rascepanosti feudalno doba je usporilo razvoj oružanih snaga. Karakteriše ga veliki broj manjih vojski, a sa izdvajanjem velikoposjednika kao višeg plemstva razvijen je sistem viteštva. Vitezovi su činili okosnicu vojski tog doba, posebno hrišćanskih vojski u krstaškim pohodima, a služili su i za gušenje seljačkih ustanaka. Vitezovima su najčešće služili i u ratnim pohodima ih pratili štitonoše, koje su vrlo često bili dečaci, i to iz bogatih, plemićkih porodica. Štitonoše nisu bili u prvim borbenim redovima, već su pre bitke pripremali konje i opremu svojih gospodara (vitezova), a posle borbe su im pomagali u timarenju i hranjenju konja, te u slučaju ranjavanja pronalazili su svoje gospodare na bojnopolju i zbrinjavali im rane. U međuvremenu, štitonoše su obučavane u jahanju i mačevanju, kako bi i sami jednog dana postali vitezovi. Dečaci su za ovu ulogu pripremani od svoje sedme godine života, u ulozi paža, a ratnička obuka je počinjala od njihove četrnaeste godine života, od koje su smatrani mladićima.

Najpoznatiji i najekstremniji način regrutovanja dečaka za vojne potrebe u feudalnom dobu istorija je zabeležila u Osmanskom carstvu, a vezuje se za način popunjavanja vojne jedinice pod nazivom janičari.¹ Među istoričarima su podeljena mišljenja o poreklu ove jedinice, uključujući i vreme kada je nastala, ali postoji šira saglasnost da se to dogodilo u drugoj polovini IV veka, za vreme vladavine sultana Murata I (Veinstein, 2014, pp. 115-116). Nakon osvajanja Adrijanopolja (Jedrene) 1363. godine uvedeno je pravilo tzv. *pençik*² takse - uzimanje jedne petine osvojenog plena. Ovo pravilo je podrazumevalo zadržavanje jedne petine zarobljenih pripadnika hrišćanskih naroda za potrebe osmanske vlasti, od kojih su formirane janičarske jedinice. Ubrzo se pokazalo da je takav odabir loš, kako zbog slabih ratničkih kvaliteta tako i zbog nediscipline i napuštanja jedinica bekstvom. Zbog toga je naredni sultan, Murat II, uveo regrutovanje dečaka pokorenih hrišćanskih naroda na Balkanu, kako bi se ostvarila potpuna kontrola nad njihovim vojnim obrazovanjem i kasnijom upotrebom. Ovaj način regrutovanja je sistematičnost i zvaničnu formu dobio u obliku tzv. *danka u krvi*³. Ova praksa je ozakonjena zbog naglog širenja carstva i potrebe popunjavanja i obnavljanja vojnih jedinica i administracije na sultanovom dvoru. Danak u krvi se

¹ *yeniçeri* (tur.) – *yeni*: nova, *çeri*: vojska.

² *pençik* (tur.); *penç-i-yek* (pers.) – jedna petina.

³ *devşirme* (tur.) – okupljanje.

sprovodio oduzimanjem dečaka i mladića starosti od 8 do 14, izuzetno i do 20 godina od hrišćanskih porodica pokorenih naroda, kao i od muslimanskih porodica u Bosni i Albaniji (Vojna enciklopedija, 1971, II, p. 335). Uzimanje dece je vršeno na svakih 3-7 godina u određenoj oblasti, pri čemu se vodilo računa da se ne uzimaju jedinci, blizanci, bolešljivi, siročići, oženjeni, trgovci i zanatlije (Kicikis, 1999, p. 58). Prvih nekoliko godina deca su bila podvrgnuta turskom vaspitanju i uvođenju u islam, kada se najčešće gubila veza sa poreklom stečenim rođenjem. Nakon toga se prelazilo na vojnu obuku, a sa napunjenih 20 godina su raspoređivani u janičarske jedinice, osim onih koji su unapred bili određeni za službu u administraciji. Uprkos negodovanjima učenijih muslimana, upozoravanjem da se na ovaj način krši šerijatsko pravo kojim se Osmansko carstvo obavezalo da će brinuti o pokorenim hrišćanima, ovaj način popune janičara i dvorskih jedinica održao se sve do 1826. godine. Tadašnji sultan, Mahmud II, pod uticajem kritika evropskih država zbog svojevrsnog ropstva, doneo je odluku o reformama i formiranju moderne turske vojske. Janičari su se pobunili, što je iskorišćeno kao povod za intervenciju i njihovo uništavanje. U tzv. Povoljnom incidentu (drugi nazivi su: Nesrećni incident; Srećni događaj), reagujući na pobunu janičara, sultan Mahmud II je pod Svetim barjakom okupio sebi odane snage, koje su poubijale hiljade janičara u snažnim napadima, uključujući i artiljerijske. Oni koji su uspeli pobeći kasnije su bili uhvaćeni, svima je oduzeta imovina, a dok su mlađi janičari dobili priliku da napuste teritoriju Osmanskog carstva, vođe janičara su pogubljene, čime je stavljena tačka na eru uzimanja danka u krvi.

Fridrih Vilhelm I Hoencolern, kralj Pruske (1713-1740), pri kraju svoje vladavine (1733.), uvodeći tzv. sistem kantona, naredio je izvođenje vojne obuke 2-3 meseca godišnje za sve muškarce starije od devet godina (Jézéquel, 2006, p. 3). Kao bubnjari (*drummer boys*) i za potrebe punjenja brodskih topova (*powder monkeys*), dečaci su angažovani u britanskoj vojsci od sredine XVII do XIX veka (Singer, 2001-2002, p. 157), a tokom Američkog rata za nezavisnost (1775-1783) zabeleženi su i drastični primeri vojnika bubnjara u uzrastu od sedam godina (Berry, 1981, p. 3). I tokom Američkog građanskog rata (1861-1865) obe vojne formacije su regrutovale dečake mlađe od 18 godina, a uz saglasnost roditelja i dečake u uzrastu od 10 godina. Mlađi dečaci su korišćeni kao bubnjari ili glasnici, dok su stariji direktno učestvovali u borbenim dejstvima. Prema istraživanjima nekih istoričara, čak 20% učesnika Američkog građanskog rata su bili mlađi od 18 godina (Grant, n.d.).

Regrutacija dece je zabeležena na različitim stranama u oba svetska rata. Ona nije skrivana od javnosti u Velikoj Britaniji, pa se zapisi o herojstvu dečaka u uzrastu između 15 i 18 godina tokom I i II svetskog rata, sa konkretnim imenima i prezimenima, danas mogu naći i u britanskim medijima (Smith, 2002). U Nemačkoj je 1922. godine započeto političko organizovanje omladine u okrilju političkih stranaka, a najpoznatija među njima je bila „Omladinska liga Nationalsocijalističke partije“ (*Jugendbund der NSDAP*), kasnije poznata pod imenom „Omladinska udarna trupa Adolf Hitler“ (*Jungsturm Adolf Hitler*). U maju 1925. godine spajanjem dve lokalne organizacije tog tipa formirana je nova organizacija pod imenom „Hitlerova omladina“ (*Hitler-Jugend*), koja je ukinuta po završetku II svetskog rata. Prema podacima kontraobaveštajnih službi Savezničkih snaga, tokom II svetskog rata u ovu organizaciju je bilo uključeno oko 12-14 miliona mladih – po 3-3,5 miliona u svakom od četiri

ogranaka organizovana prema uzrastu i polu, za dečake i devojčice od 14 do 18 i od 10 do 14 godina (Allied Forces, 1945, pp. 1, 8). Prema istom izvoru, oko 1,5 miliona dečaka godišnje, uglavnom starijih od 14 godina, prolazilo je specijalne vojničke treninge. Svrha obučavanja je bila uključivanje u radne obaveze nastale i povezane sa ratnim dešavanjima, te od 17. godine života i popuna oružanih snaga (*Wermacht*) o čemu postoje i konkretni zapisi (Allied Forces, 1945, pp. 19-24). Imajući u vidu dužinu trajanja i veliki broj žrtava tokom II svetskog rata, sasvim je izvesno da su u ovom ratu i u drugim zemljama aktivno angažovana deca. Tako, Ministarstvo vojske Japana je za potrebe odbrane ostrva Okinava od invazije američkih vojnih snaga, od aprila do juna 1945. godine, mobilisalo 1.780 srednjoškolaca starosti između 14 i 17 godina (Tsuzuki, 2000, p. 312). U odbrani Sovjetskog saveza od agresije Nemačke stradalo je oko 22 miliona ljudi, zbog čega su u odbrani sela i gradova, delom i na širem frontu u sastavu Crvene Armije, učestvovala i maloletna lica. Ovo je naročito bilo karakteristično za partizanski način ratovanja. Na prostoru Jugoslavije, praktično sve lokalne oružane formacije (partizani, četnici, ustaše...) su u različitim ulogama, pa i borbenim, u svoje aktivnosti uključivale i decu. II svetski rat je obeležen i ogromnim brojem dece žrtava ratnog nasilja, u manjem broju dece-vojnika, a u drastično većem broju kao pasivnih učesnika rata, posebno u koncentracionim logorima. Iako po završetku II svetskog rata u Jugoslaviji deca nisu vojno regrutovana, negovanjem kulta dece boraca iz tog rata praktično je idealizovan status deteta-vojnika, čime su se na posredan način tzv. viši nacionalni interesi stavljali ispred zaštite dece od regrutovanja.

REGRUTOVANJE I UPOTREBA DECE U SAVREMENIM ORUŽANIM SUKOBIMA

“Ljudsko pravo prekida pravo naroda,
ljudsko pravo takođe prekida pravo kulture.”

Johann Baptist Metz

Ratovi kao sukobi dveju ili više država dobili su novu, složeniju, formu u oružanim sukobima druge polovine 20. veka i prve dve decenije 21. veka. Savremeni oružani sukobi su pretežno etnički, nacionalistički i verski, što podrazumeva da se uglavnom radi o građanskim ratovima i izloženosti civilnog stanovništva torturi različitih strana u sukobu. Prema UNICEF-u, u ratnim sukobima 18, 19. i početka 20. veka, civili su činili polovinu ukupnog broja žrtava. U Drugom svetskom ratu udeo civilnih žrtava je povećan na dve trećine, a krajem osamdesetih godina 20. veka na čak 90% ukupnog broja ratnih žrtava (UNICEF, 1996). Ovo je posledica i činjenice da zaraćene strane ne vode računa o Ženevskim konvencijama, a međunarodna zajednica nema način da ih na to prinudi. U građanskim ratovima lokalne vlasti nisu u stanju da garantuju bezbednost civila, a kasnije ćemo videti da u nekim slučajevima civilima preti podjednaka opasnost od vladinih vojnih snaga kao i od paravojnih sastava.

Od osamdesetih godina prošlog veka do danas praksa vojnog regrutovanja dece je dobila ogromne razmere, kako teritorijalne tako i brojčane. Različite procene ukazuju na oko 300.000 dece oba pola uključene u oružane sukobe širom sveta – kao vojnici,

kuriri, špijuni, pomoćno osoblje, ili seksualno roblje. Međutim, činjenica da se o tom broju spekulira godinama unazad govori nam da pravo stanje zapravo nije poznato. A ne može biti u potpunosti poznato jer ova pojava ima ogromne razmere posljednjih nekoliko decenija, toliko velike da ono što je nekada u prošlosti bila retkost, koliko god ekstremna, sada je neizostavna karakteristika rata. Zato ne možemo da se ne zapitamo zašto se to događa i šta je to sada drugačije u odnosu na prethodni dug istorijski period postojanja oružanih sukoba različitih razmera. Koji su to faktori koji doprinose regrutovanju dece vojnika, šta i na koji način motiviraju one koji regrutuju, ali i samu decu koja bez direktne prisile odraslih pristupaju oružanim sastavima širom sveta? Višegodišnje, pa i višedecenijsko, ratovanje uzrokuje velike gubitke u ljudstvu, pa se javlja velika potreba za popunom jedinica. U takvim okolnostima deca su najslabija karika, naivna, nepromišljena, sugestibilna i laka meta za indoktrinaciju. Što je dete mlađe, to je podložnije ispiranju mozga ili postizanju poslušnosti uterivanjem straha. Činjenica da deca nemaju lična dokumenta samo olakšava lažno prikazivanje njihove starosti. Pri tom, za razliku od odraslih, nisu u stanju da postavljaju zahteve u pogledu materijalne nadoknade za svoje angažovanje. Siromaštvo i beda, kao i prethodni gubitak odraslih članova porodice, decu čini ranjivijom, pa i sklonom da se dobrovoljno stavljaju na raspolaganje različitim vojnim i paravojnim sastavima. Brojni izbeglički kampovi su izloženi aktivnostima regrutera, jer su deca u njima često odvojena od porodice, bez pratnje odraslih, uplašena i prepuštena sama sebi. Uz sve ovo, onima koji regrutuju decu vojnike na ruku ide i razvoj lakog pešadijskog naoružanja, kao što je sovjetsko AK47 i američko M16, jer se danas izrađuje od lakših materijala i manjih je gabarita nego što je to bio slučaj u prošlosti, a njegove tehničke karakteristike i način upotrebe skraćuju proces obučavanja. Pri tom, proizvodnja ovog naoružanja je dostigla ogromne razmere, pa su razvijene zemlje snizile cenu tog oružja toliko da ih siromašne zemlje mogu kupovati u velikim količinama, pa tako u Ugandi, na primer, AK47 košta koliko i piletina, a u Keniji cena jedne takve puške je jednaka vrednosti jedne koze (UN General Assembly, 1996, p. 14).

Pravo na slobodan izbor je kamen o koji se spotiče međunarodna zajednica u pokušaju usaglašavanja oko donje starosne granice za legitimno dobrovoljno prijavljivanje u oružane snage. Međutim, postoji čvrsta saglasnost oko stava da je prisilno regrutovanje dece nelegalno (Jončić, 2014, pp. 311-312). Upravo je prisila najčešći način uvođenja dece u oružane sukobe, a primenjuju je ne samo paravojne formacije već i vladine oružane snage. Međutim, postoji mnogo pokazatelja koji ukazuju i na ekonomski faktor kao jedan od ključnih. Brojni oružani sukobi širom sveta imaju zajedničku karakteristiku da se dešavaju u ekonomski nerazvijenim državama. U takvim okolnostima deca, uz pristanak porodice ili bez njihovog znanja, odlučuju da se pridruže najčešće vladinim vojnim snagama u nadi da će ostvariti neku materijalnu dobit, a njihova očekivanja najčešće ne budu ispunjena. Za razliku od ideološke indoktrinacije kao razloga za dobrovoljno pristupanje vojnim jedinicama, razlozi ekonomske prirode se mogu posmatrati i kao faktor prinude, pre nego kao faktor dobrovoljnosti.

Tokom Vijetnamskog rata Narodni front za oslobođenje Južnog Vijetnama (*Viet Cong*) je deci, već u uzrastu 13-14 godina, podizao svest za pružanje bilo kakve vrste pomoći svojim oružanim snagama u borbi protiv invazije SAD. Deca su korišćena za iznenadne napade na američke baze, kao i za različite neborbene zadatke (transport

zaliha, radna obaveza, zabavne grupe...) (Viêt Nam, 1969, p.29). Deca su bila vojno angažovana i na strani vladinih snaga, pretežno kao pripadnici milicija za odbranu sela.

Za vreme vladavine Crvenih Kmera u Kambodži deca iz najnižih društvenih slojeva su već u uzrastu od 10 do 12 godina obučavana za upotrebu malokalibarskog oružja i postavljanje nagaznih mina. Nisu dostupni podaci o tačnom broju dece koja su korišćena kao borci u Kambodži, ali se njihov broj procenjuje na desetine hiljada tokom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka (Klemensits and Czirják, 2016, pp. 216-217). Kao i u Vijetnamu, i u Kambodži su decu regrutovale i vladine snage, a prema jednoj proceni oko 4% borbenog sastava Kraljevskih oružanih snaga Kambodže (RCAF) činila su deca, neka čak i u uzrastu od 12 godina (Child Soldiers International, 2001a). Brutalnost je neizostavni element u mnogim slučajevima prisilne regrutacije. Tako, poznato je da su deca kidnapovana od strane Crvenih Kmera u Kambodži bila korišćena za egzekucije, čak i svojih roditelja, ukoliko bi odrasli odlučili da oni nisu sposobni za život.

U državnoj vojsci Mjanmara/Burme⁴ je u 2002. godini bilo oko 65.000 dece, a u drugim naoružanim grupama te države Jugoistočne Azije oko 5000 (Oh, 2013, p. 2). Najčešći metod prisile primenjivan u Mjanmaru jeste kidnapovanje dece nakon što ih pretežno civilna lica (u nekim slučajevima i oficiri), tzv. regruteri, privuku ponudom za posao, povedu sa sobom, često drogiraju putem hrane ili napitaka, a zatim prodaju vojsci. Ukoliko policija zatekne dečake na ulici u kasnim večernjim satima, hapsi ih i predaje najbližoj vojnoj jedinici. Istu sudbinu doživljavaju i dečaci zatečeni u izvršenju krađe. Tako dobijene dečake vojne vlasti podvrgavaju fizičkoj i psihičkoj torturi dok ne potpišu pristupnicu, nakon čega se uvode u vojnu evidenciju sa lažnim prikazivanjem da su stari 18 godina, a zatim se šalju u vojne kampove na četvoromesečnu vojnu obuku (Johnson, 2015). Sa ovom praksom se formalno prestalo 2012. godine, kad su vlada Mjanmara, UNICEF, Međunarodna organizacija rada (ILO) i međunarodna nevladina organizacija *The Save the Children Fund* potpisali sporazum o postepenom otpuštanju regrutovane dece iz državnih organa, uključujući i vojnike koji su u međuvremenu postali punoletni. Međutim, uprkos velikom angažovanju predstavnika ILO ovaj sporazum se sprovodio sporo i sa vojne strane nevoljno. Imajući u vidu da je od 21. februara 2021. godine na vlasti ponovo vojna hunta, moguće je da će se nastaviti sa praksom prisilnog regrutovanja dece vojnika u državnoj armiji. A osim državne armije, u ovoj zemlji postoje i paravojne jedinice koje takođe prisilno regrutuju decu.

Tokom Iransko-iračkog rata (1980-1988) decu su regrutovale obe zaraćene strane, a iračke vojne jedinice su to činile u tzv. Zalivskom ratu (od 2. avgusta 1990. do 21. februara 1991). U ovom ratu su i britanske oružane snage imale u svom sastavu oko 500 vojnika mlađih od 18 godina (Smith, 2002).

Iako su se i talibani i Ujedinjeni front (Severni savez) u Avganistanu izjasnili kao protivnici regrutovanja dece, postoje izveštaji koji ukazuju da je to protivljenje samo deklarativno (Child Soldiers in Afghanistan, 2007). Pored prisilnih metoda, regrutovanje je vršeno i ideološkom indoktrinacijom, posebno vrlo mlade dece, koji su

⁴ Do 1989. godine ova zemlja se zvala Burma, kada je vojna hunta na vlasti promenila naziv u „Republika Savez Mjanmara“. Međutim, zbog okolnosti, kako onih koje su prethodile tako i onih u kojima se promena naziva dogodila, mnoge svetske vlade i diplomate, pa i opozicione stranke u samoj zemlji, u komunikaciji koriste prethodni naziv države.

putem video snimaka obučavani za borbu i samoubilačke napade, govoreći im da je njihova obaveza da krenu u džihad protiv nevernika koji terorihu muslimane, kao i protiv vojske i lokalne policije, jer su oni njihove „marionete“ (Tanzim, 2018).

Izveštaji Generalnog sekretara UN govore o angažovanju dece vojnika u oružanim sukobima u Jemenu (UN Secretary-General, 2012). U kampovima nazvanim „Podmladak Kalifata“ (*Cubs of the Caliphate*), tzv. Islamska država (ISIS) je obučavala decu ne samo za ratovanje i samoubilačke bombaške napade već i za egzekuciju zarobljenika, uključujući i civilno stanovništvo.

U ratu u Siriji praktično sve naoružane grupe su regrutovale decu za učešće u oružanim sukobima, ne samo pobunjeničke strane već i vladine snage (Save the Children, 2013). Prema podacima iz 2014. godine, u neposrednim borbenim dejstvima su učestvovali dečaci u uzrastu već od 15 godina, a mlađi su obavljali pomoćne poslove, koji su prema nekim svedočenjima podrazumevali i bičevanje zatvorenika u zatvorima ISIS-a (Human Rights Watch, 2014). Deca kidnapovana od strane ISIS su proživela najteže oblike fizičke okrutnosti i ispiranja mozga ideološkom indoktrinacijom, tako da su i pri pokušaju porodica da ih otkupe bežala ka svojim bivšim otmičarima, preteći članovima porodice uz tvrdnje da nisu njihovi (Dozier, 2019).

Kada je u pitanju Latinska Amerika, najveći broj dece u sastavu različitih naoružanih grupa vezuje se za Kolumbiju. Prema izveštaju kancelarije kolumbijskog Ombudsmana iz 1996. godine deca su činila oko 30% sastava nekih gerilskih jedinica, dok su čak 85% regruta urbanih milicija činila lica mlađa od 18 godina (Human Rights Watch, 2003). Pored fizičke prisile i regrutovanja prevarom, ekonomskim uslovima se može objasniti veliki broj dece vojnika u ovoj zemlji i, generalno, u Latinskoj Americi. Prema zvaničnim podacima kolumbijske vlade, do 2001. godine dvoje od troje dece je živelo ispod granice siromaštva, što je mnoge od njih gurnulo u ruke naoružanih grupa, a procenjuje se da ih je više od 11.000 (Human Rights Watch, 2003b). Ekonomska nestabilnost zemlje, siromaštvo, oskudni resursi i politika obrazovanja dece povećavaju rizik od pojave iskorišćavanja dece. Takav slučaj je i sa Meksikom, gde se deca iz siromašnih porodica regrutuju za potrebe narko kartela, pri čemu se porodicama nude određene beneficije, usluge i zaštita. Dečaci od 13 godina su regrutovani od strane Somozine Nacionalne garde tokom revolucije 1979. godine. Tokom građanskog rata u El Salvadoru (1980-1992), čak 48.000 (80% ukupnog sastava) vojnika vladinih vojnih snaga bili su mlađi od 18 godina, a oko 2.000 (oko 23%) dečaka je bilo uključeno u borbena dejstva u sastavu gerilskih snaga. U anketama sprovedenim od strane UNICEF-a po završetku ovog građanskog rata, čak 91,7% dečaka vojnika u vladinim oružanim snagama izjasnilo se da su u ove vojne jedinice pristupili dobrovoljno, iz čega se prema tadašnjim društvenim okolnostima izvodi zaključak da su se ova deca vodila ekonomskim razlozima ili su u vojsci pronalazili zaštitu nakon smrti članova porodice. S druge strane, 53,3% regrutovane dece u gerilskim jedinicama je izjavilo da su bili prisiljeni na to (Miller, 2016, p. 4).

Najteža situacija je na afričkom kontinentu, gde je i u mirnodopskim okolnostima većina stanovnika pogođena teškim ekonomskim i zdravstvenim uslovima života. U prvom kvartalu 2021. godine, 31 afrička država je zahvaćena oružanim sukobima, što je više od polovine teritorije afričkog kontinenta, a deca nisu bezbedna od regrutovanja praktično ni u jednoj od njih.

Sve zaraćene strane strane u građanskom ratu u Somaliji, koji sa prekidima traje od 1977. godine, su regrutovale hiljade dece, a dve glavne naoružane grupe koje koriste decu vojnike su Savez islamskih sudova i Savez za obnovu mira i borbe protiv terorizma (Global Report 2008). U ovoj zemlji je jako niska stopa osnovnog obrazovanja dece, a u nekim oblastima centralne Somalije deca stara 12 godina i mlađa prisilno se odvođe u verske škole, gde se podučavaju isključivo o džihadu. Dečaci čak i u uzrastu od 8 godina se regrutuju od strane militantne islamističke grupe Al Šabab (engl. *Al-Shabaab*) i šalju u borbu pod pretnjom pogubljenja. U borbi se koriste kao bombaši samoubice, špijuni, kuriri, za nošenje opreme, ali i kao „živi štit“. Devojčice se prisilno regrutuju radi opsluživanja odraslih boraca, silovanja ili prisilne udaje za njih. (APC-CZA, 2012, pp. 57-60).

Građanski rat u Sijera Leone, od 1991. do 2002. godine, privukao je pažnju međunarodne javnosti zbog ekstremne upotrebe dece vojnika, koja su činila blizu polovine ukupnog sastava opozicionog Revolucionarnog ujedinjenog fronta (RUF) i jednu petinu vladinih vojnih snaga (SLA), odnosno ukupno oko 5-10 hiljada prisilno regrutovane dece, otmicama, a često i upotrebom droge (Child Soldiers International, 2001a). Ova deca su učestovala u borbama na frontu, paljenju i pljačkanju sela, a takođe su primoravana da muče i ubijaju zarobljenike, često i članove svojih porodica, pod pretnjom pogubljenja ukoliko ne izvrše takva naređenja (Denov, 2010, p. 110).

Iako je u Demokratskoj republici Kongo zakonom zabranjeno regrutovanje lica mlađih od 18 godina, tokom građanskog rata u ovoj zemlji (1998-2005) lokalni zvaničnici su redovno pozivali omladinu da se dobrovoljno jave u vojne jedinice, čemu su se često odazivala deca između 11 i 14 godina starosti, najčešće ona koja su ostala bez oba roditelja. Između jedne petine i jedne četvrtine ukupnog sastava glavne opozicione oružane grupe u DR Kongo, „Kongoanski zbor za demokratiju - Goma“ (*Rassemblement Congolais pour la Démocratie-Goma* - RCD-Goma), činila su deca vojnici (Human Rights Watch, 2003a).

Uganda je među najekstremnijim primerima korišćenja dece u naoružanim grupama, pre svega zbog činjenice da je većina njih pre nego što su postali vojnici oteta iz svojih porodica. Pobunjenička naoružana grupa pod imenom „Božja vojska otpora“ (*Lord's Resistance Army* - LRA) je u proteklih 30 godina kidnapovala preko 60.000 dečaka i devojčica, pretvarajući ih u vojnike i seksualno roblje. Najveći broj dece, oko 10.000, kidnapovan je u periodu od maja 2002. do maja 2003. godine (Denov, 2010, p. 25). Okrutnost postupanja sa kidnapovanim decom se, između ostalog, ogleda i u inicijaciji na koju se deca prinuđavaju - ubijanje članova svoje porodice. Prema izjavama onih koji su izvučeni iz kandži okrutne LRA, dečaci su primoravani da vrše sakaćenja drugih dečaka, koji bi pokušali pobeći ili ne bi mogli izdržati fizičke napore tokom ispunjavanja zadataka, ili pak da piju krv dečaka kojeg bi prethodno ubili, nakon čega bi usledilo objašnjenje da će ih duh tog dečaka proganjati ukoliko pokušaju da pobjegnu iz jedinice (Džuda, 2004). Jedan od dečaka, Dominik Ongven (*Dominic Ongwen*), koji je na putu ka školi kao devetogodišnjak otet od strane LRA, a koji su mu prethodno ubili roditelje, početkom maja ove godine je od strane Međunarodnog krivičnog suda početkom maja ove godine osuđen na kaznu doživotnog zatvora za zločine (ubistva, otmice dece i žena, silovanja, regrutovanje dece, prisilni brak...) koje je počinio kao odrasla osoba u ulozi vojnika i jednog od komandanata

LRA. On je primer moći okrutnih metoda LRA koje se primenjuju na deci vojnicima. Vođa ove terorističke organizacije, Džozef Koni (*Joseph Kony*) za kojeg se pretpostavlja se da se krije u Sudanu, takođe je osuđen za ratne zločine, ali u odsustvu.

Na sličnim osnovama, pre svega fizičkoj prisili i teškim ekonomskim uslovima života, regrutovanje vojnika je prisutno i u drugim afričkim državama koje su bile, ili su još uvek zahvaćene oružanim sukobima.

ZAKLJUČAK

“Svetu ne preti opasnost od ljudi koji čine zlo
nego od onih koji to dopuštaju.”

Albert Einstein

Analizom istorijskog konteksta jasno se uočava da i pored vrlo izraženih primera pretvaranja dece u vojnike do pojave savremenih međunarodnih sukoba to su ipak bili izuzeci od tadašnjeg pravila da je vojevanje bio posao odraslih i da deci nije bilo mesta u ratu. Uz zaista mali broj izuzetaka, koliko god oni svojom ekstremnošću bili upečatljivi momenti istorije, deca nisu bila organski deo bilo koje vojne organizacije. Međutim, učešće dece u borbenim formacijama u savremenim međunarodnim sukobima više nije retkost, već njihova opšta karakteristika, a posledica je niza međusobno povezanih faktora. Sama priroda oružanih sukoba se značajno razlikuje od tradicionalnih ratova u prošlosti, kada se rat vodio najčešće zbog teritorijalnih pretenzija, počinjao je najavom, vodio se pretežno na frontu sa jasnom fizičkom odvojenošću zaraćenih strana i završavao se mirovnim sporazumom. Savremeni oružani sukobi se vode najčešće unutar jedne države, između različitih etničkih i/ili verskih grupa, a stil ratovanja je pretežno gerilski sa snažnim primesama terorizma. Sama činjenica da je uglavnom reč o građanskim ratovima ujedno govori da je bar jedna od zaraćenih strana paravojna formacija, a veći broj paravojnih formacija situaciju čini složenijom i težom za kontrolu. Takvi oružani sukobi su, ne samo zbog višegodišnjeg trajanja već i zbog svih drugih okolnosti koji ih prate, iscrpljujući za celokupno društvo i za same zaraćene strane. Često vođeni u ekonomski nerazvijenim zemljama dodatno otežavaju ekonomsku situaciju za stanovništvo, a nasiljem zaraćenih strana nad civilima stvara se atmosfera haosa i životne nesigurnosti. Zbog gubitaka u ljudstvu zaraćene strane imaju potrebu za potpunom svojih jedinica, a u navedenim okolnostima deca su laka meta za kidnapovanje ili namamljivanje primamljivim i lažnim obećanjima ili ideološkom/verskom indoktrinacijom. Deca vojnici ne košaju ništa, poslušna su i njima se lakše manipuliše nego sa odraslima. Zbog svoje nezrelosti ona teže shvataju kakvim opasnostima se izlažu i nemaju izgrađen odnos prema „smrti“. Da stvari budu gore, sličnim metodama se vrlo često služe i državne oružane snage, pa su deca izložena opasnosti prisilnog regrutovanja sa svih strana, bez mogućnosti da se bilo kome obrate za zaštitu. Stoga često dobrovoljno uzimaju oružje u ruke, vodeći se logikom da su tako bezbedniji, posebno u okolnostima kada su im roditelji ubijeni, ili kada se zateknu u izbegličkim kampovima zaglavljenim na putu između svojih razrušenih domova i cilja kojim teže, ali koji zbog raznih prepreka na tom putu sve više liče na

san a sve manje na realnu mogućnost. Uz sve ovo, razvoj lakog pešadijskog naoružanja, posebno malokalibarskog, pogoduje njihovoj upotrebi i od strane fizički slabašne dece, a njihova hiperprodukcija u razvijenim zemljama snižava im prodajnu vrednost na cenu koja paravojnim snagama u siromašnim zemljama zahvaćenim građanskim ratom, ili pogodnim za izazivanje građanskog rata, omogućava kupovinu velikih količina.

Konačno, nikako se ne sme zanemariti doprinos nesposobnosti međunarodne zajednice da se odlučno suprotstavi trendu koji nekontrolisano raste duže od pola veka. Međunarodna zajednica ne može da se usaglasi oko jedinstvenog stava koja je to starosna granica ispod koje se maloletno lice ne bi smelo naći u ulozi vojnika – 15 ili 18. I kada se regrutovanje dogodi, vlasti okrivljuju paravojne formacije, a ovi drugi krivicu pripisuju akcijama vladinih vojnika u kojima su ubili roditelje te dece. U suštini, to su izgovori obe strane, dok istovremeno i jedni i drugi u svojim borbenim sastavima imaju decu, najčešće prisilno regrutovanu. Međunarodna zajednica se zgražava nad saznanjima o tragičnim sudbinama te dece, usvaja različita dokumenta kojima nešto zabranjuje ili obećava, pokazujući brojne slabosti u iznalaženju efikasnih mehanizama prinude, što je generalna slabost međunarodnog prava. U zvaničnim analizama uzroka, s ciljem pronalaska odgovarajućeg rešenja u borbi protiv ove kriminalne pojave kojom se beskrupulozno gazi ljudsko dostojanstvo, prst se upire u dva koja smo prethodno naveli – promene karakteristika oružanih sukoba i razvijanje i dostupnost malokalibarskog oružja. Zanemaruju se daleko dublji uzroci, za koje krivicu snosi i sama međunarodna zajednica ili, makar, one njene članice koje se danas nameću kao politički i vojni lideri sveta. Od drveta se ne vidi šuma. Drvo u ovom slučaju jeste regrutovanje dece vojnika, a šuma je duga istorija eksploatacije dečjeg rada u kolonijalnim i postkolonijalnim društvima. Svet danas izražava uznemirenost zloupotrebom dece vojnika, ne reagujući sa bar isto toliko emocija na zloupotrebu dece u rudnicima, na plantažama kaka, koke i marihuane, ili u fabrikama. Veze između ovih fenomena su vrlo bliske i za uspešnu borbu protiv regrutovanja i zloupotrebe dece u oružanim sukobima potrebno je donositi i sprovoditi odgovarajuće mere i prema drvetu i prema šumi. Mehanizmi međunarodne zajednice postoje, ali namera da se oni primene nije iskrena, jer njene najmoćnije poluge sopstvene interese stavljaju ispred interesa ljuskih prava za koja se vrlo bučno, ali i vrlo samo deklarativno, zalažu.

LITERATURA:

- Allied Forces. Supreme Headquarters. Counter Intelligence Sub-division. 1945. *The Hitler Jugend (die Hitlerjugend): basic handbook*. London: MIRS, London Branch. Dostupno na: <https://archive.org/details/TheHitlerYouthdieHitlerjugendBasicHandbook> (11.04.2021).
- Andrews, E. 2013. 8 Reasons It Wasn't Easy Being Spartan. *History Stories* – Mar 5 2013/ Sep 1, 2018. Dostupno na: <https://www.history.com/news/8-reasons-it-wasnt-easy-being-spartan> (10.4.2021).
- APC-CZA, 2012. Izveštaj o zemlji porekla tražilaca azila – Somalija, Asylum Protection Center – Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila. Dostupno na: <https://www.azilsrbija.rs/wp-content/uploads/2019/03/apccza-izvestaj-o-zemlji-porekla-trazilaca-azila-somalija-2012.pdf> (16.4.2021).
- Beah, I. 2007. *A Long Way Gone: Memoirs of a Boy Soldier*. New York: Sara Crichton Books.

- Berry, C. 1981. Trigg settler drummed his way into early U.S. history. Paducah, Kentucky: *The Paducah Sun*, 13 Nov 1981, p. 3. Dostupno na: https://www.newspapers.com/image/?clipping_id=30677878&fcfToken=eyJhbGciOiJIUzI1NiIsInR5cCI6IkpXVCJ9.eyJmcmVILXZpZXctaWQiOiJyQyNjA1MzU2NCwiaWF0IjoxNjlxNjQyMzkyLCJleHAiOiJlE2MjE3Mjg3OTJ9.robifp_pAdm90QtnF5vNCwibZffgrPI2NH9oMHPArw2g0 (11.4.2021).
- Child Soldiers International, 2001a. *Child Soldiers Global Report 2001 – Cambodia*. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/4988060bc.html> (17.4.2021).
- Child Soldiers International, 2001b. *Child Soldiers Global Report 2001 – Sierra Leone*. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/498805d15.html> (17.4.2021).
- Child Soldiers in Afghanistan, Special Report, No. 44, June 2007, by Swapna Kona, Research Officer, Institute and conflict studies, India.
- Denov, M. 2010. *Child Soldiers – Sierra Leone’s Revolutionary United Front*. Cambridge University.
- Dozier, K. 2019, May 23. They Were Children When They Were Kidnaped By ISIS and Forced to Fight. What Happens Now That They’re Home. *Time*. Dostupno na: <https://time.com/longform/isis-child-soldiers-yezidi/> (16.4.2021).
- Džuda, T. 2004. Ovi ljudi moraju da umru. *Vreme*, br. 711, 19. avgust – specijalni izveštaj iz Kitguma, severna Uganda. Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=388489> (17.4.2021).
- Escobar, V. 2002. Reclaiming the ‘Little Bees’ and the ‘Little Bells’: Colombia’s Failure to Adhere to and Enforce International and Domestic Laws in Preventing Recruitment of Child Soldiers, *Fordham International Law Journal*, Volume 26, Issue 3, 2002, Article 10 (783-869).
- Global Report 2008. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. London.
- Güneş Yağcı, Z. 2015. The Black Sea Slave Trade According to the Istanbul Port Customs Register, 1606-1607. In: Witzzenrath, C. (ed.), *Eurasian Slavery, Ransom and Abolition in World History*. London and New York: Routledge, pp. 207-220.
- Henckaerts, JM, Doswald-Beck, L. 2009. *Customary International Humanitarian Law: Volume I*, New York: Cambridge University Press, New York
- Hickman, T. n.d. *The Spartans Physical and Military Training*. Farmville, Virginia: Longwood University. Dostupna na: <https://studylib.net/doc/8833686/the-spartans-physical-and-military-training> (10.4.2021).
- Human Rights Watch. 2003a. „Child Soldier Use 2003: A Briefing of the 4th UN Security Council Open Debate on Children and Armed Conflict – Rwanda. Dostupno na: www.hrw.org/reports/2004/childsoldiers0104/14.htm (17.4.2021).
- Human Rights Watch. 2003b. „You’ll Learn Not to Cry“ – Child Combatants in Colombia. Report. Dostupno na: <https://www.hrw.org/reports/2003/colombia0903/colombia0903.pdf> (16.4.2021).
- Human Rihts Watch. 2014, June 22. „Maybe We Live and Maybe We Die“ – Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria. Report. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2014/06/22/maybe-we-live-and-maybe-we-die/recruitment-and-use-children-armed-groups-syria> (16.4.2021).
- Jézéquel, J-H. 2006. Les enfants soldats d’Afrique, un phénomène singulier ? *Centre de Réflexion sur l’Action et les Savoirs Humanitaires (CRASH)*. Dostupno na: <https://www.msf-crash.org/fr/publications/guerre-et-humanitaire/les-enfants-soldats-dafrique-un-phenomene-singulier> (11.04.2021).
- Johnson, S. 2015. Spas za burmansku decu-vojnike. *Vice*, 24.3.15. Dostupno na: <https://www.vice.com/sr/article/pgb8z7/spas-za-burmansku-decu-vojnike> (15.4.2021).
- Jončić, M. 2014. Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima, *Međunarodna politika*, Vol. LXVI, br. 3-4, str. 305-320.
- Kicikis, D. 1999. *Osmanlijsko carstvo*. Beograd: Plato, Zemun: XX vek, Beograd: Čigoja štampa.

- Klemensits, P. and Czirják, R. 2016. Child Soldiers in Genocidal Regimes: The Cases of the Khmer Rouge and the Hutu Power, *AARMS*, Vol. 15, No. 3 (2016), 215-222.
- Malenica, A. 2009. *Rimsko pravo*, deveto izdanje. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet.
- Miller, S. 2016. Child Soldiers in the Salvadoran Civil War. *Xavier Journal of Undergraduate Research*, Volume 4, Article 2. Dostupno na: <https://www.exhibit.xavier.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=xjur> (16.4.2021).
- New World Encyclopedia. *Maasai*. Dostupno na: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Maasai#Warriors> (10.04.2021).
- Oh, S-A. 2013. Prospects for Ending Child soldiering in Myanmar, *ISEAS Perspective*, #52, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- PBS, n.d. Kids in the Civil War. *American Experience*, 1996-2021 WGBH Educational Foundation. Dostupno na: <https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/grant-kids/> (10.04.2021).
- Singer, P.W. 2006. The Enablers of War: Causal Factors behind the Child Soldier Phenomenon, *Ford Institute for Human Security Working Papers*, Issue 6. Dostupno na: <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/publications/publication.html/28063> (15.4.2021).
- Smith, M. 2002. End of an era for little drummer boys and the powder monkeys. *The Telegraph*, 29 March. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1389146/End-of-an-era-for-little-drummer-boys-and-the-powder-monkeys.html> (12.04.2021).
- Tanzim, A. 2018. Deca-vojnici Islamske države: Obećan nam je raj, *Glas Amerike*, 3. februar. Dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/deca-vojnici-o-zivotu-sa-islamskom-drzavom/4237705.html> (15.4.2021).
- Tsuzuki, C. 2000. *The Pursuit of Power in Modern Japan 1825-1995*, Oxford: Oxford University Press.
- UN General Assembly. 1996. *Promotion and protection of the rights of children – Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, A/51/306, 26 August 1996.
- UNICEF. 1996. The State of the World's Children – Children in war. Dostupno na: <https://www.unicef.org/sowc96/1cinwar.htm> (14.04.2021).
- US Department of State, 2015. Ukraine 2015 Human rights report. Country Reports on Human Rights Practices for 2014. Dostupno na: <https://www.state.gov/documents/organization/253123.pdf> (12.4.2021).
- Veinstein, G. 2014. On the Ottoman janissaries (fourteenth-nineteenth centuries). In: Zürcher, E-J. (ed.), *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*. Amsterdam University Press. Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/j.ctt6wp6pg.7>, pp. 115-134.
- Vojna enciklopedija*, 1971, Drugo izdanje, Tom II. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Vojna enciklopedija*, 1972, Drugo izdanje, Tom III. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Vojna enciklopedija*, 1973, Drugo izdanje, Tom VI. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Vojna enciklopedija*, 1975, Drugo izdanje, Tom IX. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

Darko M. Marković, Ph.D. Assistant Professor, Faculty of European Legal and Political Studies, University Business Academy, Novi Sad

Darija D. Marković, LL.B (Hons) Master's student at the RUDN University, Moscow, Russia

UNDERSTANDING FACTORS ENCOURAGING CHILDREN SOLDIERS RECRUITMENT

Abstract

Children are recruited for the purpose of participating in armed conflicts around the world, both by state armed forces and by armed groups that are not under the control of governments. According to various relevant sources, about 250,000 children are engaged in armed conflicts, in the role of soldiers or as auxiliary non-combat personnel (cooks, messengers, spies, etc.), as well as for sexual exploitation by the combat staff. Through various documents, primarily those within the scope of international humanitarian law and human rights law, the international community has made efforts to protect these children during armed conflict, primarily by lowering the age limit for recruitment into armed formations. In the criminal law sense, there is a tendency to reduce or even exclude the criminal responsibility of child soldiers, and to take measures towards their physical and psychosocial rehabilitation and social reintegration. However, in the scientific and professional public, it is increasingly indicated that such activities contribute to eliminating the consequences, but not suppressing the phenomenon.

Considering this problem from a broader scientific perspective, the authors analyze the basic factors that encourage the recruitment of children for military purposes, in order to emphasize the importance of proactive action to create a protective environment, so that activities aimed at ending the recruitment of children to engage in armed conflict are truly effective.

Key words: international humanitarian law, armed conflict, war, age limit, children's right protection

DECA I MIGRACIJE

Apstrakt

U naučnoj literaturi migracije se obrađuju uglavnom uopšteno, dok literature o problemima sa kojima se susreću deca migranti skoro i da nema. To nas je navelo da damo svoj skroman doprinos u izučavanju ovoga značajnog problema. Deca migranti se susreću sa skoro svim problemima sa kojima se susreću i odrasli, ali osnovna razlika je što odluku o promeni mesta življenja ne donose oni i što su deca kao najosetljivija kategorija društva teže podnose sve pritiske, i probleme koje donosi migracijski put.

Ključne reči: deca, nasije, migracije, Evropa, Srbija.

UVOD

Poslednju deceniju XX veka obeležile su radikalne i raznovrsne promene globalnog bezbednosnog ambijenta. Tokom ove decenije začete su dubinske promene koje već sad presudno određuju ekonomsku, socijalnu, političku i bezbednosnu konfiguraciju svetske zajednice. Uveliko su počele da pristižu i prve posledice ovih promena. Uz ostalo, izmenjena je i proširena lista bezbednosnih izazova, rizika i pretnji. Uporedo se menjaju njihova priroda, sadržaj, pojavni oblici i dometi. Na scenu su stupili i novi nosioci ugrožavanja individualne, regionalne i globalne bezbednosti. Izrastaju, isto tako, i novi – pojedinačni, zajednički i/ili kolektivni – akteri dostizanja i očuvanja bezbednosti.

Period od kraja Hladnog rata, doveo je do evolucije jedne nove strukture međunarodnih odnosa, koja je sama po sebi u velikoj meri „nekonvencionalna”.

Danas su glavne pretnje međunarodnom miru i stabilnosti sasvim različite nego u vreme hladnog rata, i one se uglavnom sastoje od onih elementa koji bi u prethodnoj eri međunarodnih odnosa bili smatrani „konvencionalnim”, mada alternativnim pretnjama bezbednosti. Prema listama prioriteta koje periodično formulišu velike međunarodne organizacije, pre svega UN i EU, može se videti da su danas sukobi u kojima bar jedna strana nije država, već neka organizovana grupa unutar suvereno ustanovljenih i priznatih granica, dominantne pretnje bezbednosti.

* Prof dr Mina Zirojević, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd ; e-mail:mina.zirojevic@gmail.com.

** Dr Dragan Paunović, Visoka škola strukovnih studija za kriminalistiku i bezbednost, Niš.

MIGRACIJE OPŠTI POJAM

Migracije, legalne ili nelegalne, su postojale još u vreme nomada kada se narod selio od pašnjaka do pašnjaka u potrazi za hranom i skloništem. Prioriteti su se menjali kao su nicali prve naseobine; ljudi su se selili kako bi stvorili bolje uslove za sebe i svoju porodicu, izbegli diskriminaciju ili se spojili sa svojim porodicama.

Danas, kada se sloboda kretanja smatra osnovnim ljudskim pravom stotine miliona ljudi su u stalnom pokretu – zbog ekonomije, bezbednosti, socijalnih potreba – i ovaj broj se povećava. Sa druge strane, u decenijama najvećeg insistiranja na poštovanju ljudskih prava, slobodno kretanje je zabranjeno i milioni ljudi su diskriminirani.

Preko 40 miliona ljudi je trenutno u pokretu. Broj ljudi koji su došli do Evrope uglavnom iz Sirije, Libana, Avganistana je između 500 000 i milion. Asimilacija po modelu Amerike, Australije i Kanade je nemoguća zbog jasnih drugačijih uslova (ne žele asimilaciju, osećaju se odbačeni, imaju jaku podršku u zemljama primaocima). Mora se smisliti drugi način koegzistiranja u Evropi.

Tokom promena u prirodi migracija dolazilo je i do različitih podela, koje su kasnije gubile smisao pa se tako i tradicionalna, binarna podela na dobrovoljne i prisilne migracije, kao i na emigracione i imigracione države, sve više dovodi u pitanje. Kastl, de Has i Miler smatraju da je moguće identifikovati nekoliko zajedničkih karakteristika migracija u savremenim uslovima (Castles, de Haas, Miller, 2014: 16):

1) Globalizovanje migracija, —pogođenost sve većeg broja država sveta migracijama, ali nejednako. U imigracione države naseljavaju se migranti iz sve većeg broja država porekla, što kreira tzv. superdiverzitet u imigracionim državama, pa imamo veći broj migranata koji se ne asimiluju i stvaraju veći broj zajednica.

2) Promena pravaca dominantnih migracionih tokova odnosi se pre svega na promenjenu ulogu Evrope u migracijama, koja postaje imigraciona oblast, a ne više primerni izvor emigracije (Kanada, Amerika, Latinska Amerika, Australija..).

3) Proliferacija migracijske tranzicije predstavlja tzv. procesnu promenu pravca migracija. Dešava se onda kada se tradicionalno emigraciona zemlja pretvara u imigracionu. Tako su se početkom ovog veka u različitim fazama migracijske tranzicije nalazile (ili se nalaze i dalje) Poljska, Španija, Maroko, Meksiko, Turska, Južna Koreja.

4) Diferenciranje migracija tiče se zastupljenosti i uticaja različitih vrsta migracija u većini država sveta. Tako u jednoj državi egzistiraju i radne migracije, i ujedinjenje porodice, i dolazak izbeglica, tranzit migranata itd.

5) Feminizacija migracija obuhvata sve veći udeo žena u radnim migracijama (počev od šezdesetih godina prošlog veka), ali i podizanje svesti o značaju uloge žena u migracijama.

6) Sve veća politizacija migracija, tj. uticaj međunarodnih migracija na domaće politike, bilateralne i regionalne odnose, bezbednosne bojazni, itd (Castles, de Haas, Miller, 2014: 16–17; Sales, 2016: 23–28; Arnold, 2012: 7–9).

Slika 1. Uobičajne destinacije migranata Izvor: <https://jakubmarian.com/emigration-in-europe-destination-countries-and-percentages-of-emigrants/>

RAZLOZI I POSLEDICA MIGRACIJA PO DECI

Teorijske koncepcije su danas uglavnom podeljene u dve veće celine. U prvoj celini se nalaze tradicionalne teorijske koncepcije u okviru kojih se analiziraju etiološki faktori migriranja ili kao oni koji tumače obeležja migracionog procesa. To su opšte teorije migracija: teorija odbijanja i privlačenja, porodična teorija migracija, model migracione tranzicije – od emigracionih ka imigracionim zemljama, teorija društvenog razvoja i bezbednosni pristupi migracijama.

U drugoj celini teorija se nalaze koncepcije koje objašnjavaju uticaj različitih faktora i procesa koji utiču na razvoj, blagostanje, ranjivosti i procese adaptacije dece, naročito u prisilnim migracijama.

U naučnoj literaturi, ali u pristupu migracijama gde su u pitanju porodica i deca često se najmanje koristi porodična teorija migracija. Smatra se da je odluka o migraciji češće porodična nego individualna i da u idealnom slučaju, krajnji produkt odluke jeste zbir dobiti koje proizlaze iz migracionog procesa za svakog člana porodice (Mincer, 1978, prema: Gallup, 1997). Iako se odluka uglavnom zasniva na idealnoj dobiti za sve članove porodice, odluku donose odrasli članovi, najčešće otac porodice. Međutim, često se dešava da nešto što je najbolje za jednog člana porodice nije i za drugog. Recimo, preseljenje u zemlju gde muž dobija bolje plaćen posao (iako je to finansijska dobit za porodicu u celini), može rezultovati da žena napusti posao kojim je zadovoljna, i u kojem može da ostvari svoje potencijale (Kubursi, 2006). Takođe, porodice se često mogu odlučiti za migraciju ukoliko je prisutna relativna deprivacija potreba i kada su uslovi u drugoj zemlji takvi da će poboljšati finansijsko blagostanje ali i doprineti poboljšanju ugleda i vrednovanja od strane drugih u okruženju (Kumpikaite & Zickute, 2012).

Migracije uglavnom prouzrokuju neposrednu i dugoročnu psihološku i socijalnu krizu kod dece i njihovih roditelja, usled izloženosti traumatskim događajima, smrti ili razdvajanja članova porodice, nedostatka osnovnih usluga, pouzdanih informacija, bezbednosti i zaštite, raseljavanja i premeštanja i oslabljenih mreža socijalne podrške porodice i zajednice. Neretko se usled kriza koriste destruktivne strategije odlaganja rešavanja problema npr. zloupotreba psihoaktivnih supstanci, problemi u ponašanju, samopovređivanje, depresija.. Gotovo uvek se u krizama javljaju povrede namerne i nenamerne. Nenamerne povrede nastaju kad šteta nije namerno naneta. Namerne povrede prouzrokovane su namernim nasiljem i/ili samopovređivanjem. Nenamerne povrede uzrok su više od 25% smrti među decom starosti 5–14 i vodeći uzrok smrti i trajnog oštećenja kod dece uzrasta 15–19 godina. Mnogo više dece zadobija trajna oštećenja u nenamernim nego u namernim povredama. Humanitarne krize mogu povećati svakodnevne opasnosti i rizike i stvoriti nove, posebno za decu koja su raseljena u nepoznatoj zemlji i okolini.

Najčešći oblik teških posledica je seksualno nasilje. Ono je određeno kao bilo koji oblik seksualne aktivnosti sa detetom, bilo kontaktne ili beskontaktne, a koje sprovodi odrasla osoba ili drugo dete koje ima moć nad detetom. Rodno zasnovano nasilje obuhvata dela koja nanose fizičku, seksualnu ili mentalnu povredu ili patnju, pretnje takvim delima, prinude i druga lišenja slobode. Deca koja su pretrpela ovu vrstu nasilja su i ona deca koja su izložena štetnim praksama, kao što su dečiji brak ili genitalna multilacija (sakaćenje ženskih genitalija). Mada sva deca mogu biti žrtve, devojčice – posebno adolescentkinje, su neproporcionalno više ugrožene usled svog pola i uzrasta. Jaka društvena stigma čini da seksualno nasilje nad dečacima ostaje nedovoljno vidljivo i ređe prijavljeno, a mehanizmi podrške za preživeli muškarce retko postoje. Takođe, dečaci se više koriste kao vojnici od devojčica.

Ako posmatramo decu povezanu sa oružanim snagama ili grupama treba odsetiti da su sva deca zaštićena od regrutovanja i aktivnosti u oružanim snagama ili grupama, oslobođena i delotvorno reintegrirana nakon regrutovanja i upotrebe u svim kontekstima oružanih sukoba. Ovaj standard se odnosi na sve dečake i devojčice koji su u bilo kom svojstvu povezani sa oružanim snagama ili grupama. Ipak, jasno je da je ova zaštita teško ostvariva. Deca se u kontekstu oružanih snaga koriste kao borci,

čuvari, (de)mineri, ljudski štit, samoubilački bombarderi, za seksualne svrhe, kuvanje i obavljanje poslova u domaćinstvu, kao špijuni, kuriri i za druge svrhe. Rekrutovanje podrazumeva prisilno, prinudno prijavljivanje deteta u bilo koju naoružanu grupu. Rekrutovanje i upotreba dece u oružanim snagama prepoznati su kao jedan od najgorih oblika dečijeg rada.

Najčešći oblik traume u migracijama deca dobijaju usled razdvajanja porodice koje može nastati iz različitih uzroka, slučajnih i namernih. U uslovima humanitarnih kriza, nepraćena i razdvojena deca nemaju porodičnu zaštitu i pomoć onda kada im je najpotrebnija. U mnogim slučajevima razdvajanje se može sprečiti, a humanitarne intervencije mogu pozitivno ili negativno uticati na razdvajanje i spajanje porodica. Ovaj standard podrazumeva niz aktivnosti vezanih za prevenciju razdvajanja, identifikaciju nepraćene i razdvojene dece i za ustanovljavanje mehanizma vođenja slučaja.

PRAVNI OKVIR

Ako govorimo o migracijama, potrebno je izdvojiti osnovne probleme sa kojima se susreću migranti, a među njima kao najosetljivijoj grupi, deca. Opisani etnički diverzitet, multikulturalnost, rasizam, sekuritizacija (posmatranje migranata kao bezbednosne pretnje), diferencijalno isključivanje (posmatranje migranata kao radne snage koja nema pravo na korišćenje benefita „država blagostanja“) ukazuju na izvesne reperkusije, koje su donekle opšte, ali mnogo više specifične po decu uključenu u migracije. Na globalnom nivou ne postoji poseban pravni instrument ili okvir koji tretira problematiku dece migranata, uprkos čemu je veliki broj dokumenata od značaja za njihovu zaštitu. U tom smislu, od primarnog značaja su Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija iz 1990. godine i Opšti komentar broj 6 o tretmanu nepraćene ili razdvojene dece van države porekla iz 2005. godine.

Drugi zaštitni međunarodni instrumenti koji se odnose na decu u migracijama, iako nisu ratifikovani u svim državama članicama Ujedinjenih nacija, jesu: Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 182. iz 1999. godine, Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji iz 2000. i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (tzv. Palermo protokol) iz 2000. godine. Istovremeno, na nivou međunarodnih dokumenata u oblasti ljudskih prava, za problematiku dece u migracijama značajna je Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica iz 1990. godine (Vučković Šahović, 2011: 3–4).

Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 182 o najtežim oblicima dečjeg rada definiše najteže oblike dečjeg rada i obavezuje države na kreiranje i implementaciju mera njihovog suzbijanja, uz identifikovanje i dopiranje do dece koja su u specijalnom riziku.

Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji definiše predmetne pojmove i obavezuje države na usvajanje odgovarajućih mera u svrhu njihovog sprečavanja, preko-granične saradnje i zaštite prava i interesa žrtava.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, reguliše zaštitu žrtava nelegalne trgovine ljudima, njeno sprečavanje i saradnju između država, te sprovođenje drugih mera (razmene informacija i obuka i mere na granici).

Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica reguliše zabranu njihove diskriminacije i propisuje njihova ljudska prava. Garantuje pravo radnicima migrantima na istu naknadu koju imaju domicilni radnici, na socijalne naknade i zdravstvenu zaštitu, kolektivno udruživanje i prava u slučaju prekida radnog odnosa. Deca migranata, između ostalog, imaju pravo na registraciju rođenja i nacionalnosti i na pristup obrazovanju.

DECA MIGRANTI U BROJEVIMA

U poslednjih 30 godina broj migranata uopšteno, pa i dece migranata se uvećao. Naime, od 1990. do 2015. godine u svetu je evidentirano oko 3% međunarodnih migranata, sa nešto preko 1% dece migranata. Prema UNICEF-ovim podacima, 2015. godine 244.000.000 ljudi živelo izvan države u kojoj je rođeno, za razliku od 1990, kada je taj broj iznosio 153.000.000 ljudi. Godine 2015. broj dece migranata iznosio je 31.000.000, za razliku od 1990, kada je iznosio 24.000.000 (UNICEF, 2016: 17–18). Dodatno, u poslednjih pet godina, tj. u periodu od 2015. do 2020. godine, broj međunarodnih migranata popeo se na 3,6%. Tako je, prema poslednjim raspoloživim podacima, broj međunarodnih migranata u svetu 2020. godine iznosio 281.000.000, od čega su 36.000.000 deca migranti (UNICEF, 2021: 1).

Prema podacima za 2015. godinu, više od 21 milion ljudi su izbeglice – a od toga su skoro polovina, tj. 10 miliona, deca. Dodatno, procenjuje se da je još milion dece sveta u azilnim postupcima, a da je 17.000.000 dece interno raseljeno kao posledica nasilja i konflikata. U intervalu od 2005. do 2015. godine broj dece koja su pod zaštitom UNHCR-a udvostručio se sa 4.000.000 na 8.000.000, a od 2010. do 2015. broj dece pod zaštitom UNHCR-a se uvećao za 77% (UNICEF, 2016: 18).

Sve navedeno poslužilo je za zaključak da su „deca dramatično prezastupljena u populaciji izbeglica u svetu. Deca čine manje od jedne trećine svetske populacije, ali predstavljaju 51% izbeglica u svetu 2015. godine. Danas, skoro jedna trećina dece živi izvan države u kojoj je rođena i ima status izbeglice, za odrasle proporcija je ispod 5%” (UNICEF, 2016: 19).

Sa stanovišta pola, devojčice i dečaci podjednako su zastupljeni među registrovanim izbeglicama (UNICEF, 2016: 21). Godine 2015. tri četvrtine dece izbeglica poticalo je iz deset država sveta, dok je najveći broj dece izbeglica smeštenih u pojedinačnoj državi bio smešten u Turskoj, u kojoj je živelo jedno od šestoro dece izbeglica. Broj dece izbeglica u odnosu na broj izbeglica u nekoj zemlji uopšteno razlikuje se među državama. Tako su u Nemačkoj deca činila tek jedno od petoro izbeglica, nasuprot Južnom Sudanu ili Demokratskoj Republici Kongo u kojima su činila tri od petoro izbeglica. Smatra se da su ove razlike rezultat različitih faktora, među kojima su udaljenost države porekla i države prijema, opasnosti tranzita, politike i prakse u

oblastima migracija i azila u državama prijema, kao i socijalni i finansijski kapital porodica koje organizuju putovanja (UNICEF, 2016: 32).

Ako pogledamo evidenciju o državama odredišta dece u migracijama ukazuje na to da ih je 2015. godine skoro 12 miliona živelo u Aziji, što je predstavljalo skoro 40% sve dece u migracijama, a u Africi, a isti period iznosi 21%, dok najveći broj dece migranata živi u SAD – 3.700.000, pa u Saudijskoj Arabiji oko 2 000 000.

Raspoloživi podaci o deci u migracijama u Evropskoj uniji postoje samo za decu tražioce azila. Pogođenost Evropske unije migracijama dece izbeglica bila je neuporedivo manja, u odnosu na druge regione u susedstvu država Severne Afrike i Bliskog istoka pogođene konfliktima, pre svega Tursku. Podaci o broju dece u migracijama u državama članicama Evropske unije mogu se pratiti do kraja 2019. godine. Njihov osnovni nedostatak sastoji se u dostupnosti podataka o deci tražiocima azila, koji je sasvim sigurno niži od broja dece izbeglica.

U Srbiji, kao delu Zapadnobalkanske rute, takođe je evidentiran veliki broj dece u migracijama, iako se pouzdan broj ne može tačno utvrditi. Razlog tome je, kao i u Evropskoj uniji, evidentiranje dece tražilaca azila, a ne dece izbeglica uopšteno. Broj dece migranata koja su izrazila nameru da traže azil u Srbiji kretao se od 16% do čak 42% od ukupnog broja onih koji su izrazili nameru da traže azil. Većinu dece činili su dečaci, naročito među onima koji su bez pratnje i koji su razdvojeni. Većina dece bila je poreklom iz Avganistana i Sirije, iako postoje razlike, zavisno od godina evidentiranja (KIRS, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019).

ZAKLJUČAK

Džesika Štern, u svojoj knjizi pravilno insistira na prepoznavanju problema i njegovom rešavanju iz korena. „(T)rebamo priznati da neke od vrijednosti po kojima su Amerikanci (ali i zapadne zemlje, prim. aut.) poznati i izvoze ih u svijet, uključuju neumorni konzumerizam, atomizirano društvo, interpretaciju slobode bez pravila i odgovornosti, te glorifikaciju vulgarnosti i nasilja na filmu i u glazbi”. (Stern, 308) Osuda širenja takvih vrednosti, ne samo u okviru arapskog svijeta je razumljiva, dokle god ne uključuje oružano nasilje.

Dijalog, u pronalaženju političkog rešenja, među sukobljenim stranama podrazumeva jezik kao sredstvo komunikacije kao i samu, otvoreno i iskrenu, komunikaciju između ljudi. U razgovorima međutim dolazi do interakcije u kojoj se iskazuju različiti pojedinačni, grupni, grupni-politički, državni, kulturni i drugi interesi. Ranije se prednost davala procesima konsenzusnog sporazumevanja, a zapostavljali su se konfliktni procesi.

Socijalni dodiri, u svakom pa i u interkulturnoj komunikaciji, utiču na izgradnju poverenja, na prevladavanje predrasuda i suzbijaju agresivnost. Ignorisanje pravde, objektivne istine, tolerancije, dijaloga, pristanak je na isključivost i sukob, na stabilnu ravnotežu terorizama, radikalnom destrukcijom i osvetom jednakom ili većom smrti — pristanak na pročišćenje sveta terorom, na „pobede” koje nikome ne donose dobro. Takve pobede morale bi da posrame pobednike, što bi predstavljalo *modus vivendi* za nastavak nasilja.

Prilikom procene značaja regulatornog i svakog drugog okvira za zaštitu dece, autori koji su fokusirani na izazove sa kojima se suočavaju deca u migracijama ukazuju na to da se dešava da deca odrastaju u hostilnim okruženjima koja ih posmatraju samo kroz pripadnost migrantskoj grupi, zanemarujući njihovu ličnost, interese i agensnost. Dileme o zaštiti dece u migracijama su u najvećoj meri relevantne za sisteme i službe zaštite dece u nacionalnim okvirima. Naročit problem može predstavljati tenzija između suprotstavljenih i neusklađenih gledišta o dobrobiti dece u migracijama između različitih aktera u društvima, sa specifičnim reperkusijama na uloge i odgovornosti sistema i službe za zaštitu dece..

LITERATURA:

- Arnold, G. (2012). *Migration – Changing the World*. London: Pluto Press.
- Castles, S., de Haas, H., Miller, M. (2014). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World* (fifth edition). New York: Palgrave MacMillan
- Gallup, J. (1997) *Theories of migration*. Harvard Institute for International Development, Harvard University
- Jessica Stern, Terorizam u ime Boga: zašto ubijaju vjerski militanti, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2012). Migracioni profil Republike Srbije za 2012. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2013). Migracioni profil Republike Srbije za 2013. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2014). Migracioni profil Republike Srbije za 2014. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2015). Migracioni profil Republike Srbije za 2015. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2016). Migracioni profil Republike Srbije za 2016. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2017). Migracioni profil Republike Srbije za 2017. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2018). Migracioni profil Republike Srbije za 2018. godinu. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2019). Migracioni profil Republike Srbije za 2019. godinu. Beograd: KIRS.
- Kubursi, A. (2006) *The economics of migration and remittances under globalization. Full and Productive Employment and Decent Work–Dialogues at the Economic and Social Council*, 159-174.
- Kumpikaite, V., & Zickute, I. (2012) *Synergy of migration theories: theoretical insights*. *Inzinerine ekonomika-Engineering economics*, 23(4), 387-394.
- Mina Zirojević, Katarina Jovičić (2018) *Migracije i terorizam, problemi i moguća rešenja, Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva*, Srpsko sociološko društvo, Beograd, Institut društvenih nauka, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Sales, R. (2016). *Understanding Immigration and Refugee Policy – Contradictions and Continuities*. Bristol: Policy Press.
- Skivenes, M., Barn, R., Križ, K., Poso, T. (Eds.) (2015). *Child Welfare Systems and Migrant Children – A Cross Country Study of Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press)
- Šunderić, Ž. (2018). *Vodič za upućivanje i pružanje socijalnih usluga migrantima u Republici Srbiji*. Beograd: Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V.

- UNHCR – About us; <https://www.unhcr.org/what-we-do.html> Vučković Šahović, N. (2011). Prava deteta u međunarodnim dokumentima. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNICEF i Zaštitnik građana.
- UNICEF (2016). Uprooted – The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children. New York: UNICEF. UNICEF (2016). Children On The Move | P1: UNICEF Ireland, World Largest Lesson; <http://cdn.worldslargestlesson.globalgoals.org/2016/07/Children-on-the-move-.pdf> UNHCR (2021).
- UNICEF (2021). Child Migration; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/>.
- Zakon o azilu i privremenoj zaštiti; <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-azilu-i-privremenoj-zastiti.html>.

Prof Dr Mina Zirojević, Senior research Associate
Institute of Comparative Law, Belgrade
Doc Dr Dragan Paunović Assistant Professor
College of Vocational Studies in Criminology and Security, Niš

CHILDREN AND MIGRATION

Abstract

In the scientific literature, migrations are treated mostly in general, while there is almost no literature on the problems faced by migrant children. This has led us to make our modest contribution to the study of this significant problem. Migrant children face almost all the problems that adults face, but the main difference is that the decision to change their place of residence is not made by them and that children, as the most vulnerable category of society, find it harder to bear all pressures and migration problems.

Keywords: children, violence, migration, Europe, Serbia.

INDEX

D

Delinkventne grupe, 107, 109.
 Destruktivne emocije, 45, 59.
 Devijantno ponašanje, 45, 109.
 Društveni razvoj 37, 41.

I

Ideologija, 37, 40.

K

Kompjuterski kriminal; 131, 134.
 Krivična dela, 7, 11, 18, 24, 31, 83, 88, 108, 139,
 140, 146, 151, 153, 168.
 Kršenje porodičnih obaveza. 7, 8, 30, 32.

M

Maloletnici, 63, 76, 77, 108, 112, 160, 173, 182.
 Maloletnička delinkvencija, 107, 108.
 Međunarodno humanitarno pravo, 187, 188.
 Migracije, 174, 204, 206.

N

Nasilje u porodici, 7, 8, 20, 21, 32, 33, 163.
 Nedavanje izdržavanja, 7, 8, 14, 26, 28, 32.

O

Obrazovanje, 18, 37, 39, 41, 42, 65, 102, 118,
 165.
 Obrazovni sistem, 41, 73.
 Oduzimanje maloletnog lica, 7, 13, 15, 32.
 Organ starateljstva, 63, 64, 66, 68, 100.

P

Pedofili, 140, 142, 145, 153.
 Porodica, 7, 20, 29, 32, 41, 48, 57, 58, 67, 73, 81,
 119, 127, 179, 187, 190, 195, 196, 206, 209.
 Porodično nasilje, 55, 56.
 Prava deteta, 37, 39, 41, 69, 79, 80, 82, 84, 88,
 93, 97, 120, 166, 187.
 Prevencija 73, 74, 107, 108, 112.
 Promena porodičnog stanja, 7, 8, 9, 12, 16, 32.
 Prostitucija, 157, 158, 160.

R

Rat, 142, 165, 176, 182, 191, 192, 196.
 Reaktivni stavovi, 55, 56.

S

Sankcije, 29, 63, 83, 142, 144, 151, 153.
 Savet Evrope 81, 119.

T

Trgovina ljudima, 10, 83, 157, 163, 164.

U

Ujedinjene nacije, 79, 80, 84, 86, 89, 118, 135,
 164, 193, 195, 203, 207.
 UNICEF 87, 157, 160, 165, 166, 192, 194, 208.
 Usvojenje 117, 118, 121, 123, 125, 167.

V

Vaspitne mere 63, 66, 68, 69.
 Vršnjačko nasilje, 73, 74, 77, 80, 85, 88, 93, 95,
 97, 102, 111.

Z

Zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, 7, 17,
 32.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.211.3-053.2/.6(082)

342.726-053.2/.6(082)

316.624-053.6(082)

NASILJE i deca / urednik Mina Zirojević. - Beograd : Institut
za uporedno pravo, 2022 (Novi Sad : Sajnos). - 213 str. ; 24 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija uz svaki rad. - Registar.

ISBN 978-86-80186-80-1

1. Зиројевић, Мина, 1975- [уредник]

а) Деца -- Кривичноправна заштита -- Зборници б)

Адолесценти -- Насилје -- Зборници

COBISS.SR-ID 58147081